

СЛОВНИК української МОВИ

XVI - першої половини XVII ст.

1

Національна Академія Наук України
Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича

СЛОВНИК української МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

Випуск 1

А

Львів
1994

Перший випуск є складовою частиною Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. — першої в історії української культури праці, яка подає інформацію про книжну і народнорозмовну лексику української мови цього періоду. Випуск містить 475 слів; тут подано їх семантичну, граматичну і стилістичну характеристику. Ілюстративний матеріал наводиться з урахуванням хронології, територіального поширення та жанрових особливостей писемних пам'яток. Уперше в українській історичній лексикографічній практиці у цитованому матеріалі збережений наголос слів.

Редакційна колегія

к.ф.н. *Д.Гринчишин* (відп. ред.),
к.ф.н. *У.Єдліньська*, д.ф.п. *Я.Закревська*,
к.ф.н. *Р.Керста*, д.ф.н. *Л.Полога*,
к.ф.н. *М.Чікало* (секретар)

Редактори I-го випуску
Д.Гринчишин, Л.Полога

Рецензенти

д.ф.н. *Т.Возний*, к.ф.н. *В.Карпова*

Словник української мови
XVI — першої половини XVII ст.:
У 28-ми вип./НАН України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича;
гол. ред. *Д.Гринчишин*.
Вип. I. А
Укладачі *О.Захарків, Р.Керста*,
О.Федик. -
Львів, 1994. - 152 с.

Від редакційної колегії:

Перший випуск уклали кандидати філол. наук:
О.Захарків (азбука-апостолю), Р.Керста (а-азали),
О.Федик (апостолский-афиняны)

Технічну роботу виконувала А.Рибка

Випуск до видання підготували У.Єдліньська,
М.Чікало

Комп'ютерна верстка - З.Манчак

Комп'ютерний набір - О.Тріль

Консультували: акад. Я.Ісаєвич, д.ф.н. М.Кашуба,

к.ф.н. І.Ощипко, к.ф.н. З.Терлак

Редакційна колегія складає щиро подяку рецензентам і всім тим, хто своїми порадами, консультаціями та допомогою на різних етапах праці спричинився до підготовки та публікації цього випуску.

Відгуки та побажання
просимо надсилати на адресу:
290008, Львів, вул.Витвиченка, 24.
Відділ української мови Інституту
українознавства ім.І.Крип'якевича

Видання здійснене за фінансовим сприянням міжнародного фонду
"Відродження"

ISBN 5-7702-0954-2

ПЕРЕДМОВА

Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. створюється групою наукових працівників відділу мовознавства Інституту суспільних наук, з 1993 р. Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України. Він є хронологічним продовженням двотомного Словника староукраїнської мови XIV-XV ст., укладеного в цій самій науковій установі під керівництвом проф. Лукії Гумецької й опублікованого у 1977-1978 рр.

Робота над Словником української мови XVI - першої половини XVII ст. почалася в 1975 р. від виявлення, аналітичного дослідження і добору пам'яток, які мали увійти в канонджерел майбутнього словника. Протягом трьох років в архівах та рукописних відділах бібліотек України (Києва, Львова, Харкова, Одеси, Чернівців, Ужгорода), Росії (Москви, Санкт-Петербурга), Литви (Вільнюса) працювали в основному автори попереднього словника: Дмитро Гринчишин, Олександра Захарків, Іван Керницький, Розалія Керета, Мирон Опшкевич, Лев Полюга, Марта Сенів, Михайло Худаш, а також Ярослава Закревська, Надія Остап, Ольга Федик. Мовний аналіз пам'яток здійснювала також проф. Лукія Гумецька.

У підборі матеріалу авторському колективі надавали допомогу вчені інших наукових осередків: професори Степан Бевзепко, Олекса Горбач, Йосип Дзєндзелівський, Михайло Жовтобрюх, кандидати філологічних наук Уляна Єдріпська, Олег Купчинський, Ігор Мицько, Петро Тимошенко, Федір Ткач, Ірина Чепіга, за що редакційна колегія складає їм щире подяку.

У 1978-1981 роках авторський колектив, поповнений молодими співробітниками, в основному працював над розписуванням пам'яток і створенням

картотеки, яка поповнювалась і в наступні роки, уже в процесі укладання словникових статей, у зв'язку з виявленням не відомих раніше пам'яток. Всього картотека нараховує понад 750 тисяч карток-цитат. Над її створенням працювали: Ганна Войтів, Дмитро Гринчишин, Роман Гринько, Ярослава Закревська, Олександра Захарків, Іван Керницький, Розалія Керета, Богдана Крися, Ольга Кровницька, Мирон Опшкевич, Надія Остап, Роман Остап, Лев Полюга, Марта Сенів, Ольга Федик, Михайло Худаш, Марія Чікало. У підготовці картотеки в різні періоди брали участь Лариса Гоптарук, Валентина Зєвіна, Агафія Рибка, Зеновій Терлак, Валентина Черняк, студенти філологічного факультету Львівського університету ім.І.Франка Ганна Женчук, Галина Лещук, Микола Пересада, Олександр Тяттін.

Паралельно з укладанням картотеки опрацьовувалась інструкція для укладання Словника, в якій з'ясувалися принципи його побудови. На її основі було сформовано і в 1983 р. опубліковано пробний зшит, що послужив підставою для широкої паради, яка відбулася 1983 р. за участю мовознавців Києва, Мєньська, Москви, Ужгорода, Тернополя, Львова та інших міст.

Безпосередня робота над Словником почалася у 1982 р. і продовжується донині. За попередніми даними, обсяг Словника становитиме понад 400 друкованих аркушів і міститиме понад 40 тисяч слів.

При укладанні Словника автори постійно користувалися допомогою наукових консультантів Ярослава Ісаєвича, Валентини Карпової, Марії Кашуби, Ірини Опшкєво, Зіновія Терлака.

Роботу лексикографічної групи на всіх етапах очолює провідний науковий співробітник Дмитро Гринчишин.

ПРИНЦИПИ ПОВБУДОВИ СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

В основу створення Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. покладено головні засади Словника староукраїнської мови XIV-XV ст. Це стосується граматичної і семантичної характеристики слів, способів тлумачень і послідовності розміщення їх значень, наведення іномовних паралелей при запозичених словах, виділення омопівів, фразеологізмів, стійких словосполучень, характеру ілюстративного матеріалу, відсильних позначок тощо.

Деякі відмінності у принципах створення обох словників та їх картотек зумовлені обсягом і характером писемних пам'яток, що лягли в їх основу. Це не могло не позначитися на типі словника, формуванні його реєстру, характеристиці граматичних форм.

Хронологічні рамки Словника. "Історичний словник українського язика", який видала Українська академія наук у Києві за редакцією проф. Євгена Тимченка у двох частинах до літери "Ж" у 1930 і 1932 рр., та "Словник староукраїнської мови XIV - XV ст." за редакцією проф. Лукії Гумецької, що вийшов майже через 40 років - у 1977-1978 рр., створювалися в епоху панування офіційної радянської історичної науки, яка визначала вік української мови від XIV ст. Та саме вихід цих двох словників є науковим підтвердженням того, що вже у XIV-XV ст. українська мова була достатньо розвинутою і виконувала різні суспільні функції включно з роллю державної мови в Литовсько-Руському князівстві¹.

¹ Період розвитку української мови до XIV ст. чекає окремого лексикографічного опрацювання, незважаючи на наявність словника П.Срезневського "Материалы для словаря древнерусского языка" у трьох томах та "Словаря древнерусского языка XI-XIV вв." за редакцією Р.І.Аванесова, що виходить у Москві від 1988 р.

На основі запропонованої дослідниками періодизації² відповідно до історичної долі народу, особливостей розвитку мови та її суспільних функцій в українській мові надалі виділяється два періоди: XVI - перша половина XVII ст. і друга половина XVII - XVIII ст. - до появи "Епсеїди" Івана Котляревського. Саме період XVI - першої половини XVII ст. став предметом теперішнього лексикографічного опрацювання. Він у мовному відношенні характеризується значним розширенням сфери функціонування мови, відмінним ступенем іномовних напашарувань, іншою взаємодією церковнослов'янської мови з живою народнорозмовною українською мовою. Поява книгодрукування, наукової літератури, складна релігійна полеміка, розвиток освіти в Україні позначилися на мові тогочасних писемних пам'яток. Завершує цей період така історична подія, як приєднання України до Росії в половині XVII ст., що надзвичайно загальмувало самобутній розвиток українського народу, а тим самим і його мови.

Джерела Словника. Проблема добору джерел Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. досить складна. Це пояснюється двома основними причинами: по-перше, своєрідною мовною ситуацією, яка існувала на той час в Україні (адже пам'ятки писалися не тільки українською книжною і народнорозмовною мовою, а й церковнослов'янською, польською, латинською і грецькою); по-друге, надзвичайно великою кількістю пам'яток різних за

² Див.: Плющ П.П. Нариси з історії української мови. - К., 1958. - С.141-190; Тимошенко П.Д. Про періодизацію історії української мови // УМЛШ, 1958. - № 6. - С.62-64; Олекса Горбач. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку // Другий міжнародний конгрес україністів: Доповіді і повідомлення: Мовознавство. - Львів, 1993. - С.8-9 та інші.

жанрами і стилями, за місцем їх зберігання, що утруднювало їх виявлення та залучення до канону джерел Словника. Саме ця особливість джерельного матеріалу зумовила основні відмінності в лексикографічному опрацюванні Словника староукраїнської мови XIV-XV ст. і Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. Перший з них побудований за принципом "тезауруса", тобто він охоплює весь лексичний матеріал визначених пам'яток, у другому застосований вибірковий принцип розписування пам'яток. Тому у другому словнику на відміну від першого відсутні статистичні дані, не виділені форми; до його реєстру не входять власні особові назви.

Численні пам'ятки XVI - першої половини XVII століття, писані польською, латинською і грецькою мовами, залишилися поза увагою укладачів, незважаючи на те, що в них могли фіксуватися і деякі українські слова. Виявлення і вивчення мовних особливостей цих пам'яток, вибирання з них (а їх сотні) українських слів набагато продовжило б період підготовчих робіт при створенні Словника. Однак, як показав вибірко-вий аналіз іншомовних текстів, тут, як правило, трапляються українські власні назви, топоніми, антропоніми, гідроніми. Українські апелятиви засвідчені рідко, при цьому переважно як юридичні, економічні та ін. терміни, що фіксуються й українськими пам'ятками. Виняток становлять лише видані у той час граматики, зокрема "Адельфотес", "Грамматика словенская" І.Ужевича, які, хоча й писані грецькою і латинською мовами, однак містять багатий ілюстративний матеріал, почерпнутий з живої розмовної мови (*дѣвчичка, хлопятко, кошчюк, малюсенький, ранюхю*).

При відборі джерел до Словника виникала проблема розмежування українських і церковнослов'янських пам'яток. Питання про включення до канону джерел тієї чи іншої пам'ятки, писаної церковнослов'янською мовою з елементами української, вирішувалися на основі даних про кількісне співвідношення фонетичних, морфологічних чи лексичних елементів у мові цих пам'яток. Тут, зокрема, враховувалися такі риси, як неповноголосні та повноголосні форми, сполучення *ра, ла і ро, лю,*

початкові *є і о*, звукосполучення *жд і ж, щ (шт) і ч*, префікси *раз-* і *роз-*, закінчення *-аго і -ого* у прикметниках чоловічого і середнього роду в родовому відмінку однини, закінчення *-ию і -ью* в орудному відмінку іменників жіночого роду колишніх основ на *-і*, закінчення *-ши і -шь* у дієсловах 2 особи однини теперішнього часу, закінчення *-ть і -тъ* у дієсловах 3 особи однини і множини теперішнього і майбутнього часу, закінчення *-мя і -мо* в 1 особі множини дієслів теперішнього часу, наявність форм аориста, імперфекта та ін. Якщо українські елементи в церковнослов'янських пам'ятках незначні, то такі пам'ятки до канону джерел не входять. Пор., хоча б такі послання І.Вишневського, як "Новина", "О еретиках".

Що стосується церковнослов'янських українських пам'яток, то вони, незважаючи на більшу чи меншу кількість церковнослов'янських слів, залучалися до канону джерел Словника. Однак при їх розписуванні церковнослов'янські цитати опускалися.

Другою проблемою міжмовного характеру є розмежування українських та білоруських пам'яток. Авторський колектив Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. в основу такого розмежування поклав мовний принцип (сплутування етимологічних *ѣ - и, ы - и, зміни о, е* в закритому складі, у на місці *о, ю* на місці *е, м'який ц*, перехід *л* у *у*, відпадання початкового *и*, наявність буквосполучень *жч, дж, жд, дз, акання (якання), дзекання, цекання* та ін.), хоч при цьому враховувалися як допоміжні також інші критерії — місце написання та національність автора, якщо вони наявні у пам'ятці. На основі мовного аналізу в канон джерел Словника введено пам'ятки, написані українською мовою не тільки на території України, а й поза її межами — у Польщі, Литві, Білорусі, Румунії, Греції, Угорщині, Франції, Італії, Єгипті та ін.

Територіальний критерій при розмежуванні українських та білоруських пам'яток застосовується у Словнику в тому випадку, коли пам'ятки не виявляють ні специфічно українських, ні специфічно білоруських мовних рис. Отже, пам'ятки, написані на території України, зараховуються до українських, а

пам'ятки, написані на території Білорусі, — до білоруських. Українськими вважаються пам'ятки без яскраво виражених диференційних мовних рис, які написані поза межами України, але своїм змістом стосуються політичного, економічного, культурного життя українського народу.

До канону джерел залучено також пам'ятки, які містять у собі риси обох мов — української та білоруської. Це, зокрема, "Четья" 1489 р., "Унія греків з костолом римським", "Берестейський собор і його оборона", "Опис границь і шкод між Великим князівством Литовським і Корупною Польською", "Митна книга" та ін. певну групу становлять також грамоти молдавських канцелярій, мова яких, незважаючи на певний відсоток молдаванізмів і середньоболгаризмів, має українську основу.

Крім оригінальних пам'яток, до списку джерел Словника ввійшли твори перекладної літератури. Враховано також певну кількість пізніших копій документів XVI - першої половини XVII ст., зроблених у XVIII ст., переважно з тих територій, які представлені невеликою кількістю пам'яток (Закарпаття, Поділля). Хронологічно відкриває Словник пам'ятка конфесійної літератури кінця XV ст. — Четья 1489 р. з виразними українськими рисами, яка не використана в "Словнику староукраїнської мови XIV - XV ст.", побудованому виключно на базі документів ділового стилю.

Не ввійшли до канону джерел численні пам'ятки ділового стилю, які у мовному відношенні є однотипними або які з філологічного погляду видані неякісно, а також пам'ятки, що зберігаються в небезпечених архівах ряду зарубіжних країн (Польщі, Угорщини та ін.).

Джерела Словника відбивають найрізноманітніші сторони політичного, культурного, релігійного, господарського життя України XVI - першої половини XVII ст. Писемні пам'ятки багаті у жанровому відношенні й охоплюють широку стилісову різноманітність, характерну для розвинутих писемних мов.

Найширше репрезентований діловий стиль, який має в українській мові глибокі традиції попередніх століть. У пам'ятках цього стилю найповніше відобра-

жена жива народна мова, процес українського терміноутворення. Сюди відносяться різні за змістом грамоти, привілеї купцям, містам, записи міських урядів, різного рівня судів, описи замків, статутів, поборові реєстри, універсали гетьманських канцелярій, книги витраг і прибутків тощо.

Народнорозмовна мова дещо іншого нашарування з елементами фольклору досить повно представлена в творах тогочасної художньої літератури — поезії, інтермедіях, епіграмах, народних піснях.

На ґрунті багатой полемічної літератури (твори І. Вишнєського, З. Копистенського, Ф. Христофора, К. Острозького, І. Борецького та ін.) і пам'яток конфесійної літератури (учительні й інші євангелія, проповіді, повчання, передмови до церковних книг та ін.) відбувався процес формування співвідношень церковнослов'янської та української мовних систем, життя інномовних запозичень з грецької, латинської, польської мов, що в усій повноті відбите у лексичній пам'ятці цього періоду.

У складі джерел представлені пам'ятки наукової літератури (словники, граматики, трактати), літописи, де широко засвідчений пласт наукової термінології.

Реєстр Словника. Реєстр складається зі слів, які зафіксовані у картотечі, створеній на основі відібраних джерел.

Словник охоплює конкретний історичний відрізок розвитку української мови, тому — з погляду сучасності — у ньому представлені: 1. Слова, які живуть і зараз в українській мові, хоч часто з модифікованим слововжитком (різна сполучуваність, відмінні стилістичні відношення тощо); 2. Слова, які характерні для мови даного періоду: вони віджили разом з реаліями і тепер вважаються лексичними історизмами.

У реєстрі Словника ввійшли самостійні і службові слова, похідні утворення різних типів словотвірної системи. Із спеціальних груп лексики:

— власні особові та географічні назви віданелятського походження (*Голубь, Сова, Кисель, Жаба, Ставь, Капуца*);

— назви народів і племен (*чехь, готь, готюве, тилброве, печеньгове*);

— назви людей за місцем проживання (*черкашанинъ, черкасець, лучанинъ, бѣлоцерковець, белоцерковляны*);

— слова, утворені від власних назв із значенням "послідовник, прихильник якої-небудь особи, вчення, наукових і релігійних напрямків, сект" (*ариантинъ, іудейство, доминиканинъ, бернардынъ, кармелитъ*);

— індивідуальні авторські неологізми, вжиті в контексті з певною стилістичною метою (*подушкосталь, сладколюбець, курождъ*);

— імпозовні слова (самостійні і службові), які різними шляхами проникли в українську мову і широко вживалися в її книжному або народно-розмовному варіантах; частина з них асимілювалася на українському мовному ґрунті (*декретъ, кгрунтъ, гвалтъ, апеляція, фундавати, годъ, жебы, водлузь*);

— екзотизми - слова і вирази, які відбивають побут та звичаї інших народів і практично не перекладаються у зв'язку з відсутністю в українській мові відповідних реалій (*баша, мурза, чаунъ, драхма*).

Не внесені до реєстру Словника:

— власні особові і географічні назви, що зумовлено неоднаковими принципами при створенні картотек загальних і власних назв; специфікою власних назв, які у порівнянні із загальними вимагають іншого лексикографічного опрацювання; залученням до канону джерел значної частини перекладних творів, які містять велику кількість іноземних імен та географічних назв, що не мають істотного значення для історії лексичного складу української мови. Підготовка словника власних назв у пам'ятках української мови XVI і наступних століть повинна стати окремим завданням української історичної лексикографії;

— слова, не засвоєні українською мовою: *гаріовидѣтъ, латосіюмъ, скавоица, скоидѣ, пенедзя* і под.

— прикметники, утворені від топонімів та антропонімів, типу *литовский, молдавский, лунский, муравский, ливовский, перский, московский*. Якщо такі прикметники є складовою частиною стійких і лексикалізованих словосполучень, вони подаються у статті на відповідний іменник (*литовский* у статтях

монѣта, князство, личба; молдавский — у статті *земля; лунский, московский, муравский, ческий* — у статті *сушко; перский, солзацкий* — у статті *коберець; ливовский* — у статті *мѣсто*);

— дієприкметники (активні і пасивні) теперішнього і минулого часу при наявності засвідчених у картотеці особових форм дієслова (*писаныи* викладається у статті *писати; падающіи* - у статті *падати*);

— дієприслівники теперішнього і минулого часу (*знаючи, даючи, визнавши*);

— помилково написані або перекручені слова.

Усі реєстрові слова в Словнику подаються "громадянською", без виносних букв, тител і надрядкових знаків.

Кожне відміноване слово подається в його основній (вихідній) формі: іменники, іменникові заіменники в називному відмінку однини, множинні іменники — в називному множини, кількості числівники — в називному, прикметники, прикметникові числівники та прикметникові заіменники — в називному однини чоловічого роду, дієслова — в інфінітиві.

Фонетичні, графічні й орфографічні варіанти слова подаються в одній словниковій статті. В одній словниковій статті поміщаються різноманітні написання іменників на *-иє, -їє, -є* (*здоровіє, здоровьє, здорове*), які кваліфікуються як орфографічні варіанти, а не як морфологічні чи словотвірні.

Як окремі реєстрові слова подаються у Словнику:

— морфологічні і словотвірні варіанти (*митрополитъ* — *митрополита, архимандритъ* — *архимандрита, полтора - полторы, стависко* — *ставище, тило* — *тише*);

— спільні за походженням слова в їх церковно-слов'янському та східнослов'янському звуковому оформленні (*градъ і городъ, ноць і ночь, єдитъ і одитъ, єже і оже*);

— однокореневі слова, різні за своїм походженням (*король, краць, круць; королєство, кролевство*);

— іменники, прикметники, числівники з компонентом *поль-* (*новъ-, полу-*) (*полгроша, повкоть, полудень, полранатовый, полтретя*);

— віддієслівні іменники з афіксом -ся, які походять від дієслів зворотньо-середнього стану (*выбѣдованьєса, коханьєса*);

— форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників (*ближний, найближний, ближе, ближайей*);

— прикметники, які повністю перейшли в іменники (*хоружий, возный, воєводиная, подстаростиная, мучное*);

— активні й пасивні дієприкметники, якщо вони втратили зв'язок з дієсловами і розвинули самостійне значення чи ряд значень (*вышереченый, вышеписанный, богоспасаемый*) або є єдиними формами дієслова (*неугасимый, неугасающий*);

— ад'єктивовані дієприкметники (*литое серебро, оремый воль*);

— субстантивовані дієприкметники (*умерлый*);

— особові займенники 1-ї та 2-ї особи однини і множини;

— дієслова зафіксом -ся (-се) (*битися, бачитися, зватися, молитися*);

— всі складні слова, незважаючи на їх написання окремо (*чолобите, полколады, розумновѣчний, брудносивый, згнедастрѣкатъ, верхуписанный, килькасотъ, штоколосекъ, будькоторый, натщесерце, спосередку, гдыбы, накли, зподъ*);

— слова з префіксом не-, які без не- не вживаються (*невеликъ, непорушено, нерукотвореный, невинне*) або які утворюють з префіксом не- одне поняття (*неприятель, неправда, невеликий, недавно*);

— слова з префіксом недо- із значенням неповної якості або дії чи стану у неповній мірі (*недовѣрокъ, недорослый, недоставаши*);

— омоніми: а) слова, тотожні за походженням, що виступають як різні частини мови (*верхъ¹ — іменник, верхъ² — прийменник; право¹ — іменник, право² — прислівник "чесно", право³ — прислівник "праворуч"*);

б) слова різного походження (*градъ¹ "місто" — градъ² "явище природи", листъ¹ "листя" — лист² "письмовий документ"*); в) слова, що виникли внаслідок значенневої еволюції слова (*коса¹ "сільсько-господарське знаряддя" — коса² "заплетене волосся"*); 2) різні за значенням і граматичними зв'язками

дієслова, переважно афіксальні, того самого походження (*выбрати¹ "обрати" — vybrati² "стягнути"*).

У заголовне слово словникової статті виносяться всі фонетичні, графічні та орфографічні варіанти, причому на першому місці подається найближчий до форми сучасної української мови варіант, а в разі його відсутності — той варіант, який найточніше відбиває традиційну орфографічну систему української писемно-літературної мови XVI - першої половини XVII ст., є найтиповішим у писемних пам'ятках даного періоду. Всі інші варіанти наводяться поруч в алфавітному порядку (*лъсъ, лессъ; тетка, тютка; течене, течение, теченіє, теченьє; тысяча, тисеча, тисача, тысеча, тысяча, тысача; прѣдо, прѣдъ, прадъ; нагородити, нагородить; урядъ, врадъ, урадъ, уредъ, уряд, урадъ*).

Прикметники, що виступають у двох формах — повній та короткій, подаються в заголовку словникової статті в обидвох, причому на першому місці, як правило, у повній формі (*добрый, добръ прикм., виноватый, виноватъ прикм.*).

Повні і короткі форми займенників подаються в одній словниковій статті, причому на першому місці — повна (*всякий, всякъ займ.*).

Омоніми у Словнику як заголовні слова позначаються вгорі арабськими цифрами.

Граматична характеристика слова. Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. є тлумачно-перекладним. Його основне завдання — відбити лексичний склад писемних пам'яток даного періоду; граматичні відомості у ньому подаються в обмеженому обсязі.

Граматична характеристика слів у Словнику відповідає загальноприйнятій в українській і слов'янській лексикографічній практиці. Вона містить вказівки на вихідну форму слова; позначення частини мови, до якої воно належить (за винятком іменників і субстантивованих прикметників, де вказівка на граматичний рід визначає і частину мови); відомості про такі граматичні категорії, як збірність, ступені порівняння прикметників і прислівників, вид і керування у дієслів.

Граматична характеристика дається кожному

реєстровому слову — повнозначному і неповнозначному.

Відсутні у картотеці для Словника вихідні, або опорні, форми реконструюються у вигляді, який відповідає граматичній системі української мови XVI - першої половини XVII ст. Іменники реконструюються на основі наявних форм непрямих відмінків, інфінітив дієслова — на основі особових форм і т.д.

Грамаіичні позначки ставляться після заголовного слова і його варіантів. Уживані в Словнику грамаіичні позначки подані у списку скорочень.

Вказівка на походження слів. У реєстр Словника включено іношомовні слова (повнозначні й службові), які засвідчені пам'ятками української мови XVI — першої половини XVII ст. і становлять складову частину лексичного фонду писемно-літературної мови того часу. На походження таких слів указують іношомовні паралелі, наведені в дужках після грамаіичної характеристики.

Питання про джерело запозичення не завжди може бути розв'язане однозначно. У таких випадках наводяться найімовірніші іношомовні паралелі. Якщо іношомовне слово потрапило в мову українських пам'яток через посередництво іношої, то поруч подається відповідник мови-посередника (фундовати — *стп. fundować, лат. fundare; лантухъ — стп. lantuch, сав. gandtuch; еретикъ — усл. еретикъ, гр. αρετιχος*). Іношомовне походження відзначається не тільки при основному слові, а й при всіх однокорених утвореннях, що з'явилися в українській мові внаслідок запозичення (*апелювати, апелляція, диспутъ, диспутация*).

Іношомовні паралелі не подаються при словах, які утворилися на українському ґрунті від запозичених слів (*адамашковий, диспутачъ, друковане, друкарский*) або походження яких неясне.

Тлумачення реєстрового слова. Семантична характеристика дається до всіх слів, які є у реєстрі Словника. При службових словах подано характеристику їх грамаіичних і синтаксичних функцій.

Предметне значення повнозначних та грамаіичне значення службових слів з'ясовуються за допомогою аналізу всіх контекстів, засвідчених цитатами з

писемних пам'яток української мови, які зберігаються у картотеці Словника. Якщо контекст не дозволяє повністю розкрити значення слова (зокрема, це стосується назв історичних реалій, цін, мір, грошових одиниць тощо), то допоміжними засобами служать мовні факти сучасної української мови, її діалектів, дані інших слов'янських і неслов'янських мов, відповідна наукова література.

Розкриття значення реєстрового слова, залежно від його лексико-семантичних особливостей та грамаіичних показників, досягається різними засобами. Найпоширенішим є підбір відповідного лексичного еквівалента сучасної української літературної мови, в тому числі тотожного: **августъ ч.** Серпень [...]; **болачка ж.** Болячка [...]; **вторыйнаццать числ.** Дванадцятий [...]; **глина ж.** Глина [...]; **горшокъ ч.** Горщик [...]; **куповати дієсл. недок.** Купувати [...]; **поприятелску присл.** По-приятельському, по-приятельськи [...].

В інших випадках для тлумачення добираються синоніми сучасної української літературної мови: **былина ж.** Билина, стебло [...]; **гори присл.** Уверх, наверх, угору [...]; **занедужати дієсл. док.** Захворіти, занедужати [...]; **инггедливъ прикм.** Слухняний, покірний [...]; **фрасунокъ ч.** Турбога, клопіт, смуток, журба [...].

Реєстрове слово-назва неіснуючої тепер історичної реалії тлумачиться описово: **липяръ ч.** Той, хто обмазує глиною хату [...]; **мучное с.** Плата за помел зерна [...]; **полгакъ ч.** Рід рушниць з укороченим стволом [...].

Якщо назва давньої реалії збереглася в пласті історизмів сучасної лексики, то вона наводиться після відповідної пояснювальної ремарки: **городничий ч.** (службова особа, яка наглядала за міськими укріпленнями і оборонними спорудами) городничий [...]; **воить ч.** (у містах з магдебурзьким правом голови місцевого самоврядування і міського суду) вийт [...].

При реєстрових словах, які збереглися в діалектах і фіксуються словниками сучасної української мови (тлумачними, двомовними, діалектними) або картотеками для діалектних словників української мови, після сучасного літературного еквівалента подається

діалектний відповідник з позначкою *діал.* (полтвретя *числ.* Два з половиною, *діал.* півтретя; зимно¹ ч. Холод, *діал.* зимно; бабка ж. Подорожник, *діал.* бабка).

Слова-відповідники, які збереглися в сучасній українській мові з обмеженою сферою вжитку, маркуються позначками *розм.*, *заст.* (беззбройний *прикм.* Беззбройний, неозброєний, *заст.* беззбройний [...]; баба... 3. (азгалі жінка), *розм.* баба [...])

Слова, вжиті у переносному значенні, супроводжуються позначкою *перен.*: белоусъ ч., *перен.* (про чорта) білоус; беремя с., *перен.* (те, що тітить людину, тяжіє над нею) тягар.

При іменниках-назвах рослин подаються при можливості латинські терміни та сучасний літературний або діалектний відповідник: буквиця ж. (*Betonica* L.) буквиця [...]; бабка² ж. (*Plantago* L.) подорожник, *діал.* бабка [...].

Абстрактні іменники на -ість, -іє (-іє, -іє), -тіє, що виражають якість або опредмечену дію, не відсилаються до відповідних значень прикметників чи дієслів, а викладаються як звичайні реєстрові слова.

Іменники, які одночасно є загальними і власними назвами, тлумачаться лише при загальних назвах. Власні назви подаються як окреме значення з позначкою *Вл. н.* з паведенням ілюстративного матеріалу (бабакъ ч. 1. (хутро бабака) бабак [...]. 2. *Вл. н.*: Прокопъ, Бабакъ.

Якщо у картотечі відсутній апелятив, а є лише відапелятивна власна назва, то при її викладі дається сучасний відповідник — літературний або діалектний (останній з викладом значення) — з позначкою *Вл. н.* (Базалій ч. *Діал.* базалій "тюхтій, неповороткий": *Вл. н.*: [...]; баранънякъ ч. *Діал.* баранник "пасгук баранів". *Вл. н.*: [...]).

Слової вірні та морфологічні варіанти реєстрових слів викладаються лише при одному з них - більше поширеному або наближеному до сучасної норми.

Прикметники і прислівники вищого і найвищого ступеня порівняння передаються відповідниками в аналогічних граматичних формах (наймишній *прикм.* найв. ст. Наймишній; дівше *присл.* в. ст. Краце, ліпше).

При визначенні семантики дієслова враховується його синтаксична сполучуваність та валентність сполучуваних слів (переступити *дієсл.* недок. 1. (що) (межу, границю, простір) перейти, переплисти [...]. 2. (що, чого) (наказ) порушити, переступити [...]).

Реєстрові слова з граматичним значенням (прийменники, сполучники) розкриваються за допомогою викладу семантико-синтаксичних відношень і характеристики зв'язку між членами речення та окремими реченнями.

Частки визначаються за смисловими відтінками, яких вони надають словам-членам речення.

У випадку неточного чи сумнівного визначення семантики слова ставиться в дужках знак питання (?): базамать ч. (?) [...]; синокарій *прикм.* Темно-коричневий (?) [...].

Окремі значення реєстрового слова позначаються арабськими цифрами і подаються забзаца, а їх відтінки — у межах основного значення, також з абзаца.

При багатозначних словах, крім подачі лексичного еквівалента сучасної української літературної та діалектної мови, подається уточнювальна ремарка (біскупство с. 1. (сан епископа) єпископство [...]. 2. (церковно-адміністративний округ, яким управляє єпископ) єпископство, єпархія [...]; ближній *прикм.* 1. (розташований поблизу, на невеликій віддалі) близький, ближній [...]. 2. (який перебуває у прямих родючих стосунках з кимсь) близький, ближній [...]. 3. (зв'язаний почуттям симпатії) близький, ближній [...].

Уточнювальна ремарка подається у круглих дужках і тоді, коли еквівалент сучасної літературної мови має кілька значень або відтінків, а реєстрове слово засвідчене лише в одному з них (барсовий *прикм.* (виготовлений зі шкіри або хутра барса) барсовий [...]; атласовий *прикм.* (виготовлений з атласу) атласовий [...]; безплудне *присл.* (без нащадків, без дітей) безплідно [...].

Коли реєстрове слово тлумачиться за допомогою синонімів, уточнювальні ремарки не подаються (бачене с. 1. Розум, мудрість [...]. 2. Погляд, розсуд, міркування [...]. 3. Увага, пильність [...]. 4. Ласка, милість, пошана [...]; безпеченство с. 1. Безпечність, безпека [...]. 2. Спокій, безтурботність [...].

3. Захист, опіка [...]. 4. Впевненість, сміливість, відвага [...].

Перед викладом значення для стилістичної характеристики слова використовуються позначки: *пестл.*, *ірон.*, *зневажл.*, *лайл.*. Позначка *пестл.* ставиться при словах із суфіксами пестливості (бабусенка ж., *пестл.* Бабусенька [...]; батенько ч., *пестл.* Батенько [...]).

Позначка *зневажл.* застосовується при словах із відтінком зневажливого ставлення до когось (бестія ж. І. Тварина, звір, *заст.* бестія [...]. 2. Міфологічна істота, чудовисько [...]. 3. *Зневажл. (про людину)* бестія, тварина [...]; *баснописець ч., зневажл. (автор відумок, байок)* байкотворець). Позначка *лайл.* подається при словах, що вживаються як лайка (баран ч. І. Баран [...]. 2. *Перен. лайл. (про нерозумну людину)* баран [...]. Здрібнілі слова передаються адекватними відповідниками сучасної мови без позначок (книжечка ж. Книжечка; малюсенький прикм. Малюсенький).

Образне вживання слів виділяється після викладу значення з позначкою *Образно (безмолвіє[...])* *Образно:* И видѣвши тоє... ра(з)сѣждаючи в собі са(м)взтворѣ, темниѣ бе(з)мо(л)вил седачи... дару блже(н)ства и сватости досягти могли).

Цитати-ілюстрації для слів, ужитих у порівняльних зворотах, подаються після значень із позначкою *у порівн.:* (блискавица[...]) *у порівн.:* и зара(з) яко блискавица счезъ дѣволъ).

Порядок розміщення значень. При визначенні порядку розміщення значень слів у Словнику враховувались такі дані: наявність первинного і вторинного, конкретного і абстрактного, прямого і переносного значень; можливість розвитку абстрактного значення, на базі конкретного або навпаки — конкретного на базі абстрактного; близькість значень та тісний смисловий зв'язок слів між собою. Крім того, до уваги брався ще принцип типовості значення слова, його поширення.

На першому місці подається первісне, пряме, номінативне значення, якщо воно засвідчене у картотечі словника. Усі інші значення — вторинні, переносні — викладаються в певній логічній істо-

ричній послідовності, в порядку їх типовості. Далі подається значення, яке розвинулося з первинного і перебуває з ним у тісному смисловому зв'язку.

Якщо переносне значення слова тісно пов'язане з прямим, номінативним, то воно викладається в межах номінативного як його відтінок, але якщо сприймається вже як самостійне, то виділяється окремо і розміщується безпосередньо за номінативним.

Термінологічне значення слова виділяється після всіх інших його значень.

Фразеологічні та стійкі словосполучення. Після викладу значень реєстрового слова, проілюстрованих цитатами з пам'яток, подаються фразеологізми та стійкі словосполучення. Сюди зараховано: а) синтаксично оформлені мовні одиниці, які складаються з двох або кількох слів, що мають цілісне лексичне значення незалежно від значень його компонентів (пойти кь богу, изыти изъ свѣта — "померти", бити чоломъ — "просити", упасти до ногъ — "покоритися");

б) фразеологічні одиниці, загальне лексичне значення яких пов'язане з компонентами, що входять до їх складу (не стоялъ сонъ — "не спав, не міг спати", мыслью блудити — "мати грішні думки, грішити");

в) двочленні словосполучення, які мають у сучасній мові однослівні відповідники (крестомъ ся знаменати — "хреститися", давати вѣдати — "повідомляти");

г) сполучення іменників з прикметниками, що є назвами чинів, титулів, церковних свят, обрядів, складних топонімів та мікропонімів (великий князь, великий бояринъ, пятокъ великодный, мясопустая недѣля, Пузовский бродъ, Суха долина), назвами даних, мит, грошових одиниць, мір та ін. (дани медовая, дачка грошовая, литовская монета, чешская лицба).

Усі фразеологізми і стійкі словосполучення, що викладаються у словниковій статті, розміщуються в алфавітному порядку початкових слів. У кінці статті подаються — також в алфавітному порядку — фразеологізми, які тут не тлумачаться, а відсилаються до інших статей.

Фразеологізм здебільшого тлумачиться у словниковій статті на те слово, яке є його смисловим (опорним) центром.

Якщо у фразеологізмі не можна визначити головного у лексикографічному відношенні слова, то такий фразеологізм подається у Словнику за першим повнозначним словом фразеологічної одиниці.

Виклад фразеологізму містить такі компоненти: а) заголовок фразеологізму; б) керування при фразеологізмах дієслівного типу; в) тлумачення лексичного значення; г) ілюстративний матеріал для підтвердження семантики фразеологізму; д) відсильні позначки.

Лексичні варіанти компонентів фразеологізму подаються у квадратних дужках (**шкоды д'їлати** [д'їяти, чинити]).

Формальні варіанти компонентів фразеологізму подаються в круглих дужках (**дати покой** (в покой), **зъ** (въ) **друку выдати**).

Дієслівні фразеологізми, якщо в них можливі обидві видові форми, подаються окремо: і у формі недокопаного виду, і у формі докопаного виду з викладом значень та їх ілюстрацією (**давати в'їдати** і **дати в'їдати**, **давати волю** і **дати волю**).

Фразеологізми із зміненим порядком компонентів подаються окремо, але поруч, через кому (**замужъ пойти**, **пойти замужъ**; **конецъ вчинити**, **учинити конецъ**).

Фразеологізми, у яких спільний компонент стосується двох або більше однорідних членів речення, також подаються окремо. Напр.: у фразеологізмі **перешкоду и забаву чинити** окремо виділяються і подаються **перешкоду чинити** і **забаву чинити**.

Із складу словосполучення беруться до уваги тільки структурно необхідні компоненти (**склопитися сердцемъ** замість **склонитися до него сердцемъ**).

Фразеологізми дієслівного типу оформляються як дієслівні статті (**дати митрополию** (кому) — **призначити митрополитом** (кого), **положити неприязнь** (між ким) — **посварити** (кого)).

Різні значення фразеологізму позначаються бук-

вами. Напр.: **конецъ вчинити, учинити конецъ** — а) (чому) **винести рішення** (щодо чого) [...]; б) (між ким, з ким о чім) **дійти згоди** (з ким) **погодитися** [...]; в) (чому) **припинити** (що), **покласти край** (чому) [...].

Ілюстративний матеріал. Ілюстративний матеріал в історичному словнику виконує подвійну функцію: служить документацією наявності слова в пам'ятках даного періоду та обґрунтуванням викладу значення.

У Словнику кожне значення реєстрового слова, його відтінки, кожен фразеологізм та стійке і лексикалізоване словосполучення ілюструються цитатним матеріалом із пам'яток.

Кількість цитат залежить від їх наявності у картотеці та їх смислової чіткості. Для ілюстрації значень слова наводяться передусім тексти, в яких ілюстроване слово супроводжується синонімами, уточненнями або поясненнями (пишите ми о дида(с)калѣ; а(л)бо ми(с)трѣ шко(л)по(м); бѣда ты(м), котры не мощнеса за жакглѣ албомашты окре(н)тоу оуимуют; що... са тыче(т) типографіи, то е(ст) дроукаригѣ, добре то чините).

При доборі цитат, що ілюструють те чи інше значення слова, його відтінки, враховується і необхідність подати у Словнику розмаїтий у граматичному відношенні матеріал (рідкісні форми, а також діалектні, дублетні, різне контекстуальне сполучення слів тощо).

За допомогою цитатного матеріалу Словник дає інформацію про хронологічне та жанрове поширення слова: цитати наводяться з пам'яток різних територій, різних стилів і жанрів, при цьому враховується хронологічно перша й остання фіксації слова у картотеці, що дозволяє простежити життя слова.

Цитати подаються в обсязі, необхідному для розкриття семантики ілюстрованого слова, підтвердження його типових та стійких зв'язків і словосполучень. Допускається скорочення цитат, яке не веде до перекручення смислу наведеного відрізка тексту.

При потребі пояснення або уточнення цитат відповідні пояснювальні коментарі вносяться в текст у квадратних дужках (онъ [Ян Цегисъ]... нашол на дом отца Иоанна).

Якщо в ілюстраціях заголовне слово трапляється два або більше разів, але у різних значеннях, то слово, яке ілюструє певне значення, виділяється у Словнику курсивом.

Кожна цитата супроводжується бібліографічною довідкою у відповідності до прийнятого скорочення. Однак з метою спрощення набору деякі кириличні та грецькі літери замінюються сучасними літерами та сполученнями літер, а зберігаються у Словнику тільки тоді, коли мають цифрове значення³.

Зберігаються особливості написання великих і малих літер, розділові знаки оригіналів та публікацій, наголошування слів, титла над скороченими словами і літерами з цифровим значенням, паєрик (°) після приголосних, сигнали видавця "sic" або "так" після помилкових написань, які подаються в круглих дужках з позначкою "Прим. вид." (sic! — Прим. вид.; так! — Прим. вид.).

З метою полегшення набору та кращого розуміння ілюстративного матеріалу в Словнику допускаються деякі відхилення: нарядкові літери вводяться в рядок у круглих дужках; нарядкові знаки (крапки над голосними і приголосними, знаки придишу) пропускаються; над голосними пропускається діакретичний знак кендеми (˘), а його графічний еквівалент и вводиться в рядок у круглих дужках (*новы(и), молоды(и), стары(и)*); староукраїнський текст ділиться на слова відповідно до сучасного словоподілу; написання прикметників з повнозначними словами подається згідно з сучасними правописними правилами.

Зберігається повністю графіко-орфографічна оболонка оригіналів у цитатах, написаних латинкою, хоч у реєстрі такі слова транслітеруються "гражданкою".

На помилки в ілюстративному матеріалі (перекручення слів, написання разом замість окремо та ін.), помічені укладачами Словника, вказує знак оклику в круглих дужках після даного слова.

Графіка й орфографія в Словнику. Неоднорідність джерел у Словнику і за їх характером (рукописи, стародруки, сучасні публікації) та типом

³ Див. про це нижче, у розділі "Графіка й орфографія у Словнику".

письма (кирилиця, "гражданка", латинка), і за ступенем точності відображення графіко-орфографічних особливостей писемних пам'яток XVI - першої половини XVII ст. (пізніші видання) викликає значні труднощі при оформленні реєстрових слів і відтворенні в Словнику цитат-ілюстрацій.

Оскільки до джерел Словника ввійшли не тільки рукописи і стародруки, писані кирилицею або транслітеровані латинкою (напр., інтермедії Гаватовича, Трагедія руська, Пісня про Стефанавоєводу та ін.), але й значна частина публікацій (хоч інколи й недосконалих у лінгвістичному відношенні, зате цікавих і багатих у лексичному плані), виданих "гражданкою", зрідка латинкою, то напевно чи було б правомірним і науково виправданим зводити різні написання пам'яток до якогось одного типу письма. Тому у Словнику застосовуються кирилична, гражданська та латинська графічні системи, при цьому дотримується графіка й орфографія оригіналів та публікацій. Однак з метою спрощення набору у Словнику деякі кириличні і грецькі букви замінюються сучасними буквами та сполученнями букв. Так, замінюються *с* на *з*, *ξ* на *кс*, *ψ* на *пс*, *ѣ* на *я*, *ю*, *є* на *е*, *іа* на *а*, *ж* на *оу*, *ѵ* (іжиця) на *у*, *ѵ* або *и*. Літери *с*, *ξ* та *ψ* зберігаються у Словнику тільки тоді, коли вони мають цифрове значення. Відповідно до графіки джерел в ілюстраціях збережено букви *е*, *є*, *о*, *о*, *у*, *ѣ*, *оу*, *і*, *ї*, *и*, *г* (проривне), *ъ*, *ь*, *ѣ*, *а*, *ѳ*.

Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. має суто документальний характер. У ньому всі реєстрові слова подаються в такій початковій формі, яка засвідчена в писемних пам'ятках. Якщо вона відсутня у розписаних джерелах, то реконструюється на основі похідних форм відповідно до орфографічної системи української писемно-літературної мови зазначеного періоду.

Але виробити якийсь єдиний тип написання слова для даної епохи неможливо, тому що у той період не існувало чітких орфографічних норм. Свідченням цього є різне написання слів не лише різними писарями, але навіть одними і тими ж. Пор. хоча написання таких слів, як *врядъ*, *врадъ* і *урадъ*, *жена* і *жона*, *веселье*, *веселие* і *веселе*, *улиця* і

улиця, оулиця, тѣтка і тютка, вулми і вульми, приятель і притель, чесно і честно, стеречи, стеречи і стеречы, што, что і що, возный і возный, великый і великий, дверѣ і двери і т.п.

Така правописна розбіжність зумовлена невідповідністю між орфографічною традицією і тогочасним живим мовленням.

Відповідно до написання слів у староукраїнських писемних пам'ятках, які відбивають не тільки традиційні, етимологічно-морфологічні норми, але й уснорозмовні форми, реестрові слова виносяться у Словнику в таких формах, як *столь*, *волг*, *копъ* і *купъ*, *куница*, *улиця* і *улица*, *пѣсь*, *двери*, *дверѣ* і *дверь*, *гуси* і *гусь*, *дѣточки*, *дѣдусь*, *татары* і *татарове*, *бѣчи*, *муровати*, *росказати*, *записувати*, *возный* і *возный*, *маленкий*, *селский*, *зелиє*, *повконы* і *полконы*, *исти* і *ѣсти*, *здоровє*, *здоровие* і *здоровьє*, *нѣмый*, *третий*, *пылне* і *пылно*, *чесно* і *честно*, *отъ* і *одъ*, *исъ* і *изъ*, *ту* і *туть* та ін.

Усі реестрові слова подаються у Словнику без виносних букв, тител і нарядкових знаків, але із збереженням наголосу (якщо він позначений у пам'ятці) та орфографії оригіналу або публікації.

Варіантне наголошування заголовних слів позначається дічі на одному і тому ж слові (*на́родъ*, *ста́рий*, *по́вѣи*).

Щоб уникнути розбіжності у Словнику і полегшити користування словником, усі варіанти літери у (*оу*, *ѡ*, *у*, *ѵ*) передаються у реестрових словах одним варіантом — сучасним *у*, проте у цитованих текстах зберігаються три варіанти — *у*, *ѡ* та *оу*. Одним сучасним варіантом *о* передаються два давні варіанти *-о* та *ѡ*, хоч у цитатному матеріалі вони зберігаються.

Щоб вказати на тверду вимову приголосних перед *є*, всі варіанти літер *є* (*е*, *ѣ*, *ѥ*) у реестрових словах передаються одним варіантом — сучасним *є*. Проте в ілюстраціях зберігаються два варіанти: *ѣ* та *є* відповідно до їх написання в оригіналі чи публікації. Літера *ѣ* зберігається в реестрових словах у тих випадках, коли вона починає слово (*євангелистовѣ*, *єпископѣ*) або коли стоїть після голосних, після *ъ*, *ь* та після м'яких приголосних (*иерей*, *здоровиє*, *каменьє*, *весельє*).

З трьох варіантів, уживаних на позначення про-ривного задньоязикового дзвінкого звука *г* (*г*, латинського *g* та диграфа *кг*), у реестрових словах на першому місці подається варіант *зг*, на другому — *зкг*. У цигатах вживаються два варіанти написання — *г* і *кг*.

Графема *и* після голосних у реестрових словах передається через *й*, але в ілюстраціях матеріалу вона зберігається.

Відсылні позначки. Відсылні позначки застосовуються у Словнику з метою звернути увагу користувачів на однаковість у значенні або слово-творній структурі чи складі фонем тих чи інших слів, вказати на зв'язок між реестровими словами і статтями Словника. У Словнику застосовуються такі позначки: *див.*, *див. ще* і *пор.*

Позначка "*Див.*" пов'язує фонетичні і графічні варіанти з заголовним словом словникової статті (*лєсь див. лѣсь*, *кто див. хто*, *возыги див. возиги*, *зѣма див. зима*), фразеологізми, які не викладаються, а відсилаються до реестрового слова, де тлумачиться цей фразеологізм (*судовый прикм. судовый листъ див. листъ*²).

Якщо фонетичні і графічні варіанти стоять за алфавітом поруч із заголовним словом, то відсылчі не подаються, оскільки такі варіанти виносяться у заголовок статті.

Позначки "*Див. ще*", "*Пор.*" застосовуються в кінці словникових статей. Позначка *Див. ще* пов'язує: а) словотвірні та морфологічні варіанти слова того самого значення (*ловиско — ловище*, *бродокъ — бродецъ*, *митрополить — митрополита*, *заплатъ — заплатъ*); б) іншомовну та українську форми слів (*градъ — городъ*, *кралъ, кроль — король*, *плотно — полотно*); в) дієслова недоконаного і доконаного видів з тим самим значенням (*записати — записовати — записувати*, *позичати — позычити*, *помирати — померти — змерти*, *помагати — помочти*).

Позначка "*Пор.*" пов'язує деривати з базисними основами: а) віддієслівні іменники із співвідносними дієсловами (*повѣдашь... Пор. повѣдати*, *иотвержденїє... Пор. потверждати*); б) форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників з прикмет-

літками з нейтральним якісним значенням (далшій... Пор. далекий, наймилостивіший... Пор. милостивий, наймиліший... Пор. милий); п) форми вищого і найвищого ступенів порівняння прислівників з прислівниками з нейтральним якісним значенням

(далей... Пор. далеко, найвище... Пор. високо); г) форми вищого ступеня прикметників і прислівників з формами найвищого ступеня (найясніший... Пор. яскравий, найліпше... Пор. краще, кращий).

АЛФАВІТ

Дані букви	Цифрові значення букв	Написання букв у Словнику
А	1	А а
Б	—	Б б
В	2	В в
Г	3	Г г
Ґ	—	Ґ ґ Кґ кґ
Д	4	Д д
Е	5	Є є Е е
Ж	—	Ж ж
З з	6 7	З з
И	8	И и й
І	10	І і Ії ії
К	20	К к
Л	30	Л л
М	40	М м
Н	50	Н н
О	70	О о
П	80	П п
Р	100	Р р
С	200	С с
Т	300	Т т
ОУ ђ у	400	ОУ Уу ђђ
Ф	500	Ф ф

Дані букви	Цифрові значення букв	Написання букв у Словнику
Х	600	Х х
Ѡ	800	О о Ѡ ѡ
Ц	900	Ц ц
Ч	90	Ч ч
Ш	—	Ш ш
Ш Щ	—	Щ щ
Ъ	—	Ъ ъ
Ы	—	Ы ы
Ь	—	Ь ь
Ѣ	—	Ѣ ѣ
Ю	—	Ю ю
Ѥ	—	Я я
Є	—	Є є
Ѧ	900	Ѧ ѧ
Ж	—	ОУ
Ѩ	—	Ѧ
Ѫ	—	Ю
Ѭ	60	КС
Ѯ	700	ПС
Ѱ	9	Ѱ
Ѳ	400	І або У В

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

а. — або	зб. — збірне
алб. — албанське	зв. — зворот
ар. — арабське	знах. — знахідний відмінок
арам. — арамейське	знач. — значення
арк. — аркуш	зневажл. — зневажливе
астр. — астрономічне	ім. — іменник
б. — біля	ірон. — іронічне
безос. — безособове дієслово	іт. — італійське
бл. — близько	к. — кінець
б.м.п. — без місця написання	лайл. — лайливе
болг. — болгарське	лат. — латинське
бот. — ботанічне	лит. — литовське
виг. — вигук	м. — місто
відм. — відмінок	мад. — мадярське
військ. — військове	місц. — місцевий відмінок
вірм. — вірменське	мн. — множина
вл.н. — власна назва	многokr. — многократне дієслово
в ориг. — в оригіналі	молд. — молдавське
в. ст. — вищий ступінь	монг. — монгольське
вставн. сл. — вставне слово	наз. — називний відмінок
гебр. — гебрайське	найв. ст. — найвищий ступінь
герм. — германське	наказ. сп. — наказовий спосіб
гр. — грецьке	нвн. — нововерхньонімецьке
гот. — готське	невідм. — невідмінюване
дав. — давальний відмінок	не відчит. — не відчитано
див. — дивись	недок. — недоконаний вид
діал. — діалектне	ненум. — ненумерована сторінка
дієприкм. — дієприкметник	нім. — німецьке
дієприсл. — дієприслівник	нн. — нижньонімецьке
дієсл. — дієслово	од. зб. — одиниця зберігання
док. — доконаний вид	одн. — одина
ж. — жіночий рід	однокр. — однократне дієслово
займ. — займенник	ор. — орудний відмінок
зам. — замість	ос. — особа
заст. — застаріле	п. — після

перев. — переважно
перен. — переносне
перс. — перське
пестл. — пестливе
пол. — польське
пор. — порівняй
поч. — початок
пошкодж. — пошкоджено
прийм. — прийменник
прикм. — прикметник
прим. вид. — примітка видавця
прим. ред. — примітка редколегії
присл. — прислівник
присудк. сл. — присудкове слово
р. — рік
род. — родовий відмінок
розм. — розмовне
рум. — румунське
с. — середній рід
свн. — середньоверхньонімецьке
сгр. — середньогрецьке
серб. — сербське
серед. — середина
сканд. — скандинавське
слат. — середньолатинське
слц. — словацьке
снн. — середньонижньонімецьке

спол. — сполучник
спол. слово — сполучне слово
спр. — справа
ст. — століття
ствн. — староверхньонімецьке
стгебр. — старогейбранське
стінд. — староіндійське
стп. — старопольське
стпр. — старопруське
стфр. — старофранцузьке
стч. — старочеське
схсн. — східносередньонімецьке
тат. — тагарське
тит.зв. — зворот титулу
тур. — турецьке
тюрк. — тюркське
у знач. — у значенні
у порівн. — у порівнянні
у сполуч. — у сполученні
фр. — французьке
цсл. — церковнослов'янське
ч. — чоловічий рід
част. — частка
чеськ. — чеське
числ. — числівник
юр. — юридичний термін

УМОВНІ ЗНАКИ

( ) У круглих дужках подаються:

- а) уточнювальні ремарки;
- б) керування;
- в) введени у рядок надрядкові літери та кендема;
- г) формальні компоненти фразеологізму;
- д) примітки видавців або редакторів;
- е) скзмпліфікація.

[ ] Квадратні дужки вживаються при:

- а) лексичних варіантах компонентів фразеологізму;
- б) реконструйованих видавцями частинах слова;
- в) відсутніх у цитатах, але доданих з попереднього тексту підметів, присудків або додатків;
- г) словах, що розкривають значення займенників *онъ, она, оно, они* у прямих і непрямих відмінках.

< > У ламаних дужках подаються реконструйовані видавцями частини слова або речення.

◊ Ромб ставиться перед лексикалізованим словосполученням термінологічного характеру.

// Дві паралельні риски позначають кінець сторінки.

... Три крапки позначають пропуск слів у цитатах.

(!) Знак оклику у дужках вказує на помилково написані чи перекручені слова в цитованому матеріалі.

? Знак питання ставиться у тих випадках, коли:
а) виникає сумнів у правильності реконструйованої форми;

б) неможливо встановити значення реєстрового слова; в) укладачеві не вдалося встановити значення слова або він сумнівається у його визначенні.

ОСНОВИ СЛІВ ПІД ТИТЛАМИ

а̄г- (а̄гг-л-, а̄нгг-л-, а̄нгл-, а̄ньг-л-) → ангел-
 ап- (ап-л-, апс-л-, апст-, апстл-, ас-л-) → апостол-
 ар-л- (архагг-л-, архаг-л-, арханг-л-, арханл-, архг-л-,
 архнг-л-, архнл-) → архангел-
 архієписп- (архієспп-, архієпкп-, архієсп-, архієписп-,
 архієпск-, архієпскп-, архієпсп-) → архієпископ-

б̄ (б̄г-, б̄ъ-) → бог-
 б̄г- (б̄гч-, б̄дц-, б̄рц-, б̄ц-, б̄ч-) → богородиц-
 (богородич-)
 б̄гат- → багат-
 б̄гатс- → багатств-
 б̄гль- (б̄лв-, б̄лг-, б̄лгв-, б̄лгсв-, б̄лсв-) → благослов-
 б̄ж- → бож-
 б̄жеств- (б̄жсв-, б̄жст-, б̄жств-, б̄жтв-) → божеств-
 б̄з- (б̄зс-) → бозск-
 б̄лг- → благ-
 б̄лгвц- → благовѣщ-
 б̄лгдр- (б̄лдр-) → благодар-
 б̄лгдт- (б̄лгт-, б̄лдт-) → благодат-
 б̄лгсв- (б̄лсв-) → благослов-
 б̄лжи- (б̄лн-) → блажен-
 б̄сщн- → богосвящен-

в̄здх- → воздух-
 в̄лд- (в̄лдж-, в̄лди-, в̄лк-) → владик-
 в̄лджн- (в̄лчн-) → владичин-
 в̄лджн- → владичиц-
 в̄.м. (в̄.мл., в̄.млст., в̄.мс., в̄.мст.) → ваша милість
 в̄скри- (в̄скрсн-, в̄скри-, в̄скри-, в̄скрсн-) →
 воскресен-
 в̄скри- (в̄скръш-) → воскресш-
 в̄скрсн- → воскреснут-
 в̄п- → ваш-

г- (гд-, гсд-) → господ-
 гдн- (гн-, госпдн-, гсдн-) → господн-
 гдр- (гсдр-) → господар-
 гж- (гсж-, гспж-) → госпож-
 гл- (глг-л-) → глагол-
 гль- → голов-
 глс- → глас-
 глщ- (глющ-) → глаголющ-
 гр- (грш-) → грош-

Давд- (Двд-) → Давид-
 дв- → дѣв-
 двств- → дѣвств-
 двч- → дѣвич-
 дн- → ден-
 дх- → дух-
 дхв- (дхов-) → духов-
 дш- → душ-

є̄вггел- (є̄вг-, є̄вгг-л-, є̄вгел-, є̄вгл-, є̄внг-, є̄внг-л-, є̄гл-,
 є̄гл-, є̄вгг-л-, є̄вгг-л-, є̄внг-, є̄внг-л-) → євангел-
 єписп- (єписп-, єпп-, єппс-, єпск-, єпскп-, єтсп-) →
 єпископ-

зл- → золот-

Й- (Йі-, ис-, І-, Іс-) → Ісус
 нерлнм- (нерлнм-, нерслм-) → Іерусалим-
 изл- (изрл) → Израїл-
 но- (нон-) → Иоан-

кн̄гн- (кн̄гняг-) → княгин-
 кн̄ж- (кн̄з-) → княж- (княз-)
 крн- (кршн-) → крещен-
 крст- (крт-) → крест-

мдр- (мдрос-, мдрс-, мдрст-) → мудрост-
мл- (млст-, млт-, мт) → милост-
млср- (млсрд-) → милосерд-
млтв- (молтв-) → молитв-
Мр- → Мар-
мртв- → мртгв-
мт- (мтр-) → мати (матер-)
мсц- (мц-) → мѣсяц-
мщ- (мщнц-, мщ-) → мучениц-
мч- (мчѣнк-, мчк-, мчн-, мчшк-) → мучен-
мчѣнческ-, мчѣничес-, мчѣничьс-, мчѣнчес-, мчѣнчс-) → мученическ- (мученичеств-)

намлстивш- → наймилостивш-
нб- → неб-
нбн- (небс-, нбс-) → небес- (небесн-)
нд- (нед-, недл-) → недѣл-
ни- → ниш-
нш- → наш-

оглшн- → оглашен-
освч- (освп-, оспн-, осещ-, осщн-) → освячен-
(освящен-)
отп- (оц-) → отец-
отч- (отчск-, оч-) → отечес-

п- (пн-) → пан-
плм- (пслм-) → псалм-
пнжн- → пѣняжн-
пнз- (пѣнз-) → пѣняз-
пр- → пре-
првд- (првдн-) → правед-
прдгч- → предтеч-
прст- (прст-, прстол-) → престол-
прсѣст- (прст-, прч-, прчс-, прсѣст-, прчт-) → пречист-
прк- (пррк-, пррок-) → пророк-
прмдр- (премдр-) → премудр-
прн- (прсн-) → присн-
прп- (прпб-, прпдб-) → преподоби-
прорч- (прорчс-, пррочт-, прроц-, пррц-, пррчс-,) → пророцтв- (пророчеств-)
прсв- → пресвят-

ржств- (рож-, рожств-, рожтв-) → рожеств-

свт- (ст-) → свят-
свтѣтел- (свтѣтел-, стл-) → свѣтител-
свшн- (свшен-, свшн-, свщн-) → свѣщен-
ск- → страховиск-
слнеч- (слнч-) → солнеч-
слпц- → солнц-
смрт- → смерт-
сн- → сын-
снв- → сынов-
спан- (спсѣн-, спн-, спсн-) → спасѣн-
спс- → спас-
спѣтл- (спсѣтел-) → спасѣтел-
срдц- (срп-, срѣдц-) → сердц-
срдч- → сердечн-
стрѣт- (стрт-) → страст-

тврц- → творец-
трц- (троп-) → троиц-

учн- (учѣнк-, учпк-, учнн-) → ученик- (учѣннц-)
учтл- → учител-

х- (хрс-, хрг-, хс) → Христос-
хв- (хсв-) → христов-
хрс- (хрст-) → хрест-
хриш- → хришен-

цр- → цар-
црв- → царев-
црк- (цркв-, цркѣв-, цркѣв-, цркѣв-) → церкв- (церкв-)

члвн- (члвц-, члвч-, члвѣц-, члвѣч-, члвѣц-, члн-) → члвч- (члвѣч-)
члвчск- (члвс-, члвс-, члвчск-, члвчск-, члвс-) → члвчск- (члвѣчск-)
члвчск- (члвѣчск-) → члвчск- (члвѣчск-)
члвчск- → члвчск- (члвѣчск-)
члвчк- (члвѣк-, члк-, члвѣк-, члвѣк-) → члвчк- (члвѣк-)
чс- → час-
чсн- (чш-, чшн-) → чсн- (чснн-)
чст- → чист-

На Старожитны Кленно и м Писо Балабанов.

Домъ цнбѣхъ Балабановъ цнбѣмъ тѣжъ Кленноты,
 Знаками сѣтъ чѣлонъ и дѣлонъ цноты.
 Бо трѣ вѣрѣ шѣжество, амбѣ цнотѣ доконалоствѣ,
 вѣры, амбѣ, на дѣн, и вѣ тронцы цѣлоствѣ.
 Чѣ шѣхъ вѣ чѣшн, вѣ вѣнцѣнѣ и церквномѣ тѣбѣ.
 Чѣвнотѣ стражи, вѣ нѣхъ домъ, шѣвѣнотѣ смѣбѣ.
 вѣ вѣрѣ мѣзства шѣрѣчнѣ котрымъ полѣбѣ вѣ бѣн,
 шѣствѣ крѣтѣ бѣвшн на герцѣ, вѣ вѣнцѣнѣ покѣомъ.
 Чѣ чѣлоствѣ гѣдѣнѣ епѣтѣ шнѣ двѣвскѣн.
 Стѣрожатѣ цркви и лѣствыргѣ, смѣбѣ рекѣ, бѣзскѣн.
 Чѣ лѣзчнѣдѣргѣ вѣтѣмѣ домъ днѣмѣтѣргѣ вѣлможнѣн
 шѣжѣ вѣ корѣнѣ вѣлѣчнѣн, и вѣ цѣрквн лѣбѣжнѣн.
 Жнѣтѣжѣ и вѣ дѣшнѣтрнѣ и цнѣнѣ дѣнѣнѣлѣ,
 вѣражѣнѣтѣ тѣмѣ Кленнотѣ бѣлѣбѣчнѣвѣ цѣбѣ.
 Зѣ чѣлоствѣ вѣ цѣрквн стражи, зѣ дѣблнѣн спрѣвѣ.
 Чѣтѣ вѣ вѣнцѣнѣ и вѣ нѣбѣ достѣвнѣтѣ слѣвѣ.

Іеѣ Тарасѣнѣ Левѣончѣ Зѣмѣка.
 Игѣмѣ бѣгѣмѣлѣ: Кѣ и лѣро сѣ шѣлѣ

(к. 5.)

Чімъжъ ѿ мнѣ тои́жъ Рáдости не мáймъ
 Заживáти! Чімъ пѣснѣи вѣдáчи не спѣвáемъ!
 Если когѣмъ тѣшитъ нáсь тѣла повожéныя:
 И́къ не мáстъ тѣшити Дшѣ нáшихъ зевáкънъ.
 Рáдость тáды, ѿ Трѣмѣфъ тáмже ѿ Мѹзыкá,
 Нѹхáй и́къ кождо́го збóймае чолóккá:
 С кóтoрыми ѿ твоá Блáгоность нáшъ Пáни,
 И́къ нáшъ Бож' ѿ Пáстырь при Х'Ѣ Г'етмáни,
 Кумáль о́ударъ дѹбо́кный, Начни́ нóво пѣти
 Нóво́го днѣ Звѣтáжцѹ пѣсньми выно́сити.
 И́ той Прáзникъ шѹхóди з' трѣмѣфoмъ дѹбо́кнымъ
 Прѣймѹючи кнѣз'о́ймъ бóжю любóкнымъ
 И́къ кысмы тѹ въ згóдѣ ѿ лю́ди спѣвáли,
 И по смѣрти нá и́ст: Трѣцъ кыслэвáли.

Пардіній Молковіцкій. Изобразитель.

ХѢ КЪСЕРСѢ ИЗЪ МРГВНХЪ.

Коринь зловѣи никрѣи, И з нѣгѣи кѣи зѣкрѣи Бретникѣи, ѿзрастают', Црѣкѣ Маткѣи кѣи зѣмѣи.	Съ нѣми же прѣрѣкѣи И мѣи прѣнѣи Въ шѣкѣ: шѣкѣи живѣи Съи, ѿ о́умрѣи' ѿ шѣи
И Хѣи вѣстáнѣи Кѣи нáшимъ нáздáнѣи, Не вѣкрѣи' мнѣи зѣлѣи О́крѣи сáи ѿ цѣлѣи.	Ктѣи зѣи ѿ Г'крѣи' мѣи Иже гáлѣи кѣи тóлѣи Прѣстѣи Тáи'кѣи не зѣкрѣи О́мѣи пáчи нѣи кѣи зѣкрѣи
(Ѣстѣи аггáлѣи, Патрѣиáрхѣи (к. 5. об.) Гóрѣи дóлѣи Тѣи мѣиáрхѣи, Бѣиáнстѣи ѿ Пѣрѣкѣи, Бѣи' в' ѿдѣи' ѿ вѣрѣи	И тѣи о́ушѣи Пѣиáнстѣи, Кѣи Бѣиáнстѣи сѣи жѣи Начáлнѣи в' чѣи стѣи Пѣрѣи Прѣи' Тáи'нѣи, жѣи в' мѣи'рѣи
В нѣи'хъ же сáми ѿдѣи ѿ Книжнѣи ѿ ѿрѣи, И стрáжѣи вѣзѣицѣи Из грѣи пѣи о́укрѣи.	И́къ кáмѣи вѣдрѣи'ннѣи Нá зѣдáнѣи полѣи'ннѣи, Црѣкѣи вѣкрѣи'хъ под' тѣи Под'крѣи'лѣи всю сѣи

Михáилъ Фѣиáцкѣи, Изобразитель.

Handwritten text in a cursive script, likely a fragment of a chronicle. The text is dense and difficult to decipher due to the handwriting style and fading. It appears to be a historical record or a list of events, possibly related to the year 1582 mentioned in the caption. The text is written in a dark ink on aged paper, with some decorative flourishes at the beginning of lines.

Фрагмент Хроніки Матвія Стрийковського. 1582.

ДО ЧИТЕЛНИКА ПРАВОУВѢРНОГО.

Правоуверный и Христу взаменимый Читатель, зъ даръ Дѣла Свѣта, а ревности благочѣтія горѣти подвигнешиса, за приводо чыже нѣкоторыхъ Превлѣны и Прѣны Оцѣмъ, прѣнаписаное Благочѣтія дѣло, вѣлице важными и догтовѣрными зъ Свѣтыхъ писме докѣдани, написаныхъ и въ типографіи подалемъ: чинати игò алексіѣи Православныхъ рѣдѣ Русскаго Цркви вхòдней вѣдныхъ сыншѣхъ, даа нахн ихъ, и даа вѣгиржана шныхъ въ Свѣтѣ правдѣ: при которой стои, и онѣмъ въ лицѣ Нѣкой высѣгалачи вѣрдѣ вѣчъ ми завше палачи. Но не можело (яко и апѣхъ мѣн) кѣр. Г. нѣчѣго напротивно правдѣ, але за правдомъ. Надѣнса чыже иже иновѣрныи, и дѣхъ иакшъ прѣвѣчныи нападѣтъ на чѣмъ С. прѣнаписанѣи правдѣ: на которѣмъ ни зъ писма С. анѣ въ дѣхъ крогочн, анѣ въ чистотѣ пзыка шповѣдѣ, але злорѣчнѣ, вѣрданѣ и близннѣ иѣво зыван шезвѣдѣла наганы годнѣи свои показати смѣло, а шѣто познана иѣ ерѣжнѣи и зводнѣла вѣчѣ. А чѣмъ взаменимый не горшнса, шѣчѣ и гѣмъ дѣброго чѣмъ до Книги тѣой, яко и к самѣмъ оной тѣорѣи нѣтрѣтъ. Вѣданшъ иже салѣого Ха Зѣвнѣлаа нашѣго знѣважано, кѣзѣвѣло, самаритано и мѣт. грѣшннѣомъ игò назыкано, чѣмъжъ чыже зъ прѣчиннѣи пѣвѣрнѣи чиннѣи ерѣжнѣи вѣ. анѣмъ Свѣтѣ при правѣи кѣрѣ (а. чѣи) стѣмъчн и нншѣчн. Инедѣи кѣи (яко и С. и. д. рѣка) Господарѣ домѣ вѣзѣвѣла назѣлаи, якожъ даѣко болаше домшннѣи его; Мѣт. Не вѣнтѣ и чѣды. Але чѣмъ правѣи нѣи и слѣ шны вѣвѣрѣганса: салѣа бо ихъ на олѣи мѣстѣи, а въ рѣчи самѣи вѣтъ стѣрѣлаи вѣдѣгѣ Дѣа. Спѣхѣомъ чыже и вѣ. да форѣднѣомъ шныхъ не горшнса. Зыли бо (якѣ апѣхъ мѣн) анѣ и тарѣдѣ прѣвѣнѣ. нѣчъ на горшнѣ прѣраснн и въ прѣвѣтъ вѣдѣчн. А чѣмъ прѣвѣванъ въ томѣхъ тогѣомъ на чѣмъ и зѣвѣрнѣчнса, вѣданчн шѣкогѣомъ на чѣмъ. Бѣчъ чѣды нѣхѣи не дѣчѣхъ за.

Уривок Пислямови до "Книги о вѣрѣ". Киѣв, 1620-1621.

коропикъ оубо дѣлѣннѣ
ще сердце. Тражекто маѣ
раны естѣи кропьяно е
лиша зма слостары.
раны выищла вьсеѣ и
оубо оробла е: Траже
кого оубо евоуе неклаже
на лигостюга. Коропикъ
корегризи. таже оубо
ривши оубо дѣлѣннѣ
еже. Траже нагосторо
члцѣ жотамницѣ. съсь
дла внигройныи внигнѣ
вши внигройныи внигнѣ
еже. Траже которо мур
нагосту се лѣзков есаемоу.

Уривок Українського травника. XVI ст.

Пагалъ, к: Прекрасный.
 Паградин: Вскрѣпо, мѣ вѣбми
 бладиѣ, нлн шдолѣвѣа. н д.
 к Падинѣтн. м: а. к Паисей:
 Паладин, Паламонъ.
 Палакнда: Подложница, н: с г.
 Палестина: Покропленое, поплао
 а порохо, а ѡпадо приложены, а
 двоакн, а ѡпагѣ напон, а ѡпа
 пьчтн. е: Палест. (Крайна Сурн
 вкостро Іерлн.) Филестинито
 т: в е лн: б к л, д, де коѡри токъ
 ннцн о ллѣ фѣлѣ, то е, ѡжжѣцам
 зовѣ, с: Иноплеменнцн, б цѣ б.
 Палестра: Борба, бѣжѣе, збвѣе
 сѣ, в м д. бѣ в рѣв, з Натрнжн.
 Памвонъ. мнкг, н прш д, ю е.
 с ѡчлѣтѣ н жаждѣт стрлцн і,
 пнщѣ снм бѣ подѣе некочаемѣю.
 к Пашевон, і: нн, н і рн жнті.

Памфіліа: Вѣа ѡумнлѣванѣа, а
 лѣбѣчаа, е: дѣ г.
 Памфілѣгъ: Вѣб мнлы, вѣдрѣжѣ,
 чрѣ ѡ, вѣсколѣбннн, ф б.
 Памталѣснѣ: Повсемѣ лѣвѣ, н к.
 Памтелеймсѣ: Вѣемлѣтнвѣ.
 Папа: Чѣто, оѡтц, н м: с дн,
 мн, н г. зрн б речѣннх, л рн.
 Папула, гѣ: нма діакѣна, о: г.
 Паперт: Прнѣоѡр црѣковнн, сѣ г к.
 Параклѣсѣгъ: Оутѣшнтелнаа
 молѣа, молѣбнѣгъ.
 Параклѣтѣ: Оутѣшнтѣ. по-, а
 прнзванн, е: іс д і г.
 Паралнпомѣкснѣгъ: Позосталы
 а ѡстѣтн. н кнн.
 Параскевн, е: Пѣлнѣ, прнгоѡвѣ,
 лѣ: к г, на.
 Параскевѣа, е н Пѣтнѣа, прп: н к с
 н ннц, мнцѣ, о д і кн.
 Парамонъ: Зерпѣвѣ ѡвѣаѡчн. н г.
 Парантѣѣ: Зрапѣзоѡѣ бѣ сѣ.
 Парѣѣгъ: Русѣ. сѣ кн.
 Парнмѣа: Прнѣча, прнѡдоблѣ.
 Пардѣнн: Дѣтѣнннѣгъ, ф: з.
 Пардѣне: з Татѣарскѣа, Оутѣсѣа-
 ючн, а вѣволацн. країна, дѣ в д.
 Парпѣтѣгъ: дѣ м.
 к Парменѣѣ, а: Чѣкаѡчн, н кн.

Пас-

Артыкулъ второй: Ижъ црѣко косто́чная з самага початкѣ
ѿ сна кжїа чрез Іакова с: аптла прѣтыхъ тайнъ к' квасно хлѣ-
вк' оуживана принажиш, цѣло хранитъ. а костелъ римскій през
Алѣксандра павл шприснокъ принажиш, и теперъ в' томъ владѣ зо-
стаетъ, ѿ чо [обор.] ширей к пѣтомъ артыкулѣ свѣдѣтельствѣ
нисанїа стого ѣ ояснено.

Артыкулъ третій: Стаа косто́чная црѣковъ задобить чи-
начи рєсказанїю Хрѣтокомъ: Пийте ѿ неѣ вси¹⁾, чаши крови
Хрѣтовой люде мїрскїи не коронитъ, а костелъ заходный, през
Інокентїа павл, келїхъ Филалъ ѿ посполїтогоу народѣ, и в' сто-
крадствкѣ зосталъ. ѿ чомаъ яснє к' шесто артыкулѣ.

Артыкулъ д: Црѣковъ косто́чная при тайны с: крѣченїа, и
тайнѣ муропомазанїа шправѣтъ, по преданїю с: соборо, а костелъ
заходный такъ великю таемницѣ, чо ѣ печатъ стого дха, без
которогѣ и тайна крѣченїа несовершаєтъ сѣ, шкладаетъ на бирмо-
ває до лѣтъ досконалыхъ, а вмѣсто тогоу крєнїє и солїю пома-
зветъ при крѣченїи; и крѣцають не к' три погруженїа, но по єдїн-
ноци, мовачи: и тебе крѣцаю. И иныхъ шмѣнкъ ѿ стого преданїа
много. Зачимъ на такокихъ оухвали 3-го собора видано ѣ
тымї словы. Ксѣ кровкѣ црѣкоунагѣ преданїа, и оученїа, и ишв-
браженїа Стыхъ, и нрно намагтныхъ шцѣ шенокладемаѣ, или по
сѣ содѣжанаѣ анадєма трижди.

Артыкулъ є. Црѣковъ косто́чная и захонаѣ до лѣтъ ты-
сащи єдїного в то раздѣкнїа были з' сокою, иж со[во]рнаѣ
Хка црѣко жадно кїиш шаг о²⁾ повшехнаго єпкпа и пастира не
мѣла и не маєтъ и мѣты не вѣдетъ развѣ³⁾ самага Хрта:
той во ѣ самъ єдїнкъ найвишшею главою и пастирѣ, конецъ ксѣ-
кихъ головныхъ сѣдо кселенскомѣ соборови належати знали, и Єпї-
коно⁴⁾ сполѣчне црѣко Хртокс радачи чо до власти и до-
стойности⁵⁾ Єпкпской быти раздѣкли, розно межи нымн к'згладѣ
до црѣкной Ієрархїи, а не до спраки рѣкоположенїа. постановкїи-
ши. тогоу оуставнчного к' црѣкки Хрѣтовой раздѣкнїа црѣко ко-
сто́чная и до снх време ѣ, а костелъ захонїи проти Євлїамъ

Accusatio Пелатиа, Vocatio Пелатиа Абли
Пелатиами † Пелатиахв:

Exempla

ДЕНЬ *Dies* ПЕНЬ *Truncus* КІІН *Vasculus*
 ДУНАЙ *Danubius* РАЙ *Paradisus* МАЛЕВАНЕ
Pictura ЗБАВЕНЕ *Redemptio* НАСМЕВАНЕ
Inviso ДИТА *Puerulus* КОУЛА *Nasculus*
 ЦЕНА *Caniculus* ГУСА *Pullus Anseris*

Nomina Regum inanimata
 тагит и Accusatiuum Singularum similem
 formam Nominatium verbi causa **ОГЕНЬ** *Ignis*
ПЕНЬ *Truncus*.

Nomina ista ПЕНЬ *Truncus* ДЕНЬ *Dies*
 ПЫТЕЛЬ *Substantivum* УЧЕНЬ *Verbum* СТЫЧЕНЬ

Фрагмент "Граматики словенської" І.Жевича. 1645.

Кгда мѣзетка запорозцкихъ Крѣпакедознанъ,
Тѣмъ за геркѣ такого пѣли Гвѣцера дади.
Который ѿто гетояхъ Свѣчизитъ саджити,

За коаность єи ѿ своѣи жикѣтѣ положити.
Пѣмъ тѣмъ зѣпѣмъ алако тѣмъ кодемъ:
Внѣсакъ свѣч спосѣбный ѿ прѣдѣлѣ до кою.
(ѿб. фор.)

П Р Е Д М О В А.

Защѣ єдиномѣ Вѣйска Є К: М: Мѣти, Запорозкомѣ:

Лѣски Кѣжѣ, Дѣкрого Здорѣка ѿ прѣслѣного нѣдѣ неприѣтели ѿчизны
зжитѣзтѣка з неслѣгѣлною слѣкы накѣкѣнѣмѣ,

Акторѣ, ѿ к Грѣци єдиного Гѣ зичитѣ:

Вѣрности Подданыхъ прѣтѣмъ Пѣнѣ
то справѣ,
Жѣ пѣмъ што пѣнѣкошого єтѣ к
лѣдѣ, лѣрѣ.
Пѣнѣкошю рѣчѣ лѣжѣ кѣѣмъ свѣжѣ
коаность,
Которѣ к стѣгоканѣмъ ѿстѣвѣдѣ
гѣднѣсть.
Того ми пѣскѣдѣнѣти мѣгѣтѣ всѣ
ствѣрина,
Которѣмъ з натѣрѣмъ прѣгнѣтѣ скѣвожѣна-
Золѣта коанѣсть: тѣмъ єи назѣкѣютѣ:
Дѣстѣнѣтѣ єи всѣ пѣнѣмъ гѣ старѣтѣ.
Лѣчѣ сѣмъ не кѣждѣомѣ мѣжѣтѣ кѣтѣ дѣнѣ,

Тѣлко тѣмъ што корѣнатъ Свѣчизны, ѿ Пѣна.
Мѣнѣзѣтѣкомѣ єи Гвѣцѣрѣ к коѣнѣмъ дѣстѣнѣ.
Нѣ грѣшѣмъ: ала крѣмъ гѣ єи дѣкѣдѣнѣтѣ. (а. ѣ)
Пѣнѣко Запорозкомѣ коанѣстѣ навѣмѣо
Тѣмъ: жѣ кѣрѣ Свѣчизитѣ, ѿ Крѣвока
садѣжѣло
Крѣошѣнѣкѣ ѿ ѿхъ мѣнѣзѣтѣкѣ старѣмъ пѣсѣмъ,
Пѣкѣ сѣмъ неприѣтели Свѣчѣтѣмъ єнѣкѣмъ.
Мѣрѣмъ, свѣхѣмъ, частѣкѣрѣтѣ пѣшѣ, ѿ тѣмъ
коанѣ
Хѣтѣмъ гѣ неприѣтѣмъ ѿхъ ѿвѣнѣрѣмъ зѣрѣошѣмъ
Пѣмѣмъ то єтѣ з натѣмъ єнѣго Іѣфѣтѣ,
Которѣмъ з спѣмѣмъ покрѣмъ Свѣчѣмъ гѣрѣтѣ.
За Сѣлѣкѣ Гвѣсѣкого мѣнѣрѣмъ пѣмъкѣмъ

ЄПИГРАММА.

На Граматікѣ.

Грама́тика писма̀ всѣ́ навчає́,
чѣ́ма̀ ча́стни ла́ве ъ́разѣлає́.
Орфогра́фією и́ просѡдією,
сѣ́нта́хисо́ и́ е́тѣ́мологією •
А́прѣ́ рече́нъное и́и ѡ́па́ство,
подає́тъ пе́ное и́скѣ́ство •
Ко́торѣи пра́гнѣ́быи до́кона́ли,
впѣ́мѣ́ и́вслова́ а́бы непа́тали •
А́ле и́зъвѣ́стѣ́нш все́ понава́ли,
и́чогосѣ́ оу́ча́ а́бы добре́зна́ли •
Ключе́бо́ е́сть ѡ́творѣ́ючи всѣ́
оу́мѣ́,
къ позна́нію вѣ́ препра́вы ра́зѣ •
По́кото́ро́ власне́ і́акъ по́всхо́дѣ́
по́детъ́,
ка́ды і́сли́ хо́че всѣ́наѣ́ до́де •

- Апол.* Аполлеіа Аполѳіа Книжки Діалѳктомъ Роускимъ написанои Пѳлскимъ зась ве Львѳвъ дрѳкованои, Вкорѳтце а Правдиве зсуммованаа. - К., 1628. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 1829.
- Апост.* Апостоли и Євангеліа чре^з вѳ Неделѳ и Празд: и избранны^м с^т: на вѳвесь годъ... - Луцьк, 1640. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 441.
- Ап.Покр.з.* Покрайні записи нащ рїзних екземплярах Львівського "Апостола" 1574 р., - Львів, I пол. XVII ст. - Зберігаються у Відділі рїдкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифри IV Ст.- I; IV Ст.-3; IV Ст.-5.
- Ап.мстр.* Апостоль тѳтрѳ сирѳчѳ Дѳаніа и Посланіа Хвѳхъ стѳхъ бжественныхъ Апсѳль... Кѳштомъ и накладомъ Є.М.Пана Богдана Стѳткєвіча... - Київ, 1630. - Зберігається у Відділі рїдкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-408.
- Арх.М.* Любецкый архив графа Милорадовича.- К., 1898. - Вып.1.
- Арх.Р.* Дїлові документи з колекції архїву В.Розова. - Зберігаються в Москві, в Інституті російської мови АН Росії.
- АрхЮЗР* Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. - К., 1859. - Ч.1, т.1; 1883. - Ч.1, т.VI; 1914. - Ч.1, т.VIII; 1904. - Ч.1, т.X; 1904. - Ч.1, т.XII; 1863. - Ч.3, т.1; 1914. - Ч.3, т.IV; 1869. - Ч.5, т.1; 1876. - Ч.6, т.1; 1886. - Ч.7, т.1; 1890. - Ч.7, т.2; 1905. - Ч.7, т.III; 1893. - Ч.8, т.1; 1909. - Ч.8, т.III; 1907. - Ч.8, т.IV; 1907. - Ч.8, т.V; 1911. - Ч.8, т.VI.
- AS* Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. - Lwów, 1887. - Т.1 (1366-1506); 1890. - Т.III (1432-1534); 1890. - Т.IV (1535-1547); 1910. - Т.VI (1549-1577); 1910. - Т.VII (1554-1572).
- АСД* Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемой при управлении Виленского учебного округа. - Вильна, 1867. - Т.1; 1867. - Т.III; 1867. - Т.IV; 1869. - Т.VI; 1870. - Т.VII; 1874. - Т.X.
- АЮЗР* Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. - СПб., 1863. - Т.1; 1865. - Т.2; 1867. - Т.III.
- БАН* Библиотека Академии наук (Санкт-Петербург).
- BD* Documentele lui Ștefan cel Mare, publicate de Ioan Bogdan. - București, 1913. - Vol.II.
- Бер.В.* Беринда Памво. На Ржсѳтво... Вѳригѳ для оутѳхи православно^м хрсѳтіаномъ.. - Львів, 1616//ЧИОНЛ. - К., 1912.- Кн. XXIII, отд.3. - С.65-96.
- Бес.* Іже вѳ стѳхъ оца ншго Іоана Зла¹устаго Архїєспа константїнѳполскаго, Бєсѳды на Дѳаніа стѳхъ Апсѳль. - К., 1624. - Зберігається у Відділі рїдкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-378.
- Бес. о восп.* Іже вѳ святыхъ Оца нашего Іоанпа Златѳстаго. Бєсѳда избранаа ѳ вѳспитанїи чадѳ. - Львів, 1609. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 446.
- Библ.* Библіа сирѳчѳ книги ветхаго и поваго завѳта, по языкѳ словенскѳ. - Острог, 1581. - Зберігається у Відділі рїдкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-215.
- Бут.* Єводіа албо сла¹ково^нный дойзрѳблѳ в молодомѳ вѳкѳ: Єго мїлости Господїна Ѱтца Арсенїа Жєлиборского... дхѳнны^х цнѳть запах. Презѳ Григорїа Бѳговича дсмакованный. - Львів, 1642 //ЗНТШ. - 1896. - Т.XII. - С.23-32.

ИИАС Вольпский историко-археографический сборник . - Почаев-Житомир, 1896.- Вып.1; Житомир, 1900. - Вып.2.

Иил.соб. Соборъ, въ бгоспаемомъ градѣ Вильни, бывшій 1509р. - Львів, 1614. - Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд 201.

Иил.Домн. Честное и благоговѣйной старицы Домникии Иоани стражник о господѣ радоватися желает и спасения прагнет. - Унівський монастир, 1605//Іван Вишпенський. Твори. - К., 1959. - С. 188-196.

Иил.Зач. Сие писание зовется зачепка мудраго латынника з глупым русином в диспутацию. 1608-1609//Іван Вишпенський. Твори. - К., 1959. - С. 197-231.

Иил.Кн. Книжка Иоанна мниха Вишпенского от святыхъ Афонскихъ горы в напоминание всѣхъ православныхъ христиан, братствам и всѣмъ благочестивым, в Малой России... жителствующим. - 1588-1600. - Неповний рукопис зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.3. Доповнено за вид.: Іван Вишпенський. Твори.- К., 1959. - С. 125-158.

Иил.Кр.отв. Краткословпы отвѣт Феодула, в святѣи Афонетѣи горѣ скитствующаго, противъ безбожнаго, лживаго, потварнаго и настоящаго вѣка погански, а не евангельски мудруючого писания Петра Скарги о реченномъ ряде и едноти костела божияго под еднымъ пастыремъ и о грецкомъ и рускомъ от тоє едноти отступлению. 1600-1601 // Іван Вишпенський. Твори. - К., 1959. - С. 159-187.

Иил.Поз.мысл. Списание, зовется позорище мысленное, составленное от инока, в пещерѣ горѣ сѣдящего... - 1615-1616 // Іван Вишпенський. Твори. - К., 1959.- С. 1357-246.

Иил. Посл.до Княг. Боголюбивому брату ми яже о Христѣ отцу Иову, в скитѣ в пустыни Марковой скитствующоу, Иоани грешный

спасения алчет. бл. 1610//Іван Вишпенський. Твори. - К., 1959.- С. 235-236.

Иил.Посл.Льв.бр. Христолюбивому братъству львовскому и прочимъ братиям, единомудреннымъ и единомысленным, купно же и всемъ православнымъ христіаномъ Малое Русии... Иоаннъ русин, реченно Вишпенский... от Христа спаса спасения алчет и вседушно молит. бл. 1610 // Іван Вишпенський. Твори.- К., 1959. - С.232-234.

Иил.Тв. Іван Вишпенський. Твори. - К., 1959.

Иил.ПО Відповідь Іпатія Потія Клирику Острозькому. - Володимир, 1598-1599 // РИБ. - Т.ХІХ: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн.3.- С. 1041-1121.

Иил Артикули або закони Великого князівства Литовского (2-й Литовський статут Почаївського або Волинського списку). - Б.м.п. 1566.- Зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр о/п - 15.

Иил.Іст. М.Возняк. Історія української літератури. - Львів, 1921. - Т.ІІ, ч.1.

Иил.В. Волинський релігійний вільнодумець. - Поч. ХУІІ ст. (Тексти з антикаталицьких, протестантських заміток ієромонаха Пахомія на полях Острозької біблії) // ЧИОНЛ. - К., 1905.- Кн.ХVІІІ, отд.3. - С.71-101.

Иил. Розмышляне ѿ мѣцѣ ха̄спитела̄ нн̄го... Вѣршами написаны презъ многогрѣшного Инока Іоаникія Волковича. - Львів, 1631. - Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд 250.

Иил Восоединение Украины с Россией // Документы и материалы. - В 3-х т. - М.: Издво АН СССР, 1953. - Т.ІІ.

Иил.в. Вызнаніе вѣры Сѣго Афанасіа Архієпска Александрійского // Събраніе Вѣкраѣце Словеѣ ѿ Т Бжѣствѣннаго писанія... Выдрѣковано КоштоМ... АлексаНдра ШептиЦѣ

кого... Працею і стараньєм ієромонаха Павла Домжива Лютковича. - Угорці, 1618.

Вѣзер. Вѣзерунок цют превелебного... Елисея Плетенецького. - К., 1618//Проф. Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII вв. - К., 1924. - С. 14-17.

Гав. Інтермедії Я.Гаватовича. - Б.м.п., 1619 // ЗНТШ.- Львів, 1900.- Т. XXXV -XXXVI.- С. 17-22.

Гарм. Гармонія східної церкви з костьолом римським. - Вільна, 1608//РИБ. - Т. VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1882.- Кн.2. - С. 169-222.

Грам. Грамматіка или писемница язъка Словенскаго пцателемъ въ краткіхъ издавна въ Кремльниці. - Кременець, 1638. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 444.

Грам.3. Грамматіка словенска. Съвершенна іскдства осми частій слова, и иныхъ нуждныхъ. Новостъ авленъ на Л. Z. - Вільна, 1596//Лаврентій Зизаній. Грамматика словенська/Підгот. факсимільного вид. та дослідження пам'ятки В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1980.

Гр. Герв. Грамота львівського і самбірського каштеляна Станіслава Герворта про дозвіл громаді села Головецьке перенести церкву на нове місце. - Самбір, 1595. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2657.

Гр. Іер. Грамота архієпископа константинопольського Ієремії про заборону деяких церковних обрядів. - Львів, 1591. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 2261.

Гр. Моз. Грамота київського митрополита П. Могили до Луцького братства з проханням зберігати давні звичаї. - Городок, 1640. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2751.

Гр. Посох. Продажна грамота Богдани Посоховської на половину садби в м. Києві. - К., 1644. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2638.

Гр. Роз. Грамота митрополита Рогози про заборону обрядів. - Львів, 1591. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 2260.

Гр. Сиг. Король Сигізмунд I підтверджує акт угоди про розподіл маєтку між князями Вишневецькими - Федором, Іваном та Олександром. - Краків, 1527. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2743.

Гр. Сиг. К. Грамота Сигізмунда III до київських воевод, старост і маршалків з проханням заховувати давні звичаї міста. - Варшава, 1606. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2635.

Гр. Сл. Прѣбнаго Максима грека, Инокѣ ѿ стѣла Аѳонскіа горы, ижъ годигьса, пѣкомъ придавати што або оумовати. в Бѣзскомъ визнаію або складѣ непокалданой христіанской вѣры Слово а... Слово в. - К., 1619// Ієромонах Азаріас. Вѣра Єдиной Стои каколической Апстлскон Цркве на Веходѣ. - Арк. 184-306.

Гр. Хм. М. Грамота гетьмана запорозького Б. Хмельницького максимовським міщанам, щоб вони були послухними братії монастиря Пустинського в Києві. - Чигирин, 1650. - Зберігається в Рукописному відділі Державної публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна у Санкт-Петербурзі, ф. 293, оп. 1, спр. 309, арк. 1.

ДВВ Documente Bucovinene de Teodor Balan. - Çernauti, 1933. - Vol. I (1507-1653); Çernauti, 1934. - Vol. II (1519-1662).

ДБЛ Державна бібліотека ім. В. І. Леніна (Москва).

ДБХ Документи Богдана Хмельницького / Упорядники І. Крип'якевич та І. Бутніч. - К., 1961.

- Діал.* Діалог альбо розмова // Малышевский И.И. Александрийский патриарх Мелетій Пигас и его участие в делах русской церкви. - К., 1878. - Т. 2. - С. 49-83.
- Діал. о см.* Діалог о смерті. - Чорна, 1629 (записком XVIII ст.) // Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. - СПб., 1912. - Т. VII, кн. I. - С. 264-280.
- Dict.* Dictionarium Sclauo-Polonicum... - Жовква, 1641 // Karaś M. i Karasiowa A. Marian z Jaślisk. Dykcjonarz słowiańsko-polski z roku 1641 (Dictionarium Sclauo-Polonicum). - Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969.
- Діон.* Діоптра альбо зерцало, и Выраже^не живота людського на томъ свѣте... (Передмова) - Єв'є, 1612. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2492.
- DIR "A"* Documente privind Istoria României. - Bucureşti: Editura Academiei Republicii Româna, 1951. - A. Moldova: Veacul XVI. - Vol. II (1551-1570).
- ДМВН* Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів) / Підгот. до вид. В.В. Німчук та ін. - К.: Наук. думка, 1981.
- Дор. Поуч.* Прп^днаго оца ншго аввы Дшрофеа Подчѣніа Дшеполѣзна Разлічна, Къ своймъ ето оученикомъ. (Післямова). - К., 1628. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2348.
- ДНБ* Державна публічна бібліотека ім. М. Салтикова-Щедрина (Санкт-Петербург).
- Дух. б.* Дхонныи Бѣсѣды етго оца напшего Макарія пѣстелника егѣпѣтского о досконалствѣ Хрістіанъ Православныхъ: Многими пожйтками... наполнены. - Вільна, 1627. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2672.
- Евфон.* Евфонія веселобрамчаа. - К., 1633 // Проф. Хв. Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. - К., 1924. - С. 306-310.
- Епін. Моз.* Епітафія Петру Могилі. - Київ, 1647. - ж. "Київ". - 1983. - N 9. - С. 154.
- Євх.* Євхаристиріон, або владчність... Петру Могилѣ... одъ спудеовъ гимназіум ег^г мл^с зшколы Реторіки загойныи Добродѣйства собѣ у Цркви православної в фундовано школь показаны... - К., 1632 // Проф. Хв. Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. - К., 1924. - С. 291-305.
- Єлег.* Єлегія з приводу татарських набігів на Україну. - Б.м.п., 1648 // В.Н. Перегн. Исследование и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVIII вв. - М.-Л., 1926. - С. 152-153.
- Є. Нев.* Новий Завіт в перекладі В.Негальського. - 1581. - Рукопис зберігається в ЦНБ НАН України, шифр 451 п/1636.
- Єпигр. Жел.* Єпиграма на гербъ Желиборскихъ // Желиборскій А. Подчєніе новосщєнєномуу Ієреєви... - Львів, 1642. - Арк. тит. зв.
- Єпигр. Ог.* Єпиграмма на гербъ Окгинскихъ. - Єв'є, 1611 // Книганового завѣта... Выдана естъ Кошго^М и наклáдо^М... Ппа Богдана Кпаз Окгинског^г. - Єв'є, 1611. - Арк. 2.
- Єпигр. Остр.* На старожигный клейнотъ яснє освєцєннхъ и велможныхъ княжатъ Острозскихъ // Часословъ, сирѣчь послѣдованіє слоужбы по преданію церковномѣ... - Острог, 1612. - Арк. 2.
- Єпигр. Чарт.* На стародавний клейнотъ яснє освєцєннхъ княжатъ Чарторискихъ // К. Транквіліон Ставровецкій. Євглієдчителное. - Рохманів, 1619. - Арк. тит. зв.
- ЗД* Źródła dziejowe / Wydał A. Jabłonowski - T. VI. - Warszawa, 1878; T. X: Sprawy wołoskie za Jagiellonów. - Warszawa, 1878.
- Жел. О тайн.* О тайнах' церковныхъ в' посполитости. Забл^свєніємъ и поданіємъ... Арсенія Желиборского. - Львів, 1642. - Зберігається у

фондах Львівського національного музею, шифр СдК 711.

Жел.П Желиборскій Арсеній. Подчєніе новосщенному Іерсеви... - Львів, 1642. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 675.

Жел.Сл. Лєітвргіаріон Си єсть сльжебникъ ѿ^Г Лвтвргій С.Василіа, Іоанна Зла^Г ...Нигъ же издавъ Четвертое, Тицаніємъ и иждивенієм...Арсенія Желиборского...(Передмова). - Львів, 1646. - Арк.2-6 зв. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2155.

Жел.Тр. Арсеній Желиборскій. Евхологіонъ си єсть молитвословъ, или грѣбникъ... (Передмова). - Львів, 1645. - Арк. 1-6 зв. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2170.

ЖКК Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни//Акты, издаанные Временной Комиссией, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе.- К., 1849. - Т. I-II.

Зем.Зам. Т.Земка. На прєсвѣтлыи Клейнотъ гербъ Коронъ Польской Пре знаменито(г) Ясне велможно(г)... П.П.Томаша Замонского // Триодіон си єсть Трипѣсєнецъ стѡи Великон Патдєсатницы... - К., 1631. - Арк.тит.зв.

Зем.Наз.Бал. Т.Земка. На Старожитны(н) Клейно(г) и(х)м(л) Пѣ(в) Балабанѡ(в)// Лексикон словєпороскый Памви Берипди/ Підгот. тексту і вступ. ст. В.В.Німчука. - К.: Видво АН України, 1961. - С.2.

Зем.Наз.госп. На прєсвѣтлыи клеинотъ прєсвѣтлого дому их милостей господарувъ земли Молдовлахийской Епикграмма//Триодіон си єсть Трипѣсєнецъ стѡи Великон Патдєсатницы... - К.,1631. - Арк.тит.зв.

Зем.Наз.Мог. Т.Земка. На прєсвѣтлыи Гербъ Ве^М М^Л

Пѣ^В Могилѡвъ//Прп^Мбнаго оца пѣго аввы Дѡроѡеа Повчєніа Днєпѡлєзна Разлічна, Къ своїмъ єго оученикомъ. - К., 1628. - Арк. тит. зв.

Зерц. Сіа книга нарицаємая зєрцалю бгословій, избранѣна ѿ^Г многіихъ кни^Г бгословскихъ. И трѣдлоубіє^М Съставлена єромонаха Кирила Трапѣквилона. - Почаїв, 1618. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2233.

ЗКаз. Зизаній Стефан. Казанье стго Кирилла Патріарха ієр^Слимьского, ѡ антихристѣ и знаков^Х єго, з ро^Зширеніємъ навки проти^В ересей розны^Х. - Вільна, 1596. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст.-3835.

Злат.Н. Омїліа и Навка стго оца пѣго Іоанна Златѡстаго, архієп^Спа константіно-пѡлского, на с: Великдію патдєсатницѣ// Стго Оца Нпѣго Андреа Архієп^Спа Кєсаріа Каппадокійскіа. Тлѣкованіє на Апокалпсїа... Стгоѡ... Іоанна Бгослова... - К., 1625. - Арк.127-130 зв. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-381.

ЗНПШ Записки Наукового товариства імені Шевченка. - Львів, 1896. -Т.ХІ; 1896. - Т.ХІІ; 1897. - Т.ХІХ; 1898. - Т.ХХV; 1899. - Т.ХХVІІІ; 1899. - Т.ХХХІ-ХХХІІ; 1900. - Т.ХХХV-ХХХVІ; 1902.-Т.І; 1903.-Т.ІV; 1904. - Т.ІХІІ; 1906. - Т.ІХХІV; 1912. - Т.СХ; 1914. -Т.СХVІІ-СХVІІІ; 1930.-Т.СІ; 1931. - Т.СІІ; 1937. - Т.СІV.

Зобр. Зобрап'є короткои навки ѡ артиквлахъ вѣры Православно-католической христианской. - Львів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2201.

ЗПоч. Подчєніє пры погребѣ Сохрїєи, книгині

Чарторьской, чыненое ѿГ... Лаврентіа Зізаніега, протопопы Корецького. - Корець, 1618. - Копія вписана в "Слов'яно-греко-латино-польсько-українському збірнику поч.ХVІІ ст.", який зберігається в Рукописному відділі Наукової бібліотеки НАН України у Львові, ф.5, оп. 827, спр.1, арк.171-176.

Ив. Сочинения Н.Д.Иванишева. - К., 1876.
ИКА Голубев С.Т. История Киевской духовной академии: Период домогилянскій. - К., 1886. - Вип.1.

Импод. Умнологіа Ся єсть, Пѣснословіе, Албо Пѣсьн пре³ части Пїсма^М мовлена^а на день Вьскр^спіа... Га Нїп^г ѿ Исуса Христа Пана... и Добродѣвисвоєм^в Пре³дѣлатели в^т Тупографіи в^т Дарвночк^в Низко Принесена. - К., 1630. - Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд 165.

ИОРЯС Известия отделения русского языка и словесности императорской академии наук. - СПб., 1912. - Т.VІІ, кн.1.

Ист.фл.сит. Исторїа ѿ листрикїйскомъ, то єсть ѿ разбѣйническомъ ферїарскомъ або флюрен^скомъ сиподѣ, в^т коротцѣ правдиве списанаа. - Острог, 1598. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст.-3976, арк.33-44.

Ив.Усп. Инвентар сиріч порядное описаня вещей обрѣтающихся в скарбці церковном при храмі Успенія... пречистої приснодїви Марїи... описаний Костянтином Медзапетюю. - Львів, 1637. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, 2170, 1, арк. 1-80.

КА Крехівський апостол. - б.м.н., II пол. ХVІ ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр 1291.

КАЗ Зъавлене Ивана светого теолога. - Б.м.н.,

ХVІ ст.- Оригінал помещений у Крехівському апостолі, який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр 1291, арк.593-663.

Кас. Іоан^на Кассіана пѣстып^ножителя ѿ вѣгава^х манастырски^х. - Б.м.н., серед. ХVІІ ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.3, N 32, 1-236.

Катех. Катехізіс або визнання віри соборної апостольської східної церкви. - Вільна, 1600 // ЧИОНЛ. - К., 1890. - Кн.IV, отд.3. - С. 1-81.

Кир.Н. Святого Кирила, ескарха Александрійского ігумена наука о противной унии против благочестивых священников яснос указаніе. - Б.м.н., 1626//ЧИОНЛ. - К., 1892. - Кн.VI, отд.3. - С.9-28.

Кіз.Н. Філофей [Кізаревич] архієпископ Константинограда. Наука о правилѣ//Акафистъ пречистой богородици..., Ісусу сладкому и успейю...отъ еллинскаго исправленый... и иждивеніемъ... Філофеа Кізаревича...первое изданный. - К., 1625. - С. 194-204.

Кіз. О степ. Філофей [Кізаревич] инок. О степнахъ до страстей//Акафистъ пречистой богородици...отъ еллинскаго исправленый... и иждивеніемъ... Філофеа Кізаревича...первое изданный. - К., 1625. - С. 204-205.

Кіз.Ходк. Ясносвещеной Вел^тможной...Панеи Ангѣ Ходкевичовнѣ Кнажнѣ Корецкой. (Філофей Кізаревич)//Акафистъ пречистой богородици... отъ еллинскаго исправленый... и иждивеніемъ... Філофеа Кізаревича...первое изданный. - К., 1625. (Передмова). - С.1-6 иснум.

ККПС Книга Київського підкоморського суду (1584-1644)/Підгот. до вид. Г.В.Боряк та ін. - К.: Наук. думка, 1991.

КЛ Київський літопис. - Б.м.н., поч.ХVІІст.//Сборник летописей, относящихся к

истории Южной и Западной Руси, изданный Киевской комиссией для разбора древних актов. - К., 1888. - С. 73-92.

- Кл.Остр.* Невідомий гвір Клирика Острозького. - Острог, 1599 // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури / Видає комісія археографічна Наукового товариства імені Шевченка. - Львів, 1906. - Т.V. - С.201-229.
- КМПМ* С.Т.Голубев. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования). - К. - 1883. - Т.I; 1898. - Т.II.
- Кн.нов.з.* Книга нового завѣта... Выдана естъ Коштом и накладоМ... Пна Богдана Кнза ОкгинскоГ... - Єв'є, 1611. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2489.
- Кн. о лат.* Книга о богохульных латынах. - Б.м.н., к.XVI - поч.XVII ст. - Зберігається в ЦНБ НАН України, шифр 118 П/134.
- Кн. о св.* Иже въ стыхъ ѿГца нашего Іоанна Златоустаго... Книга Ѡсщєньствѣ... - Львів, 1614. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2208.
- Коп.Апок.* Передмова З.Копистенського до книги "СтГѡ Оца НнпГѡ Андреа АрхієпСа Кесарія Каппадокійскія. Тлъкованіє на Апокалупсію... СтГѡ... Іоанна БГослова. - К., 1625 - С. 1-4.
- Коп.Каз.* Казанье на чѣтномъ погребѣ ...превелебного ѿГца кир Еліссеа в' ІеросхиМонасєхъ Євѡиміа Плетєнєцкоѡ... Презъ... Захарію Копистєнскоѡ... творєное и проповѣданое... - К., 1625. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2339.
- Коп.Ом.* Копистенський З.Ѡміліа албо казанье на роковдю Памать в' Бзѣ Велебноѡ... Евѡиміа Плетєнєцкоѡ... написаноє... - К., 1625 // Проф. Хв.Тітов. Матеріяли для

історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII пв. - К., 1924. - С.147-171.

- Коп.Пал.* Копистенський Захарія.Палінодія. - К., 1621//РИБ. - Т.IV: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1878. - Кн.2. - С. 313-1200.
- Коп.Пал.(Лв)* Копистенський Захарія. Палінодія (львівський список). - К., 1621//ЗНТШ. - Львів, 1903. -Т.LIV. - С. 23-33.
- Cost. BD* Documentele moldovenești dela Bogdan Voevod (1504-1517) / Publ. Mihai Costăchescu. - București, 1940.
- Cost.DS* Documentele moldovenești dela Ștefanita Voevod (1517-1527) /Publ. Mihai Costăchescu. - Iași, 1943.
- Cost.S.* Documente moldovenești dela Ștefan cel Mare/Publ. Mihai Costăchescu (Supliment la documentele lui Ștefan cel Mare, de I.Bogdan). - Iași, 1933.
- Крон.* Кройника то естъ исторія свѣта на шесть вѣковъ, а чтыри монархін роздѣлена. З розмаитыХ гисторикоВ жидовскиХ, и погаЦскихъ. - Львів, поч.XVII ст. - Пам'ятка поміщена в збірнику, який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 59. - Арк. 1-45.
- Кр.Стр.* Кройника которая преЦ тымъ николи свѣта не видала с пол'скоГ на рѣскии діалѣкГъ прєложона презъ Матфея Стриковського. - Б.м.н., 1582. - Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр VIII 106м / Лаз. 52.
- Крыл.* Крыловский А.С. Львовское Ставропигиальное братство (опыт церковно-исторического исследования). - К., 1904.
- КС* Киевская старина. - К., 1889. - Т.XXV, январь - март.
- ЛА* Лексисъ съ толкованіємъ словєнскихъ мовъ просто съ предисловіємъ архимандрита Амфилохія. - Б.м.н., II пол.XVI ст. // Зизаній Л. Лексис. Синоніма славеноросская / Підгот. текстів пам'яток і

вступ. ст. В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1964. - С.175-194.

ЛБ Беринда П. Лексикон словенороський. - К., 1627. (Надрук. з київського вид. 1627 р. фотомех. способом / Підгот. тексту і вступ.ст. В.В.Німчука. - К.: Вид-во АН УРСР, 1961.

ЛШМ Львівський державний історичний музей.
Лєім. Лєітдргіаріон Си єсть: слджебникъ... - Львів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2155.

ЛЗ Зизаній Л. Лексис. - Вільна, 1596. (Надрук. з віленського вид. 1596 р. фотомех. способом/Підгот. тексту і вступ. ст. В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1964.

Лим. Лімонарь Сирѣчь цвѣтникъ (Передмова). - К., 1628. - Арк. 2-8 нenum. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2352.

Л. Пот. Лист Іпатія Потія до князя Костянтина Острозького. - Рожанка, 1598//РИБ. - Т.ХІХ: Памятники полемической литературы в Западной Руси.- Кн.3. - Пг., 1903. - С. 983-1033.

ЛК Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського/Підготував до видання В.В.Німчук. -К.: Наук.думка, 1973.

ЛЛ Львівський літопис 1498-1649. -Рукописна копія зберігається в ЦНБ НАН України, шифр VIII 206 м/37, арк. 162-182.

ЛНБ Львівська наукова бібліотека ім.В.Стефаника НАН України.

ЛНМ Львівський національний музей.

ЛОИИ Санкт-Петербургское (Ленинградское) отделение Института истории Академии наук.

ЛС Є.Славинецький. Лексикон латинський// "Лексикон латинський" Є.Славинецького. "Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського

/Підготував до видання В.В.Німчук. - К.: Наук.думка, 1973.

ЛСБ Документи Львівського Ставропігійського братства: рукопис к. ХVІ - серед. ХVІІ ст. - Зберігається у Львівському державному історичному архіві, ф.129, оп.1.
Луц. Луцидарій. - Б.м.н., серед. ХVІІ ст. // Е.Ф.Карский. Труды по белорусскому и другим славянским языкам. - М.: Изд-во АН СССР, 1962. - С. 523-547.

Лѣк. Лѣкарство на оспальны оумысль чоловѣчій а особливе на затвердѣлыє срѣца людскіє завѣденые свѣтомъ альбо якіми грѣхами бжѣственного іоанна златоустаго до ѡеодора мийха... - Острог, 1607. - Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд 176.

Любав. Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени первого литовского статута. Исторические очерки Матвея Любавского. - М., 1892.

Лютк.В. Люткович Павло. Вірш "Для креста предъ тым завше вѣрныхъ забивано"//Събраше Вѣкратце Словесъ ѡ^т Бжѣственного писанія... - Угорці, 1618, - Арк. тит. зв.

Лям.Жел. Плачь альбо ламентъ по зѣстю з свѣта сего, вѣчної памати гѣдного Григоріа Желїборского. - Львів, 1615. - Зберігається в Державній бібліотеці ім.В.І.Лєніна (Москва).

Лям.К. Ламентъ 8 свѣта оубогихъ, На Жалосное преставленіє Сватоблівого: а в' обои Добродѣтели богѣтого Мѣжа, в' Бѣѣ Велѣбною, Гсѣдна ѡ^тца Леонтіа Карповича, архімандрїта ѡбщія обители, при Цркви сошѣствіа С^тго Дха, Братства црковного Віленского Пра^в: Гре^ч: - Вільна, 1620. - Зберігається в Одеській державній науковій бібліотеці ім.О.Горького.

Лям.о приг. Ляментъ о пригодѣ нещасной, о зєлживости и мордерствѣ мещан остро^зки^х. - Б.м.н., 1636. - Оригінал зберігається у

Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, оп.1, N 85.

Лям.Остр. Ламентъ до́моу княжа́тъ Остро́вскихъ: па́лзе́шлыМ с того́ свѣта ясне освѣто́нымъ кнѣжате́м' алекса́ндрем'... Остро́вским воєво́доу во́лыньскиМ. - Дермань або Острог, 1603. - Періодрук зберігається в Народній бібліотечі ім.Кирила і Мефодія, конволют N 209 (Софія, Республіка Болгарія).

Малыш. Малышевский И.И. Александрийский патриарх Мелетій Пигас и его участие в делах русской церкви - К., 1878. - Т.2.

Мел.Л. Листъ мелетіа, стѣйшого патріархи александрійского, Довелѣбного епископа и патіа потѣа. - Дермань, 1605. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 422.

МЭФ Молдавия в эпоху феодализма, Т. I: Славяно-молдавские грамоты (XV в. - первая четверть XVII в.)/Под ред. проф. Л.В.Черепнина. - Кишинев: Штиница, 1961.

МНВР П.Я.Кулин. Материалы для истории воссоединения Руси. - М., 1877. - Т.1:(1578-1630).

Мит.кп. Берестейська митна книга. -Б.м.н., 1583. - Зберігається у ЦНБ АН Литви у Вільносі, ф.16, N 3, арк. 1-100 зв.

МІКСВ Проф.Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. -К., 1924.

MCSL Monumenta confraternitatis Stauropigianae Leopoldensis/Edidit Dr.Wladimirus Milkowicz. - Leopoldis,1895.- Т.1, р. II.

Моз.Кн. Кни́га дѣи́и нарыцаема злото ... трѣдолубіємъ Петра Моги́лы... - К., 1623 (Рукописна копія 1670 р. стародруку). - Зберігається в Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 3.

Моз.Л. Лист Петра Моги́ли до Луцького братства з проханням прислати до Львова на Провідну неділю делегатів на посвячення

церкви, яке відбудеться 28 квітня. - Литовиськ, 1633. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2636.

Моз.Тр. Євхологіон або молитвословъ, или трѣбникъ... повеленієМ... Оґца Петра Моги́лы...- К., 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-49243. Фотопередрук книги, подарованої проф.Олексою Горбачем, зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства.

Мол. Молитовникъ имѣя въ себѣ црковныа послѣдованіа (Передмова).- Острог, 1606. -Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд 131.

На Вел.Вас. На Великоґ Васи́ліа//Иже въ стыхъ оґца нашего Іоанна... Златоустаго... Книга О сщєпствѣ. - Львів, 1614. - Арк. 405.

На г.Бал. На гербъ Александра Балабана, старосты Винницкаго//Иже въ стыхъ оґца нашего Іоанна... Златоустаго... Книга О сщєпствѣ. - Львів, 1614. - Арк. 2 непом.

На г. Бриз. На Гербъ Паноґ Бригалиґровъ // "Грамматика слов'янська" І.Ужевича / Підгот. до друку І.К.Білодід, Є.М.Кудрицький. - К.: Наук. думка, 1970. - С.5 (Арраський список).

На г. Вол. На старожиттныи клеи́ноты их Милостей княжат Ожгинских и Ихъ Милостей Пановъ. Воловичов//Євґліє вѣщєтелное або казѣна на кождѣю недѣлю и свата врочієстыи. - Єв'є, 1616. - Арк. тит. зв.

На г. Г.Долм. Епіґрама на презащий и старожиттны(и) гербъ Єґ Млґсти Пна Григоріа Долмата. - К., 1625 // Стґво Оца Нннґво Андреа архієпґпа Кесаріа Каппадокійска. Тлькованіє на Апокаліпсін Стґво Іоанна Бґослова... - К., 1625. - Арк.2.

На г. Долм. На гербъ защной и пнахетной фами́ліи пнновъ Долма́товъ. - К., 1625//Иже въ стыхъ оца нннґво Іоанна Злаґустаго

Архієписпа константинопольскаго. Бєсѣды на Дѣяніа Стыхъ Апсль. - К., 1624. - Арк.2.

На г. Дрив. На гербъ висоце оуруженого его мосцѣ пана а пана Лаврѣнтїа Дривиньскаго чашника Волянскаго // Транквилліон Ставровецкий. Зерцало бгословіи... - Почаїв, 1618. - Арк. тит. зв.

На г. Жел. На старожитный клейнотъ ихъ милостей Пановъ Желиборскихъ. - Львів, 1645 // Арсеній Желиборскій. Євхологіонъ - си єсть молитвословъ, или требникъ... - Львів, 1645. - Арк. тит. зв.

На г. Зам. На пресвѣтлый клейнотъ гербъ в Коронѣ Полскои Пре знаменитоу... его Млсѣ П:П Томаша Замойскаго // Триодіон си єсть Трипѣсень стой Великой Патдесатницы. - К., 1631. - Арк. тит. зв.

На г. Коп. На гербъ Копистенскихъ. - К., 1625 // Стѣво Оца Ншгѡ Андреа архієписпа Кесарїа Каппадокїйска. Тлъкованїе на Апокалипсію... Стѣво... Іоанна Бгослова... - К., 1625. - Арк. тит. зв.

На г. Кор. На старожитный гербъ ясне освещеныхъ и велможныхъ ихъ милостей княжатъ Корецкихъ // Транквилліон Ставровецкий. Перло многоцѣнное. - Чернігів, 1646. - Арк. тит. зв.

На г. Льв. Якъ левъ сорокїи надъ вѣсьми звѣрїати папуєтъ... // Иже въ святыхъ Оца нашего Іоанна Златоустаго. Бєсѣда избраннаа ѡ възпитанїи чадъ. - Львів, 1609. - Арк. тит. зв.

На г. Льв.бр. Левъ єсть паномъ, и сорокостъ мѡ зъ очїи походить... // Иже въ стыхъ ѡ Оца нашего Іоанна... Златоустаго... Книга Ѡсщєнїствѣ. - Львів, 1614. - Арк. тит. зв.

На г. Мог. На старожитный и преслѡвный гербъ ихъ Млсѣей Пановъ Могїловъ // Євхологіонъ албо молитвословъ, или требникъ... повеленїемъ... Ѡца Петра Могилы... - К., 1646. - Арк. I тит. зв.

На г. Мог.Лєіт. Т.Земка. На гербъ Петра Могилы // Лєітѡргїарїон си єсть слѡжебникъ ѡТ

литоургїи сѣ: Васїліа, Іоанна Златустаго. - К., 1629. - Арк. 8 нєнум.

На г. Оз. На гербъ Огинскихъ // Дїоптра албо зеркало, и Выражєнїе живота людскаго на томъ свѣтѣ... - Євѣ, 1612. - Арк. тит. зв.

На г. Оз.К. Єпикграмма на гербъ Окгинскихъ // Книга новаго завѣта... Выдана єсть Коштомъ и накладомъ... Ппа Богдана Кнѣз Окгинскоу. - Євѣ, 1611. - Арк.2.

На г. Остр. Лѣк. На гербъ ясне освещеныхъ ихъ млсѣи княжатъ ѡстрозскихъ // Лѣкарство на ѡспалый оумыслъ човѣчьїи... - Острог, 1607. - Арк. тит. зв.

На г. Остр.Час. На старожитный клейнотъ ясне освещеныхъ и велможныхъ княжатъ ѡстрозскихъ // Часословъ, сирѣчь послѣдованїе слоужбы по преданїю церковномѣ... Повеленїемъ... кн. Янѡна Ѡстрозскаго... изѡобразиса. - Острог, 1612. - Арк. 2.

На г. Пуз. На гербъ висоце оуруженого Его мосцѣ ппа а ппа Александра Пузины // Транквилліон Ставровецкий. Зерцало бгословіи. - Почаїв, 1618. - Арк. тит. зв. - I нєнум.

На г. Стетк. На старожитный гербъ ихъ милостей Пановъ Стеткевичовъ // Євѣ лїє дчителпое албо Казапа на кождѣю Ншлю и Свѣта оурочистыѣ... - К., 1637. - Арк. тит. зв.

На г. Хм. На гербъ Хмельникихъ // Рєєстръ запорожскому войску 1649г. - Рукописъ зберїгаєтсѣя в ЦДАДА Росїи, ф. 196 (ф. Ф.Мазурина), оп.1, спр.1691, арк.1 зв. нєнум.

На г. Шетт. На гербъ ясне велможныхъ Шептикихъ // Апостолы и Євангелїа чрезъ всѣ Недѣлѣи Праз. и Избранныи сѣ на вѣсь годъ. Прѣвое изѡобразиса. - Угорцї, 1620. - Арк.2.

На г. Ярм. На гербъ заднои фамилїи висоце вроженого Его мосцѣ ппа а ппа Іоанна Ярмолинскаго Константиновича // Транквилліон Ставровецкий. Зерцало бгословіи... - Почаїв, 1618. - Арк. тит. зв.

На Злат. На Златоустаго и дочителиковъ // Иже въ святыхъ Оца нашего Іоанна Златостаго. Бєсѣда избраннаа ѡ възпита-

- Нал.Кр.* нїи чадѣ. - Львїв, 1609. - Арк. 2-4 зв. нєнум. Д.Наливайко. Кресте, господствуй днєсь во всем мирѣ...// Охтѣикъ Сирѣчь ѡсмогласникъ... - Дермань, 1603. - Арк.2.
- Нал.Л.* Д.Наливайко. Листъ той въ Єгиптѣ авсонски начертанный //Листъ мелегїа, стѣйшого патрїарха александрїйского. До велебного епископа ипатїа потѣа... - Дермань, 1605. - Арк.44зв.
- Нал.п.г.Остр.* Д.Наливайко. На гербъ яснє ѡсвєцєного кїжати Костєнтина Костєнтиновича кїжати остроꙗского // Охтѣикъ Сирѣчь ѡсмогласникъ... - Дермань, 1603. - Арк. тит.зв.
- НБ ХДУ* Наукова бїбліотєка Харкївського унїверситєту ім. М.Горького.
- НЄ* Поучєния на євангєліє по Няговскому списку 1758 г. // Матєриалы для истєрии Угорской Руси. Памятники церковнорєлігїозной жизни угро-русєв XVI-XVIII вв., изд. А.Петровым. - СПб., 1914. - Вып.VII.
- Ном.* Номоканонъ Сиєсть: законоправлникъ. (Перєдмова).- Львїв, 1646. - Зберїгаєтьсє у Віддїлі рїдкїсної книги Львївської наукової бїбліотєки НАН України, шифр II Ст.-2154.
- Обрац.З* Опис Брацлавського замку. - Брацлав, 1552. - Зберїгаєтьсє у ЦДАДА Росїї, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 142-145.
- Обясн. изл.* Обяснєнїє изложєнїа Никєйского и Кон'єстантинопольского Сим'волѣ Двунадєсєти арѣтикѣловъ Вѣры Хр'їтїанское// Сѣбранїє Вѣкраѣце словєс ѡГ Бж'єств'єннєго писанїа... Выдрѣковано КоштоМ и накладом... Алексѣдра Шептицького... Працєю і стараньєм' єром. Павла Домжива Лют'ковича. -Угорцї, 1618. - Арк.2-8.
- ОВип.З.* Опис Винницького замку. - Винниця, 1552. - Рукопис зберїгаєтьсє у ЦДАДА Росїї, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 129 зв. - 141 зв.
- Овол.З.* Опис Володимирського замку. - Володимир, 1552. - Рукопис зберїгаєтьсє у ЦДАДА Росїї, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 191зв. - 202 зв.
- ОГ* Пописъ границъ и шкодъ межи великого княз'єства Литовского и корѣны Польское. - Б.м.н., 1546. - Зберїгаєтьсє у ЦБ АН Литви, ф. 16, спр.119, арк.1-89 зв.
- ОЖЗ* Опис Житомирського замку. - Житомир, 1552. - Зберїгаєтьсє у ЦДАДА Росїї, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 117 зв. - 129.
- ОКан.З.* Опис Канївського замку. - Канїв, 1552. - Зберїгаєтьсє у ЦДАДА Росїї, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 18 зв. - 32 зв.
- ОКЗ* Опис Київського замку. - К., 1552. - Зберїгаєтьсє у ЦДАДА Росїї, ф.389 (Литовська метрика), од.зб. 563, арк.32 зв. - 46 зв.
- ОКр.З.* Опис Кременецького замку. - Кременець, 1552. - Зберїгаєтьсє у ЦДАДА Росїї, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 145 зв. - 157.
- Окт.* Октоихъ Сирѣчь ѡсмогласникъ (Перєдмова).- Львїв, 1640. - Зберїгаєтьсє у Віддїлі рїдкїсної книги Львївської наукової бїбліотєки НАН України, шифр II Ст.-2588.
- ОЛ* Описание Киево-Печерской лавры с присовокуплением разных грамот и выписок. - К., 1826.
- ОЛЗ* Опис Луцького замку. - Луцьк, 1552. - Зберїгаєтьсє у ЦДАДА Росїї, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 157 зв. - 192.
- О обр.* Ѡобразѣхъ. Ижъ якъ в' старємъ законѣ зрєсказана бжго были, таК и в' новємъ ѡГ сѣмого Ха Бга почѣтокъ маюгъ//Єромонах Азарїас. Вѣра Єдинои Стої каѣолической Ап'єтлской Цркѣ на Вєходѣ. - К., бл. 1619. - Арк. 1-599.
- ООвр.З.* Опис Овруцького замку. - Овруч, 1552. - Зберїгаєтьсє у ЦДАДА Росїї, ф.389 (Ли-

товська метрика), од. зб. 563, арк. 96 зв. - 116 зв.

003-1 Опис Остерського замку. - Остер, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 47-53 зв.

003-2 Опис Остерського замку. - Варшава, 1616. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2637.

Орол. Орологіон Сї рѣчь, Часословъ Полѣстѣвнѣй... - Львів, 1642. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр П Ст.-2008.

Остр.літ. Острозький літопис. - Острог, 1509-1633 рр. - Зберігається у Москві в Державному історичному музею, N 4007 п.п. "С кронники Бѣлскогѡ речнї потребнѣи выбраны".

0 тайн. Найка о седми тайнахъ црковныхъ. Прѣзвитеромъ до прѣстойного шафова на тайнами стѣми барзо потребна. - Львів, 1645. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст.-3618.

Отт.КО Опис на листъ въ бозѣ велебного оґца и патїа володимерского і берестейского епископа До ясне освещенного кнїжати костелїна острозского, воеводы киевского. - Острог, 1598. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст. -3976. - Арк. 1-32 зв.

Охт. Охтанкъ Сирѣчь осмогласникъ. Твореніе оґчасти прѣбнаго оґца нашего Іоанна Дамаскина. - Дермань, 1603. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр ІV Ст.-862.

0Черк.3 Опис Черкаського замку. - Черкаси, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 3-17 зв.

0Чорн.3 Опис Чорнобильського замку. - Черно-

биль, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 54-58.

Паньк. Іван Панькевич. Покрайні записи на закарпатсько-українських церковних книгах з додатком 4 монастирських грамот. - Прага, 1947.

Паньк.І-ІІ Іван Панькевич. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах. - Ужгород, 1929. - Ч.І; 1937. - Ч.ІІ.

ПВКРДА Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. - К., 1846-1848. - Т. I-III.

ПДПИ Памятники древней письменности и искусства. - СПб, 1912. - Т.178.

Перест. І.Борещкий. Пересторога зѣло потребная на потомные часы православным христіаном. - Львів, 1605-1606//М.Возняк. Письменницька діяльність Івана Борещкого на Волині і у Львові. - Львів: Вид-во ЛДУ, 1954.

Перетц Перетц В.Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир. 21-28 октября 1910. - К., 1911.

Перетц.Мат. Перетц В.Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVIII вевов. - М.-Л., 1926.

Перло Сїа книга названна Перло Многощѣнное. Съставленна Трѣдолюбіємъ: прѣзь Кири́ла: Транквѣліона. - Чернігів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр П Ст.-2555.

Песн.п. Старинный южнорусский перевод Песни песней с послесловиями о любви//Оспова, 1861, ноябрь-декабрь. - С.49-57.

ПЄ Пересопницьке євангеліє 1556-1561 рр. - Зберігається в ЦНБ НАН України, N15512.

ПИ Палеографический изборник. Материалы по истории южнорусского письма в XV-XVIII вв., изданные Киевской комиссией

для розбора древних актов. - К., 1899. - Вып. I.

Пис. пр. лют. Писання проти лютеран. - Супрасльський монастир, 1580//РИБ. - Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн. 3. - С. 53-182.

Пит. Питання і відповіді православного папистові. - Б. м. н., 1603//РИБ. - Т. VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - СПб., 1882. - Кн. 2. - С. 1-110.

П. про воєв. Пісня про воєводу Стефана. - Б. м. н., 1571 // Slavia. Časopis pro slovenskou filologii. - Praha, 1958. - Ročník XXVII, N 3. - S. 415-416.

П. про Кул. Пісня про Кулину. - Б. м. н., серед. XVII ст. // ЗНТШ. - Львів, 1937. - Т. 155. - С. 22.

П. про паст. Пісня про пастуха. - Б. м. н., серед. XVII ст. // ЗНТШ. - Львів, 1937. - Т. 155. - С. 252.

П. про перем. Пісня про перемогу. - Б. м. н., 1648 (копія XVIII ст.) // ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т. 151. - С. 202.

П. про пол. Пісня про полон. - Б. м. н., 1648 (копія XVIII ст.) // ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т. 151. - С. 201.

П. про пор. Пісня про поразку. - Б. м. н., 1648 (копія XVIII ст.) // ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т. 151. - С. 201.

П. про Пот. Пісня про Потоцького. - Б. м. н., 1648 (копія XVIII ст.) // ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т. 151. - С. 200.

ПіФ Першодрукар І. Федоров та його послідовники на Україні (XVI - I пол. XVII ст.) /Збірник документів. - К.: Наук. думка, 1975.

ПККДА Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. - К.; 1898. - Т. I, изд. 2; К., 1897. - Т. II, изд. 2.

Позд. брат. Поздоровлініє братіамъ инокъмъ, которемъ чынилъ въ скитѣ у старца Іезекіля за селом Марковом. - Марків, 1619. -

Пам'ятка вписана в "Слов'яно-греко-латино-польсько-українському збірнику поч. XVII ст." - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, оп. 1, спр. 827, арк. 213-214.

Пом. Печ. Пом'яник Києво-Печерської лаври. - К., к. XV - поч. XVI ст. // ЧИОНЛ. - К., 1892. - Кн. VI, отд. 3. - С. 1-88.

Посл. до лат. Послання до латинян. - Б. м. н., 1582. - РИБ. - Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн. 3. - С. 1123-1148.

Пр. ВЗ Привілей коронний у Люблині на сойма валном великомъ на злученъе унеі і всеє Волинскої землі до Польщі. - Люблін, 1563. Копія привілею з 1580 р. Зберігається в Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр о/н - 15, арк. 111 зв. - 124.

Прив. Феод. Привітаніє честнаго ѿґца теодосіа, игумена скітского, коли с Кієва до Скиту приїхав. - Манява, 1619. - Пам'ятка вписана в "Слов'яно-греко-латино-польсько-український збірник поч. XVII ст.," який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, оп. 1, спр. 827, арк. 287 зв. - 288 зв.

Прим. Кн. Примітка Йова Княгиницького до листа Кирила Ставровецького. - Манява, 1614. - Записана у "Слов'яно-греко-латино-польсько-українському збірнику поч. XVII ст.," який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, спр. 827, 1, арк. 171.

Прич. отех. Марка Антоніа архієпскопа Спалатенського. Причини ѿґеханья его зе Влохъ. - Єв'є або Вільна, п. 1616. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр Унікат, Ст. 4442.

Проп. Проповіді на неділі після пасхи. - Поч. XVII ст. - Зберігається у Рукописному

відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, N192.

Проп.Д. Проповіді Данила (Смотрицького). - Смотрич, II пол.XVI ст. - Зберігається у Державній публічній бібліотеці ім. Салтикова-Щедрина, ф.Погодіна, N 840.

Проп.р. Різні проповіді. - Б.м.н., поч. XVII ст. - Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр 283 II/73.

Просф. Просфонима. - Львів, 1591//РИБ - Т.ХІХ: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн.3 (приложения). - С. 61-75.

Пчела Пчела: збірник повчань поч.XVII ст. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр РК 899.

РДВ Реєстр доходів і видатків. - Львів, 1607-1645. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 147.

РЕА Русско-еврейский архив: Документы и материалы для истории евреев в России /Собрал и издал С.А.Бершадский. - СПб., 1882. - Т.І: Документы и регесты к истории литовских евреев (1388-1550); 1882. - Т.ІІ (1550-1569); 1903. - Т. ІІІ: Документы к истории польских евреев (1364-1569).

Рез. В.Резанов. Драма українська. - К., 1926. - Вип.І.

РЗВ Реєстр запорожскому войску 1649 г., съ гербомъ Хмельницкаго и подписями Богдана Хмельницкаго и Ивана Выговскаго.- Зберігається в ЦДАДА Росії, ф. 196 (ф. Ф.Мазурина), оп.І, спр. 1691.

РИБ Русская историческая библиотека. Литовская метрика. - Пг., 1878 - Т.ІV; 1882 - Т.ІVІІ; 1903. - Т. ХІХ; Юрьев, 1914. - Т.ХХХ-ХХХІ.

Римша, Хрон. Римша Андрей. Хронологія Которого са мѣца што за старыхъ вековъ дѣло короткое описаніе. - Острог, 1581. //Я.Запаско. Мистецька спадщина Івана Федорова. - Львів: Вища школа, 1974. - С. 33, 36 (фотокопія).

Розм. Розмова (Рукописна українська пам'ятка кінця XVI ст.) - Зберігається в Паризькій національній бібліотеці, шифри SL n° 7; N 2. 290.

Розм.пап. Розмова папіста з православним. - Б.м.н., 1598. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 291.

РПР Реєстр пописованя роти пана Филона Кмиты Чорнобильского старосты через Григорья Александровича Ходковича. - Б.м.н., 1567. - Зберігається у ЦБ АН Литви, ф.16, спр. 3, арк. 84-93.

Сак. В. Вѣршѣ на жалосный погребѣ Зацного Рыцера Петра Коначевича Сагайдачного... Зложоны Презъ... Касіана Саковича. - К., 1622. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 171.

Свенц. І.Свенціцький. Нариси з історії української мови. - Львів, 1920.

Свенц.Кат. Каталог книг церковно-славянської печаті/Зладив др.Иларион Свенціцький. - Жовква, 1908.

Сем. Семимовний словник (латинсько-новогрецько-турецько-татарсько-вірменсько-українсько-молдавський). - Б.м.н., I пол. XVII ст. - Зберігається у Бодлеанській бібліотеці в Оксфорді, шифр M.S.March 187.

СИМКЦА Сборник исторических материалов, извлеченных из древних актов книг Киевского центрального архива при университете св.Владимира Н.Каманиным и М.Истоминым. - К., 1890. - Вып.І.

Син.Тр. Синаксарь прежде минен...//Тріодіон си єсть Трипѣснець стои Великои Патдєсатници. - К., 1631. - С.812-816.

Сл. о зб. Слово о збренню пекла... - Б.м.н., I пол. XVII ст. (за списком XVIII ст.)//ЗНТШ. - Львів, 1908. - Т. LXXXI. - С.5-50.

Сл. о см. Слово о смерті як прийде до чоловіка. - Б.м.н., XVI ст. (за списком XVIII ст.)//

Русский филологический вестник, 1910.
- N 3-4.

Служ. [Службник]. Божественная литургия
иже в стых наших Иоанна Златоустаго
Василія Великаго и преждевѣщеннаа. -
Стратин, 1604. - Зберігається у Руко-
писному відділі Львівської наукової біб-
ліотеки НАН України, шифр. ф.3, N 62.

См. В. Герасим Смотрицький. Вірші//Библіа
сирѣч книги ветхаго и новаго завіта... -
Острог, 1581. - Арк.7-7 зв.

См. Грам. Грамматіки славѣнска правилное смита-
тагма. Потщаніємъ Многогрѣшнаго
Мнѣха Мелетїа Смотрискогѡ. - Єв'є,
1619//Мелетїй Смотрицький. Граммати-
ка.../Підгот. факсимільного вид. та
дослідження пам'ятки В.В.Німчука. - К.:
Наук думка, 1979.

См. Каз. Казаньє на честныи Погребѣ пречествоу
и превелебноу мѣжа и ѡтца Леонтїа
Карповича... презь... Мелетїя Смотрис-
кого ѡтправаное. - Вільна, 1620. -
Зберігається у фондах Львівського дер-
жавного історичного музею, шифр Сд 218.

См., Кл. Смотрицькій Герасим. Ключь црѣтва не-
бесного и нашеє христіанское духовное
власти нерішімый узель. - Острог, 1587. -
Зберігається у ЦНБ НАН України.

Соб. Наз. Стетк. Соболь Спиридон. На гербъ велмож-
ных их милостей панов Стеткевичов//
Апостоль тетрь сирѣчь Дѣанїа и Посла-
нїа Хвѣхъ стыхъ бжественныхъ Апѣль...
Копгтомъ и пакладомъ. Є. М. Пана Богдана
Стеткевіча. - К., 1630. - Арк. тит зв.

Собр. Сьбранїе Короткой Навки ѡ артикдлахъ
вѣры Православно-каѡолической хріс-
тіанской... - К., 1645. - Зберігається у Від-
ділі рідкісної книги Львівської наукової
бібліотеки НАН України, шифр I Ст.-
3748.

Собр. сл. Сьбранїе. Вькраѣце Словеѣ ѡт Бжѣтвѣн-
наго писанїа, и з'ѡбясненїемъ Изложенїа
Стыхъ Апѣль, Двѣнадесяти Артикдловъ.

Православною Вѣры. Выдрѣковано Кош-
тоу и накладомъ... Александра Шептичко-
го Зшептич. Працею і стараньємъ Іеромо-
наха Павла Домжи́ва Лютковича. - Угорці,
1618. - Зберігається у фондах Львівсько-
го національного музею, шифр СдК 407.

Спис. Обличительныя списанія противъ жидов
и латинян по рукописи Императорской
Публичной библиотеки 1580 г. Сообщил
Андрей Попов//Чтения в Императорском
Московском ун-те. - 1879. - Кн. I. - С. 1-21.

Сур. Суразький Василій. О єдиной істинной
православною вѣрѣ... Книжица в шести
отделахъ. - Острог, 1586. - Зберігається у
Відділі рідкісної книги Львівської нау-
кової бібліотеки НАН України, шифр
I Ст.-3627.

Сур. Сл. Слово албо Навка стѣго оца ншего Єфре-
ма Сурїна на Превображенїе га ба и списа
нашего Іса Ха... - К., 1623//Стѣго Оца
Ншего Андреа Архієпѣпа Кесарїа Кап-
падокійскїа. Тлькованїе на Апокаліпсїи
стѣго... Іоанна Бгослова... - К., 1925. -
Арк. 123-126 зв.

Тест. Тестаментъ в христѣ побожного и сла-
вного монархи свѣта Васїліа цѣсара
кгрѣцкого до сна своего южь коро-
нованого Льва филозофа дѣдича и цесара
тогожь цесарѣства. - Острог, 1614. -
Зберігається у Львівському державному
історичному музею, шифр Сд N 568.

Тест. См. Тестаментъ вїята владичиньского Стефа-
на. - Холм, 1646 // Slavia orientalis. Ročník
XII. - 1963. - N 3. - S. 470-471.

Тр. Тріюдіон Си єсть Тріпѣснецъ. - К., 1627. -
Зберігається у Відділі рідкісної книги
Львівської наукової бібліотеки НАН Ук-
раїни, шифр IV Ст.-388.

Травн. Травник - лікарський порадник. - Б.м.н.,
XVI ст. - Зберігається в Науковій біб-
ліотеці Харківського державного уні-
верситету ім. М.Горького, шифр 1-2. 121
159/с.

- Траг.* Трагедія руська. - Раків, поч.XVII ст.// Pamiętnik teatralny, kwartalnik poświęcony historii i krytyce teatru założony przez Leona Schillera. - Warszawa, 1973. - R. XXII. - Z. 2 (86). - S. 280-289. (Між стор. 289-291 поміщена фотокопія).
- Траг.п.* Вірші з трагодін Христос пасхон Григорія Богослова. - Львів. 1630//ЗНТШ. -Львів, 1914. - Т. СХVІІІ. - С.161-178.
- Тр. П.* Тріюдіон си естъ Трипѣсенець стои Великон Патдесатницы... - К., 1631. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-413.
- Тр.ПАК* Труды Полтавской ученой архивной комиссии. - Полтава, 1912. - Вып.VІІІ.
- Тр.Ч.* Тріюдіонси естъ: Трипѣсенець стои великон чотырдесятницы... - К., 1640. -Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-434.
- Тр.ЧАК* Труды Черниговской архивной комиссии. - Полтава, 1913. - Вып.X.
- ТУ* Торговля на Україні. XIV - середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянина. - К.: Наук.думка, 1990.
- УЄ N 5* Учительные евангеліє. - Львів, 1585. -Зберігається у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 5.
- УЄ N 31* Учительные евангеліє. - З території Бойківщини, к.XVI ст. - Зберігається у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.1, N 31.
- УЄ N 32* Учительные евангеліє.- Б.м.п., 1645. -Зберігається в відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 32.
- УЄ N 56* Учительные евангеліє. - Б.м.п., к.XVI ст. - Зберігається в Рукописному відділі бібліотеки АН Росії у Санкт-Петербурзі, Збірка Калужняцького, N56, шифр І2.3.1.
- УЄ N 62* Учительные евангеліє. - Височанп. 1635. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 2, N 62.
- УЄ N 77* Учительные евангеліє. - Б.м.п., к.XVI ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 77.
- УЄ N 78* Учительные евангеліє. - Чалгани, 1605. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 78.
- УЄ N 88* Учительные евангеліє. - Б.м.п., I пол. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 88.
- УЄ N 91* Учительные евангеліє. - Б.м.п., поч. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 91.
- УЄ N 236* Учительные евангеліє. - Б.м.п., 1640 (покрайній запис). - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, N 236.
- УЄ N 256* Учительные евангеліє. -Б.м.п., поч. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, N 256.
- УЄ N 552* Учительные евангеліє (Передмова). - Заблудів, 1568.- Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 552 (569).
- УЄ N 29515* Учительные евангеліє. - Устрики, I пол. XVII ст. -Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 29515 (429).
- УЄ N 29519* Учительные евангеліє. - З території Бойківщини, XVI ст.. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 29519 (41351).
- УЄ Вол.* Волинське рукописне учительные евангеліє. - Володимир, 1571//Волинский историко-археологический сборник. - Житомир, 1900. - Вып. II.

- УЄ Єв.** ЄѸ ліє ѿчителное албо Казана на кождю недлю и свата ѿрочистиѹ... (Передмова). - Єв'є, 1616. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-531.
- УЄ Кал.** ЄѸ ліє ѿчителное албо Казана на кождю недлю и свата оурочистиѹ. Прє³Ст. Ѡтца ншего Калліста... по грецкѹ написаное, а тепе^Р повторе ново з грецкого и словенского языка на рѹскій перелѹженое... повеленіє^М Петра Могилы... - К., 1637. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-421.
- УЄ Кан.** Уривки з Канівського учительного євангелія. - Б.м.н., 1 пол. XVII ст. // Университетские известия. - К., 1911. - N 2. - С. 37-39, 78-79.
- УЄ літк.** Літківське євангеліє. - Б.м.н., XVI ст. // ЧИОНЛ. - К., 1911. - Кн. XXII, отд. 3. - С. 72-74; К., 1912. - Кн. XXIII, отд. 3. - С. 1-48.
- УЄ Ст.** Транквілліон Ставровецкій Кирилл. ЄѸ ліє ѿчителное (Передмова). - Рохманів, 1619. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-691.
- УЄ Триг.** Тригорське учительне євангеліє (уривки). - Б.м.н., XVI ст. // Университетские известия. - К., 1911. N 10.
- УЄ Трос.** Тростянецьке учительне євангеліє (уривки). - З території Лемківщини, XVI ст. // Prace filologiczne. - Warszawa, 1931. - Т. XV, cz. 2.
- Уж. 1643** "Грамматика слов'янська" І.Ужевича /Підготували до друку І.К.Білодід, Є.М.Кудрицький. - К.: Наук.думка, 1970 (пари́зький список).
- Уж 1645** "Грамматика слов'янська" І.Ужевича /Підготували до друку І.К.Білодід, Є.М.Кудрицький. - К.: Наук.думка, 1970 (арраський список).
- УИ** Университетские известия. - К., 1911. - N 2, 9, 10; 1913. - N 6.
- Укр. п.** Українська поезія. Кінець XVI - початок XVII ст./ Упорядники В.П.Колосова, В.І.Крекотень. - К.: Наук.думка, 1978.
- Ун.гр.** Унія греків з костьолом римським. - Вільна, 1595 //РИБ. - Т.VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1882. - Кн.2. - С.111-168.
- УТ** Український травник. - Б.м.н., XVI ст. // Romanoslavica. - București, 1967. - Vol. XIV. (Фотокопія між стор. 384-385).
- ХЛ** Хмільницький літопис. - Хмільник, 1636-1650pp. // Лїтопись Самовидца, - К., 1878. - С.77-81.
- Хрон.** Книга глаголемаа кроникъ, сиречь собраніє ѿТ многихъ лїтописецъ ("Хронограф"). - Б.м.н., серед. XVII ст. - Зберігається в Державній бібліотеці ім.В.І.Леніна (Москва), ф. 236, N 4.
- ЦБ Лит.** Центральна бібліотека АН Литви у Вільнюсі.
- ЦДАДА** Центральний державний архів давніх актів (Москва).
- ЦДІАК** Центральний державний історичний архів у Києві.
- ЦДІАЛ** Центральний державний історичний архів у Львові.
- ЦДІА Лен.** Центральний державний історичний архів у Санкт-Петербурзі.
- ЦДІА Лит.** Центральний державний історичний архів Литви у Вільнюсі.
- ЦНБ** Центральна наукова бібліотека НАН України в Києві.
- Час.** Часословъ, сирѣчь послѣдованіє службы по преданію церковномѹ... Повеленіє^М... кн. Яндша Остроґского, Кашталана Краковского, избобразиса. - Острог, 1612. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст.-3628.
- Час.На г.Лв.** На герб м. Львова // Ѡрологіон Сирѣчь, Часословъ Полѣставный. - Львів, 1642. - Арк. тит.зв.
- Час.Слово** Слово дѹшеполезно... Ѡ исходѣ дѹши ѿт

тѣла...// Орологіон Си рѣчь, Часословъ
Полѣставный. - Львів, 1642. - Арк. 266-
278 зв.

Час.Табл. Пояснення до таблиці визначення часу за
місячними кругами//Часословъ, сирѣчь
послѣдованіє слоужбы по преданію цер-
ковномѣ... ПовеленієМ... кн.Янѣша Ѡстро-
ро³ского... изѣобразиса. - Острог, 1612. -
Арк. 311-316 зв.

Час.Туп. Тупик то єсть оуказо празниках движимых
// Часословъ, сирѣчь послѣдованіє
слоужбы по преданію церковномѣ... По-
веленієМ... кн.Янѣша Ѡстро³ского... изѣ-
образиса. - Острог, 1612. - Арк. 308-310 зв.

Чет. Четья 1489 р. - Рукопис зберігається у
ЦНБ НАН України, шифр ДА/415 л.

ЧИОНЛ Чтения в историческом обществе Нестора
Летописца. - К., 1890. - Кн. IV; 1891. -
Кн.V; 1892. - Кн. VI; 1893. - Кн.VII; 1894.
- Кн.VIII; 1898. - Кн. XII; 1899. - Кн.XIII;

1900. - Кн. XIV; 1901. - Кн. XV; 1903. - Кн.
XVII; 1904. - Кн. XVIII; 1906. - Кн. XIX;
1911. - Кн. XXII; 1912. - Кн. XXIII.

ШКН Акад.Ол.Шахматов, акад.Аг.Кримський.
Нариси з історії української мови та хрес-
томатія з пам'ятників письменницької
староукраїнщини XI-XVIII вв. - К., 1922.

Юр. Юридика монастиря св. Юрія. - Львів,
XVI ст. - Зберігається у фондах Львів-
ського національного музею, шифр 140.

Яв.ИЗ Ю.А.Яворский. Исторические личные,
вкладные и другие записи в карпато-
русских рукописных и печатных книгах
XVI-XIX вв. // Науковий збірник това-
риства "Просвіта". - Ужгород, 1931. -
Річник VII-VIII.

Яв.Рук. Ю.А.Яворский. Новые рукописные на-
ходки в области старинной карпато-
русской письменности XVI-XVIII ве-
ков., - Прага, 1931.

А¹. 1. Перша літера алфавіту на означення голосного звука "а".

2. Має числове значення: а - 1; а̄ - 1000, а також значення порядкового числівника "перший": Огороды два по(л) дворомъ засеаны̄ а̄ мако(м) а дрѣги(и) огороднымъ насенемъ. (1552 *ОЛЗ* 177); Зачало а̄ (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 88); часть а̄ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 188); неха(и) длѣжници повѣдаю(т) што комѣ бы(л) винеть... иванови брѣневи золоты(х) а̄... лазорєви злоты(х) а̄ (Одрехова, 1614 *ЦДІАЛ* 37, 16, 13 зв.); Вѣстникъ а̄ Оповѣдає(т), що за диво са стало (Львів, 1631 *Волк.* 3 зв.); Дагъ в Арклѣю а̄ Августа а̄ахи рокѣ (Іркліів, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1).

А² *спол.* 1. (зв'язує члени речення) 1. (перелічувальний) і, та: А Юрий... Монтовтовичъ..., а Богдан Сенкович... ключник лѣцкій, а хорѣжий володимирський... а Немира... Толпыжинский, подѣлили єсмо кошерьскую волюєсть на полы (Кошир, 1502 *AS* I, 147); жаловали нам... земане Волинскыи: Игнат, а Богдан, а Ивашко Джусичи, штож княгини... держала под собою близкость их, имєна, в Волинской земли... безправне (Вільна, 1507 *AS* III, 44); а при го(м) были дворанє... па(н)... пєсла(к), а па(н) андрє(и)... жаба... а... земєпи(н)... балаки(р) (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/II* - 216, 102); посла(л) єсми... г(с)дрю моему ошєтрины бочку а лєцо(в) добры(х) бочку а дѣє бочки плюгиць (Київ, 1555-1568 *Гр. Мат.* 1); а были при то(м) ва(с)ко приса(ж)пи(к) а дрѣгы(и) гри(ц)ко а трети(и) да(х) а четвє(р)ты ива(н) кравє(ц) (Львів, 1584 *Юр.* 8); ко-го боли(т) сєлєзє(и), а(л)бо оутроба възми д̄ ло(ж)кы боуквиць варєпєи, а д̄ ло(ж)ки вина, а л̄ зє(р)нє пє(р)цоу // сто(л)ци посполоу и п̄и порашоу

(XVI ст. *УГ* фотокоп. 7-7 зв.); Игъвєнтарь мапастыра нашого Мєлєцького... чєрєзь предки нашє фундованого, а чєрєзь насъ, яко потомковъ: Александра Пронского... а Федору Романовну... а Януша Жаславского... а Олександру Романовну (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/1, 365);

(чєрєуєтьсєя із сполучником и) і, та: Я Федор... даю знати сим моим листом, иж єсми оштал ишєп Грицкѣ, а Юхив и Семашкѣ Ласковичом... сто коп грошей (Краків, 1538 *AS* IV, 141); Я алекса(н)дє(р)... и я Якѣбъ чашъникъ бра(ц)ла(в)ски(и)... А я Миха(и)лѣ Кропи(в)ницъки(и)... и я Алекса(н)дра пєсочиньская... сознаваємо: Ижъ мы... квитѣємо сє (Вінниця, 1623 *ЛНБ* 5, II 4058, 27).

2. (єднальний) і, та: в то(т) ча(с) при и(х) мл(с)ти были бодрє житомє(р)скии... юшко по(п)кови(ч) а ива(н) пражо(в)скыи (Житомир, 1502 *Арх. Р.* фотокоп. 5); па(н) загоро(в)скии... повєди(л) и(ж) ѡ(и)... того имє(н)я николи квєла(л)то(в)нє нє ѡ(т)нима(л) ѡ(д)но... на вє(ч)ность купи(л) а ѡную суму... непитуємому ѡ(т)да(л) (Вільна, 1546 *ЛНБ* 5, II 4043, 3); Я агьдрє(и) а я миша(и)ло юхновичи єловича кунє(в)скєє сознаваємъ... Што затъ пашп̄... зоставилъ намъ дѣховникою своєю ѡпєкунами жонє дєтє(м) (Єсківці, 1563 *ЛНБ* 5, II 4043, 25); Тако(ж) кого тра(с)цѣ... дрѣжи(т), възми боуквиць ло(ж)коу, а дѣѣ ло(ж)кы припоу(т)ника, сто(л)ци з водою тѣплоу, и п̄и (XVI ст. *УГ* фотокоп. 7 зв.); Служѣтє рєчи посполітой потоужнє а вѣрнє, живѣтъ скромный вєдѣчї // ховѣючисѣ помѣрнє (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 11-12); Палінодія или Книга Оборонє... Вєходней Церкви... прєзь архимандрита Захарію Копистєнского... выдана а подѣ розсудокъ

поддана свѣтыхъ Выходныхъ патріарховъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 313); В томъ тѣды прѣкрасномъ садѣ оуставичне са жона цра новходоносбра прѣложала, а з веселіємъ и оутѣхою все мѣсто огледала (серед. XVII ст. *Хрон.* 363); Которы(н) же то те(с)таментъ за подане(м) ви(ш) речоное особы а за приняте(м) мон(м) урядовимъ до книгъ нине(ш)ныхъ крго(д)-скихъ... слово в слово уве(с) уписагъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 219);

(*поєднує другорядний присудок з головним, перев. з гворторним підметом*) і, а, та: ино, мы видѣвшє их (sic! — *Прим. вид.*) доброй воли токме(ж) и полндю заплатоу, а мы також(д)єре и ѡ(т) на(с) єсмы дали... слѣзѣ нашємѣ, іонѣ талмачѣ, тоє пра(д)реченное село (Бадевці, 1503 *Cost. S.* 256); ино, мы видѣвшє и(х) добровольни токме(ж)... а мы також д(є) и ѡ(т) на(с) єсмы дали... слѣзѣ // нашємѣ, вѣрномѣ панѣ, косте крѣже столникѣ, тоє прѣ(д)реченное село (Хуші, 1507 *Cost. DB* 175-176);

(*при додаванні вживається замість слова "додати"*) і, *діал.* а: біні: два а два (I пол. XVII ст. *Сем.* 38).

3. (*зіставно-протиставний*) а: коли которы мешчане киевскии привезутъ жита рекою, або сухимъ путемъ, тогды бирано на кляшторъ отъ колоды по грошу, а отъ осмака по пѣнезю (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); кназ... поставилъ передъ нами свѣтковъ... которыжъ и насъ по тымъ вѣрочницамъ и гранємъ водили и тыи нам грани и копцы старьи, которыи скаженыи, а иншии целыи, старьи грани намъ оказывали (Ковель, 1537 *AS IV*, 112); в воротъ замъковыхъ воеводинныхъ стерєгѣтъ сторожи два... в день в броне стоачи а (в) ноци... по бла(н)кахъ ходячи и кличѣчи (1552 *ОКЗ* 37); ми(с)ко снѣ футко(в) ва(с)ку(в) с пола(в) оучинни(л) запл(т)оу... с пасѣкы пола(в)скоѣ ко(т)рая лежн(т) межи бы(р)вою а(н)дрѣѣ(м) з вы(ш)нѣ стороны а з ни(ж)нѣ стороны ти(м)ка пасе(р)ба ва(н)дово(г) (Одрехова, 1584 *ЦДІАЛ* 37, 1, 20 зв.); Не пѣстѣ ли са ста(л) слѣдци(х) до(м); єгда в папежа хитрого оувѣрили, а простотѣ рѣскю ѡ(т)бѣгли (п. 1596 *Виш.Кн.* 242); А гды была шестаа година на днѣ, распато... два разбоиници, єдиногю на правон сторонѣ, а другою на лѣвон (XVI ст. *УЄ Трос.* 70); Тогды Левко старьи

рѣкъ: млы(н) вашѣ, а земля вала(л)ская (Бенедиківці, 1603 *НЗУж.* XIV, 224); А другые повѣдають... же то єсть дѣвъ морскій нѣякій: звѣрхѣ до пѣаса стѣнъ панѣнскій, а далѣи рыбѣи (Львів, 1614 *Кн. о св.* 439); Єпетрахилювѣ два Адамашковыхъ ѡди(н) чи(р)воны(н) а дрѣги(н) пѣт(ри) (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* 1-1, 257); Во дни палєнѣ былѣ ѡ(т) слнца а вночи ѡ(т) зѣмна (серед. XVII ст. *Хрон.* 49); самъ Бгъ ѡзнаймѣль, яковы(н) конєцѣ грѣшногю страшный, а правє(д)ногю весєлый (Чернігів, 1646 *Перло* 128);

(у *сполуч.* а не, а... не, а нѣ) а не: быває(т) де(н) панѣ буча(ц)ски(н) и перемешкиваєтѣ часто в дому моемъ алє де(н) зъ своими властѣнными речами а не зъ чиними нѣшцими (Луцьк, 1517 *ЛНБ* 5, II 4044, 5 зв.); Дѣдѣ: Старецѣ, в малителнѣ же: старчикѣ, дадко, а не дѣдко (1627 *ЛБ* 34); Павелъ стѣи повѣдаєтѣ, же антихристѣ видѣ спѡсре(д) ѡ(т)стѣпнихъ сынѡвъ геретицкихъ, а не з' рѣмѣ, анѣ з' єрѣ(с)лѣма (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.).

4. (*приєднувальний*) (*приєднує до попереднього тексту зв'язані змістом окремі члени речення*) а, і: Ино... ты водле комисеи нашихъ в томъ са не справоваль, а намовє своєи досытѣ не вчинилѣ (Краків, 1538 *AS IV*, 138); Земанє волы(н)скіє... приехавши до лѣцка ѡтѣказали не хотачи дати пописывати имене(н) по(д)данныхъ своихъ бє(э) старьшихъ тамѣ кнѣзє(н) пановѣ а въ головахъ бє(э) пановѣ радныхъ (1552 *ОВол.З.* 202 зв.); В которо(н), де(н), то(н), будє взя(ли) шафара..., а при не(м) скри(н)ку (Житомир, 1582 *АЖМУ* 39); внесєна была... дрѣка(р)ня... которая нжѣ за недоста(т)ко(м) а пото(м) за смє(р)тѣю дрѣкаря тоє(н) дрѣка(р)нѣ згасла была (Львів, 1586 *ЛСБ* 80); бѣрзѣи срѣжшюмѣ сѣдѣ подлѣгѣт' которыѣ чѣжєє грабѣтѣ и драпѣжат', а з' слєзѣ и з' крови оубѣгихъ людѣи на богатство са здобывѣют' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 53); панѣ Киевски(н) сѣмѣмѣ пєвнѣю... в себе дотрымалѣ и ѡноє ѡ(т)дати за частокротѣною реквизициєю впродѣ конѣвєнѣтовѣ... а потомѣ теперєшгнємѣ поводѣи зборонялѣся (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 147 зв.);

(у *сполуч.* а тажежѣ, а таже) а (і) також, а (і) теж: А та(к) па(н) дя(т)ко мо(н) не хотєчи мєнє...

ку жадно(и) шкоде приводи(т) а таке(ж) хочечи ми его м(л) ласкавую мл(с)ть з себе... показа(т)... поступи(л) бы(л)... ча(ст) име(н)я (Ляхівці, 1559 ЛНБ 103, 19/Id, 1961, 24); Того жь року... прыбыто(к)... лѣхтаро(в) мосиондзовы(х) S ...// цекгластая кита(и)ка а знову тафта че(р)вона а та(к)же лазорovy(и) епетрахе(л) (Львів, 1643 *Ино.Усп.* 78 зв.-79);

(у сполуч. а к тому) а (і) до цього: она безъ жадное близкости, а къ тому безъ наше данины тое селищу держала (Львів, 1510 АЮЗР I, 44); Я си(х)но а оле(х)но гри(н)ковичи кози(н)скии... вы(з)навае(м)... што(ж) которое дворище исаевское а к томѣ пола и сеножа(ти)... в креманецкомъ повѣте... мы тое дворище... продали (Луцьк, 1532 *Арх.Р.* фотокоп. 13); Што са дотычет опеки, напрод господарини и матѣхне моеѣ... и дѣткамъ моимъ... а к томѣ отчизне и всей моеѣ маетности, то все порѣчаю въ опекѣ ... Панѣ Богѣ (Рожана, 1571 AS VII, 396);

(у сполуч. а и еще) та й ще: <Н>а которыи и(х) слова проклатыи... мови(л) стѣи Іоа(н)... пребезоу(м)ныи Жидове, ци не досы(т) маете на та(ж)ки(х) моука(х), которыи есте задали нашѣмоу... избавителю, А и еще свои(м)... гноусѣны(м) насмѣваніе(м) (XVI ст. УЕ Трос. 73);

(у сполуч. а наболей, а наиболее, а особливе, а праве приеднуе пояснювальні або уточнювальні члени речення) а зокрема, а майже, а найбільше: и пишеш: штож для всакоє потребины земское, а наболей в нынешнии часы надеваючи са слѣдъбы нашеое, кнѣа за Ивана еси на тот рок к нам не отпустил (Вільна, 1506 AS I, 133); За тым пораду вам, православным, даю: поревнуйте по своей благочестивой и православной вѣрѣ, а наиболее по // своем спасении (1608-1609 *Виш. Зап.* 203-204); за то берѣтъ с паствы отъ трехъ воловъ грошъ а особливе с кождого вола по ві головаже(н) соли (1552 *ОЛЗ* 184 зв.); нѣкоторыѣ, а особливе богатыѣ, частокрѣтѣ мовити звыкли, што бѣстн маѣмоу забтра (Київ, 1637 УЕ *Кал.* 368); панъ Ма(т)фе(и) Немири(ч), будучи такъ шко(д)ливе зранены(и) и (з)мо(р)дованы(и) а праве за ме(р)твого лежачи на по(с)тели... оповеда (!) то(т) деспектъ (Житомир, 1583 АЖМУ 51);

(у сполуч. а наконецъ при переліку приеднуе останні слова) і нарешті: За вѣру православную наступуешъ на права нашѣ, ламаешъ вольности нашѣ, а наконец на сумнене наше налѣгаешъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39); Послѣомъ Апѣсто(л)ски(м): инѣквизиторомъ, вы(ш)пырачомъ, частымъ наглядѣчомъ, а наконецъ и зако(н)ничимъ незличѣнымъ регѣламъ, и ихъ братіамъ, котѣрые южъ, своими Ап(с)толскими привилѣями, не то(л)ко еп(с)копомъ равнѣются; але тѣжъ ихъ превышають (Євѣ а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 11 зв.).

5. (зіставно-пояснювальний) а: Кнаже Андрѣю, мой отецъ постѣпил предкѣ твоємѣ, а дадкѣ моємѣ того пола по гой дѣб (Острог, 1506 AS III, 38); прусы име(н)е естѣ власнаа ѡ(т)чи(з)на за(н)ка... в тую ѡ(н) ѡ(т)чизну... те(т)ку вѣшу а жону свою дѣвел) (Володимир, 1544 ЛНБ 103, 22/Id, 2032, 5); Такъ те(ж) што(м) бы(л) даль,... швакгро(м) мои(м),... на порѣкѣ, же(м) ме(л) ма(л)жо(н)ку мою а се(с)трѣ и(х) пере(д) дѣядо(м) бе(л)зски(м) ставити, которая вырече(н)е зо (в)сихъ добрѣ... дчинити мела (Пашева, 1592 ЛНБ 5, II 4047, 86); тѣю працю мою... Лексіко(н), по словѣнскѣ Речѣнни(к), а по Латінѣ Дікціонарь назвавши... ѡто... на свѣтѣ выпускаю (Київ, 1627 *МКСВ* 185); мае(т)но(ст) свою... село Хажы(н) в воево(д)стве Киевски(м), в повете Жытоме(р)скимъ а (в) ключу Бе(р)дычо(в)ски(м)... пану Мо(с)чени(ц)кому зо вси(м) по(с)тупила (Житомир, 1649 *ДМВН* 181).

II. (зв'язує речення) А. 1. (з'єднує частини складносурядного речення) а) (починальний) (у стандартних формулах) а, і: А на то есмо дали им сес нашѣ листѣ (Кошир, 1502 AS I, 149); а на то е(ст) вѣра... Стефана воеводи... и вѣра боя(р) наши(х) (Бадевіц, 1503 *Cost.S.* 256); А на то есмо и(м) дали сесь на(ш) листѣ соѣенскою печатю (Київ, 1508-15135 *ПИ N* 5); а при то(м) были дворане... па(н)... пєсла(к), а па(н) андре(и)... жаба (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П-* 216, 102); А были при то(м) оучтивии панове (Львів, 1580 *Юр.* 1 зв.); А на сведецтво тое речи до сего листу печатю мою прикладаю (Вінниця, 1587 ЛНБ 5, II 4046, 45); А то ся стало съ порадою и зъ доволєніємъ (!) благовѣр-

ныхъ пановъ нашихъ урочистыхъ (Фольварк, 1606 *НЗУж.* XIV, 226); А на погве(р)женья того мого те(с)гаменьту... просила є(с)ми и(х) м(л) пановъ прияте(л) печатаровъ... ѿ приложенъе печати (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 219);

(оживається на початку прямої мови): И мѡвили мѣжи собѡю, а чи ср(д)це наше не роз'горовалося в' насъ, коли мѡви(л) нѡмъ на поути (1556-1561 *ПС* 333); нѣкаторыи рекли, а чи не мogleсть то(т) то кѡторый же ѡ(т)твѡрили ѡчи слѣпонарожен'ного оучинити абы и то(т) не оумрѣл (Там же, 397);

(оживається на початку кількох сурядних речень з метою підсилення висловленої думки) а, і: А вы юж там з великими скаржинными, яко хочете, так себѣ поступайте, а вы юж там як хочете, так ся дмѣте, напинайте (1598 *Виш.Кн.* 122); Пусть нынѣ латыня фарисейски хвалит, пусть в богатствѣ с оным богатым // гобзуют... а мы, православныи, терпим, а мы похулени, поруганы и посмѣяны будем, а мы, стискаемы, убожимо и алчемо, а мы смиряймо ся и понижаймо, а мы не погоршимся, если и во умаление приходимо, но благодарнѣ сей крест нѣсимо (1600-1601 *Виш. Кр.отв.* 161-162); А вы котѡрыѣ... повѣжною Малжѣнс(т)ва // шѡтою приодѣтыми стѡлистеса, не покалѡйте єѣ, прошѣ васъ..., а вы Жѡны мѣйте дѡсытъ на мѡжовѣ вѡшихъ любовной чѣстости (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 92-93);

б) (перелічувальний) (*наизує речення в певній послідовності*) а, і: Наперве почовши (!) ѡтъ Кримеша... // а потомъ по Заечицкие... пола... а ѡттоль по Блѣдовские старые пола... а ѡттоль великою дорогою, што идеть ѡт Звиначей, берегѣ пола Тѣрего... а ѡттоль... по Конюские старые пола, ѡлижъ заса до Кримешо и кѣ границы Загоровской (Волюдимир, 1513 *АС III*, 104-105); а заты(м) его ѡдинъ с ты(х) хлопо(в) рогатиною ѡ груди вдарилъ а о(н) заты(м) на долъ впалъ та(м)... его... забили (Кременецъ, 1563 *ЛНБ* 103, 26/1d, 1810, 8 зв.); Мѡнсей... Жида по днѣ мѡрскомъ сѡхѡ и бе(з) жадноѣ шкѡды перевѣлъ: а по прѣстю Жидѡв' тѣм'же Пѡсохо(м)... в тоєж' море оударивши, вѡды мѡрскѣѣ стагнѣл (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 117).

2. (*приєднувальний*) а) (*приєднує до попереднього*

тексту складнопідрядні речення) а, і: а дла ле(п)шии (!) справе(д)ливости просили є(с)мо пана дми(т)ра алекса(н)дровича штобы печат(т) свою приложи(л) к семѣ моемѣ ли(с)тѣ (Житомир, 1502 *Арх. Р.* фотокоп. 5); а привилеи що имали они на тоты вышеписа(н)ніи села... ѡ(т) стефана воеводы... загинѣли (Хуші, 1507 *ЦДІАЛ* 131, 1, 282); а повѣдиль передъ нами, штожъ тое селищо держалъ бояринъ Кіевскій Еско Косткѣничъ (Львів, 1510 *АЮЗР I*, 44); Тыє люди... до гѣмъна с цепомъ ходать. А если которы(и) бѣде вола мети тогды виненъ ѡ плѡгъ пѣщати (1552 *ОЛЗ* 187); А тому которы(и) ся хоче(т) правовати и жупицѣ твою взати пусти єму и плащѣ (Хорошів, 1581 *Є.Нез.* 6 зв.); Сію книгѣ... Феѡдо(р) и(з) жоною своєю... придали... кѣ храмѣ... Николы... А хто бы имѣлъ сію книгѣ ѡ(т)далити ѡ(т) то(г) пре(с)тла бѣжа да бѣди (!) прокля(т) (II пол. XVI ст. *УЄ N* 23, покp. 3., 17-18); а чого не могли забрати, то пото(п)тали и подѣданы(х) моихъ... побили (Житомир, 1583 *АЖМУ* 63); а хтобы єи ма(л) ѡ(т)далити ѡ(т) тои цркви нахаи бѣдет проклат (Нижня Вижняця, 1646 *Паньк.* 24); А коли знову по(т)реба бы была не бу(д)те якъ пе(р)ве(и) бо мы все з бого(м) починаємъ // и на того надеждѣ маємъ ѡ(д) всѣхъ враговъ на(с) ѡборони(т) (Чигирин, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 33, 1-1 зв.);

(у сполуч. а такъ) отже, отож: А так шго са дотычетъ пѣщи Вашей Милости, ино а без дозволена Вашей Милости не росказал своим мѡжиком ѡ тѣ пѣщѣ... ѡжчати (Полонне, бл. 1520 *АС III*, 203); а та(к) се(н)ко белокриницки(и) из брато(м) свои(м) аки(н)фою... ѡчеви(с)то пере(д) нами визнали и(ж) на то вола вси(х) и(х) є(ст) (Кременецъ, 1542 *ЦДІА Лит.* 1280, 1, 1360); А та(к) а ѡ томъ люде(и) добры(х)... которые бы то достато(ч)не ведали... опытива(л) и они то... на (и)ма... ѡрочища меновали (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П* - 216, 101); а та(к) в ты(х) вси(х) рѣче(х) ѡпоминає(м) ва(с) абы ся есте не противили и(н)ши(м) люде(м) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); а та(к) прошу панове судьеѡе, абы сте ма вѣша мл(с)гѣ ѡ(т) того по(з)ву и ѡ(т) рѣчи во(л)нымъ ѡчинить рачи(ли) (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 69 зв.); А та(к) менованы(и) возны(и)... ста(м)ту(л) ѡ(д)єха(л) и ѡ

ты(м) тую правдивую реляцію свою сознавши, про-
си(л), абы была принята (Житомир, 1649 ДМВН 189);

(у *сполуч. а также, а тежъ*) а також, а теж: а
та(к) же не має(т) са дѣла и тѣло наше темнотію
стати, к(д)ыжь оугасне(т) свѣти(л)ни(к) дшевный и
телесный (к. XVI ст. УЄ N 31, 112); а теж ми там
заразом было поведано, иж ми иншаа челадо до бѣды
кнажати... до Степана пошла, тогдым мѣсил за тою
челадо ехати и до леса их отвести (Степань, 1544
AS IV, 412);

(у *сполуч. а до того, а еще, а к тому, а пактъ*) а
не; а крім того: а до того сѣб(д)чило ва(м) наше злое
свѣтѣна, и(ж) есте са обѣщали вѣры о(т)вещиса
и апихри(с)ту поклонитиса (1598 *Вши. Кн.* 293 зв.);
Переказа оть копачовъ. А еще переказаютъ ох-
домъ онымъ таковымъ же обычаемъ. копачи з дра-
бовъ, которые по городицамъ и селищамъ онымъ
ходачи могилы раскопываютъ и индѣчи тамъ...
пе(р)стене(и) монѣи погребеныхъ выкидываютъ (1552
ОКан.З. 30); мещане гдрьскіе збжоны знищени
ижъ они только сами тагнѣт и носатъ беремань
мѣстьскіе а понлечьники ихъ в томъ имъ не
помагаютъ а к томъ ижъ вставены на нихъ по всимъ
селямъ... мыта новыа чого пере(д) тымъ не было
(1552 *ОВол.З.* 201); а па(к) они привиліе балона
хорги кѣпежное, що има(л) о(н) о(т) стопочивнаго
родителѣ нашего... на тоє вышписанное село, еще
дали в рѣки... могили чапшикѣ (1507 *Cost. DB* 98);

(у *сполуч. а и*) а и, та и: Повѣдили тые мещане...
ижъ впросиль... корола... пагъ дмитре(и) кмита
бѣдѣчи на тотъ часть старостою житоми(р)скимъ за
пѣстоє а и в тотъ де(и) часть было в томъ селе люди
// которые ви(п)ни были за(в)жды вежѣ воротнѣвию
попрапѣла(ти) (1552 *ОЖЗ* 128-128 зв.); тогды тамъ
вробили емо(в) вечеро(в) а марѣа послуговала а и
лаза(р) былъ оди(п) с тыхъ которые сѣдѣли с нимъ
за столомъ (1556-1561 *ИЄ* 399 зв.);

(у *сполуч. а то*) а то: ти(ж), шкоды которыѣ сѣ
стали с обдѣв сторѣ(н)... а то та(к), абы было
заложено, абы о(д)на сторона дрѣгой стороне не
вспоминали (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 456); Так же
и в набоахъ лаксѣвичихъ бѣрзо пристойне // и гоже
того мѣшало(т), а то дла рѣзности квѣтѣ(в), з'

котѣры(х) берѣгьса, розмайтѣю и дивнѣишю ты(ж)
маєтъ яковость (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 184-185);

(у *сполуч. а затимъ*) а потім: послалиа чере(с)
пана миколаа добра(н)ско(г) ф̄ злоти(х); а зати(м)
є(с)ли на(с) гъ бѣ. в добри(м) здровію и в покою
заховати рачи(т): и дрѣгѣю ф̄ злоти(х) в коро(т)ки(м)
часе хоче(м) послати (Ясси, 1602 *ЛСБ* 370, 1);

(у *сполуч. а про то*) а через те, а тому: а про то
кра(л)... має(т) оособныи свои послы послати до на-
шего г(с)п(д)ра... котѣрыи послове... вѣлѣн бы запи-
сы, якоє и ка(к) великое вино... кролевпа еи мл(с)ть
имала бы (Люблін, 1506 *Cost. DB* 440); и мѣви(л)
емоу іс чадо останаю(т) са грѣси твои, а бо(л)ше
не смоутиса ба(р)зо в той болести своєю. а про то
ошь ты(ж) не мѣви(л) хоу же я пріпо(л) и(н)шен
болести злѣчитиса оу тебе (к. XVI ст. УЄ N 31, 129);

(*вводитъ вставни реченія*) а, і: я Вашей Милости
тѣю сѣмѣ пезезей, котѣрѣю есми... взал, не прѣ, а не
дай того Панае Боже, ижбых са мел тым обходити
(Степань, 1544 AS IV, 413); А чого Боже вховай теж.
абих я с тых роков... заплагою похибил и до замкѣ
кназа... самъ не привез, або ким не прислать, тогды
обывазѣос и бѣдѣ винепъ тыи роки... совито запла-
тити (Вільна, 1555 AS VII, 9);

б) (*приеднує до попереднього тексту зв'язані
змістом прості і складносурядні речення*) а, і, та:
данъ грошовую и медѣвую (!)... «подѣлили есмо имъ
то на полы... а всеи дани «приходитъ сто грошей
широжи(х) а деса(т) оузки(х) грошей (Кошир, 1502
Арх.Р. фотокоп. 18 а); тыи млины на(м) его мл(с)ть
да(л),... а мы за то его мл(с)ти дѣяковали есмо (Гир-
лов, 1512 *Cost.DB* 500); а то де(и) є(ст) меновите
скрыня великая а в не(и) //... брамо(к) пе(р)ло-
вы(х)... пе(р)стене(и) де(и) золоты(х) чѣтыри с ка-
ме(н)ми (Володимир, 1581 *ЖКК* II, 101-102); мы за-
писуємо имѣла затѣви своему коурниови и сестрѣ
своеи ганпу(с)цѣ на вѣчность...а до того имѣла
пѣхто не маєт са припоминати о(т) наши(х)
бли(ж)ни(х) (Львів, 1584 *Юр.7* зв.); То ро(с)казала и
просила абы свои ми гро(ш)и о(т)прави(л) А о(и)
ся вымовля(л) и вымовляе(т) же свои(х) гро(ш)и пѣ-
маю (Снятин, 1607 *ЛСБ* 418); Яцко Мулярченко ис
своим шурином... погодилися межи собою с права.

наказаного декретом правным..., а тепер тот шурип его... ослѣть на своей отчизнѣ (Бориспіль, 1638 АБМУ 26); книгу рекомую трио(дѣ) по(ст)нуую... даємо... До Ц(е)р(кв)и Святаго Храма А(р)хистратига х(рис)това Михаила за панованія... Пана Гетмана Станѣслава Конешпо(л)ского. А далисмо за то осмнасте злоти(хъ) За своѣ отпущеніе Грѣховѣ. (Синечола, 1648 ЗНГШ XIX Misc.8);

(у сполуч. а такожъ, а такъже, а тежъ) а також: а тако(ж) кѣпце(м) ѡ(т) земля(х).... кралѣ его мл(с)ти да е(ст) и(м) слобо(д)но... по нашей земли ходити и торговати (Гирлов, 1518 Cost.DS 495); А такъже и Ѡ(т)чизнѣ, и Крѣвныхъ, и повинныхъ приѣтелей опѣцаѣт', инколи до нихъ вернѣтиса воли не маючи (Єв'є а. Вільна, п 1616 Прич.отех. 12 зв.); Вправдѣ злота, перел' и дорогихъ камене(и)... не приношѣ: а тежъ то телѣсной и конской оздобѣ слѣжит', и зопсованю подлѣжит' (Київ, 1623 МКСВ 75);

(у сполуч. а такъ, а то) отожд. отже: А так я водле розказаша и листѣ господарского послалъ есми тамъ слѣжебниковъ своих (Володимир, 1513 AS III, 104); кгда здобывши ся ѡткъдль люди приходять тогды и трехъ каде(и) сыченья на одинъ день нестаетъ а иногда... черезъ ко(л)ко дней одное кади сыченье траетъ а такъ неровны(и) завжды бываѣтъ доходъ с ко(р)чмы (1552 ОЧерк. 3. 9 зв.); И ты(ж) не маю(т) из собою мовити прѣстою мовою, едно слове(и)скою... А такъ ннѣ тому вчатся до бо(л)шихъ надкъ приступѣючи ко диалектице и реторице (Львів, 1587 ЛСБ 87, 8 зв.); А такъ бѣдѣчы мы пи(л)но потребни ппзе(и) па власны пи(л)ные... потреби ншы продали есмо тогъ до(м) ншъ с плацомъ (Київ, 1616 ЦДІАК 221, 1, 62, 1); А такъ мѣни при той справѣ бывши на то даю сен квитъ мои с подписомъ руки моеи (Житомир, 1649 ДМВН 191); а то за певною сумо грошій злоти(х) ке останакови затеви се(и)ка дуна... тоѣ дворице пода(л) а(м) ему (Львів, 1578 Юр. 1); А то южъ къ православнымъ замыкаю тую предмову учителными... словы тыми (Київ, 1621 Кон.Пал. 322);

(у сполуч. а к тому, а ку тому) а до шого: а на Володаве млын и мелник, а к томѣ на Шѣминѣ млынець кнѣзю Андрѣю достало са (Кошир, 1502

AS I, 148); Ремесники... дають... кола(д)ки по п гроше(и) а къ томѣ лѣчынники по лѣкѣ добро(мѣ) (1552 ОКЗ 39); И завжды того въ Кгрещыи уживають, А ку тому, того мира великого посветившы его у Великій четвертокъ, не годится повторяти, ажъ въ рокъ (Вільна, 1608 Гарм. 195);

(у сполуч. а еще, а ещо, а и, а и еще, а пакъ) а и, а ще: а еще ми Его Милость придаѣ к тым моим имѣнам еі коп грошей Литовское монѣты (Камінь. 1523 AS III, 256); Взали(с)мо ѡ(т) ковала... чи(н)шѣ зло(т) ка А еще винѣ(и) зло(т) деса(т) (Львів, 1614 ЛСБ 1047, 1); а ещо продал Его Милость мнѣ попелѣ шестдесать лаштов (Вільна, 1555 AS III, 9); а и словом ѡ том казали есмо тобѣ ѡт нас мовити томѣ... дворянинѣ Ивашкѣ (Мельник, 1501 AS I, 146); А и заплативши то пре(д)се ничего противко сего листу моего... ничего мовити не маю и не бѣдѣ мочи (Винниця, 1584 ЛНБ 5, II 4045, 75); а па(к) косте крѣже столникъ да(л) племеници своѣи... измѣноу за тоѣ село... половина села на тѣтовѣ (Хуші, 1507 Cost. DB 175);

(у сполуч. а кром того, а окромъ того, а надто): а крім того, а понад те: тепер... они лежат межѣ Инкѣвля Великого и Малаго, а кром того пагсот чловеков... межѣ Богѣ и Днестра также поготовѣ (Варшава, 1544 AS IV, 385); А ѡкромъ того тымъ... чотырем сторожомъ давано на рокъ з дворовъ г(с)дрѣскихъ... две колоде жита (1552 ОЛЗ 170); ѣ Ивашка драба в воли взалъ... ѣ митка ра(д)ковича кобылѣ взалъ. А на(д)то де(и) взалъ ѣ ма(и) пшелицы (Там же, 188 зв.);

(приеднуе речення, що доповнюе, уточнюе думку, висловлену у попередньому реченні) а: Я хведо(р) иванови(ч) руси(и)ая ма(р)я романо(в)на бело(сто)цкого хведорова русиновая сознаваемъ.... и(ж)... позычили есмо... ѣ его мл(с)ти пана ивана миха(и)лови(ча) хре(и)ни(и)цкого па(т)деса(т) ко(п) грѣне(и) лито(в)ски(х) а в гро(ш) по десѣти ппзе(и) биты(х) (Толпичин, 1576 ЛНБ 5, II 4043, 148); На поча(т)ку была мова, а мова была ѣ бо(г)... все ся черезъ нее стало, в не(и) живо(т) былъ. а живо(т) былъ све(т)ло(ст)ю лю(д)скою. А све(т)лостъ в тем(но)ста(х) свети(т) (Хорошів, 1581 Є.Нез. 88); а ѡнъ бы(л) сребролюбѣць; а такѣвы(и) жадець не мѣжетъ

нѣчѣго доброго оучинити (1645 УЄ N 32, 194 зв.); сме(р)ть... жа(д)но(и) ведомо(с)ти ѿ при(с)тію свое(м) зна(т) не дае(т), а што бо(л)шо(г)о[о] часу и години ѿно(и) ведать жадень не може (Тригорськ, 1648 ДМВН 217);

(у сполуч. а прото приеднує речення із відтинком висновку) тому, через те: Всякое дерево которое не роди(т) ѿвоцѣ доброго вытинаю(т) и (в) ѿго(н) мечу(т) А прото из ѿвоцовъ познають ихъ (Хорошів, 1581 Є.Нез. 7 зв.).

3. (приеднувально-підсилювальний) (приеднує до попереднього тексту переважно питальні й окличні речення) а: А чому жь, якъ Христосъ ходилъ, тако не ходитъ, но завжди его носятъ? (1582 Посл. до лат. 1124); А ѿнь... мови(т), вѣдаю...и(ж) вы хочете Іса... в роука(х) своихъ имѣти; ѿво а его ва(м) выда(м), а што ми за то дасте? (ХУІ ст. УЄ Трос. 47); Росказанемъ вселенского патріарха двоженцѣ выволано, ереси выклято, сповѣдники уставлено,... владыкам негодным от мѣсца своего отступити казано. А вы що учинили? Едного есте патріарха... ве Львовѣ бити казали, а другому... до себе ехати не казали (Львів, 1605-1606 Перест. 43); Ачкѣлвекъ тѣды вы есте нѣмошны, лѣчь тѣтъ котѣрый ваъь посылае(т) сѣлпный естѣ. А ктѣ жь ты вжды естес(т); Я естемъ котѣрый Нбо распале(м) (Київ, 1625 Злат.Н. 128 зв.); ведае(т) пан воевода счо чинит, и ми тут же з ним сполне росказуемъ...А такъ, отче, мовчы и занимай! (1649 ШКН 180);

(у сполуч. з займ. ти уживається при звертани) а, і: а ты, Скарго,... языка святаго славенскаго люде(й)... шкалюеш, гониш, срамотиш... и блюзнерства потварные смыпляеш (1608-1609 Виш.Зач. 221); А ты Александре, такъ многими ѿкрѣтами тѣежъ чиниш, а крѣлемъ тебе называютъ (Київ, 1646 Мо(г). Тр. 945).

4. (зіставно-протиставний) а: держал бы еси их по томѣ, как было за кнѣзѣ Михайла... конечно, а инак бы еси того не вчинил (Мельник, 1501 АS I, 146); тогды вы шари(н)ци заплагите вины старосте Вруцкомѣ... па(т)деса(т) кѣ(п) гро(ш)и а вы реме-зовичане пано(м) свои(м) вины потому(ж) заплатите по па(ти)деса(т) кѣ(п) гро(ш)и (Овруч, 1513 ЦДІАК

220,І,4); я сплю, а сердце мое чюеть (поч. ХVІ ст. Песн.л. 53); Перекопъ подъ тою стороною горы почать вшырки чотырохъ сажонъ а глубины выкопано мало болпшъ сажна (1552 Очерк.З. 5); по(п)... са(м) иде(т) до це(р)кви а попадаия иде(т) на рыно(к) с хлѣбо(м) с цибулею (Васлуй,1561 ЛСБ 34); Которы(х) то вси(х) бу(д)нико(в)и бо(н)даро(в)... в лесе(х) нане(в)ски(х) побито... и подрано, а и(н)ши(х) бу(д)нико(в)... з буды и (з) лесо(в) поро(з)ганя(л) (Житомир, 1582 АЖМУ 42); феду(р)ь ему дароваль быка двагу(д)ка, а Іва(н) его дароваль нивою... на орекъ (Бенедиківці, 1603 НЗУж. ХІV, 222); И такъ розышлись с того мѣстца, а Никифор тамъ зосталь (Львів, 1605-1606 Перест. 38); девки мои зпознавши овечку свою межъ овечками еи, почали нять, а пастух еи дочкам моим тое овечки поймати не дав (Бориспіль, 1614 АБМУ 7); Koli ryby dostánemo W toim horszczyku zwaremo A w toim sia zwáryt tysto (Яворів, 1619 Гав. 17); тот же возный официалитер о том созналъ свою реляцию, а менованый протестансъ просилъ, абы тая его протестация... и возного реляция до актъь приняты... были (1650 АрхЮЗР 3/IV, 532).

5. (єднальний) і, та: кнѣзѣ(и)ни Михайловой патдеса(т) грошей широкыхъ, а пат оузких: а кнѣзѣю Андрею толкож (Кошир, 1502 АS I,148); а повѣдалъ господарю, штож ѣ Болблех шесть слѣжоб люде(й), а в Селци две слѣжбе, а в Соловичох ѿдна слѣжба (Краків, 1515 АS III, 126); Порохѣ гаковничного не(д)а(в)но присланого бо(ч)е(ч)ок Ѣ. а давнього порохѣ...сола(н)ка на три пальцы непо(л)на (1552 ОКан.З. 20 зв.); ѣры свое шикова(л) проти(в) всходѣ слнца, ажъ кгда мгла к полѣдне видпала, а слнцє ся я(с)ное ро(с)свѣтило (1582 Кр.Стр. 45); Мы... наказали и тую ниву при Тишку зоставили, а Тишко мае(т) ему одорати его ниве, где ему укажетъ, а до нивы Тишковой Войгехъ жадное потребности... мети не мае(т) (Бориспіль, 1614 АБМУ 8); язы(к) чловечѣи малый члонокъ е(ст). а ник(т)о его не може(т) оумакчити и оусмирити (Височани, 1635 УЄ N 62, 56 зв.); Роконпъ великий по(д) Вислицею былъ, противъ крѣлеви, а кро(л) по(н)малъ бы(л) ге(р)бу(р)та (серед.ХУІІ ст. Л/І 166); Земла ѿ(т) Нбсѣи принала Бга и Свѣтѣ показала плотонѣса а Нбо ѿ(т) землѣ

принало, члѣва свѣтонбса (Чернігів, 1646 *Перло* 27);

(*приєднує дієприслівниковий зворот*) і: кн'а'зь Андрѣи маєт за тоє подворье тии пѣнази ѡтложити' а ѡтложивши тии пѣнази... маєт тоє подворье к своєй руце мѣти (Луцьк, 1503 *AS I*, 150); а зоставивши на землі, в избе, на полумерлого, челяд розогнавши, маєтности з дому моего немало побрали и розшарпали (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 9); але... абыс'мо ѡ(з)добныѣ и р'асныѣ грона ѡбирали, а в' праса(х), ср(д)ц' нши(х) таємне их' вытискаючи, абыс'мо новбого... напою... роскошовали (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 492).

Б. (*з'єднує частини складнопірядного речення*) (*оживається на початку головної частини з підрядною*) 1. (умовною) то : Єсли хочь увойти у пожитокъ вѣчний, а ты исполни заповѣди (XVI ст. *НС* 10); аще сѣ кто покѣси(т) и не исплнни(т) наше дааніє, а то(т)... да имає(т) дати ѡ(т)вѣт, на сграшнум судици (Сучава, 1514 *Cost. DB* 327).

2. (*часовою*) то: кгды...єсми ѡ(т)толя почаль уежчати, а они, догони(в)ши мене... ѡкру(т)не збили (Житомир, 1584 *АЖМУ* 129); коли са таа вода изроушовала, а скоро єдно аггль вышоль изь той воды (поч.ХУІІ ст. *Проп. р.* 4).

3. (*умовно-часовою*) то, тоді: коли ся надча(т) а мы и(х) зася пѣ(с)тимо до ва(с) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); кг(д)ыжъ то(т) дѣкрет' самъ на себе выдаєшь а прѣто ѡ(т)поусти дол'жинок' дол'ги (Острог, 1614 *Тест.* 169).

4. (*причини*) то: А поневажъ такъ тии речи уморено и заложеномъ проклятства молчати о нихъ приказано, а Микита и отступникове не безъ выступку то, шго публичною ухвалою есгъ погребено, свербячимъ языкомъ розгребати важатся (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 744).

5. (*допустовою*) то: а хоть телесныє [раны], часомъ неоулѣчоными трафлаю(т)са быти, а предса не ѡ(т)рѣкаємоса (Острог, 1607 *Лѣк.* 68).

А³ част. (*підсилювальна*) і, а, та й: А шгожъ за дивъ, же тамъ о апеляцияхъ канону не было, бо много канонѡвъ межы оними... не доставало! (Вільна, 1599 *Ант.* 555); Клейно(т) то оунась(!), а клейнотъ коштовный, Скарбъ то Дорогій, а скарбъ невы-

мовный: За нѣмъ Рѡссїа поживѣтъ в' покоію, По тѣмъ розбѡю (Київ, 1633 *Евфон.* 308); Таа л'акомцѡ(в) прокл'атаа офѣра, сирѡт' и вдовъ кривдить: таа оубогихъ свѣдѡвъ з' маєтности вызваєт'... а так' хитре, так' зрадливе... же якобы они бѣдныѣ выгнаныѣ все добровѡл'не чинили (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 69);

(*уживається при повторенні того самого заперечного займенника*) зовсім, цілком: вы(с)ве(т)чаемо созываючи зѡбопо(л)не же вже ничо(г) а ничого межы нами на ѡбоє стороны до дня сего(д)нешнѣго не до(с)тає(т) ѡ што бы(с)мо ся мели право(м)... трѣ(д)нити (Вінниця, 16135 *ЛНБ* 5,II 4058, 27); Дай ми, котрого пѣчь а нѣчь незмѣщаєтъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 169); ѡво зъгола все А все што ѡ(д)но кольвекъ в томъ за(м)кѣ... было ...погорело же залє(д)во самъ...дшоль згорєнья (Київ, 1640 *ЛНБ* 5,III 4063, 21);

(*уживається при повторенні займенника такий з неспхально-лайливим відтінком*) такий-сякий: Слышахомъ... жесь ты, митрополите такий а такий, прото казали есмо тебе зъ столицы твоеє скинути (Вільна, 1599 *Ант.* 693); войтовичъ... заволаал:... "бийте, забийте такого а такого сына!" (Житомир, 1644 *АрхЮЗР* 8/III,603);

(*уживається при повторенні того самого прислівника*) дуже : Обычай бо ест латыне, мирское и поганское хитрости в том уживаючи, так сладко а сладко говорити...лжу покрываючи (1600-1601 *Виш. Кр.отв.* 163); А видячи єго такову горячую милость святѣйшїй патріархъ до церкви божеєй, часто а часто єго навежалъ, утвержалъ,... писмени своими (Львів, 1605-1606 *Перест.* 27);

(*уживається при повторенні тих самих іменників з метою протиставлення уявної подібності виражених ними понять*) і, а : Єсли трѣдный а вонтпливый оу тебе сѣдъ обачишь межы кровью а кровью межы справою а справою, р'аною а р'аною, и сѣдѣвъ межы бр'амами твоими обачишь слова р'ѡзныи (серед. XVII ст. *Хрон.* 153 зв.);

(*уживається при повторенні того самого слова з метою підсилення експресїї*) а: Милостивый княже, воеводу Кїевскїй, пане а пане нашъ милостивый! (Київ, 1575 *АСД* IV, 15);

(у *сполуч. а бодай*) хоч: пан Потей... всѣхъ вѣрѣ собою спробовавъ и в каждой шгожьколвек часу забавился, также и жидовское не хибиль, а бодай и турецкого алкорану не училися (Львѣ, 1605-1606 *Перест.* 30);

(у *сполуч. а ведже*) то ж, але ж: А ведже, што са дотычеть того зъехана... абы вже твоя Милость там на тоє мѣсто не ехал и назад штол са вернѣл (Кракѣ, 1539 *AS IV*, 202); Тыє вси люди... на мѣстѣ-ко(и) земѣли... живѣчи а то(р)говѣли и всакихъ пожитковъ посполѣ з мещаны... ѡживаючи а ве(д)же врадѣ... мѣстѣского не слѣхаютъ (1552 *ОВол.З.* 201); а ведже якъ прѣстои(т) кролѣвство свое стерѣчи ш(т) не(п)рѣтѣла... такъ прѣстои(т) стерѣчи абы в него и грѣхи встоупѣ не мѣли (Острог, 1614 *Тест.* 161); А ветъ (!) же и нынѣ не за щасливого ся почитаю, гды ми ласка... даровала перомъ такую народу Роскому описовати славу? (Киѣв, 1621 *Кон.Пал.* 1139);

(у *сполуч. а вшакожь*) адже: і ачь тоє чина(т) кторы и(ж) колвекъ смертѣльны грѣхы; а вшако(ж) два соу(т) правѣ проти(в)ны тои хвалѣбной ш(т)ости зѣлаца не(н)авиствъ коу бѣлѣнемѣ а грѣ(х) нечѣсты(и) (Львѣ, 1585 *УЄ N 5*, 113 зв, на полях);

(у *сполуч. а звлаща*) особливо: мы стефанъ воєво(да) знаючи, и(ж) ка(ж)дому намошнѣишному панствѣ... е(ст) пожиточно заховати ми(р) и поко(и) и(з) ипшими панствы прилежными и свѣ(д)ными, а (з)влаца(м) (!) земла(м) наши(м)... е(ст) на(м) слѣшно то(т) ми(р) и покои вичнѣи ш(т)повити и потвѣрдити (Гирлов, 1518 *Cost. DS* 491); бобровъ по речкѣхъ рыбъ а звлаца верездбовъ а рыбицѣ ѡсходи(ть) тамъ рекою богомъ з мора множество великое (1552 *ОБЗ* 143 зв.); пародо(к), ягода терпкѣа, недозрѣлаа, а зѣлаца вишнаа (1596 *ЛЗ* 68); а пение, коли бы там был, а звлаца епископом, не мѣлѣ Паиел святыи его пробачати (Львѣ, 1605-1606 *Перест.* 51); Штосмы тежь предѣ почѣгкомъ перестороги: Сцѣпникомъ, и прикопцѣ положили Млѣтвы и Ектѣнѣа велми пригодны, а зѣлаца по(д) тепѣрешнѣи а правѣ оплакѣные часы (Киѣв, 1639 *МКСВ* 218);

(у *сполуч. а меновите*) тобто, а саме: Скрыня с пѣриви(л)ями и(с) квитиами розѣмаиты(м)и на до(л)ги а меновите то ествъ квити на дол(г)ъ... панѣ ми-

ха(и)лѣ (Володимир, 1578 *ЖКК I*, 151); розказали вѣм(с) слугамъ ...которые...его...пограбили а меновите ле(т)пи(к) табиновы(и) чо(р)ны(и) и по(л)чмарокъ (Киѣв, 1617 *ЦШАЛ* 181, 2, 125, 2, 1 зв);

(у *сполуч. а навет*) а навѣгъ: А навет, если не хочеш плодоносия спасителнаго языка словенскаго от Великой России доведоватися, доступи в Киѣвѣ в монастырь Печерский (1608-1609 *Виш.Зач.* 218);

(у *сполуч. а овшемъ*) тим бѣльше, надто: Не во(и)пло же то вм(с)ть сами ѡ себе ѡважити и зомною а ш(в)ше(м) з многими кторыє св(т) того(ж) розѣмена зѣгодитисѣ бѣдеге хотѣли (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1 зв.);

(у *сполуч. а правѣ*) власне, якраз, саме: слоухай же члѣе каж(д)ый яко тоу(т) са(м) хс... мови(г) и(ж) ш(и) его стаа мл(с)ть прозирае(т) ср(д)ца нашѣ кторыи не(д)бале слѣхаемо науки его стои а правѣ са и(з) ни(х) насмѣваетъ и злый прикла(д) до ни(х) прѣкладае (к. XVI ст. *УЄ N 31*, 206); Якожь я наименшѣи отъ духовныхъ и свѣцкихъ зашныхъ особѣ о то многокрогъ уживаныи, а правѣ якъ примушопный будучи... склонилемѣя къ написаню тоєи книги (Киѣв, 1621 *Кон.Пал.* 318);

(у *сполуч. а предѣся*) однак, протѣ: А предѣся и татъ спокоемъ ся выседети не можетъ: грозятъ ему затруднѣнемъ панованья его самого и потомства его светобливого (Вильна, 1599 *Лит.* 955);

(у *сполуч. а принаимѣ*) принаимѣ: писал есми о моихъ потребахъ не до Константинополя, але до Волох, што иначе у моемъ листѣ не знайдется, только его кажите толмачити, а принаимѣ надто дайте на пробу Янего (Львѣ, 1605-1606 *Перст.* 38).

А⁴ виг. 1. (при вираженнѣ подиву) а: [вигуки] оудивлѣнѣа... а (1596 *Грам.З.* 83).

2. (при вираженнѣ жалю) а: [Междометѣа]... Жалѣющаго: яко агъ, ахъ а (1619 *См.Грам.* 194); А: Голосъ жалюванья (1627 *ЛБ* 5); А, А, малый отрокъ есмъ не могѣ мовѣти (Львѣ, 1631 *Волк.* 22).

АБАНОВЫЙ *див. ГЕБАНОВЫЙ.*

АББРЕВИАТОРЪ *див. АБРЕВИАТОРЪ.*

АБДАНКЪ *ч. (стп. abdank, habdank, нѣм. abdan-ken)* давний польскый герб у виглядѣ лѣтери W: Лебедь, абданкъ, подкова, и при Кр(с)тѣ стрѣлы, Твоєи

слѣжа(т) дѣлности (Київ, 1625 *МКСВ* 134); Кле(и)ногъ который Хме(л)ницькихъ до(м) прищодбляє(т) в мѣжнпости, в Пра(в)дѣ, в вѣрѣ мощно вѣнержае(т), Недигъ; бо абда(п)кѣ, знакъ е(ст) щодрой Пово(л)ности Крестъ за фѣрѣмаменьгъ вѣры, Хме(л)ни(ц)ки(х) мѣ(ж)ности (1649 *РЗВ* 1 зв. пенум.).

АБЕЦАДЦЮ с. (стп. abecadlo, abiecadlo, obiecadlo) алфавит, азбука: Боуква: азбуока, алфабе(т), албо абецадло (1627 *ЛБ* 12).

АБИ¹ див. **АБЫ¹**.

АБИ² див. **АБЫ²**.

АБИЕ, АБИЕ присл. (цсл. абие) 1. Зараз, зараз же, зразу: хс помолн(в)са...и великы(м) голосо(м) ре(к) лазароу гра(дн) по(п)и и абіе изы(и)де оуме(р)лыи...и иде в до(м) свой (к.ХVІ ст. УЕ N 31,38); Власне той хитры, а неиначей, Скарго, твюсму костелови щастье даровал, которого господь наш... приразившагося и показавшаго ему... царство мирское с славою его, ухитряючи лакомством алчтво его и поключения ищучи от него, если бо оно имѣти вожделев, того абие оггряс, отверг и обезчестив (1608-1609 *Виш.Зач.* 230).

2. Знов: такоже и со задоу абие же нещестивни ирази приидоша (1489 *Чет.* 10 зв.).

АБО¹ спол. 1. (зв'язує члени речення) 1. (розділовий) або, чи, чи то: Чини(м) знамѣнито си(м) нашимъ листо(м) хто на него посмогри(т) Або чтѣчи его вѣслышитъ (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп.50); коли которыи мещчане киевскни привезутъ жига рекою, або сухимъ путемъ, тогды бирано... отъ колоды по грошу (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); а хто бы мель тамъ с пчолою стоати або зне(р) ловити тогъ повиненъ папѣ кдницѣ дати (1552 *ОВин.З.* 140 зв.); а есте бы (!) до те(г) при(ш)ло и(ж) бы те(п) фи(л) або дѣти его... //...хотѣли то в ы(н)ши руки пу(с)ти(ти) теды та строна або дѣти и(х) буду(т) бли(ж)шѣ ѡ(д)купи(ти) тогу ролло (Одрехова, 1585 *ЦДІЛЛ* 37, 1, 22 зв.- 23); те(с)ли конашеви... ѡбица(л) ѡ(т)да(т) або ѡ(т)роби(т) за ру(з)ки до сажени щѣпо(к) по(л)то(р) гро(ш) (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 3 зв.); ты тежъ прислалесь ми два або три листы (к.ХУІ ст. *Розм.* 63 зв.); Они... зъ панами... мало што, або згола нѣчого почати не могши, зачали//... зъ

людомъ посполитымъ (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 1064-1065); Та(к) нище(т)надъ быти мае(т) ѡдѣжа, жебы жа(д)нои фѣрбы або кроію нѡвого // нѣчѡго не мѣла (серед. ХVІІ ст. *Кас.* 3-3 зв.); тѣды роскаже(т) сщни(к) абы принесли емѣ двѣ кѣкоши або коу(р)кы (1645 *УЕ* N 32, 191);

(у сполуч. або и, або тежъ) або і (и), або також: Повинныи... бояре слѣжити когъно збро(и)но и ездити съ стархстою *або* и безъ старосты... противъ люде(и) неприятельскихъ (1552 *ОЧерк.З.* 8); И коли дей вже было въ ночь година або и пять, то пакъ дей пришедши до господы моеи владыка Луцкый Кирило Терлецкий ... менс...змордоваль (Володимири, 1594 *Арх.ОЗР* 1/1,397); Яко гды запригъса товарища, хотѣи видитъ же его быбѣ, же мѣчатъ, абѡ и на смѣртъ ведѣтъ, не помагае(т) емѣ (Київ, 1637 *УЕ* *Кал.* 1135); ѡжолу замѣкѣ на некоторыхъ местыцахъ дери по(д) стѣнѣ шго ко(т)ка або те(ж) и пѣсь по(д) стѣнѣ влѣзти може(т) (1552 *ОЖЗ* 117 зв.); село... и приселокъ...аре(н)дова(ли) есмо... до дво(х) живото(в) то е(ст) его м(л) самому а по немъ пого(м)кови которому бы то приходило и власне належало або теж до ле(т) петидеса(т) (1588 *ЛСБ* 98).

2. (розділово-перелічувальний) (при повторенні) або... або, чи... чи, чи то... чи то: а е(с)либы(х) я або жона моя або дѣти мои або бли(ж)ние мои тѣю менѣ рѣшили тогды я заплачи(!) г(с)дрю королю тысячно ко(п) гро(ши) (Володимири, 1508 *Арх.Р.* фотокоп. 41); Кгды ся придасть черкасцомъ бѣтынокъ або языки з люде(и) неприятельскихъ тогды старосте... што лепшее: копи *або* зброя*або* языкъ (1552 *ОЧерк.З.* 9 зв.); Если бы стапѣль Ное, або Іовъ, або Даніилъ, сынѡвъ и цѡрѡкъ ихъ не выбаватъ (Київ, бл.1619 *О обр.* 94); А мое педостѡинство еѣ тепѣрь Типо(м) поновило зъ Экземплѣрѣ Печѣрскогѡ по трѣте дрѣкѡванѡгѡ; не розвѣючи самонѣнѡ ѡ собѣ, абымъ таково(м) дѣлѣ, абѡ на(д) ипныхъ, абѡ зъ ипными любѡгрѣдными бы(л) здѣлѣный (Львів.1646 *Жел.Сл.* 5 зв.);

(чергується з албо, или) або...або: просилъ есми его плачливе, абы ми того зрадцѣ моего выдаль, албо его до везена... послалъ, або самъ зъ нимъ поехалъ. (Луцьк, 1564 *AS* VI, 1358); хоченъ кѣпѣти добрѣю шапку? Або книжкѣ зацѣню францѣзкѣю? А(л)бо

немецкю? А(л)бо латинскю? А(л)бо неписаню (к. XVI ст. *Розм.* 26); если бысмо не были самовластные, събою владичии, тогда бысмо были абв Камениемъ, или Желъзомъ (Чернігів, 1646 *Перло* 5 зв.).

3. (пояснювальньо-уточнювальний) або, або ж, тобто, чи, чи то: А то не тою цеглою сьмюючи котораа в печи выпалена вже а не выбрана а непаленое цеглы сьхое жъ аї грома(д) або стыргъ по(д) дахомъ (1552 *ОКЗ* 37); оні подали емоу часть рыбы печенои и ω(т) пчель сотъ [плăстръ або стелникъ медоу] (1556-1561 *ПС* 334); а што са тыче з стороны причи(н)ку або прибудовлѣ теды при ω(д)даню пѣнази(и) маю(т) вывести право выш(т)ко (Одрехова, 1592 *ЦИАЛ* 37, 6, 2); положи(л) є(с)ми ма(н)да(т) або позо(в) задво(р)ны(и) (Житомир, 1605 *ДМВН* 103); ω москѡвскомъ або роуско(м) народѣ розмайто писали старіи историкове (Львѡв, поч. XVII ст. *Крон.* 47); Ком'позиторъ; або складачъ сѣхъ вѣршовъ; Кирилъ старій Транквилю(с) Ставровецкій (Чернігів, 1646 *Перло* 1).

II. (зв'язує речення) 1. (розділовий) або, чи: а естлибы былъ на тоє имене... привилей чийколвек, або вписано бѣдет в евангѣлиех, я и потомки мои... под князем Василем... того имене... не маєм поискивати (Володимир, 1521 *AS* III, 211); А если ихъ не ωсѣддитъ або его не слѣдхаютъ тогда атаманъ тесельски(и) маеть дати ведати горо(д)ничомѣ ω винѣ на ви(н)номѣ (1552 *ОЛЗ* 176 зв.); Где бы тежъ вдова сына дорослого мела, а послати бы его на войну... не хотела, або онъ самъ схати не хотелъ, и таковий каждый все именьє тратитъ на речъ посполитую (Берестечко, 1566 *РИБ* XXX, 402); Бо що за сполѣчно(ст) мѡже быти справе(д)ливости з неправостою або що за товариство свѣтлости с темнѡстами (Львѡв, 1585 *УЄ* N 5, 112 зв., на полях); але инѡг(д)ы розность быває(т) добраа, бо... бы... мала быти єдностъ межи ними або мѡрь такїи яко(ж) и є(ст) (1645 *УЄ* N 32, 71).

2. (розділово-перелічувальний) (при повторенні) або... або, чи... чи, чи то... чи то: кгды ся шго в замкѣ ωтъ ветрѣ сказитъ дощкы где пошпадываю(т) або глина ωтъ стѣны ся ωтгвалитъ або мостъ...почнеть казитися то мещанѣ и бояре ωправовати повинны

все (1552 *ОЧерк.З.* 4 зв); если бы коли або помышле(н)є прѡтивъ томѣ припало, або в чита(н)ю писма стого якѡа вѡнтпливость оуродѣласе: гвалтъ себе самѡмѣ... завше оучинитъ волѣлемъ (Євѣ а. Вѣльна, п. 1616 *Прич.отех.* 4); Але всѣ... въ той сенъ фундаментомъ Церкви быти его розумѣють, же онъ — або вѣру божества... напервѣи оказале оголосилъ... або же онъ, першій въ личбѣ и выборнѣншій... Евангеліє по свѣту разсѣваль (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 357);

(чергується з аболи) або... або, чи... чи: Такъ же и мнѣ або въ томъ несчастьє загородило, або ли тежъ негодность... не допустила... же бымъ ку началу якому благому тоє речы поводъ слухный възяти могъ (Вѣльна, 1599 *Ант.* 577).

Див. ще **АБОЛИ, АЛБО¹, АЛБОЛИ, АЛИБО, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.**

АБО² част. (питальна) хѣба, невже: не видители, и(ж) подетѣнѣли есте а не то(л)ко подетѣнѣли, але смѣле мовлю, шго и побѣснили, поне(ж) в прѣле(ст) заблудили. Або не види(ш), и(ж) в правосла(в)но(и) вѣрѣ не ма(ш) инъшы(х) вымышлены(х) гѣсславны(х) нововына(и)дены(х) тытуло(в) и назвѣскъ всего востока и крѣга мирьского сторона(х) соборѣ, то(л)ко одно имя...хри(с)тїани(и) (п.1596 *Виш.Кн.* 72); Розгѣвалса тѣды двѣ на Іовава, и рѣклъ послѡви: чомѣ есте по(д) мѣрѣ пристѣповали, або не вѣдаете же порѣжка вельми з стѣны бываєтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 257); мрїа стрѣвожиласа на оноую мѡву... Або власно(ст) є(ст) двамъ добры(м) боатиса и лакатиса на всѡкое прїйтїє мѣжа (1645 *УЄ* N 32, 311).

Див. ще **АЛБО².**

АБОВѢМЪ¹, АБОВѢМЪ, АБОВЕМЪ, АБОВИМЪ спол. (стп. abowiem) (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднуючи підрядну частину причини до головної) бо, тому що: поведѣю вамъ. Ижъ кгды бы са з ва(с) два зє(з)вѡлїли на землї о всѡкѡю ре(ч) которѡе бы просїли, стѣне(т)са имъ ω(т) ω(т)ца моего которы(и) єсть на нѣсѣхъ абовѣмъ где суть два або три собранїи во їма мое, та(м) естемъ в посре(д)кѣ ихъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 9); не шанѣйте вина абовѣмъ теплоє повѣтре є(ст) (к. XVI ст. *Розм.* 42); па(н) Ма(р)ти(ц) Бутович(и) и пнї Алекса(н)дрѡвая Бутовичѡвая... на то

ω(т)поведили, же ся того до(л)гу не може(м) за-
притъ, абови(м) небо(ж)чикъ па(н) Алекса(н)дерь
Бутови(ч) то у тебе позычи(л) (Житомир, 1605
ДМВН 96); И овше(м) на(д) ни(х) всѣхъ найдоуе(ш)са
защѣишии: Абовѣмъ Вожа людошви с тебе са дало,
И такъ доброгоса Пастыра оуказало (Львѣв, 1616
Бер.В. 76); Абѡвѣмъ личачи закѡны ω(т) початкѡ
свѣта, до нѣшнаго, нашого, видимоу законъ Натѣры,
Законъ Моисѣшвѣ, и той законъ нашъ Ласки, и в'
тѣхъ грѣхъ законѡхъ троакѣи ωфѣры знайдѡвалиса
(Киѡв, 1639 МКСВ 217); ω Г(с)пже моа; то дѣвна
слава твѡа... Абѡвѣмъ ты Мѡткою; Црѣ Агглскомѣ
жстѡла, И тогѡсъ Паниенскимъ Млѣкомъ питѡла. Ко-
горѣи гойнѣю Рѣкѣ свою ѡтворѡеть. Всѡкое живѡт-
ное жѣвѣть, и питѡеть (Чернѣгѣв, 1646 Перло 36 зв.).

(із сполучником на другому мѣсці) тому що,
ѡскільки: цѣна абѡвѣмъ товаровъ твоихъ неспра-
ве(д)ливаа є(ст) иди гдеколвекъ з божѡю помощѡю
шѣка(и) собѣ лѣпшого (к. XVI ст. Розм. 55); наука
абѡвѣ(м) ты(м), кто єе набѣль... пожѣтѡчна єсть,
ѡвѣю науѡѡѡчи потребны(х) науѡкъ, а ѡвое при-
звѣѡѡѡчи до красны(х) спра(в) (Острог, 1614 Тест.
134); Нѡ абѡвѣ(м) бѡрзо высѡкое было, потреба тѣды
было драбѣны высѡкой, пре(з) которѣю бы мѡглъ до
нѣа встоупѣти члѣкъ мѣзѣрныи (поч. ХУП ст. Проп.р.
295); былъ абѡвѣмъ Павелъ зѡцнымъ и выбѡрнымъ
шлѡхтичѡмъ з' насѣнѡ Авраѡмовѡго... и мѡглъ са
слѣшнѣ назывѡти шлѡхѣцтвы такѡвыми (Киѡв, 1625
Кон.Каз. 135).

Див.ще **АБѡВѣМЪ, БѡВѣМЪ**¹.

АБѡВѣМЪ² част. (шдсилуѡвальна) бо, же, ж:
Гдѣ абѡвѣмъ заздрость безѣснаа, не шкѡдитъ: Тамъ
приазнь плынѣтъ, и все доброе похѡдитъ (Львѣв, 1616
Бер.В. 96); Мѡжемѡ абѡвѣмъ если захѡчѣмѡ, зложѣти
з' себе оучинки тѣмныѣ, и розѡбрѡтѣса з' грѣхѡвъ
якъ з' сѡкнѣ (Киѡв, 1637 УЄ Кал. 57); Самѣи абѡ-
вѣмъ порѡдокъ (которѣи єсть всѣхъ рѣчь дѡшею)
мѣти то хѡчетъ, абѣ кѡждѣи в' своѣмъ постановѣню,
в' которѡмъ положѡныи єсть, бѣгъ своѣи повѣннѡсти
выполнѡлъ (Львѣв, 1646 Жел. Сл. 2 зв.).

Див.ще **БѡВѣМЪ**².

АБѡЛИ, АБѡЛѣ спол. (стп. aboli) I. (зв'язує
члѣни рѣчѣня) (роздѣловѣи) або, чи, чи то: панъ вла-

дыка Луцкѣи съ крылошаны своѣми, зѡбравши себе
на помощъ великое войско людей, то єсть поганцѡвъ
Татаръ, не ведѡти если зъ орды, абѡли откулъ
инуль,... //... наслѡлъ... оное все войско... на тѡе
имѣне мое Жабче (Луцкѣ, 1586 АрхЮЗР I/1, 224-
225); такъ и они..., если кого набрѣвши по собѣ вь
болѡтѣ свѣта, // тѣды заразы на смерть, албо на муки
розмаѣтые, гды же всѡуды имъ о то не трудно, если
бы хто зъ ними не хотѣвъ шалонѣмъ быти, а болѣ
тежъ манѣтомъ (бл. 1626 Кур. Н. 18-19); А такѡвый
плѡ(д) жизни вѣчнои, абѡли роскоши Нб(с)нои, якъ
гроно вина чѣдногѡ: Великое показѣтъ вамъ нѣѣ...
Рѣка и вѣста Іиса снѡ Бжѣа (Чернѣгѣв, 1646 Перло 168).

II. (зв'язує рѣчѣня) I. (роздѣловѣи) або, чи: Бо
члѣкъ пре(з) хтѣво(ст) свою є(ст) тагнѣный ко грѣхоу,
якъ чтѣти ѡца своѣго а не грѣшитѣи проти(в)ко
немоу, абѡли котрѣи сѣгрѣшаю(т), тѣды ты(ж) члѣкъ
не проу(д)ко са порѣвѣ(т) сѣгрѣшитѣи проти(в)ко
ѡцоу и мѣцѣ (к. XVI ст. УЄ N 31, 176); вь понѣдѣ-
локъ рано... в мѣстѣ Дубенскомъ... мѣщанѣ Дубен-
скѣи нашлѣ тѣло чоловѣка забѣтого, незнаѡмого, ко-
торого // не ведѡти, если, гдѣ индѣи хтѡсь забѣ-
вши, подвѣзѣ, абѡли тежъ кто туть вь мѣстѣ забѣлѣ
(Луцкѣ, 1596 Ив. 280-281).

2. (роздѣлово-перелѣчувальнѣи) (чергуєтьсѡ з' або)
абѡ... або, чи... чи: Такъ же и мѣне або вь томъ нещѡ-
стѣе загорѡдилѡ, абѡли тежъ негоднѡсть... не допус-
тилѡ... же бѣмъ ку началу якому благому тѡс рѣ-
чы поведъ слушнѣный вѣзѡти мѡгъ (Вѣльна, 1599
Ант. 577).

Див.ще **АБѡ**¹, **АЛБѡ**¹, **АЛБѡЛИ, АЛИБѡ,**
АЛЮБѡ, ЛИБѡ, ЛЮБѡ.

АБРЕВѡАТОРЪ, АББРЕВѡАТОРЪ ч. (стп.
abrewjator) автор скорѡченогѡ варѣанта великого
твору: А штѡсь реклѡ о свѣдоцтвахъ, «з» Златѡустѡго
св. приведѣныхъ, тѡежъ сѡ заразы мѡвѣть и о
свѣдоцтвахъ, приведѣныхъ зъ св. ѡеѡфѣлакта,
которѣи Златѡустѡго св. аббревѡаторѡмъ бѣвши,
иншого здѡня быти не мѡглъ (Киѡв, 1621 Кон. Пал.
445); Штѡ сѡ... ѡеѡфѣлакта свѣдоцтѡвъ дѡтычѣтъ,
той такъ маєтъ быти розумѣнъ, якъ розумѣного
быти прѣложѣлѣмъ Златѡустѡго св., которѡго
ѡеѡфѣлактъ... бѣлъ... аббревѡаторѡмъ (Там же, 448).

АБСОЛЮЦІА ж. (пол. *absolucja*, лат. *absolutio*) (відпущення зріхів) розгрішення, абсолюція: За што онъ на патріарху блюзниль и запречиль, а папежскими абсолюціями, которіи ему не помогли, тѣшачися, а патріаршюю клятву канонию и синодалную легце поважалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 473).

АБГЕКАРКА ж. (особа, яка виготовляє і продає ліки) аптекарка: тамже на тотъ же часъ мешанку места луцкого, Войтеховую Абгекарку, которая пахоля... подкоморого луцкого зъ дому зъ виномъ выпроважала... самую зшарпали (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/1, 112).

АБЪШЛАГЪ ч. (суп. *abszleg*, *apszlag*, сеп. *abslag*) виготовлена зі спеціальної тканини деталь одягу; обшлаг: ѡ(н) же дѣбови(ч) ме(л)... абъшлагу лекрацен ки(л)чибогу... шалець того всего по(т)роше за ко(п) д̄ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 37).

АБЫ¹, АБИ спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) щоб, аби: и на то и листы наѡши... ѡказывала и била нам чолом, абыхмо то ей потвердили (Вільна, 1503 *AS I*, 125); а про лѣ(п)шее сведе(т)ство и твердость проси(л) есми... абы и(х) мл(с)ть к семѣ моему записѣ свои печат) приложили (Київ, 1508 *ЦНБ ДА/П-216*, 170); казаль абы еи дали ясти (1556-1561 *ПЄ* 252 зв.); п̄и ма(т)феєвая... прошила п̄на федора абы тело брата... в це(р)кви при ѡ(т)цы своемъ поховаль (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/1d, 1810, 8 зв.); Ко(н)драть поведѣль жонѣ Са(м)соново(и), абы до (с)воее коморы шла (Житомир, 1583 *АЖМУ* 66); па(н) ясликовски(н) ѡповеда(л)... // и на(с) проси(л) абы(х)мо на ѡгледа(н)є того кгва(л)ту... до жо(р)нищъ ехали (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18-18 зв.); рѡказала(м) тобѣ абысь пришлоъ ѡ четвертой године (к. XVI ст. *Розм.* 7); Иле било моци и си(л) старале(м) се аби брата вашей мл(с)ти зара(с) (!) били ѡ(т)правлени ѡ(т) его гп(д)р(с)кой мл(с)ти (Ясси, 1601 *ЛСБ* 359, 1); Прѣто далъ знати видчкови... потѣмнѣ абы штонаранышей пришло(л) до него (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 50 зв.); ѡ милосе(р)де є(г)[о] светое мило(с)ти, абы мене во(д)лугъ гриховъ моихъ не кара(л) прошу (Тригорськ, 1649 *ДМВН*

211); яко з давньныхъ часоивъ такъ и тепе(р) его ца(р)скомѣ величе(с)твѣ естѣтсьмо прихильными и не зычимо того абы гнѣвъ яки(и) межи людъми его ца(р)ского величества и межи нашими заходивъ (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38);

(у заголовках деяких параграфів Литовського статуту з пропущеним головним реченням) щоб: Абы шля(х)ти(ч) безпра(в)не не бы(л) има(н) ани сажо(н) (1566 *ВЛС* 2 зв.); Абы жидо(м) ничого не ар(н)довано (Там же, 24 зв.);

(з відтінком припущення, сумніву) наче, начебто, буцим, буцимто: Нехайже того ѡилялетъ и жадеп̄иный не твердить, абы Апѣтиохейский соборъ таковымъ умысломъ тогъ канонъ мель постановити (Вільна, 1599 *Ант.* 777); А в писмѣ святомъ ничого не найдем, абы Петръ святой в Римѣ мѣл столец̄ епископский держати (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); Але жаден з̄ нихъ не роздѣль абы Зако(н) тогъ коли ѡ(т) ни(х) вырыватиса и выворочати мѣль, и ѡишемъ кождый з̄ нихъ ствердить: и на кожды(и) дѣнь таа оумножається (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 162); Видачи кѣпцовѣ ижъ са на грѣбѣ положиль, тѣды мнимали абы якїи чары чиниль (серед. XVII ст. *Хрон.* 61).

2. (приєднує підрядну частину мети до головної) щоб, аби: и такѣю есми змовѣ дчинили съ... крале(м)... иже тоуюто... сестрѣ кралѣ... нашемѣ... воеводи маю(т) дати, абы емѣ была жена (Люблін, 1506 *Cost. DB* 440); Встала есмь, абыхъ отворила милому моему (поч. XVI ст. *Песн. п.* 53); послалъ вѣстники пре(д) лицемъ свои(м) коториы идоучи вѣстоупили до мѣста... абы ємоу господоу наготовали (1556-1561 *ПЄ* 259); абы и на(м) в то(и) краине богомолие и паме(т) и по(х)вала была... помо(г)ли є(с)мо ва(м) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); Нои архѣ готѣгъ божимъ повелѣниемъ, абы въ потѣп̄ не згинуль зъ сво(и)м̄ поколеньемъ (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 36); копию з̄ ли(с)ту стѣ(н)шаго патрїа(р)ха... намѣстнику в рѣки подали, абы ѡ(т)цѣ влѣць до рѣкъ ѡ(т)да(л) (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1 зв.); абы певнѣй было рѣкою моею по(д)писалемъ (к. XVI ст. *Розм.* 72); Абы таковы(м) ѡ(т)даванемъ побору посесыя и ды(с)позиция не дростала све(д)чы(л)се

(Вінниця, 1614 ЦДІАЛ 181, 2, 3149, 2); Преподобный Феодосій единого отъ братій посылалъ до Константинополя, абы ему уставъ Студійского монастыра... приньсе (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1010); своеє» Выглядаем з неба роси зараннон, Аби отвѣлжила поля зораннин (1648 *Єлег.* 152); Записую за працу и за сорокоустъ, абы... с ла(с)ки своеє за душу мою гриньную ω(д)правили пя(т)десять золотыхъ по(л)ски(х) (Тригорськ, 1649 *ДМВІІ* 212);

(як компоненти складених сполучників для того абы, абы... для того, дѣля того... абы, затымъ... абы, на то... абы) для того, щоб: для того послал (єсми) слѣджебника княза... з листомъ королевским... абы его пигде до Береста не гамовано (Володимир, 1545 *AS IV*, 421); ста(в) гулеве(ц)ки(и) спусти(ти) мели для того абы вода зо ста(в)у гулевецкого воды в ста(в) лахове(ц)ки(и) не спирала (Кременець, 1564 *ЛНБ* 103, 17/1с, 1954, 39); абымса комоу нездаль речъ неподобною мовити... для того бовѣмъ плачѣ и жалѣю (Острог, 1607 *Лѣк.* 9); Дѣля того научайте ся, хрестіане... абы ся сокотѣтъ выдѣ всякихъ дѣлѣ лихыхъ (XVI ст. *ПЄ* 18); За тымъ его мл(ст) князь ку(р)пски(и) посла(л) мене истымъ дворениномъ... абы я имъ школд... ω(т)печата(л) (Володимир, 1569 *ЖКК II*, 13); На то бовѣ(м) хс̄ и оумѣръ и ожи(л), абы и мертвѣыми и живѣыми юлада(л) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 84); Нато вы посланы ω(т) нб(с)ногоу папа, Абы през васть была Црковь его ωдвоана (Чернігів, 1646 *Перло* 52 зв.).

3. (приєднує підрядну означальну частину до головної) щоб: звычай єсть подлѣ бегѣ свѣта, абы знамѣнитые, а ωхотные послѣги, которыеж маєстатѣ панскомѣ напротивку неприателєй его вѣрными бываючине зась щедростливостью королєвѣ, або княжат великих имѣ отдаваны были (Львів, 1509 *AS III*, 69); Не розумейтежъ насъ в.м. за такихъ, абысмы незгоды, ростырковѣ и замєнанья вѣ речы посполитой жедали (Вільна, 1599 *Ант.* 979); Таковый гажарѣ самѣ, на себе наложи, абы(с) кождое справы самѣ досмотрѣлѣ, и жадное нѣк(д)ы не перебачилѣ (Острог, 1614 *Тест.* 160); Показалося и то, же гакъ и учителєвъ церковныхъ зданя того не было, абы единѣ быти мѣлѣ пастырь найвышній (Київ, 1621

Кон. Пал. 492); Першаа є(ст) причіна абы могль члове(к) до такъ тѣжкого живота мѣти товариша и помѣщника (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 929).

4. (приєднує підрядну частину способу дії до головної) щоб: помочное, што на него приходится, ємѣ бы єсте давали по томѣ, как и перед тым бывало, конечно абы то инак не было (Краків, 1523 *AS III*, 248); Всимъ епископомъ и презвитеромъ приказано єсть Пасхи обьходѣ стеречи отъ чєтырнадцатого луны ажъ до 21 дня // такъ, абы день Господєнь свє-тилєс (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 142-143); а вѣдѣже якъ прїстон(т) кролєвѣство свое стерєчи ω(т) неприатєла и ω(т) зрады. такъ прїстон(т) стерєчи абы в него и грѣхи истоупѣ не мѣли (Острог, 1614 *Тест.* 161).

5. (приєднує умовну підрядну частину до головної) якби: Лѣпше бѣло бы ємоу абы(с) былѣ и не народилѣ члѣкъ тѣ(и) (1556-1561 *ПЄ* 185 зв.); абы(м) змерзлѣ встыдѣ бы ми былѣ (к. XVI ст. *Розм.* 9 зв.); абы тежъ и такъ было, тєды тое, што ся у чужой земли дѣєт, вам судити апи за то карати не принадлежит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 38).

6. (приєднує підрядну частину причини до головної) щоб: в барановци знашли вѣдмѣ кылка и боалєса палити абы не горїи было (1509-1633 *Остр. л.* 130 зв.); южъ бо трїи днї сѣда(т) при мнѣ... а роспоустити и(х) голодны(х) не хочѣу абы нѣяко не ослабѣли на поути (1556-1561 *ПЄ* 71 зв.); быдла(т) бє(з) пастыра не смѣю(т) в поле пѣдати абы и(х) волкѣ не шарпа(л) (Височани, 1635 *УЄ N* 62, 17 зв.); Малжонка... тихо(ст) заховати повїнна, абы спѣлны(х) недостѣтковѣ малжѣпски(х), пожа(р) не вхѣдїлѣ з домѣ ѡныхъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 921).

7. (приєднує підрядну частину мїри до головної) щоб: вєта(в)уємъ и(ж) дороги звєчныє маю(т) быти водлє старода(и)ного обычаю такъ широки абы са два возы фѣрма(т)ьскихъ розминѣти мо(г)ли (1566 *ВЛС* 84 зв.).

8. (приєднує вставні уточнювальні речєння) щоб: Таковои в нашихъ прови(и)цнахъ, и Церквѣхъ поважности яковой (абымъ се не встыдѣлѣ пра(в)ды вызнати) хтѣжъ колѣвекъ и҃н҃гшій. Если бы мене те(ж) и Ри(м)скїє достое(и)єства повабали и до тѣхъ прїстѣт... завше мѣлємъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616

Прич. отех. 3); А тотъ квить дарови(з)ны... мне Пре(з) Его м(л) Пана брата Сознаны(и) в нивчомъ преюдыковати не мае(т), которы(и) квить, абы ваги достаточное бы(л)... Приятеле(и) мои(х)... ѿ подыпи(с) рѣкъ и ѿ приложе(н)е Печате(и) впросиле(м) (Винница, 16135 ЛНБ 5, II 4058, 36 зв.); Власне такъ, и на(д)то, признаѣи а мѣшѣ И абы хто ѿ(т)мѣнней ѿ нимъ рѣкъ, не тѣшѣ Истинно непорочна, Пастыра сте мѣли, Голодѣ сте дѣшного, за нимъ не терпѣли (Луцьк, 1628 Андр. Лям. 15).

АБЫ², АБИ част. (модальна) щоб, аби: кмети и вбозіи лю(д)и абы са вернѣли с обдѣвѣ сторож(и) (Ясси, 1510 Cost. DB 470); ми(р) межи нами, абы са не злама(л) и не прикази(л) (Гирлов, 1518 Cost. DB 495); Шляхта абы те(ж) ты(м) же способо(м) во(и)ну служили и почты ставили (1566 ВЛС 40); Сходитиса маю(т) хлопята до школы на годину певнѣю, то естъ днѣя великаго на тѣю годинѣ абы вси стали (Львѣв, 1587 ЛСБ 87, 3 зв.); бегѣновѣ чернцовѣ и чиновни томѣ противны(х) абы в то(м) мона(с)тырѣ не // приимовано едно таковы(х)... которые бы се зышгѣли до надки (Дермань, 1602 ПВКРДА IV-I, 37-38); Также ку показаню права, если бысте какое мѣли абисте положили и шкоды заплатили и во всемъ се всправедливили (Київ, 1618 ЦНБ ДА /П-216, 102); пово(д) нинѣ(ш)ни(и) ве(р) вѣшу ты(м) по(з)во(м) на рокъ, вышѣ означоны(и) позываетъ и припозываетъ, на которомъ... абисте ве(р) вѣша, стану(в)ши, на все правнѣ ѿ(т)поведали и скуте(ч)не усправедливили(с) (Горошки, 1642 ДМВН 223); ѿзна(и)муе(м)... ме(ш)чаномъ максимовъски(м)... абы(с)те... на вшелякую пови(н)но(ст) и по(с)луше(н)ство... ѿ(т)цо(м) нико(л)ски(м) ѿ(д)давали... иначе(и) абы(с)те не чинили (Чигирин, 1650 Гр. Хм. М.).

АВАРЫ мн. (тюркскіи племена) авари, аварци: тоѣ мѣсто ѿ(т) сарвара который з' аварами албо Гдннами моремъ, и ѿ(т) Кагана скиѣского который землѣю, Константінопо(л), посланы бѣдѣчи ѿ(т) Козрѣа... облегли, чѣдо(в)не оборонѣла (Київ, 1625 МИКСВ 127).

АВВА ч. (гр. ἄββα) (при зертаннѣ до Бога) отецъ: Авва непостижимый, бгъ пре(д)вѣчныхъ вѣкѣвъ Роздмновѣчною всѣхъ обдарилъ человекѣвъ Словесною дшею (Львѣв, 1642 Бут. 4);

(настоятель монастыря; монах-старецъ) отецъ: Живо(т) Аввы Макарія Егѣпсе(т)скаго, и Макарія Александрійскаго (Вильна, 1627 Дух. б. (Передм. II), 1); Приими мене Авва, а если не бѣдѣ постѣти, а тѣхъ дѣлъ што они чинѣти, кажи мене выгнати з' Монастыра (Там же, б).

АВГУСТЪ, АВЪГУСТЪ ч. (цсл. авъгоустъ, гр. αὐγουστος, лат. augustus) серпень: «Писанъ» в Кошереѣ, м(и)с(а)вѣца август(а) аѣ (Кошир, 1502 AS I, 149); Писанъ в Києве, в лѣто 7020, мѣсяца августа 25 дня, индикта 15 (Київ, 1512 АрхЮЗР I/VI, 18); М(с)ца авгѣста, по гебреискѣ ловъ либо авъ, просто серпень (Острог, 1581 Римша, Хрон. 36); рокѣ... тисеча пя(т)со(т) девѣ(т)десятого м(с)ца авгѣста шостогона(д)ца(т) дня (Брацлав, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 25); да(н) з ко(р)суня рокѣ чѣ авгу(ст) ла дня (Корсунь, 1595 ЛНБ 5, II 4048, 113); Въ Львовѣ при храмѣ столѣчномъ стогѣ Великомчника Хва Георгіа, лѣта Г(с)дна ахмс. М(с)ца Август(а) вѣ дна (Львѣв, 1646 Ном. б зв.); На по(д)горю еп(с)пскомъ... М(с)ца Августа и дня (Холм, 1648 Тест. Ст. 471).

АВИДЖЕ част. (підсилювальна) адже: Обачѣ Вшакъ же, авидже (1627 ЛБ 147).

АВИЗОРИАЛНІЙ прикм. Повѣдомний. листъ авизориальный див. ЛИСТЪ.

АВСОНЬСКИ присл. По-латиньскому, по-латини: Листъ той в' егѣпте авсонъски начертанный, роускимъ языко(м) в сарматехъ дарованный (Дермань, 1605 Нал. Л. 44 зв.).

АВТЕНТИКЪ, АВФЕНДИКЪ, АВЪТЕНЪТИКЪ ч. (стп. autentyk, гр. ἀυθεντικὸς) оригинал: Подобнѣйшіе и годнѣйшіе соу(т) самыѣ авѣте(н)дики, орииналы, а нѣжли з нихъ прѣписы до оубѣренѣа (Острог, 1598 Ист. фл. сун. 45); А такъ Правовѣрный Христіанине... ѿ(т)правивши годныи доводы, ѿ... исхоженю Дха... не голыми и не вѣтрными слѣвы, але Автѣнтиками (Київ, бл. 1619 Аз. В. 164); станувши очевисто возный енераль... урядови нинешнему зъ его авѣтегѣтику и присяги на урядѣ нововский добре знаемый... ку записано до книгъ... кгродскихъ... сознать (Луцьк, 1624 АрхЮЗР б/1, 448).

АВТЕНТИЦЕ, АВТЕНЪТИЦЕ, АВЪТЕНЪТИЦЕ. Те саме, що автентичне: Якожь и де(к)рета

вышпъречюныя автентътице указавши, про(си)(л), абы гые шмовы позваное на сторону ш(т)ло(ж)и(л)ъ (Житомирщина, 1600 ККПС 171); Анъдре(и) Стефановичъ Шомака... // то(т) теперешны(и) квитъ с кни(г)... кгро(д)ски(х) володиме(р)ски(х) менованому пану до(л)жникови своему авте(н)тице вынявши,... про(си)(л), абы его... доброво(л)ное зознание принято (Володимир, 1637 ТУ 305-306); На рокахъ судовы(х) земъски(х)... пере(д) намы... писарь... подалъ выпи(с) с кни(г) кгро(д)ски(х) Киевъски(х) автентътице выдан(и) з вписангемъ в немъ по(с)сесыи в село лутаву (Київ, 1639 ЦНБ II 23254, 1).

АВТЕНТИЧНЕ *присл. (стп. autentyczne) (згідно з оригіналом)* правдиво, вірогідно, достовірно: в пана Прокопа меле(ч)ка за(в)ше ш старо(м) до(л)гд помни(ти) на що и муниме(н)та сѣ(т) в брацтвѣ авте(н)ти(ч)не пописаны (Львів, 1616 ЛСБ 1043, 24 зв.).

Див. ще АВТЕНТЫЦЕ.

АВТЕНТИЧНЫЙ, АВТЕНТИЧЪНЫЙ, АВТЕНТЫЧНЫЙ, АВТЕНЪТИЧНЫЙ, АВТЕНЪТИЧЪНЫЙ, АВЪТЕНТИЧНЫЙ, АВЪТЕНТЫЧНЫЙ, АВЪТЕНЪТИЧНЫЙ, АВЪТЕНЪТЫЧНЫЙ, АВЪТЕНЪТИЧЪНЫЙ, АВЪТЕНЪТЫЧЪНЫЙ *прикм. (підтвердження, доказаний)* справжній, достовірний, дійсний, автентичний: а(н)дры(и) ме(д)ви(д)ски(и) встїе со(з)на(н)е свое в гые слова вчини(л)... и(ж)... подале(м) и положи(л)е(м) позовъ кгро(д)ски(и) вини(ц)ки(и) а(в)те(н)ты(ч)ны(и)... в браме ме(с)цко(и) (Вінниця, 1622 ЛНБ 5, III 4057, 63); шляхетный панъ Василий Яргогенъ... очевисъто передъ нами, судомъ становъши, поднеслъ позовъ одъ поводъки,.. на рочъки теперешные выданыи и вьнесеный, автентътичний, такъ се въ себе маючий (Володимир, 1638 АрхЮЗР 3/1, 363); тамъ же с тымъ Позвомъ Положилемъ ш(т) гоє(ж) Панеє Сто(л)никовое Новагоро(д)ское Позовъ Кгро(д)ски(и) че(р)ниговъски(и) Автентътичный (Чернігів, 1641 ЛНБ 5, III 4063, 177); Я... во(з)ны(и) енера(л)... поро(з)носило(м) и ро(з)дало(мъ) позы... автентътычъные (Київ, 1646 ЦДІА Лен. 823, 1, 763, 14).

АВТОРЪ, АУТОРЪ *ч. (лат. auctor). 1. (творець, засновник, організатор)* автор: творець, ство-

рите(л), робо(т)ни(к), а(в)то(р) (1596 ЛЗ 80); гдѣ то напередъ зышло бы са подобно припомнѣти о... цнѣтахъ вл(д)ки лоуцкогго, котѣрый... авторомъ, справцею, тѣслею, и бѣдвнѣчимъ тоєи надотлѣлои єдности... назвѣтиса можегъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 205 зв.); гдѣ се они повинни справовати и вывести се, яко не суть и не были ауторами всѣхъ бунтовъ (Краків, 1604 АрхЮЗР 8/V, 301); сами стѣи ш(т)цы... тоєє рѣды моєє достате(ч)ными были Ауторами, албо приво(д)цами (Єв'є а.Вильна, п. 1616 *Прич. отех.* 2 зв.); Самъ Г(с)дъ бѣдвчи дорогою, и Бгомъ, дла тебе а не дла себе пришѣдши, жебы всего дѣброгго тобѣ бѣлъ авторо(м) (Вильна, 1627 Дух. б. 249); вшелакѣ те(ж) справы лю(д)скіє, своѣ(х) пѣвныхъ и розмѣрѣныхъ часовъ справованы бѣдвчи, зъ пожитко(м) изъ вѣтѣхою своѣ(х) авторш(в) докнываны бываю(т) (Київ, 1634 МКСВ 311); по(д)даные з села Станишо(в)ки... протѣ(с)товали напроти(в)ко... пану Северинову Пото(ц)кому яко авторови и розказуючомъ... ш то ижъ... па(н) Пого(ц)ки(и)... // ...протестующихъ... каза(л) мо(р)довати (Житомир, 1650 ДМВН 198-199).

2. *(той, хто написав якусь працю, твір, книгу)* автор: має(т) вѣдати хре(с)га(н)ски(и) чита(л)ни(к) и(ж) тыи выклады стѣ(х) авторовъ су(т) вѣрне выбраны (XVI ст. КАЗ 593); такъже и на Дѣлїа ап(с)льскіє тогѣжъ автора бѣсѣды (Львів, 1614 Кн. о св. 3 зв. нenum.); Книги кѣгрецкіє и латинскіє... розныхъ авторовъ... отцу архимандрите Печерскому оферую (Київ, 1631 ПКСВ II-1, 408); Ласкавыи Читѣлникѣ, подобаетъ ва(м)... то вѣдати, дла чоѣго авторъ вѣжилъса подымовати, такъ великѣю и та(ж)кѣю працѣ школо тои презѣцнои кнѣги (Чернігів, 1648 *Перло* 7 нenum.).

АВФЕНДИКЪ *див. АВТЕНДИКЪ.*

АВШУСЪ *ч. (стп. auszus, ausus, сви. ausschuss)* найгірший гатунок, брак: Данило ми(л)ковичъ... ме(л)... поло(т)на коле(н)ского а(в)шусу шту(к) з (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 57).

АГАЙ *виг. (при вираженні здивування чи занепокоєння)* о, ах: De Interiectionibus... Агай, гала, hui (1645 Уж. 74).

АГАРЯНЫ *мн.* Магометани, мусульмани: сия бо-

жестивная церковь была изнищена и ободрана, все побрано... и попалено все отъ поганого царя Перекопского Мендикгирия и отъ нечестивыхъ его агарягъ (поч. XVII ст. *КЛ* 83).

АГАТОВЪ *прикм.* (який стосується агату) агатовий. камень агатовъ. *див.* КАМЕНЬ.

Пор. АХАТИСЬ.

АГГЕЛОВЪ *див.* АНГЕЛОВЪ.

АГТЕЛОКЪ *див.* АНГЕЛОКЪ.

АГТЕЛСКИЙ *див.* АНГЕЛЬСКИЙ.

АГТЕЛСКІЙ *див.* АНГЕЛЬСКІЙ.

АГТЕЛЬ *див.* АНГЕЛЬ.

АГТЕЛЬ *див.* АНГЕЛЬ.

АГТЕЛЬСКИЙ *див.* АНГЕЛЬСКИЙ.

АГТЕЛЬСКІЙ *див.* АНГЕЛЬСКІЙ.

АГТЕЛЬСКИЙ *див.* АНГЕЛЬСКИЙ.

АГТЯЗМА *див.* АГТЯЗМА.

АГНЕЦЪ, АГНЕЦЬ *ч.* (цсл. агньць) 1. Ягня, *заст.* агнець: якймъ... рекль пастыре(м) свои(м) прижепѣте ми вагнець чисты(х) ерѣе(м) (1489 *Чет.* 15 зв.); на шесто(м) собори и агнеце(м) Хва образа сын (!) о(т)ицы малюваты запрѣтили (Київ, 1621 *Коп. Пал.* (Лв) 30); *У поріан.:* пр(о)ркы Ісаіа мови(т) тыми словы... Яко овча на заколеніе ведеса, яко агне(ц) право строгоушему его бє(з)гласе(н), тако не о(т)иръзае(т) оусть свои(х); во сомирєніи (!) соу(д) его во(з)а(т) са (!) (XVI ст. *УЄ Трос.* 73).

2. Виріб з гїста у вигляді баранчика, що використовується в православному обряді; паска: Того дїля на день воскресєния христова православные християне приносят во церков освяцати брашна або колач або пасху або агнец (Крилюс, 1586 *MCSL* I-I, 134); и такъ вшєдши въ церковь, аптимись зь олгара и агнець взяль (Володимир, 1603 *АрхІОЗР* I/VI, 339); агнець великодний, великоденный агнець, агнець дорочный, дорочный агнець — великодний баранецъ, паска: его стой мл(с)тн зготована горница и агне(ц) великодный оупечєно (XVI ст. *УЄ* N 29519, 239); Єв(г)листа выписоуетъ... якъ гы(ж) хє, изыдши великоденного баранка, або агньца, роздаєть оученикомъ своимъ тѣло своє и кровь свою (1556-1561 *ПЄ* 317); Ку тому иъ дорочномъ агньцу, которого посвєтивни у великий четвєртокъ въ церкви

Греческой звыкли ховати, - аза тежъ тамъ въ томъ сакраменте не целого Христа приимуютъ? (Вильна, 1599 *Лит.* 749); Ку тому, церковь Восточная ховають агнець дорочный для хворыхъ и посвєщаютъ у Великий четвєртокъ (Вильна, 1608 *Гарм.* 201).

3. Частина проскурн, яка виймається для жертвоприношення під час літургії: Яко мертвого трупa, оплатька глытають, а Христа живого в хлѣбѣ отмиґають... Там правдивый агнець с костєла изгнано, абы жидовскую пасху празновано (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); Аптѣдоронъ, выкладається дәръ, то єсть Прѣсѣфоры опон з которои Агнець выпятый єсть, роздроблєніє, и люде(м) приходачи(м) // роздаваніє (Київ, бл. 1619 *Лз. В.* 266-267).

4. *Перен.* (про безрїцину людини; про Ісуса Христа) лагідна, покїрна жертвна істота: яко овца на заколеніє ведеса... теде того напо(л)нилоса нѣбннего стого днє чере(з) того тїхого и неви(н)ного агньца пре(з) мѣкѣ га наінего Іс х̄а (поч. XVII ст. *УЄ* N 236, 14-14 зв.); Ты єстєсь Агнець, агнець незлюбївый, чїстый, безгрѣшний... справедливый (Львів, 1631 *Волк.* 4); безъ бл(с)венѣ Агньца, албо Пастыра... зъ самогѣ жадаѣта зыскѣ и лакометва важпился нѣкоторые до тоєи кнїги пристѣпїти и онѣю вшчовати (Київ, 1639 *МКСВ* 216); агнець божий, божий агнець — у християнській літургії і релїгії назва Христа: вси грѣшници пришли видѣти є(т), и поклонитиса агньцо бжїю (1489 *Чет.* 111); ото агне(ц) бжїи которїи на себе в(з)ме(т) грѣхы (к. XVI ст. *УЄ* N 31, 129 зв.); тѣжъ при Бжомъ Агньци, сто четвєрсѣтъ и чгыри тїсѣачи стоѣли (Київ, 1646 *Моз. Тр.* 9135).

5. *Перен.* Пасва: Рєкль іє... пєтрови... паси агньць мой (1556-1561 *ПЄ* 440 зв.); Петре, паси агньца моя, паси овца моя, паси агньца моя (Львів, 1605-1606 *Перест.* 54).

АГРОСТЬ *ч.* (лат. agrostis) (назва рослини) метлюг, *діал.* мїтлиця: agrostis, агро(с)ть, зелїє (1642 *ЛС* 76).

АГЬ *вуз.* (при вираженні спївучиття) ах, ох: Знаменованїа Междомєтїа свѣтъ различна... Жалѣюцагѣ: яко агъ ахъ... Плачїцагѣ: яко охъ о о о (Євѣ, 1619 *См.Грам.* 194); оле: агъ, ахъ (1627 *ЛБ* 151).

Див. ще АХТЕ, АХЪ.

АГІАЗМА, АГІАЗМА, АГІЯЗМА ж. (*гр. ἁγίασμα*) свячена вода: А которые бывають барзо хворые и зъ свѣта сходятъ, а прагнуть Таинъ Христовыхъ, жебы не агіазмою, але самымъ тѣломъ и кровію Христовою причащены были, пыльная есть того потреба (1631 ЛЗР IV, 526); ѡвый есть непогрѣбный придатокъ в' Требникѣ Стратинскомъ... ѡ причащеніи Агіазмою, або стою Водію Бгомыленскою (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 5); причащеніе Агіазмою йстаа есть непотребница, и старый забобонъ (Там же, 5 зв.).

АГНУСОКЪ ч. Ягпятко з воску, освячене Папою Римським, яке мае охороняти від лиха: срамляюч са на себѣ кр(с)та Хва носити и в' мѣсто того агнѣски якієсь з воскомъ поєсать (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 30).

АГРОВАЦІЯ, АКГРОВАЦІЯ ж. (*стп. agrava-suja, лат. aggravatio*) кривда, утиск: познание... //... ку велико(н) акгравацин и шкоде протєстатпята теперенпего,... тоє все чипячи записати и приияти не хотели (Володимир, 1643 ТУ 3135-324).

АГРОВОАТИ, АКГРОВОАТИ *дієсл. недок.* (*стп. agrawować, лат. aggravare*) 1. (що) Погіршувати, обтяжувати: а самни папове унити... справи наши выгачаючы, акгравовали (!) и въ пивечъ обертали (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 817).

2. Утискувати, неволити, кривдити: сами при потєпнци своей человека до сорока в личбе... подданныхъ мученем, коний, быдла и што се толко подобало, такъ и // подданныхъ былицких, яко и в дворе поводов, акгравовали и незпосне грабили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/VI, 469-470).

АДАМАНТИННЫЙ *прикм. (лат. adamantinus)* сталевий, залізний, *перен.* незламний: adamantinus, адама(н)ти(н)ный (1642 ЛС 68).

Див. ще АДАМАНТОВЫЙ.

АДАМАНТОВЫЙ *прикм., перен. (твердый як сталь)* незламний, непохитний: Лѣчь тымъ и ипымъ не даючи мѣсца выкрѣтомъ, статѣчности Адамантовой бѣдте в' вѣрѣ (Київ, 1620-1621 МКСВ 32);

(який не викликає заперечень) переконливий: И вѣрте ижъ оустали, вѣдлѣгъ. Пр(о)рка, неприателскій орѣжіа: бо мѣцно Адамантовыми пригвождєть

есть врагъ правды доводами (Київ, 1620-1621 МКСВ 32).

Див. ще АДАМАНТИННЫЙ.

АДАМАНТЪ, АДАМАНЪТЪ, АДАМАТЪ (*гр. ἄδαμας, -vτος*) 1. (*дорогоцінний камінь*) алмаз, діамант, *заст.* адамант: adamas, адамантъ (1642 ЛС 68); тамъ каме(н) адамагъ, а ес(т) такъ тве(р)ди(н) же его нѣчи(м) не роздѣлить (серед. XVII ст. *Луц.* 534); Адамантъ єсть таковоі твердости, ижъ ани ѡ(т) желѣза ани ѡ(т) камена не мѣже быгъ покрѣшонъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 428 зв.); *Образно:* Апостола... Павла... зовєть столпомъ Церкви и, надъ желѣзо и камень моцнѣиший, духовнымъ адамантомъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 395); *У порівн.:* жєзлъ желѣзний, вѣра твердаа, паче желѣза и адамантъѣ (Почаїв, 1618 *Зєрц.* 58).

2. *Перен. (тверда опора)* кремій: Тобє южъ Мѣры мои полєцаю, ѡ(т) Яроєлава котѣрыи маю, Любо то сланы: ты ихъ бѣдъ Атлѣгго(м). Бѣдъ Адамантомъ (Київ, 1633 *Євфон.* 308).

АДАМАШЕКЪ ч. (*стп. adamaszek, слат. adamascus*) те саме, що адамашка: Выдала еьми жонѣ Михєля адамашекъ сховати, изъ скрыни своеє вынемил (Краків, 1518 *РЕА* I, 95).

Див. ще АДАМАШОКЪ.

АДАМАШКА, ЄДАМАШКА. ЄДОМАШКА, ОДАМАШКА, ОДОМАШКА ж. (*стп. adamaszek, слат. adamascus*) (*гатунок шовкової ткашини*) адамашка, адамашок: жаловалъ. Намъ восковничій и солєничій Берестейскій... о томъ, ижъ... Мошєвая докторовая, Марьяма,... жону мою помовила адамашкою, рекучи, бы жона моя, безъ еє вѣдома, изъ еє скрыни адамашокъ мой выняла (Краків, 1518 *РЕА* I, 93); К томѣ тежъ ѣзал еьми в Их Милости рѣхоныхъ рѣчей... шата попошєпаа черленой ж адамашки (Нєсухож, 1550 *AS* VI, 5); Тры одомашки чорныхъ со кресгы шытыми на золоте (Київ, 1554 *КМІМ* I, дод. 10); в то(н) же скрыни... адамашки жо(л)тоє локо(т) дєєя(т) (Житомир, 1584 *ЛЖМУ* 79); стихарь. 1 одамашки чирвоное, стихарь 1 одамашки жолтєє (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* 1/1, 366); хочєш ли аксамитѣ едомашки... блаватѣ? (к. XVI ст. *Розм.* 52 зв.); вєзли... в себєстияна... // ...ку(р)ту едомашки гво(э)-диковєє (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88-88 зв.).

Див. ще АДАМАШЕКЪ, АДАМАШОКЪ.

АДАМАШКОВЫЙ, АДАМАШЪКОВЫЙ, ЄДАМАШКОВЫЙ, ОДАМАШКОВЫЙ, ЯДАМАШКОВЫЙ *прикм. (який стосується адамашки, виготовлений з адамашки)* адамашковий: княз Андрей тоє именьє ... кѣпилъ за патьсотъ копъ грошей широкихъ, Ческое монеты и за шѣбѣ одамашковѣю (Краків, 1539 *AS IV*, 184); вѣзал есмы 8 Их Милости... рѣхомах рѣчей... шата одамашковаа черленаа з олтабасом, деват брам злотоглавѣ (Несухойже, 1550 *AS VI*, 5); белоголо(в)ские шагы то е(ст) чамара адамашковая брѣна(т)ная... шѣбка кита(и)чапая (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 14 зв.); надали есмо... до церкви... стого спса в четвѣртии... едамашковыи петрахиль (Четвѣртии, 1610 *ВИАС* 1, 10); рызы червонныя ядамашковыя (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 502); взято... доломанъ Адамашковы(и) лаздровы(и) (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 105); обрѣдъ велики(и) взорѣ адама(ш)кового ты(м) ся прикрываесть престоль для порохѣ (Львѣв, 1637 *Инв. Усп.* 76).

АДАМАШОКЪ, ОДАМАШОКЪ, ЯДАМАШОКЪ *ч.* Те саме, що адамашка : въ той скрини иншихъ никоторыхъ твоихъ речей не было, только мой адамашокъ (Краків, 1518 *РЕА* 1, 94); дрѣгы(и) ризы чи(р)воного адамашку (Львѣв, 1579 *ЛСБ* 1033); ле(т)ни(к) одамашку чи(р)воного з оксамитомъ из брамами (Кременецъ, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 6 зв.); сего трѣпа розными шатами пѣстрыми оукрашаю(т)... шмата того злотогловоу, или ядамаш'кѣ... и инъши(х) сѣке(и) скѣпостію ты(м) подобны(х) привазалы сѣ(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 231 зв.); Паиъ Юре(и) Макаровичъ... заграбилъ... шапочька чо(р)ная... Адамашко(м) зелены(м) облямованая (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 26); за которые то пѣнезѣ купилем на ризы адамашку чирвоного до церкви (Дерманъ, 1638 *ВИАС* II, 260).

Див. ще АДАМАШЕКЪ.

АДВЕРСАРЬ, АДЪВЕРЪСАРЬ *ч. (стп. adwersarz, лат. adversarius)* ворог, противник, неприятель: въ тотъ часъ, коли ся кривда и вере и церьквамъ и духовенству вашому таковая деяла, мовчали есте, панове адъверъсары (Вильна, 1599 *Ант.* 679); Яко кгда бышь и ты хотѣлъ до сакраменту насвят-

шого приступити, въ той часъ пришлоъ бы до тебе адверсаръ твой який, о которомъ ты пребачиль и, припадши до ногъ твоихъ, просиль бы о отпушеніе, а ты бышь ему отповидѣлъ (1603 *Пит.* 74); Если бы... декре(т) яки(и) Противны(и) На(м) з Неласки К(р) Его М(л) Статися мѣлъ, На Про(д) Просити, абы(с)мы ѡ(т) шко(д) Презысковъ и Накладовъ Адве(р)саромъ Не платячи, волни были (Львѣв, 1609 *ЛСБ* 421, 2 зв.); Бгъ зо всимъ своимъ войскомъ... на зточѣнѣ битвы з' адверсаромъ твоимъ, дла выбавѣна тебе ѡ(л) сме(р)ти, рѣшил'са самъ собою (Вильна, 1627 *Дух. б.* 159).

АДГЕРЕНТЬ, АДГЕРЕНЪТЪ, АДЪГЕРЕНТЬ *ч. (стп. adherent, лат. adhaereo "бути близьким")* прибічник, прихильник; прислужник: И ежели тыи Дѣвагъ // Частокъ выимѣючи выражаемоу Дѣвату Хорровъ Аггльскихъ, взываючи сты(х) Бжїихъ, которыи... ѡ(т) Гда Ба на исполненіе мѣсть, с' которыхъ Люциферъ з' своими Адгерентами стрѣчюный с'паль, мѣстце назначоное мають (Київ, 1639 *МІКСВ* 217-218); помененый протестанъсь... оферуючысе о то в судахъ належныхъ яко перъвей зачалъ, такъ и до коньца зъ вышь преречеными принципалами и ихъ адъгерентами правѣне чынити, илскротъ того будеть потреба (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 818); па(и) Белецьки(и) зособна зъ Звягля... з а(д)гере(н)тами и помо(ч)никами своими... // хлопов... з мѣста повыганяль (Житомир, 1650 *ДМВН* 194-195).

АДДИЦИЯ *ж. (стп. addycja, лат. additio)* додаток: уроженого Яна Заваду за обороньцу тоє справы придалисмы, о чомъ тотъ мандатъ, арештъ и аддиция ширей в себе мають (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 178).

АДЖАМСКИЙ, АДЗЯМЕСКИЙ *прикм.* Перський. коберецъ аджамский (адзямеский) *див. КОБЕРЕЦЪ.*

Див. ще АЧАМСКИЙ.

АДЖЕ *част. (підсилювальна)* адже: где сѣ... скрыешъ пре(д) дхо(м) бжи(м)... где оутечешъ ѡ(т) лица его... всюды бо лице его есть, ибо столица его, а(д)же го(л)дѣ(т) емоу (Височани, 1635 *УЄ* N 62, 48 зв.).

АДЗЯМЕСКИЙ *див. АДЖАМСКИЙ.*

АДИЛІОНЬ ж. (гр. ἀδόλος) назва церковної книги: Книги гре(ц)киє ро(з)ны(є)... Трїюдионъ параклѣтики евхолокгионъ... Адило(и) писаная в полѣтурѣ // лыту(р)гии гре(ц)коє початокъ (Львїв, 1637 *Inv. Усп.* 33-33 зв.).

АДМИНИСТРАТОРЪ, АДМЪНЪСТРАТОРЪ, АДЪМИНИСТРАТОРЪ ч. (*смп.* administrator, *лат.* administrator) 1. Правитель, намісник: Богуш Корецкій, ... ознаяую сим моимъ листомъ, иж... змовиль и пошлюбил есми взяти у закон светый мальжеиский за сына моего князя Яхима дочку... администратора и гетмана землѣ Лифлянтское (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 290);

керівник, управитель: Черънишевський... был... слуга рукодайный нашъ и адъминистраторъ (Варшава, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-3, 123); П. Александре(р) прокоповѣчъ провѣзо(р) и адмѣнѣстрато(р) дрѣка(р)нѣ (Львїв, 1642 *ЛСБ* 1043, 59 зв.).

2. Заступник, намісник: не архимандрит самъ в особе своей, але мы капитула естесмо тых добр дедичами, а архимандрит толко на час справца и администраторомъ их бывает (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* I/VI, 204); такъ же и добрами вшелякими, поменный отец Исакий, адъминистраторъ от насъ назначонный, рядити и заведовати будет... до поданья и назначенья архимандриты ингышого (Новгородок, 1625 *АрхЮЗР* I/VI, 570).

АДМИНИСТРАЦІЯ, АДМИНИСТРАЦІЯ ж. (*смп.* administracja, *лат.* administratio) 1. Розпорядження, завідування: позъванный... тых местечок и салетръниковъ... преречоному Черънишевскому, которому в администрацию тые добра подали есмо были, уступити не хочеть (Варшава, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-3, 121); великую часть добръ и кгрунтовъ нашихъ власныхъ... до староства Переяславського и администрации добръ нашихъ салетрныхъ здавна... належачих..., кгвалтовне... посягнулъ (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 177).

2. Виконання: маючи преречоного Валенътого Лонъского в секвестре своим якобы о скрадене церкви недавно з упору поставленое схизматичкои, не допустили и допустить администрации сакраментовъ не хотели (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* I/VI, 494).

Див. ще АДМИНИСТРОВАНЕ.

АДМИНИСТРОВАНЕ с. Те саме, що администратія у 2 знач.: О которым таковым недопущеню администрована сакраментовъ... взявши ведомость, его милость ксендзь архидиаконъ... двоих з каплановъ... Луцких... на местце судовъ... послал (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* I/VI, 494); преречоные особы, препомневши права посполитого... а покой посполитый... взрушаючи, зверхности маестату его королевское милости спротивляючысе... администрована сакраментовъ святых духовънымъ и заживаня оныхъ свецькимъ, з канцелярии... листы заручные // вынесъшы, приневоляючи забороняюгъ, жебы люде... до церквей ихъ униацькихъ ходили (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* I/VI, 814-815).

Пор. АДМИНИСТРОВАТИ.

АДМИНИСТРОВАТИ, АДМЪНЪСТРОВАТИ дієсл. недок. (*смп.* administrować, *лат.* administrare) (що) виконувати: будучи я с повинности моеє плѣбанъскои реквиrowаний од неякого Валенътого Лонъского перед смертю его близкою, абым оному сакраментъта светое, до збавеня души людзькое пилно потребъне, администровал (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* I/VI, 494); Аже е(ст) прѣве, якобы Проводнико(м) яки(м) и законовѣтеле(м) Сѣщеннико(м), та(к) инний Сакраме(н)та и таємницѣ збавѣна лю(д)скогѡ, яко набаръзѣи Сакраме(н)тъ покѡты стоѣ, адмѣнѣстрѣючи(м) (Львїв, 1646 *Ном.* 5 зв.).

АДМЪНЪСТРАТОРЪ *див.* АДМИНИСТРАТОРЪ.

АДМЪНЪСТРОВАТИ *див.* АДМИНИСТРОВАТИ.

АДОВЪ, АDOVЫЙ *прикм.* (який стосується некла) пскельний: х(с)ъ бѣ... пришлолъ мощно въ адова мѣста в тѣю темность (1489 *Чет.* 48); пла(ч)моса всѣ по не(м), я(к) погибелию вѣ(ч)ною умр(є) і въ адовѣ(х) пропасте(х) погребѣстиса изволи (1599 *Виш. Кн.* 217); Выдѣ дна адового, и выдѣ смерти вѣчнои... насъ ослободиль, и пушовъ выдѣ насъ на небо (XVI ст. *НС* 74); Рачилесь, до адовыхъ кгдаховъ съступити: И тамъ въ темности, собою розсвѣтити (Львїв, 1630 *Траг. п.* 164); Бѣсове зломѣ начѣлници тмѡю свазаны И въ адовѣ пропасть прелестници

запаны (Чернігів, 1646 *Перло* 26 зв.); *Образно*: В то(и) тогда проха(ж)и҃ѣ мыслено(и) а тоє кни(ж)ки, знашо(л) есми амѣ глѣбокѣю, котѣраа адовы(х) послѣ(д)ни(х) ко(н)цо(в) досагаеть, таа ама, котѣрѣю дхѣозрѣтели пропа(сти)ю вѣчною называютъ (1599 *Виш. Кн.* 214); брамы адовы *див.* **БРАМА**¹; брони адовы *див.* **БРОНА**²; ворота адовы *див.* **ВОРОТА**; врата адовы *див.* **ВРАТА**.

Див. ще АДСКИЙ.

АДСКИЙ, АДЪСКИЙ, АДЪСКИЙ *прикм.* Те саме, що адовъ: Хс... оустрашилъ адскія силы (1489 *Чет.* 333); По изверженію, діаволи на трохъ мѣстехъ зостали: єдини, вишше на воздоуєхъ надъ водами, дрѣги на земли, трѣги, въ адской пропасти подъ землею (Почаїв, 1618 *Зерц.* 7 зв.); оуспіус, адски(и) (1642 *ЛС* 294); богача грѣшного, діаволи несли дѣшѣ до а(д)скихъ по(д)земныхъ тѣмныхъ мѣстъ (Чернігів, 1646 *Перло* 128).

АДЪ, АДЪ ч. (*гр.* ἄδης) (*за релігійними уявленнями* - місце під землею, куди потрапляють душі померлих грішників) пекло: оупь бо пре(д)течеваль, въ оный страшный грозный адъ (1489 *Чет.* 38 зв.); оумри то(л)ко оузри(ш)... а(д) с пропастью глѣбокою оузришъ рѣкѣ ѡгне(н)нѣю (п. 1596 *Виш. Кн.* 257); Коли умеръ богатый, погребли его у аду, та мучивъ(ся) тамъ, изъ муки просивъ милости, што бы Ла(за)рь перстомъ своимъ остудивъ языкъ ему у половени (XVI ст. *НЄ* 148); Бѣды называють, котѣрыи смръть рождать. Штѣожъ, до аду ли войдетъ шпелѣкій бѣдѣ подеймѣючий (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130); тѣтъ приходитъ до смѣрти и дѣспѣдѣтъ зъ нею г(с)дь, и розкажетъ, абы выпѣстела зъ адѣ и смѣр(т)и дѣш, и смѣ ихъ ѡ(д)дала (Вільна, 1627 *Дух.* б. 97); Радѣйся Нбо... //...бо твой Црѣ адъ тѣмны(и) побѣжд(д)ає(т) (Львів, 1631 *Волк.* 26-26 зв.); Абѣвѣмъ волею ѡ(т)цевскою... звѣтажи(л) смѣрть вѣчнѣю... и ада разори(в), южпикѣвъ вѣчныхъ свободѣвъ, з неволтѣ бѣсовскои (Чернігів, 1646 *Перло* 132 зв.); *Образно*: Змій великій ѡ(т)стѣпникъ: Адъ ро(з)зѣмляючий панѣкѣ свою: Кнѣзь области тѣмностей (Львів, 1642 *Час. Слово* 267 зв.); адъ преисподний - пекло: таковых [сретиков] проклиали и отселили... святїи боговоснїи отци во адъ преисподнїи (Кри-

лос, 1586 *MCSL* I-1, 134); адъ преисподній: найнижшеє на самѣмъ спѣдѣ мѣстѣ пропастное, або пѣкло, дѣль (1627 *ЛБ* 172); во адѣ ся знайти — опинитися в пеклі: а коли ѡ(т) того весела и триоу(м)ѣдѣ радостї ми(р)ское порѣва(н), тогда зара(з) во адѣ са знашо(л), тогда зара(з) во огнь вве(р)же(н) бы(л) (п. 1596 *Виш. Кн.* 243).

2. За релігійними уявленнями — підземне царство: аг҃лы котѣрии згрѣшили, то є(ст) діаволи, єще сѣдѣ и за дѣпѣки свои карѣна не вѣзли, и не мѣча(т)са в огни пеке(л)но(м), але сѣ(т) запе(р)ги въ адѣ, котѣры(и) не єсть пѣкло(м) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 11); Абѣвѣмъ пекло ся розумѣеть, што палить и печеть, а адъ... розумѣеться мѣстѣ невидимое или мѣстѣ темностей и низкихъ пропастей, до котѣрыхъ Христѣсь обоженною душою, души отъ ада вывобожаючи, зступилъ (1603 *Пит.* 66); землѣ, и морѣ, пѣкло, и адъ, дадѣтъ своихъ мѣртвыхъ на сѣдѣ Бжїи (Чернігів, 1646 *Перло* 149).

3. Могила: А братѣа причїицы смѣрти єго кгда во ѡномъ злѣмъ сѣмне(н)ю тѣшили оца своєго: не хотѣль приѣсти(т) потѣшѣнѣа а рекль: зстѣплю до сына моего плачѣчи до адѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 62).

адъ аспидный — злоба: Не явна ли речъ яки(м) дхѣомъ... тоє чинить, кгда(ж) на почѣткѣ якобы оуказѣеть выводы и притагаєтъ до згѣды, а на остѣткѣ адѣ аспидного по(д) дѣстнѣми задержати не могъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 6 зв.); во адѣ чрева носити (що) — мати пристрасть (до чого): Я(к) са дѣсправедливи(ш) боу с того ко(р)чма(р)ства, которѣе // всѣгда во адѣ чрева своєго посиши (п. 1596 *Виш. Кн.* 254 зв. - 255).

АЕРНЫЙ, АИРНЫЙ *прикм.* Повітряний: ты(м) вазена(м) вапни(х) Пано(в), бѣсо(в) въздѣшны(х) поднебесны(х), болшей мѣчи(т)... и ва(с), и(м) слѣджащи(х), та(к) авно и голо(с)но обличає(т), и(ж) а(ж) то(т) крыкъ аерные въздѣхи прелетѣвши, всѣ небесные крѣги приникѣ(в)ши у прѣгла (!) стѣла Трїцы са опирає(т) (1598 *Виш. Кн.* 310 зв.); ѡблакъ аирный (Чернігів, 1646 *Перло* 142);

порожній, повітряний: праведно вамъ правѣвѣрнымъ глаголю, иж єсми отъ страха и ужаса в забвѣнїє... пришоу, дивуючися тому трудови того писаря и

разума его мудрости разсужаючи бѣглость и хитрость, а все аерная, а не небесная же знаидох бо в том писанию (1608-1609 *Виш. Зач.* 209).

АЕРОВЫМЫСЛНЬЙ прикм. Надуманий, неправдивий: Бо тежь нас Скарга в своих аеровымыслных книжках укорил, иж мы, Русь, словенскаго языка не разумѣем (1608-1609 *Виш. Зач.* 201).

АЕРЬ¹ ч. (*гр.* αἴρ, αἴρος) повітря: все священныя книги вознесутся на аере [н]а оболоче(х) (1489 *Чет.* 375 зв.); яко надъ тобою вмѣсто свѣтлости, аерь напоблнвса дымовъ скварокъ (Острог, 1598 *Ист. фл. сш.* 55 зв.); Якъ по збытнемъ дожчи чистый аерь и свѣтлый стаѣтса: Такъ по слѣзно(м) дожчи ясность ѡмнаа настѣпѣ(т) и тихостъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 20); въздѣхъ: Повѣтрѣе, зр(и) аерь (1627 *ЛБ* 19); на всякъ аерь — куди вігер віе: А часть еретицкая - Петра Монта, который чловѣкъ хитрый былъ, временемъ служачій, на всякъ аерь рушающійся, тасного ерегика... епископомъ... наставили (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1177).

АЕРЬ² ч. (*тур.* ağır аір, лепеха, *диал.* аер: Свири(д) Семенови(ч) шостаць... ме(л)... аерѣ камене(и) в... пе(т)рѣшкового насе(н)я (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 33).

АЖБЫ¹, **АЖЪБЫ** спол. (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) 1. (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) щоб, аби: и король Его Милость писалъ ѡ томъ до мене, ажбыхъ я емѣ тоє имене ѡграничил по томѣ, яко тоє имене на замокъ Володимерский было держано (Володимир, 1513 *AS* III, 104); мы тежь въ томъ мѣщаномъ очивисте розказали, ажъбы... вси посполу стерегли, естлибы коли Богъ помогъ твоей милости Татаръ поразити, нехай бы они ихъ чергами стерегли (Вильна, 1523 *АЮЗР* II, 132); а протож приказѣмъ вамъ, ажбы есте емѣ в тыхъ имѣняхъ дѣл дали (Львів, 1524 *AS* III, 267); приказѣмъ тобе, ажбы еси того борѣ его безправне рѣбати и пѣстошити не казала (Краків, 1543 *AS* IV, 328); прото... приказуемъ тобе ажъ бы еси за си(м) листо(м) ма(н)дато(м) нѣи(м) перед нами г(с)дрѣмъ на со(н)ме ва(л)но(м)... ста(л) (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 80 зв.);

(*з відтинком припущення, сумнію*) ніби, буцім: Пришли до мене панове мещане лво(в)ские... же-

луючи на мене пере(д) посла(н)цемъ митрополита... а(ж)бы(х) я и(х) кла(л) сво(л)не бе(з) ви(н)ности... и колачо(в) свѣтити не каза(л) (Львів, 1552 *ЛСБ* 17).

2. (*приєднує підрядну частину мети до головної*) щоб, аби: князь Александръ перед нами... ѡ то тѣбе листы нашими позовными на рокъ земский перед насъ позывалъ, ажбы еси перед нами самъ сталъ... и подданных своих къ правѣ поставилъ (Краків, 1538 *AS* IV, 134); ве(д)ши всадилъ его [должника] в тѣмницу, а(ж)бы ѡ(т)даль што виненъ (1556-1561 *ПЕ* 81 зв.); Гды рѣчи оумилованѣ запалъ в' ср(д)цѣ // възбжоный, ширитса своѣмъ пѣломенемъ, аиѣ оуспокоитиса допѣщѣетъ, а(ж)бы то, што милѣетъ, одѣржалъ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3-3 зв.).

3. (*приєднує підрядну частину часу до головної*) поки: Прето ему зара(з) пречъ з по(с)ро(д)ку брати(и) вѣстпити казали, и исѣмъ братия(мъ) з онымъ, яко зѡ противнико(м) жа(д)нои ко(н)ве(р)сации не мѣли, ажъ бы ся покаялъ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1124, 34).

*Див. ще АЖЕБЫ*¹.

АЖБЫ², **АЖЪБЫ** част. (*модальна*) щоб, аби: правило светы(х) ѡте(ц) каже(т) што неподобае(т) мѣже(м) вокупе съ женами исъ дѣвками ѡ во(д)но(м) мѣстци стоя(ти) але мужие а(ж)бы стояли дну(г)ри це(р)кви а жены и дѣвки ѡ при(т)вори пере(д) це(р)ковью (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); Чомъ, ажъ бы тобѣ не буде милости и жаль за твоего брата..., и Богу не буде такъ жаль за тебе, якъ мовитъ Іаковъ апостолъ (XVI ст. *НЄ* 29).

*Див. ще АЖЕБЫ*².

АЖЕ¹ спол. (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) 1. (*приєднує підрядну частину причини до головної*) тому, тому що, оскільки: ѡнъ за... посыла(н)емъ моимъ тамъ до смедина приехати... не хоте(л) аже(м) мусалъ еха(ти) с тымъ листо(м)... до само(г) кнзя... до чо(р)торы(и)ска (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 78); аже была вечерная година... А езд(с) више(д)ши до костела почаль выметати продаючие в костеле и спроворочаль столы ти(х) што пнѣма га(н)длюют(т) (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 48); аже трифолои южъ про(ч) су(т) продание, котры(х) и тера(з) многие потребуот(т) абы были знову выдрѣкованы (Львів, 1636 *ЛСБ* 1043,

45 зв); Аже бы́ли ба́рзѡ оубогѣ́ не ма́ючи за што новѡ́ѣ сѣ́ги кѡ́пѣти, старѣ́ю поправова́ли (Киѡв, 1637 УЕ Кал. 340); ажемъ естѣ в лѣтѣхъ подешълымъ и не могѣчи ономѣ выдолати... тотъ млынъ... иванови Сахънови... на вечъные... часы... продаю (Житомир, 1647 ЦДІАК 11, 1, 12, 31 зв.).

2. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) що: Аже хвалишися щастием ради фундования наук в родѣ и костѣле латыпском папезскаго послушенства, преславно славнѣйший ксенз Скарго, — признаваем и мы (1608-1609 Виш.Зач.224); Аже злѡпомнивого члѣвка и молѣтва не естѣ Бгѣ́ прѣмна... само́го Гда... послѣхай (Киѡв, 1637 УЕ Кал. 62).

3. (приєднує підрядну частину часу до головної) поки: та(к) до(л)го па(н)ство и(х) боурено аже виши(ст)ко зопсовано (к. XVI ст. УЕ N 31, 165).

4. (приєднує підрядну частину способу дії до головної) що: ілію зѣстоупѣвши з во(з)дохѣ // возъ огнѣныи на́гло вѣсхити(л) его, та(к) аже товаришь его елисе́и обырѣваль около него пла(щ) хватѣючися его (Львѡв, 1585 УЕ N 5, 155 зв. (на полях)).

Див. ще АЖЬ¹.

АЖЕ² част. 1. (підсилювальна) аж: А за тымъ... възалѣса на мѣтвы аже до дна взываючи бѣга шѣа абы емоу да(л) такѣю мо(ц) и силѣ иже бы мѣгль выполънити его... // волю (поч. XVII ст. УЕ N256, 9-9 зв.); Ты(х) побѣжны(х) про(д)ко(в) свы(х), потѡмо(к) побѣжный Наслѣдѡвца зосталесь: и дѣди(ч) оштрѡжны Цѣвѣтѣ и(х) знаменѣты(х): ѡ котры(х) брми(т) слава И брмѣти пото(л) бѣде(т), поко(л) аже Нава... //... бѣ(г) своѣ бѣде(т) справовати По морѣ (Киѡв, 1618 Вѣзер. 14-15).

2. (обмежувально-видѣльна) тѣльки, лише: нѣ́ аже ѡ(т) пна Андрея стреле(ц)кого ...//... ѡдобралемъ ю(ж) по(д) часть ѡпа(д)ненѣя в корѣне монетѣ всего... злоты(х) 50 (Львѡв, 1623 ЛСБ 1049, 3 зв.-4).

Див. ще АЖЬ².

АЖЕБЫ¹ спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) щоб, аби: приказуемъ вамъ... а-жебы есте отъ тыхъ мѣщанъ нашихъ Кіевскихъ мыта... не брали и вездѣ ихъ до-

бровольне а безмытне пропускали (Вілына, 1545 АЮЗР I, 299); мы и прѣ(д)ци нашѣ ѡ(т) вѣка есмо не слыхали, ани вѣ писмѣ не читали, Ажебы которыи члѣкѣ има(л) Боу шѣто вчинити, яко мы тобѣ вчинили (XVI ст. УЕ Трос. 73); Просил мене... Маир Мошѣевич... ажебых я уставу ему далъ по тому, яко я держивалъ оранду от старосты кременецкого мыто замковое (Кременецъ, 1569 ПКСДА II, дод. 557).

2. (приєднує підрядну частину мети до головної) щоб, аби: Аже бы еси знаками совершенными увѣрился, яко те, а не другие истинною в церкви правдивой христовой знаходятся, кратко ти покажу (1600-1601 Виш. Кр. отв. 174); аже бысте лѣпѣй зрозѣмили маеста(т) и великость егѡ потве(р)жѣ и ѡбсакню подобенство(м) якы(м) (поч. XVII ст. Проп. р. 236); ѡ которыхъ то справ свои(х) згубе постерегаючи целости во все(и) своеи, ажебы прѣ(з) то шкоды яко(и) не поноси(л) и повторе протѣ(с)тується и солените(р) манифестує (Житомир, 1650 ДМВН 198).

Див. ще АЖБЫ¹.

АЖЕБЫ² част. (модальна) щоб, аби: возъны(и)... подѣданных тамошнихъ до гѣромады зволавыши и ѡ новымъ державѣвцы имѣ ѡбѣвѣствѣвши, подѣданѣство и посѣлушенѣство ажебы звыча(и)ное пану своему пѣлѣнили, ѡбѣвѣстѣилъ (Житомир, 1650 ДМВН 215).

Див. ще АЖБЫ².

АЖЛИ спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує підрядну частину причини до головної) тому що; через те, що; оскѣльки: и ничего... ѡпоминатися не маю, а(ж)ли на ба(р)вѣра и на (с)правѣ а(ж) до вылече(н)я моего давано (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 16).

АЖНО¹ спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) що: петръ... оускѡбчи(л) в морѣ а друугы(и) оученѣці лодаю переѣхали... //... тагноучи сѣтъ зѣ рыбами а коли южъ выстоуповали на берег и оу(з)дрѣли ажно оугла распаленое лежит (1556-1561 ПЕ 439 зв.-440).

АЖНО² част. (підсилювальна) (уживається для вираження несподѣваності дії) аж тут, аж ось: А по

кolkд днїи ворочаючися абы ю поналъ з'стдпїль и
 о҃гледаль стёрво лво̀во, ажно рої пчо̀ль бы(л) в
 пащоцѣ лви́ной (серед. XVII ст. *Хрон.* 184 зв.);
 пришол до ровд и поїзрѣль в него, ажно даниль
 сѣдѣль межи лвами (Там же, 372); Подобно с
 презрѣнья доброго тоє ся стало чого мы самы собѣ
 зычили и старалиса ѿ тоє абыхмо... могли през
 посла(н)цовь своихъ... ваше(и) царской велмож-
 ности... покльнїи сво(и) ѿ(т)дати: Ажно бг̃г̃ все-
 мого̀дци(и) здаривъ на(м) ѿ(т) твоего ца(р)ского
 величества посланцѣвь (Черкаси, 1648 *ВУР* II,
 фотокоп. N 12).

АЖЬ¹, АЖЬ *спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) I. (приєднує підрядну частину часу до головної)* поки: панъ ратомъски(и)... за по(д)воды мепцанъ ималь и везаль и... пѣ҃гами биль ажъ са ѿтѣкѣпили люди п̃па го(р)-ностаєвь (1552 *ОЖЗ* 122 зв.); пагъ Борис... брамку... // шаблею... порубаль на штуки, и иныхъ речей не мало,... и не перестал шаблею рубат, ажъ ся ему зламала (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 374-375); ѿто делате(л) жде(т) че(с)ного ѿвоцу зе(м)лѣ те(р)пливе его ждучи а(ж) при(и)детъ до(ж)чь ра(н)ни(и) и по(з)пы(и) (II пол. XVI ст. *КА* 173); Баязить, цѣсарь турецкій, отъ Тамерляна... //... былъ пойманий и въ клѣтце замкнепый и завжды былъ вожонъ, ажъ костью рыбею самъ задавился, абы соромоты ушелъ (поч. XVII ст. *КЛ* 73-74); то(т)то плени-поте(нї) позваны(х) ко(н)трове(р)сии жа(д)ное чини(т) не може(т) и в речъ са вдавати с поводомъ а(ж) перве(и) будетъ ѳзнаю черезъ сѣдъ є(сли же мо(ц) добра а(л)бо нѣтъ (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 29 зв.); Мѣжеве, што рѣкль, же не вѣдса(т) смѣрти, ажъ оувидат' образъ Приста е҃го, сѣтъ тѣи три Ап(с)ловє (Київ, 1625 *Сур.* 123); Теды... иосифъ и мрїа... // закрыли его такъ дольго, а(ж) престаноу(т) младе(н)цѣ и дѣточкы оныи забивати (Височани, 1635 *УЄ* N 62, 142 зв.-143); В рым'ской цѣркви звычай єсть напѣрвей тѣю тайнѣ дѣтемъ давати, ажъ почнѣтъ доброе ѿ(т) злого розе(з)навѣти, в седмї наприкладъ лѣтєхъ (Львів, 1645 *О тайн.* 32); Аж ѿ(т)далил ѿ(т) церкви вышней Вызнецкой нное на тоє мѣсце та(м) положилъ лѣпшеє (Нижня Виж-

ниця, 1647 *Паньк.* 24); и такъ долгѡ з ними жїла, ажъ ячєнь и пшеницѣ до гѣметъ сховано (серед. XVII ст. *Хрон.* 195);

(*їз співвідносним словом у головній частині*) поки: до҃гола на ва(с) кликали, крычали и волали, а(ж) ва(с) с того мѣсца... изогнали (1598 *Виш. Кн.* 308); Смѣтны бѣли Ап(с)ли,... и стоа̀ли пѣты дивачїса, ажъ два аг̃г̃ла прише(д)ши оутѣшили їхъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 13); пѣснь пѣаха... такъ бываєть члѣвомѣ кождѡмъ влѣчна, ижъ коли е҃го заслѣшитъ розѣмѣ ѿ(т)ходить и вслѣдъ е҃го пѣты їдетъ ажъ си стѡмитъ и оумираєть (серед. XVII ст. *Хрон.* 5 зв.); ажъ поки, поки (пока, поколе) ажъ — аж поки, до того часу поки: але х̃с... за(в)жды сѣди(т) на правицы ба, ждѣчи а(ж) пѣки положени бѣдѣ(т) вѡро҃гове е҃го по(д) нѡги е҃го (Вильна, 1596 *З. Каз.* 91); чинїти того не перестанѣ, ажъ поки тебѣ в пѣршой свѣтлости ѡбачоу (Острог, 1607 *Лѣк.* 9); И долгого покою оныхъ набавиль, Поки ажъ са бунтовници зъ свѣта звели (Львів, 1630 *Траг. п.* 162); то҃гда... масть... малжонка // моя... то держати и вживати... пока ажъ тая сума... грошей будетъ малжонце моеї... отдано и заплачено (Затурицї, 1559 *ИКА*, дод. 87-88); И вжо они... золотыхъ черленыхъ до Скарбу Нашого давати, не мають до того часу, поколе ажъ вся тая десетъ годовъ вольности ... сполна выїдетъ (Вильна, 1564 *РЕА* II, 132).

2. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) що: ко҃стантинъ д҃видє(л) ажъ самъ г(с)ь... дає(т) великомуу николе ис правое роуки евангліє (1489 *Чет.* 107 зв.); ваша мл̃сти знаєте, аж бил нам дол҃жен тот коснар (Гирлов, 1513-1515 *Cost.DB* 509); те(ж) даемо ва(м) зна(ти) а(ж) коро(л) е҃го м(л) до(з)воли(л) нам сто ка(н)тарє(и) спижи купи(ти) ѳ зе(м)ли е҃го мл(с)ти и бє(з) мыта выпу(с)ти(ти) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 25); мовивъ Павелъ: Мужевє, вижу, ажъ изъ досадовъ и великовъ тя҃готовъ, не лише ко-раблєви тя҃жко, али и душамъ нашимъ (XVI ст. *НЄ* 15); Кто бы ималь гварити, ажъ не такъ, яко(м) пи-са(л), да буде(т) прокля(т) въ все(м) вѣцѣ и въ будущѡмъ (Бенедиківци, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225); а потым вижу, аж отецъ Леонтий... їдет до мене (Володимир, 1612 *АрхЮЗР* I/VI, 411).

3. (приєднує умовну підрядну частину до головної) якщо, коли, як: а(ж) са прилвчнт да побѣгне(т) нѣкоторыи па(н) или слѣга... кролѣ полскаго... до на(с)... тотъ имае(т) просити соби ми(р) и ласкѣ ѡ(т) пана жигмонга (Ясси, 1510 *Cost. DB* 472); Ажъ выдпустите вы вашимъ виноватымъ, выдпуститъ и вамъ отецъ вашъ небесный; ажъ вы не выдпустите вашимъ виноватымъ, ни отецъ вашъ небесный не выдпуститъ вамъ вины вашѣ (XVI ст. *НЄ* 52); слѣпый слѣпогъ // ажъ водить, оба у яму упадугъ ся, погынеть и путь, и убогий (Там же, 145-146); ажъ дасть богъ — якщо (коли, як) дасть Богъ: и мы то отложили ему до нашего щастного, ажъ дасть Богъ, приѣханья къ великому князству Литовскому (Краків, 1525 *АЮЗР* I, 68).

4. (приєднує наслідкову підрядну частину до головної) так що, аж: Панны слѣдѣбници ей вси поднавши подѡлки по пѣсѣ, и пошли в тѣне(ц) в кѡски, в костѣлѣ а(ж) вси полакались выдачи тоє (1509-1633 *Остр. л.* 132); Єга са(м) впа(л) по шию ажъ е(с)мо его мѣѣли виволочити (1582 *Кр. Стр.* 43 зв.); А поменено(г) Пна яна Ко(з)ло(в)ско(г)... межы колоды вкинули и лома(ми) накидали аже... ко(н) поменено(г) ко(з)ло(в)ско(г)... вравшы(с) додому прибе(г) (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164 зв.).

5. (приєднує підрядну частину міри ознаки до головної) що аж: и пришлѣи и насыпали ѡбѣ лѡдѣ такъ ажъ са затоплали (1556-1561 *ПЄ* 227 зв.); Такъ его ѡкроу(т)нѣ били, а(ж) его стоє тѣлю кровію скипѣлю (XVI ст. *УЄ Трос.* 67); И Стефана Зизаного... обещестилисте и на его здорovia такъ есте важили, ажъ през комин вытиснувшись, утѣкъ з Вильны (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); пахо(л)ка... Ти(ш)ка... в ногу левую выше(н) колена з ру(ч)ницы по(ст)релено, а(ж) куля навyle(т) вы(ш)ла (Житомир, 1609 *ЦМВН* 142); и гды ся важиль служити литургію, теды явне Господь Богъ чудо показаль, же келихъ засмердѣвся зъ сакраментомъ ихъ, при много людѣй, ажъ не могли поживати (бл. 1626 *Кир. Н.* 15); При (т)рѣскѣ оукажется с повѣтра ѡгнь блиснетъ, ажъ будетъ че(р)воно (серед. XVII ст. *Луц.* 542).

6. (приєднує підрядну означальну частину до го-

ловної) що, аж: Тогда еди(н) ѡ(т) стоачи(х) да(л) ємоу поличо(к) та(к) мощный, а(ж) его стаа милость оупа(л) (XVI ст. *УЄ Трос.* 62); За короля Августа былъ такой голодъ великий, ажъ люди зъ голоду мерли (поч. XVII ст. *КЛ* 75); Гди ся Води избѣрѣт по(д) Зе(м)лю такъ великой моци ажъ ся земля двигати почнетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 538).

7. (приєднує підрядну частину причини до головної) тому, через те: и не маючи ся я где подеги, ажъ мусила дей есми тамъ у Берестечку чоловека поняти, который мене до брати моеє... отвез (Луцьк, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 269); ѡнъ [папѣжъ]... Жикгмоунга цѣсара не хотѣ(л) // короновати, а(ж) моу-салъ его в колѣно целовати (Острог, 1599 *Ист. фл. син.* 49 зв.-50).

Див. щє АЖЕ¹.

АЖЬ², АЖЬ част. 1. (підсилювальна) (перважно у складі прийменникових конструкцій, що виражають часові відношення) аж: мы... пословы и рада... явно чипи(м)... и(ж) а(ж) коли ѡ(т) давны(х) часѡ(в) межы и(х) мл(с)ти землѣми бы(л) цѣлини... и вичныи ми(р) и покѣи (Каменецъ, 1510 *Cost. BD* 454); ждали есмо княза Коширского весь ден аж до ночи (Милянвичі, 1530 *AS* III, 367); вѣ(х) же народовъ ѡ(т) авраама ажъ до двѣа родовъ чтырьнадеся(т) (1556-1561 *ПЄ* 22 зв.); в воево(д)ствѣ бра(с)лавско(м): почавшы чере(з) рокъ ѡсмыдеся(т) ѡсмы(н) а(ж) до того часѣ во(з)ны(х) не было, которые бы слушне вря(д) сво(н) выконыва(ти) могли (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II. 4047, 26 зв.); Ажъ по сеймѣ указалъсе декрет сеймовый (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); я ива(н) жданови(ч) щѣние(в)-ски(н)... зе(з)нава(м)... и(ж) пнѣ ѡфана(с) ко(р)-ко(ш)ка... застави(л)... селище дѣзко(в)ское зо(в)сими... //...пови(н)стями (!) ...ѡ(т) запѣ(с)то(в) велики(х) мя(с)ны(х) рѣски(х) а(ж) до таково(г) рокѣ запѣсто(в) велики(х)... в рокѣ при(ш)ло(м) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, I, 5, 48-48 зв.); тѣлю егѡ през погѣтъ ажъ до н(д)ли свѣтлон... небыло ѡбварѡвано, цѣлю и ненарѣшне перебувало, ажъ до часѣ погребенія (Київ, 1623 *МІКСВ* 83); в то(м) же року... весна была ба(р)зо сѣхая... а що сѣяно ярины, то за посѣхою не сходило, ажъ по сто(м) петрѣ дощъ спалъ, то(ж)

почало сходити (серед. XVII ст. ЛЛ 176); вишелякихъ пожигько(в) приходячи(х) заживагъ мають ажъ до ѡ(д)дангя собе ты(х) чотири(х)сотъ золотыхъ польски(х) (Тригорськ, 1648 ДМВН 218);

(у сполуч. ажъ и) аж: я сам тѣю зѣмлю в покои держал аж и до сихъ часов, одно не вѣм, для которе причины тыи подданыи... кгвалтовне сѣ в тѣю землю мою въпирают (Шайно, 1538 АС IV, 175); болшую похвалу всходная церковь относить... гдыжъ якъ за часу семи соборовъ и нижей поныхъ... ажъ и до сихъ нашихъ днѣй въ церкви всходной... сѣтъ много, высоце учоныхъ, мудрихъ учителей (Київ, 1621 Кон. Пал. 913);

(переважно у складі приїменникових конструкцій, що виражають просторові відношення, вказуючи на певну межу або відстань) аж: И мы промежи Ихъ Милости грании на полы подѣлили, почоши ѡт рѣчки ѡт Лобанки... аж до рѣчки до Мокреца (Острог, 1506 АС III, 38); входъ на самари почошиши ѡгъ ольхового плеса и вольчѣе волю // ажъ до верхѣ а по рече тясмени ѡт ѣстья ажъ до верхѣ... староста даивалъ ихъ комѣ хотячи (1552 ОЧерк. 3. 10-10 зв.); та(м)же границѣ рѣбежи... въ береза(х) вчинили то е(ст) поча(в)ши з головы ѡ(т) долины... а(ж) до долины днепреца (Київ, 1578 ЦПБ ДА/П - 216, 108); вша мл(ст)... наехавшы... на... име(н)е жо(р)нищское... в одинѣ сторонѣ... рѣчки а(ж) до ѣстья... всѣ крѣнты пана по(д)коморого... на себе забра(л) (Брацлав, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 25); пнове Тишове... на поле ро(з)робляючи и сеножати кося(чи), почавши ѡ(т) ре(ч)ки Ѡ(л)шаницы... ажъ по место Ѡбуховъ (Горошки, 1642 ДМВН 222); Море четвѣртое идетъ ѡ(т) сѣракдѣ... ажъ подъ Византію (серед. XVII ст. Хрон. 6 зв.);

(у сполуч. ажъ и) аж і: нехай вѣдають запѣвне коториколвекъ и в'самомъ Римѣ... мешкаюгъ... и в'... землѣхъ што за Алпійскими... горами... албо за бескѣдами, ажъ и до Гадыра живѣ(т) (Київ, 1619 Гр. Сл. 195);

(у складі приїменникової конструкції, що виражає міру ознаки) аж: а на воскресеніе хво болото великое было а(ж) по колѣна (1520 Остр.л. 130);

(у складі приїменникових конструкцій, що ви-

ражають об'єктно-просторові відношення) аж: листъ его записный слово ѡт слова с початку ажъ до конца, в книги замковыя записати казалъ (Затурці, 1559 ИКА. дод. 89); вша мл(с)тъ рачи(ли)... цркъв на(ш)у малева(ти) в серединѣ... почо(н)ши зврѣхѣ а(ж) надо(л)... до(б)рыми красками (Ясси, 1565 ЛСБ I, 38); гая (ж) рука вся сина, потлучена, почавши ѡ(т) рамена а(ж) до пясти (Житомир, 1584 АЖМУ 118);

(у складі приїменникових конструкцій, що виражають об'єктні відношення) аж: вста(в)уемъ... абы ниhto... почо(н)ши ѡ(т) вы(ш)шого а(ж) до ни(ж)-шого ста(н)у... не сме(л) въ зброя(х)... до судѣ... приходити (1566 ВЛС 50 зв.); Прийдѣтежъ гѣды и пристѣпѣте до того прелюбезного ѡца нашего всѣ... //... Иноцы Агг(л)скогѣ Чина ѡ(т) пѣрвого ажъ до послѣднего, ѡ(т) старѣйшого ажъ до юнѣйшого послѣдника (Київ, 1625 Кон. Каз. 34-35); А оныхъ которыи предъ домомъ были поразѣли слѣпотю ѡ(т) намигшигѣ ажъ до наболшого (серед. XVII ст. Хрон. 31);

(уживається для підсилення висловленої думки, ознаки чи дії) аж: швлжинци спалили а(ж) салгвли за острѣгъ (!) миль вѣ (1509-1633 Остр. л. 129); а въ домехъ деревяныхъ ажъ скрозъ кули проходили сѣ тыхъ дель, которыи зъ замку великого стреляно (Луцьк, 1565 АрхЮЗР 1/1, 11); заводала на нас христіанская жона... которую есте в пол службы казали бити во уста аж до крове (Львів, 1605-1606 Перест. 44); Ажъ вкороціѣ и дальшихъ ѡтѣ отступниковъ приведеныхъ свѣдоцгвѣ доткнуся (Київ, 1621 Кон. Пал. 445); Але пойзрѣ по ѡколо себе, ажъ ты въ тмѣ сидишь, по(и)зр(и) къ горѣ на(л) себе, ажъ на(л) тобою мѣчъ виситъ (Чернігів, 1646 Перло 134 зв.);

(у сполуч. ажъ назбытъ) аж надго: Вижу, же ся ажъ назбыгъ запалилъ зъ мудрое мовы и ростегаенгъ, яко бачу, жакгли красомовѣства своего (Володимир, 1598-1599 Відп. ПО 1053); Не мовмо, же ажъ назбытъ насъ ѡобразѣли, и барзѣ великіѣ прикрости и крѣвды намъ починѣли, для чогѣ не мѡжемѣ и(х) прощати (Київ, 1637 УЕ Кал. 60);

(у сполуч. ажъ не) як не: А гдѣжъ найлѣпѣй и

стадій ма быць проповідь науки збавенное, ажъ не въ церкви (1603 *Пит.* 81):

(*уживається для вираження несподіваності дії*) коли раптом, аж ось, аж: Я до скрын пойдю, коваля призвавши... и посмотрю у скрынях, аж она [жона] мало не всю мастьност мою... выбрала (Гуляльнички, 1578 *АрхЮЗР* 8/III, 281); А коли прышло до великого мира, ажъ того у Вапыхъ "Требникахъ." пусто! (Вільна, 1608 *Гарм.* 195); Oś v Bysa Druhy sedit w toim Pekli Tá me tam stáwil pry teplí Aż ty na mene kiwáiesz Ta słowá taki wofáiesz (Яворів, 1619 *Гав.* 22); А гды прышло до речы, ажъ они всѣ издрова, и заровно зъ иными пытають (Дермань, 1628 *КММ* I, дод. 318):

(*ваодить астаані слова у речення*) аж: Зобралесьа ѡ(т)че ипáтій ажъ днѣв, на такъ погоужный доводѣ, яко паоукѣ па сѣтн (Острог, 1598 *Отп. КО* 29).

2. (*обмежувально-видільна*) лише, тільки: ѡ заборо(н)е чере(з) вря(д) кгродьски(н) во(з)ному ездити на вси справы а(ж) за листы врядовыми (1566 *ВЛС* 131); ажъ зъ двѡ(х) лоуцкихъ, зъ двѡхъ хѡлмски(х) бѣскѡпцѣ, толко са по одно(м) совѣтомъ бѣскѡпцѣ вылоупи(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 22); И завжды того въ Кгрецыи ужывають. А ку тому, того мира великого посветившы его у Великій четвертокъ, не годится повторяти, ажъ въ рокъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 195); Подданный... дочку свою... выдави бывъ замужъ за котляря..., который..., набравшиесе своесволи... прочъ пошовъ..., ажъ теперь прочули, ижъ у Синску мешкаеть (Чернігів, 1648 *ЛЮЗР* III, 157).

Див. ще АЖЕ².

АЗА *част. (стп. аза) (пिताльна)* хіба, певже, чи: А тѣлеть ѡный жидѡвскій ѡ(т) злѡта зо всѣ(х) волею згодне вѣлнтий, аза не былъ и не есть певны(м) знакомъ згоды, аза тамъ згодившиеса на свою безвмндію згодѣ, не выкрикали не веселилиса, мѡвчачи, тое на(с) боуде(т) боронити ѡ(т) всакого зла (Острог, 1598 *Отп. КО* 7); якъ се вамъ подобае(т) тое вино? смакѣ(т) ли ва(м) добре аза не пенкпе // фарбованое аза негодно до пнта (к. XVI ст. *Розм* 42-42 зв.); Аза не вѣдаець же те заразомъ... ославать и ождатъ (Євѣ а. Вільна, п. 1616 — *Прим. отел* 12 зв.); quare Аза (1643 *Уж.* 50 зв.).

Див. ще АЗАЖЪ, АЗАЛИ, ИЗАЗЖЪ, ИЗАЛИ.

АЗАБЫ *част. (стп. azaby) (пिताльна)* те саме, що аза: азабы такыя мѣста нмѣ належати могли которыя не криво присяжомѣ, яковыми они соуть, але доброго свѣдѣнѣя и неподозрѣной шюты люде(м) прѣ(з) правю соуть оуказаны (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 198 зв.).

Див. ще АЗАЖЪ, АЗАЖЪБЫ, АЗАЛИ, АЗАЛИБЫ, ИЗАЗЖЪ, ИЗАЛИ.

АЗАЖБЫ *див. АЗАЖЪБЫ.*

АЗАЖЪ, АЗАЖЪ *част. (пिताльна)* те саме, що аза: Чоמוу(ж) ѡ(т)че владыка, такъ смѣле и беспѣчне замыдлѣець ѡчи, и на пожкн выставити а правѣ всемѣ свѣтѣ свою несхваляню оцѣкровати оусилвѣець згодѣ, ажажъ не явны тоеє вѣнее бѣдноє згоды ѡвоны по всемоу томоу папрѣствѣ (Острог, 1598 *Отп. КО* 15 зв.); ѡкажи ми штѣкѣ Аксамитѣ чорного... гляди если добра е(с)т) Ажажъ видилець коли подобнѣю (к. XVI ст. *Розм.* 53); Ажажъ не вѣдаець, же са ты з нами не згажѣець ѡ вѣрѣ, и днѣв того(ж) я с тобою не маю жадной справы (поч. XVII ст. *Протр.* 186); Ажажъ Панове ра(н)цы Львовские..., шо(с) бо(л)шого На(д)то Себе быти розвмѣють, же на(с) Народѣ рѣского При бокѣ свое(м) мѣти не хотят(т) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 3); А зажъ то не великая скарапя Божого темность въ той тасмниці трутизну подавати цесаремъ, которая естъ подана ужываючимъ на позисканье живота вѣчного? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 934); тепѣрь Петре славы Доказѣи: Кды през тебе прагнетъ Рѣсь направы. Ажажъ ѡропѣ Митрополіи недодасть охѡты; Мѣрѣ не трафит(т): ты зъ Нѣа впакъ достане(ш) Цнѡты (Київ, 1633 *Евѡфон.* 307); quare, аза Ажажъ (1643 *Уж.* 50 зв.).

Див. ще АЗАБЫ, АЗАЖЪБЫ, АЗАЛИ, АЗАЛИБЫ, ИЗАЗЖЪ, ИЗАЛИ.

АЗАЖЪБЫ, АЗАЖБЫ *част. (стп. azazby) (пिताльна)* те саме, що аза: Ажажъ бы однакъ тыи ѡ(т)ствѣпци ѡ(т)гола потѣхѣ яковѣю собѣ обѣцовати могли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 198 зв.); Яко гдыбы которой ма(т)ицѣ маючой сына єдиначка пенкного, мѣдрого... приплюса его погрести, аза(ж)бы не буставичнаж жалость и поседневныи слезы ей з того были (Вільна, 1627 *Дух. ѡ.* 173).

Див. ще АЗАБЫ, АЗАЖЪ, АЗАЛІИ, АЗАЛІИ-БЫ, ИЗАЗЖЪ, ИЗАЗЛІИ.

АЗАЛІИ част. (стп. azali) (питальна) те саме, що аза: азали не во(в)на овцѣ оуказѣ(т), якъ и козѣ острѣе космы (Вільна, 1596 З. Каз. 82 зв.); Я барзо хочѣ бѣти // ѡдели ми тѣ шѣдкѣ мѣса Азали не маснѣ рѣкѣ такъ естѣ маю ле(ч) не моѣ дотыкатисѣ (к. XVI ст. Розм. 20 зв.-21); Азали вжды з мл(с)рдѣя своего... и се(р)дце и хѣтъ Его к(р) м(л) до того наклонѣ(т), якобы шѣкого шѣ в чомъ не кри(в)ди(т)и (Луцьк, 1600 ЛСБ 349, 1); азали не вапа королевская милость по смерти митрополитовой // мни митрополію даги рачил (Львів, 1605-1606 Перест. 41-42); Але мѡви(т) до на(с), Азалимъ вѣмъ еше мѣло зостѣви(л), зостѣвивши такъ мнѡго добръ и клеѣнѡтовѣ (Київ, 1625 Кол. Каз. 32); зычили быхмо собѣ самодержца господаря тако(го)... яко Вапа ца(р)-ская велможно(ст)... азали бы пре(д)вѣчное пророчество ѡ(т) христа бѣа нашего исполнилося што все в рѣкахъ его стѡе мл(с)ти (Черкаси, 1648 ВУР фотокоп. N 12).

Див. ще АЗАБЫ, АЗАЖЪ, АЗАЖЪБЫ, АЗАЛІБЫ, ИЗАЗЖЪ, ИЗАЗЛІИ.

АЗАЛІБЫ част. (стп. azaliby) (питальна) чи ж: Наза(в)грѣе ожидалисѣмы, азали бы митрополит(т) з якою ѡбѣмовою вчорашнею оменкѣнѣ с призвашемъ на(с) до яки(х) памѡвѣ в посредокъ насъ быти присла(л) (Острог, 1598-1599 Апокр. 12 зв.); мѣжъ шѣкаѣи мѣдрѣи оучинивши пилность ѡ своей забавѣ кѣспѣлѣса, всего што сѣ на свѣтѣ // дѣетъ спробовати, азалибы в чомъ пожитокъ наполю (Вільна, 1627 Дух. б. 353-354).

Див. ще АЗА, АЗАБЫ, АЗАЖЪ, АЗАЖЪБЫ, АЗАЛІИ, ИЗАЗЖЪ, ИЗАЗЛІИ.

АЗБУКА, АЗЪБУКА ж. 1. Азбука, алфавіт, абетка: Каталогъ Рѣчьи и Повѣстїи находачи(х)сѣ в Бѣсѣдахъ Стѣо ѡ(т)на нашего Макарія Єгїпетскаго, вѣдѣвѣтъ Азѣбѣки (Вільна, 1627 Дух. б. 387); Бѣква, азѣбка, алфавѣ(т), або абеѣдло (1627 ЛБ 12); Писмо: азѣбка, съѣта(н), змежи азѣбки кограѣ колѣвѣ(к) лѣтѣра // такѣа зовѣтъ писмо: яко а б в г д. и прочѣа (Там же, 81-82).

2. (вѣнїя читати) грамота: а потомъ до шко-

лы... впали... детокъ велю шляхецкихъ и люду посполитого ученихъея заставши, одних, книги одбираючи, о голови // имѣ ими (!) пагайками безвинные билн, секли, злучали з нихъ азбуки (Луцьк, 1627 АрхІОЗР I/VI, 593-594).

3. Правдиве, істинне вѣнїя: Где ку зрозумѣнью повторивши мое першыя слова, пыгѣ знову указати неостѣпаную старожитность нашего Православия, а вапего кривославия... //... и того чогось хотѣль зъ азбуки ти научити, кѣдыжъ зъ псевдологии не бачу (Слуцьк, 1616 АрхІОЗР I/VII, 266-267).

азбука пасхальная — (таблиця для визначення часу щорічного святкування Великодня та інших т.зв. рухомих свят) пасхалія: азѣбѣкѣ пасха(л)ноюу зъ тѡй таблицки мѡже(т) познѣти, на котрой литѣрѣ рѡкъ стои(т), и в котрой днѣ М(с)ца Пѣсха боудѣ(т) (Острог, 1612 Час. Табл. 311).

АЗБУКОВНО приел. Буквами, буквенно: Типографски Азѣбковно Число Книги (Київ, 1628 Дор. Поуч. 520).

АЗБУЧНИКЪ ч. Буквар: Бѣкварѣ: азѣбчники (1627 ЛБ 12); abeceda(ri)us, азбучникъ, а(л)фави(т)-никъ (1642 ЛС 62).

АЗБУЧНЫЙ прикм. Азбучный, алфавітний: а называються те(ж) стѣхїями и лѣтѣры азбучными, ижъ зъ ни(х) вѣ книги свѣи написаны (1627 ЛБ 234); порядкомъ азбучнымъ див. ПОРЯДОКЪ.

АЗИМА ж. (гр. ἄζυμα) маца: Если бы который Єп(с)пѣ... або хітокольвѣкѣ зъ каталогѣ Клірико(в), постѣлѣ зъ Жидаїми ... або ѡ(т) ни(х) азимы, то естѣ опрѣсноки приймѡваль... зверѣчи зъ стѣвѣ (Київ, бл. 1619 Аз. В. 275).

АЗОТЧАНЕ мн. (мѣшканці м. Азотѣ) азотчѣне: коли на свѣтаню вѣстали азотчѣне назаѣгрѣе, ажю дагонѣ лежалѣ тварю на земли, предѣ скринѣю т(с)днею (серед. XVII ст. Хрон. 202).

АЗЪІ, АЗЪ займ. (ц.з. азъ) я: Се азъ рабъ вл(а)-д(и)кы моеѣ І(сѣ)с(у) Х(рист)а Іѡ Стефан Воевода ... знаменито чиним не симъ нашимъ листѡмъ (Гирлов, 1519 ДВВ II, 1); Се азъ геднонь Болѡба(н) епископъ галицкии Львовски(н) и каменца подо(л)скаго (Львів, 1585 ЛСБ 70, 1); Сего ра(ди) и са(м) хс̄... рѣк(т) а(з) ѡ(т)ци мо(в)и при(н)демо и ѡбите(л) в ни(х) съзѣво-

римо (Перемишль, 1592 ЛСБ 399); А ѿ собѣ а(з) и са(м) свѣдите(л)ство ва(м) даю, яко гра(м)мати(ч)-ного дроба(з)кѣ не и(з)оучи(х) (1599-1600 Виш. Кн. 203); азъ мѣмо идѣ (поч. XVII ст. Проп. р. 165); ѿ Хе Црѣ и Бже мой. Азъ недостойный рабъ твой (Чернігів, 1646 Перло 74); Азъ Григорій Пецякъ... книгу рекомую трю(дѣ) по(ст)ную и (з)о... Олексою Гусако(м)... даемо... До Ц(е)р(кв)и С(вя)того Храма (Синечола, 1648 ЗНГШ XIX, Misc. 8).

Див. ще Я, ЯЗЪ².

АЗЪ² ч. 1. (назва першої літери у слов'янському алфавіті) аз: Азъ. двѣ рѣчачи(т), в' азбѣцѣ Славѣнско(и) Первомѣ Писмени има: а в' язѣкѣ Славѣнском' мѣстоймени, Я (1627 ЛБ 5); ани аза знати — ні аза не знати, нічого не знати: мнѣ са вѣди(т) лѣпше є(ст) ани аза знати, то(л)ко бы до Ха са дотиснѣти, которы(и) блже(н)нѣю простотѣ люби(т) (п. 1596 Виш. Кн. 225).

2. Вл. н. : Ми(с)ко Азъ (1649 РЗВ 52 зв.).

АИРНЫЙ див. АЕРНЫЙ.

АЙНО част. (підсилювальна) (аживається у сполученні з питальними словами для посилення питального речення) так, отожд; діал. айно: Айно, чомъ Христоєъ истямляеть на судѣ сесѣ дѣла? (XVI ст. НС 12); И позвѣдовали его вуйняне (в рук. вун(н)яне. - Прим. вид.) и рекли: Айно, мы што учиниме? (Там же, 20).

АКАДЕМИЦКИЙ прикм. Академічний: до писанья того листа оудале(м)са а не для шалѣное ѿказѣлости, ани для прѣжнихъ академіц'кихъ школныхъ бгословцовъ свѣровъ (Дермань, 1605 Мел. Л. 10).

АКАДЕМИЯ, АКАДЕМІА, АКАДЕМІЯ, АКАДИМІА ж. (гр. Ἀκαδημία) (навчальний і науковий заклад) академія: Але ... бачу, ижесть есть ученъ академии Острозьское (Володимир, 1598-1599 Відп. ПО 1053); О чомъ читай себе казанье князя Станислава Кгродицкого, доктора и проѣссора академии Виленское, въ року 1587 выданое (Вільна, 1599 Ант. 771); Не пристоить тежъ мнѣ и того замолчати добродѣяства... же Академіа та(к) мно́го народови напемѣдъ пожи(т)кѣ и оутѣхи принесла, ижъ немѣло з' неи людеѣ оучоныхъ... вышло (Київ, 1631

Тр. П.8 нenum.); въ академіи іноческой глаголемо(м) в скитѣ, да(т) се(п). ѿ дня, в лѣто хво ахлг(м) (Скиг Манявський, 1633 ЛСБ 520, 1 зв.); Григорій Бѣтвичъ, Стѣдентъ презѣцной Акаде(м): Замон(с): (Львів, 1642 Бут. 3 зв.); academia, академіа (1642 ЛС 64); важылисе... якуось акдемию въ Кислине... фундовать (Люблін, 1644 АрхІОЗР 1/VI, 789); Академіа. Academia (1650 ЛК 4135).

АКАФІСТЪ, АКАФІСТЪ, ОКАФІСТЪ ч. (гр. Ἀκαφιστος) (хвалєбний спів, молитва в честь Христа, Богородиці та окремих святих) акафіст: а въ каждѣю недѣлю... ѿкафистъ святой Богородицы... //... абы пѣли (1577 АС VI, 79-80); тыи Стѣи Млѣвы Акафѣстами з' грѣцкогѣ язѣка названы, же Несѣдаючи читѣтиса маю(т) (Київ, 1625 Кіз.Ходк. 5 нenum.); Акафѣсты, якъ мно́го но́чий, читаючи, Бгѣ, Чистѣю Двѣ, за вѣхъ благаючи, Стравиль (Луцьк, 1628 Андр. Лям. 5); при Акафѣстахъ и Параклѣсѣ, частѣо маємъ мовити гоє по(з)доровлѣтѣе, абы она [богородиця] насъ... боронѣла ѿ(т) всегѣо злѣгѣо (Львів, 1646 Зобр. 20).

АКВАБИТА ж. Те саме, що аквавита: Яжъ хоти(л) Абы поту(ж)ни(и) пошла справа просило(м) ѿ(т) него писа(н)я — до пѣа локгофета и даровало(м) му аквабиты (Ясси, 1627 ЛСБ 499, 1 зв.).

АКВАБИТКА ж., настл. Оковитка, горілочка: А п(н) локгофетъ мови(т) Акваби(т)ку А до того цукрѣ робленого по фу(н)ту (Ясси, 1627 ЛСБ 499, 2).

Пор. АКВАБИТА.

АКВАВИТА, АКВАВѢТА ж. (лат. aqua-vitae "вода життя, жива вода") (горілка, тільки один раз дистильована) оковита: выда(н)... патріа(р)сѣ все(н)скомѣ... шкату(л)ку з фляша(ми) и а(к)вавѣтою (Львів, 1630 ЛСБ 1052, 4 зв.); Горельки простой куфъ две, аквавиты куфа одна (Луцьк, 1649 АрхІОЗР 3/IV, 133).

Див. ще АКВАБИТА.

АКВАВИТЫЙ прикм. Оковитий, горілка аквавитая див. ГОРЬЛКА.

АКВАВѢТА див. АКВАВИТА.

АКВѢЛІОН ч. (лат. aquilo) північний вітер, аквілон. Образно: Юж весна і лѣто зимѣ уступаюг, Юж жнива і осѣнь аквѣліон голдукут (1648 Елєг. 152).

АКЕЛДАМА ж. (ар. hekal "поле" + dama "кров") поле крови: явно то є(ст) всѣ(м) меіпкаючи(м) въ ерусалиме я(к) названо поле азыко(м) ѝ(х) акє(л)дама то є(ст) поле крови (II пол. XVI ст. КА 4).

Див. ще АКЕЛДАМЪ.

АКЕЛДАМЪ ч. Те саме, що акелдама. *Образно (несхвально, злобно про церкву):* Скоундъ бы са церковь Акелдамомъ мѣновала, Кгды бы таковыи злыи ѝдъ в' собѣ оукохала (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405).

АКИ спол. (цсл. акы) (зв'язує члени речення) (порівняльший) як: да не будетъ родъ и(х) христианьски(и) аки бе(э)словесенъ ненавчения ради (Львів, 1586 *ЛСБ* 72, 1); Либо утаилося то от тебѣ, Скарго, или не нмѣеш вѣдомости о том или как повод доброволнѣ, аки аспид глухий, затыкает уши (1608-1609 *Виш. Зач.* 218); и такъ всѣ аки вода оупадаемо (поч. XVII ст. *Проп. р.* 213).

АКИНФЪ ч. (гр. ἀκινθός) (дорогоцінний камінь) яхонт: Рєклъ г(с)дъ до Моисєа мѡвачи: мѡвъ снѡмъ Ізраилєвымъ абы мнѣ взяли пѣрвость ѡ(т) ко(ж)дого члѣвка (!), а то есть пѣрвости, золото, сребро, мѣдь и Акинфъ, и шарлатъ и кармазинъ свѣконный (серед. XVII ст. *Хрон.* 101 зв.); А такъ пошли мнѣ члѣвка оумѣтнаго который бы оумѣлъ робить злогомъ и сребромъ... и акинфомъ (Там же, 293).

АКИАНЪ див. ОКЕАНЪ.

АККОЛИТЬ ч. (гр. ἀκόλωνος — шматок (хліба), ἀκόλος — кроткий) церковний прислужник: Пѣршій єсть, вратарства, алболи вратарь. Дрѣгий члѣць, или пѣвецъ. Трѣгий екзоркиста, ѝли заклинатель, Четвѣртый акколитъ ѝли свѣщенѡсець. Пятый по(д)діаконъ (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 16).

АККОМODOВАТИ дієсл. док. (стп. akomodo-ває, лат. accomodare) (зробити придатним для використання в певних умовах, з певною метою) пристосувати: для того сты(и) василій ємоу слова тыхъ пса(л)мисты не бои(т)са а(к)ко(м)модова(т) (!) або приспособова(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 256).

АКОБЫ див. ЯКОБЫ.

АКРИДЫ, АКРІДЫ, АКРЫДЫ мн. (гр. ἀκρίς, -ιδος) 1. Рід істівної саранчі: И былъ ѡван' нь одѣванъ вълосами вел' боудовыми а поясъ кожаныи по бѣдрѡ(х) єго і ядалъ акрѣды (саранчю) и мѣ(д) дѣкыи

(1556-1561 *ПС* 129 зв.); Сей акрыдами и мѣдѡ(м) дивны(м) лѣсны(м) в поустьѣни палестиньской жилъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 247).

2. Рослина, трава: акрѣды, вс(р)шки дерєваннѣи пѣча (1596 *ЛЗ* 25); акрѣды: трава а(б) зѣ(л)є котрогѡ корє(н) в'коло себе ѝны(х) зелѣ(и) сма(к) притагає(т), идѣчний до вкѣше(н)а и трвалый в' сѣгости є(ст) (1627 *ЛБ* 173); А ижъ Акрѣды ѡныѣ або прѣжѣє трава сѣт' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 889); Кормла Іоаннова была Акрѣды, або прѣжѣє (Там же).

АКРОСТИХІСЪ ч. (гр. ακροστιχίς) акростих: акрѡстѣхїєь, краєгран: Рѡжай вѣрша такъ злобєны(и), же на вышшїи литєры и головнїи има якоє або мѡвѣ замыкаю(т), прє(э) главы вѣршѡ(в) перєходѣчи (1627 *ЛБ* 174).

АКРЫДЫ див. АКРИДЫ.

АКСАМИТНИЙ див. ОКСАМИТНИЙ.

АКСАМИТНЫЙ див. ОКСАМИТНИЙ.

АКСАМИГЪ див. ОКСАМИГЪ.

АКСАМИГЪНЫЙ див. ОКСАМИТНИЙ.

АКСИОМА ч. (гр. ἀξίωμα) аксіѡма: ѡ(т)ко(л)и навышшїи поганскїй фѣлѡзофъ Аристѡтелєсь зоставилъ таковое Аксиѡма. Конєць Пѣршїй є(ст) в' прє(д)савзѣтїю послѣднѣїшїи в' выкопаню (Львів, 1646 *Зобр. (передм.)* 2 зв.).

АКТИКОВАТИ див. АКЪТКОВАТИ.

АКТОВАТИ дієсл. недок. (що) (про судову справу) відбуватися, точитися, режї глядатися: при оправованю се справы межи... Яномъ Грузєвичемъ... а велебнымъ... Пѣстромъ Могилою... позванымъ о якоєь выбитє з кгрунту якобы до села Бугаєвкїи належачого, дня нинєшнего актованє, обличєнє постановившїися... Сєрафїонъ Билскїй... Нектарїй Занєвичъ солєнитєрь се свєдчили (Люблїн, 1636 *АрхїОЗР* 1/VI, 726); тая справа,... у ро(з)ныхъ судовъ,... по ки(л)какро(т), з великимъ, сумѣпто(м) и шкодою єє, актує(т) и точи(т),... и єще длу(ж)шїую рємора(м) и проло(н)кгацію мєла (Житомир, 1639 *ККПС* 193); тую справу зо вси(м) єє єфѣж(к)го(м) на и(н)ши(и) тє(р)минъ, на которо(м) я бо(л)шїую справу в судє... актованую покажу, ѡ(т)ложитъ рачили (Люблїн, 1643 *ДМВН* 230).

Див. ще АКТОВАТИСЯ.

АКТОВАТИСЯ, АКТОВАТИСЄ дієсл. недок. (про судову справу) відбуватися, точитися: тая справа не з акторату его м(л). папа бельсько(г)[о]... але кня(жт)... Коре(ц)кихъ за по(з)вомъ моимъ по(д)-комо(р)скимъ... есть приволана, и актуе(т)се (б. Вільнашки, 1639 *ККПС* 275); дилицію позваны(и)... повинеть будетъ пробовати на те(р)мине пришло(м) с книгъ оного кгроду, в которомъ се справа... актовала (Київ, 1643 *ДМВН* 248); Еремия Михал Корибут по справахъ подданныхъ своихъ...//... которая бы ся колвекъ справа передъ поменеными судами... актовала и до суженя припала, дае моц и зуполную пленипотепъцню... Станиславови Косцелскому (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 186-187).

Див. ще **АКТОВАТИ**.

АКТОРАТЬ, АКЪТОРАТЬ ч. (стп. aktorat, лат. actor) право однієї із сторін на першочергове наведення доказів своєї правоти: до одослання тоє справи на поле до подкоморого и проваженя поводом акторату и направеня границ старовечных, през продков верности ванное попованых ... на рокъ выш написаный тымъ позвомъ позовають (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* I/VI, 546); такъ же и до прислуха(н)я се присуже(н)я акторату... акто(р) з све(д)ками на справе(д)ливое ведене и сыпаптя границъ менованихъ, присегу выкопати схочеть (Шумськ, 1639 *ККПС* 221); я, комо(р)никъ, взы(с)ку с присуженемъ ак(г)орату... з учиненемъ и вложетъемъ протє(с)-гацїи... была бы того потреба, взда(л) (Горошки, 1643 *ДМВН* 233); Еремия Михал Корибут... созиаль, ижъ... будучи опекуномъ кпжать их млстей прирожным, такъ з акторату своего и помененыхъ кпжать их мл... //... дае моц и зуполную пленипотепъцню... Якови Заваде ... Якови Сусллови (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 186-187).

АКТОРОВЪ, АКЪТОРОВЪ прикм. (належний позивачеві) позивачів: а мы по(з)вани бѣдѣчи... ъ то(г) свѣдѣ стати... //... и всяко(г) постѣпкѣ акторового бы и неправъно(г) пичи(м) николи не бѣречи сами ани чере(з) ѣмоцованого не апеллюючи до инъшого свѣдѣ... во вьсе(м) се зара(з) та(м) же и ѣ(и)стити бѣде(м) повигыня (Кременецъ, 1599 *ЛНБ* 5, II 4050, 34 зв.-35); су(д) головны(и) декретомъ своимъ... з

ѡчевистое ро(с)правы ѡбєю(х) сторо(н) за тою и(н)квизицією А за доводы Акторовыми пнѹ по(д)-коморому б(р)асл(а)вскому всѣ тые добра кгру(н)ты его выбитые присѣди(л) (Винница, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 106); Репротє(с)товальгсе пленипотє(нт) акторъ имене(м) при(н)цыпала своє(г)[о] (Горошки, 1642 *ДМВН* 221).

АКТОРЪ, АКЪТОРЪ ч. (лат. actor) 1. Позивач: поводова, оскаржена або потерпіла сторона: то вчинить еси и для того шкоды помененные нагороди(т) которые себе инаѣмъ або и(н)стикгато(р) // нашь на десеть тисече(и) гриве(н) и томѣ акторѣ проти(в) тебе по(с)тѣповать иго право ѡкаже(т) (Вільна, 1580 *ЖКК* I, 190-191); ѣмоцовапы(и) его мл(ст)н пна воеводы... григоре(и) деде(р)калю заховавши себе всѣ ѡбороны правныє: не вдаючися в право, не призваючи нале(ж)ности свѣдѣ актора га(к) те(ж) рокѣ ани позвѣ поведи(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25 зв.); Акто(р) се све(т)чы(т) на по(з)ваного же проти(в)ко ко(м)промисови зволочает(т) справѣ (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 17); хто до чого, не належитъ, то тежъ и права не маеть... за чымъ Просила ѡ(д) Актора Яко пеналежъного волъности (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 140 зв.); шюлиа 19 кдды ппѡве акторове складалиса на выкѣпно процесѣ с пого(м)-ками ка(м)пѣяновыми та(к)же и за дворо(м) отослати то(т) процесъ обѡвѣ(м) виива воце допѣстили ѡпы(м) апеллации далє(м) и я на тѣю справѣ велѣгъ (!) рахѣ(н)кѣ fr. 20 (Львів, 1636 *ЛСБ* 1054, 18); и актор о(т) стороне поводова(и), ѡ которого поциоритатемъ ѡ(с)ве(д)чалъсе у(з)наль (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 238).

2. Дідич, власник: позваные... з стрелбою огнистою, кгвалтовие на добра наше и державы пререченого актора местечка Домонтовъ, Песчаное и Злютопопгъ насхали и оные добра и села, до нихъ належачие, опановали (Варшава, 1639 *ЧИОНЛ* XIV-3, 154).

АКТОРЪКА ж. Дідичка: на сєйме теперепльсьмъ //... припадал термин... в справе о забранє... кгрупповъ... потомкови деда, матки и брата акторъки (Варшава, 1645 *ЧИОНЛ* XIV-3, 174-175).

АКТЪ, АКЪТЬ ч. (стп. akt, лат. actus) 1. (окрепий прояв якої-небудь діяльности) акт, дія, рішєння.

розгляд: для которе де(н) со(л)живости моє(н) и не будѣчи ѿ(т) ни(х) бє(э)пє(ч)пы(н) вєсполо(к) з ними ты(х) акто(н) спра(в) судовы(х) роко(н) пєдавню прѣ(н)лы(х) справова(ти) в книги записыва(т)... не могу (Володимир, 1567 *ЦДАК* 28, 1, 2, 7); то(т) ю(э)ны(н) тую фру(н)дацію юри(э)дичии (!) моє(н) ѿ(б)вола(л) и публикова(л) зачи(м) мя по(д)комо-ри(н) до акту тоє sprawy сторона(м) приступова(т)... наказа(л) (Кремень, 1606 *ЛНБ* 103, 60/1с, 254, 46 зв.); хогячи такового поступьку своего унши на певнѣны(х) поводовѣ, которые зѣ звыча(н)ною то(л)ко брошо на(д) два(д)ца(т) конє(н), ле(д)во што бо(л)ше, до акту приехали, уперезаючи протєсташи свою (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 237).

2. Церемонія, обряд: Лечѣ я и самѣ очевистє при том... был, кгда в костелє... томѣ актѣ се ѿгпривовальт (Луцк, 1606 *АрхЮЗР* 8/III, 522); При то(м) жалоспо(м) актѣ хочѣ оуказати якін шпото гєтма(н) повинєть мѣвати (Київ, 1622 *Сак. В.* 49); абѡвѣмъ // згромажающисѣ на такіи акты нѣчого иного нє дѣбали, єно плакали и рыдали, такѣ на Погребєнїи якѣ и по Погребєнїи (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 8-9); и такѣ за брата... єсть приняты(н) и полчєны(н) межн нами и для того и писмо(м) симѣ єсть означєны(н) тєнь актѣ во вѣчныя роды (Львїв, 1650 *ЛСБ* 1043, 78).

3. (дїя в театральній виставї) акт: Прѣнїий актѣ той комєдїи на триоу(м)фѣ ха̄ ба̄ нашего, кды до Єр(с)лімоу... вѣждѣет, забавитсѣ: дрѣтїи покаже(т) свѣта того мѣрпо(ст) и ѿ(т)мѣнно(ст) (поч. XVII ст. *Проп.* р. 80 зв.).

4. (правовий урядовий документ) акт: Причинѣ того гѣд єсть, же вѣдаємо, ижѣ в ты(х) актахѣ чере(э) похлѣбцы двѡрѣ римского в коупѣ зложонныхѣ мноґо сѣ такіхѣ рєчїи найдоуєтѣ, которые фѣндаментѣ правды не маюгѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 151 зв.); та(к) и суд(л) того доводу и возного не багачи ку бо(л)шо(н) тоє sprawy во(н)гливости в то(м) акте не означи(л) и за пєведомо(ст) вчинити того не мо(г) (Вїшниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); ѿ томѣ стѣгѣ лѣбо бы болшѣ такѣ зѣ старѡѡ якѣ и зѣ новѡѡ Тєстамєнтѣ мѡвити годїлосѣ, алє же намѣ ѿ томѣ нѣгѣнїий актѣ мѡвити не позволає(т) (Київ,

1646 *Моз. Тр.* 925); актѣ граничнїий — акт, документ із визначєнням границѣ: розмежувальнїий акт: сторона поведова домавѣє(т)сє..., абѡмѣ ѿ(д)тѣвѣвши таковоє ѿ(д)роче(н)є того актѣу гранич(н)ного, чере(э) є(т)ѡ|м(л)... выданѡє, до ко(н)тинуювагѣя ѡного приступилѣ и стороне по(э)вано(н) справоватисє наказальт (Вїльпанка, 1639 *ККПС* 228).

5. лише ми. акта (урядовї книги) акти: Минѣта из актѣ права рѣско(г) (Каменєц, 1577 *ЛСБ* 1201); а до того и ко(н)тровє(р)сыи єго прє(э) возного до актѣ поданѡє всеє не вписали (Вїшниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); Кото(ри) рєлѣшио свою учинивши, просилѣ, абѣ была при(н)ята до акт нини(ш)ни(х) и записана, што ѡтримальт (Житомир, 1649 *ДМВН* 191); мєнованїий протєстанєць просилѣ, абѣ тѣя єго протєстѣция... и возного рєлѣция до актѣ приняты и записаны были. — што отримальт (1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 532); акта братские — книги для запису документѣв церковного братєства; братєскї акти: ѿ(т) пѣѣ Федѡра Малєра дарови(э)нѣ пана дѣлди(н)ского ѡ чо(м) в акта(х) бра(т)ски(х) ѡ ѡста(т)ка(х) прочтїи вєлємѣ... 100 (Львїв, 1621 *ЛСБ* 1049, 2); акта гродские — книги для запису документѣв мїського самоврядуванїя; гродєскї акти: для лѣпшєн іѣры элєцїлєсмѣ тоє оповѣданїє нашє... кнѣзю юрємѣ горєкомѣ послѡви воєво(д)ства кїєвского, до актѣ кґро(д)скихѣ... допєсти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 35); Пере(д) вґрядомѣ актѣми нинєннїими кґро(д)скими Житомерьскими... //... до приня(т)я шєже(н) мєновано(н) sprawy ѿ(т)... Пана Крышпѣтѡфа... подальт... Лѣвдѣмѣ (Житомир, 1650 *ПВКРДА* II-3, 40-41); акта єлєктовые — книги для запису виборцѣв абѡ осѣб, обраних до певнїих органѣв влѣди; єлєктовї акти: На што Акта Єлєктовые И фѣндация цєховѣ, ал(л)бо Бра(г)ствѣ реме(с)ны(х)... ты(х) намѣ книгѣ Єлєктовы(х) Боронягѣ (Львїв, 1609 *ЛСБ* 421, 2); акта земские — книги для запису справ земських судїв; земськї акти: А видєчи бы(тї) тѣє ли(с)гы целѣє... и пнѣчо(м) непѣрдѣтлѣє... до актѣ шнѣнїи(х) зє(м)ски(х) вписати вєлєли (Кремень, 1601 *ЛНБ* 5, II 4050, 32); акта подкоморские — книги для запису судовїих справ, повѣзаних з розгладѡм та розмежуванїям земєлѣ, мѣсткѣв; пѣдкѡ-

морські акти: Которы(и) ли(ст) обвеша(л)ны(и) до актъ по(д)комо(р)скнхъ поданы(и), в тые слова писаны(и) (Люблін, 1643 ДМВН 229); акта посполитые — книги для запису публичних справ; публичні акти: для лѣпшеи вѣры злещилисьмы тоб оповѣданье наше... послѡви воево(д)ства кѣвского... до актъ посполиты(х) ввѣсти и екстракты до воево(д)ствъ взати (Острог, 1598-1599 Апокр. 35); акта радецкие — книги для запису справ мѣського уряду; акти мѣської ради: братия всѣ моло(д)шые кѣтъ свои бра(т)скіи, прешлы(м) ста(р)шы(м)... дали, и до актъ раде(ц)кихъ ввели (Львів, 1644 ЛСБ П43, 61).

АКТЫКОВАНЕ с. (в актові книги) вписання, виписання: Который то возный... тот инвентар... до актыкованя до книг пинешних на вряде подал (Овруч, 1600 АрхЮЗР I/VI, 287); Позивае(т) до постанове(н)я ниякого дми(т)ра радевича... котори(и) сме(л)... // ка(р)тѣ змышленю сфабрикованю до кни(г) пода(л) и ты(м) волю небо(ж)чници за(т)ру(д)ни(л) до актыкова(н)я (Вінниця, ЛНБ 5, II 4058, 52-52 зв.).

Пор. АКТЫКОВАТИ.

АКТЫКОВАТИ, АКТИКОВАТИ дієсл. док. (стп. актуковаѿ) (цо) (в актові книги) вписати, виести: тежъ черезъ листь мой отвористый, под печатю мою... давши его перве, передъ послашемъ возного... до книгъ урядовыхъ кгородскихъ актыковати (Луцк, 1587 АрхЮЗР 6/1, 164); теде... на томъ аркушѣ, што хочуть, напишуть и маестности того шляхгича... до книгъ гродскихъ актикуюгъ, — такіи то вызуиты маюгъ свои шгуки (бл. 1626 Кур. II. 20); до... ѡ(т)ца єпископа посылале(м) с тесгаме(н)то(м) небо(ш)ки пни бѣча(н)ко(и) далє(м) на вко(ш)ты абы а(к)тыкова(н) г. 44 (Львів, 1633 ЛСБ 1054, 4).

АКЦЕНТЬ ч. (лат. accentus) (позначка наголосу на письмі) акцент, наголос: пишете же вдаютъ тебы а(к)центовъ 20 недоставало, то неподобная, до того рѣ(с)кого пи(с)ма и гре(ц)кого є(д)ны су(т) акце(н)ты, то не дефекты пи(с)ма але раче(и) дефектъ милости бли(ж)него (Львів, 1642 ЛСБ 559, 1).

АКЦЕСІЯ ж. (стп. aksesja, лат. accessio) здобуття права на власність; угода про прибуток: яко

ничого томѣ несуволочала сполѣчность наша з грѣческими црквами, такъ з дрѣгои стороны сполѣчность з ри(м)скимъ костѣло(м) жадной бы в той мѣре акцесіи (не полі: прибу(т)кѣ. - Прим. ред.) не оучинила (Острог, 1598-1599 Апокр. 203 зв.).

АКЦЕССОРЫЯ ж. (стп. aksesoryja, лат. accessorium) юр. Вирок: констытуция есть и право посполитое, же судъ отъ тыхъ акцессорий апелация допускати не маєт (Володимир, 1592 АрхЮЗР I/I, 330).

АКЦИЯ, АКЦЫЯ, АКЪЦИЯ ж. (стп. аксія, лат. actio) 1. Справа, судовый процес: а пово(д) с права посполитого вказа(л) же и тые дрѣгие вчасники в позовѣ вложоные и знесетьемъ позову ничого то(и) акъции мое(и) противъ нему дерекговать не можетъ (Кременець, 1600 ЛНБ 103, 15/1 с, 1860, 17 зв.); Я Станисла(в)... а я Полониа Черевчыевна малжонка его власнаа... есмо позывали по(з)вы земскими... пана ведора Ходику... ѡ некоторыи кривды мои и килка акцы(и) задали имъ были в которы(х) се были апелация(и) на трибуна(л)и выточыли (Київ, 1621 ЦНБ II 20756, 1); А тежъ сторона не ѡ кгрунть Тули(н)ски(и)... але ѡ кгрунть Леци(н)ски(и), якобы кгвальтомъ ѡкупованы(и), акъцию свою неви(н)не и(н)те(н)товала (Житомирщина, 1639 ККПС 195); панъ Ягъ Трємъбигъки(и)... ѡхороняючи целости права своего... // абы жа(д)ное бе(з)правье такъ праву, яко и добромъ своимъ пре(з)акъцию теперешнюю не заходило... повгоре протестовальсе (Ісаїки, 1643 ДМВН 252-253); такъ же неконътентуючисе взятъемъ котъла и инъных речей... забранемъ и на свой пожитокъ обороченьсемъ, о некоторые вже кривды, шкоды и деспектъа сугъ акции зачатые (Володимир, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 475); дати акцию грабежовую — порушити судову справу про грабѣж: она теде, не позвавши до выкупна тое тканки, дала акцию грабежовую, за чимъ слушне позванный [утверждае] же не грабилъ (Володимир, 1638 АрхЮЗР 3/1, 365).

2. Позов: (с)правы ѡное вла(с)ное деди(ч)... жора(в)нишки(и) скѣте(ч)не влилъ и справы до тое акцы(и) належачие всѣ до рѣкъ... ѡ(т)далъ (Люблін, 1601 ЛНБ 5, II 4050, 9); то(т)же вмоцованы(и) позван(о)г)... просилъ абы сторона поводовая всѣ контента

в позве менованые показала А мяновите протестацію и двєсть процєсь в то(и) справе зачаты(и) штьколъ можетъ се показать же тая акция неналежна и неслушне поводъ ш тѣю мнимандю кривдѣ чинитъ (Вінниця, 1605 ЛНБ 5, II 4051, 65); позъванная Сторона... поведила же тая Акция мниманая єсть неналежная абовемъ... жадного тыгдлу права и претєньсѣ такъ до тоє має(т)ности... и до тыхъ подьданныхъ, не показѣть (Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 141).

АЛАБАНДИНЪ ч. Назва коштовного каменя: алабангина по латы(н)ски... то(т) каме(н) алабандинъ названъ єсть по землѣ гдѣ ш(н) расте(т), во алаба(н)ски(х) страна(х), а та земля лежитъ во асии велицѣи (XVI ст. *Травн.* 487 зв.); алабандинъ цвѣ(т) имѣеть черле(н) и чистъ подобно сардїевѣ каменю (Там же, 487 зв.).

АЛАВАСТРЪ, АЛАВАСТРЪ ч. (*гр.* ἀλάβαστρος, *лат.* alabastrum) 1. Алабастр, гіпс: алавастръ, каме(н) єсть та(к) названы(и), -и(с) того камене оуробленный слѣнокъ, албо скрино(ч)ка (1596 ЛЗ 25); Алавастръ. Alabaster. Alabastrites (1650 ЛК 4135).

2. (*посудина, зроблена з албастру*) глечик: А коли шнь былъ въ виѣнанїи в' домоу сїмона трудоваго (прокаженого) и сѣдѣль за столомъ и пришла к' н(є)моу жѣна котораѣ то мала алавастръ мира [банкоу олѣю] нарѣда пїстикїа многѣнны (з нарѣдового корєна) и рѣзѣвичи банкоу вѣльляла на главоу єго (1556-1561 ПЄ 183 зв.); алавастръ, или сткланий(а): Ба(н)к(а), албо слѣнокъ алабастровый, албо нѣчи(н)є бє(з)вхоє (1627 ЛБ 174).

АЛБА ж. (*стп.* alba, *лат.* alba) (*білий довгий одяг, який католицькі священники одягають під ризу*) алба: тамже при томже костеле на розныхъ мєстахъ... орнаты, капы... ручники, албы, дзвоны, дзвоньки... позакопывал и поховал (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 269).

АЛБЕСТЕНЪ ч. Назва коштовного каменя: агатисъ по латы(н)... каме(н) агатовъ собою чернь єсть... подобє(н) каменю єго же именѣмъ албестє(н) (XVI ст. *Травн.* 487).

АЛБО¹, АЛЪБО, АЛЪБО *спол.* (*стп.* albo) 1. (*зв'язує члєни речєння*) 1. (*роздїловий*) албо, чи, чи то: писал єси, якобы не дла иныхъ которыхъ справъ своихъ,

албо прыетелскихъ то сѣ стало, нишли рекѣчи, єси былъ измешкал там дла наѣки корола (Краків, 1538 АС IV, 163); Я ива(н) романови(ч) сєнюта вы(з)наваю... симъ моимъ ли(с)то(м) ко(ж)дому кому то(г) потреба будє(т) веда(ти) а(л)бо чтучи єго слыша(ти) (Ляхівці, 1559 ЛНБ 103, 19/Id, 1961, 135); А єсли(ж) бы шво(н) бы(л) недостаточє(н)... и хотѣл' бы то поусти(ти) в о(п)ціи роуки а мене бы бѣ по(д)-помогль албо дѣти мои свои(м) вла(с)ны(м) гроше(м)... Я до такового выкоу(п)на бли(з)шїи (Одрєхова, 1582 ЦДІАЛ 37, 1, 17 зв.); А не споминає ничо (*остання літера нечитка — Прим. ред.*) тоу єв(г)листа абы таа рѣчь зъ якої ро(з)мовы а(л)бо с пытаня оучинєна (Львів, 1585 УЄ N 5, 4, на полях); а єсли бы на станъ духовный неоженившисьися вступиль, таковому вже невольню было женитися, будучы попомъ (албо дякономъ) (Вільна, 1599 *Лит.* 741); не надѣй сѣ на здоровя твое, албо на юноство твое (XVI ст. ПЄ 18); Оужовни(к) є(ст) злѣла (!) ба(р)зо добро коли кого оужь а(л)бо гадина вькоуси(т) прикладаи до раны а(л)бо зваривши єго оу водѣ пїи (XVI ст. УТ 4 зв.); приказує(м) абы єстє пере(д) судо(м) наши(м)... в... воево(д)стве киевско(м) во(л)ны(н)ско(м) албо брасла(в)ско(м) в року... тисєча ше(ст)сотно(м)... шбли(ч)нє... станули (Вінниця, 1600 ЛНБ 5, II 4049, 142); ногъ твои(х) чир'воныє албо жѣлѣгыє боты на оучтївость тобѣ тог(д)ы боудѣть, кг(д)ы в ни(х) хѣдачи полѣмѣнь запалчївости подѣпчєшь (Острог, 1614 *Тєст.* 179); а читанѣ твое нехай бѣдєть, Нѣпродѣ з' главїзнѣ слѣвѣ блѣжєнныхъ шцѣвѣ... два лїсты албо три (Київ, 1625 Кїз. Н. 199); Богда(н) хмє(л)ницки(и)... з во(и)ско(м)... запоро(з)ким шзна(и)мує(м)... абы(с)тє во вьсє(м) по(с)лушньными были ш(т)цомъ нико(л)ски(м) мана(с)тыра пу(с)ты(н)ско(г) Киевько(г) а(л)бо по(с)лушньника... ш(д) ш(т)ца игумена нико(л)ско(г) Пу(с)ты(н)ско(г) киевско(г) во вьсє(м) слухали (Чигирин, 1650 *Гр. Хм. М.*);

(у *сполуч.* албо (альбо) и, албо (альбо) тежѣ (тыжѣ) албо и, албо теж: Бо єсли бы хто что начинати хотѣл альбо и начинал,... таковый не толко ничтожѣ не успѣет, алє єще в прєлєсть и єрєсь самозаконную впадет (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 189); А то сѣ дѣяти

мѣлю, по року отъ Рождества Іисуса Христа 990, албо и нижей, гды тысяча лѣтъ зуполности своєї доходила (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 976); напервѣй, нжт. Жыдовсе свою паску... четвертогонадцать днѣ луны звыкли отправовати, которого колвекъ днѣ припадегъ, будь то въ понедѣлокъ, въ среду, въ пятницю, албо тежъ въ недѣлю, бо неоднаково бываесть. (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 141); и же(с)те то вы с помочниками вашими ... з ро(с)каза(н)я Пновъ свон(х) а(л)бо те(ж) з своєю воли ѣчинили ведомо(с)т) взяли Пре(з)нто(с)те... до шкоды Поводо(в) немалы(х) привели (Вінниця, 1634 *ЛНБ* 5, II 4060, 73); Кто бы хгѣлъ достатѣнше справы описати Петра Копашевича, и на свѣ(т) подати. // Мѣсѣтъ, бы оу Кірецького Поѣты Гомера Звѣститъ розвѣд албо тыжъ оу Димостена (Київ, 1622 *Сак. В.* 44-44 зв.).

2. (при повторені) (розділово-перелічувальний) або... або, чи... чи, чи то... чи то: Хто має(т) бо(р)ти... а(л)бо сеножати а(л)бо при сеножатехъ лазни в чне(н) пѣци, тогды к озеру еха(ти) з неводо(м) во(л)но (1566 *ВЛС* 86); Посполите съ пусто(го) корча албо сова, албо пугачъ вылетаесть. (Вільна, 1599 *Лит.* 9135); А вы мои дѣти, албо внуки, албо братя на и(н)шин(х) людїи не дайте, чо(м) та(м) моя мука великая (Беспедиківці, 1603 *НЗУж.* XIV, 225); Теды бы былъ албо его албо епископію его спомянул (Львів, 1605-1606 *Перест.* 52); цюта красны(м) чинитъ крѣла, оуро(д)а бовѣ(м) и цоу(д)ность, албо хоробою албо старосію лѣгъ оувдаюгъ (Острог, 1614 *Тест.* 139); Але запытаешъ ли, если має(т) тоє збвдопаніє камѣнє, албо дѣрева, албо желѣзо: Нѣтъ, мѣнитъ (Київ, 1625 *Злат. П.* 130); вѣь хотѣли быти ма(т)ками члч(с)кыми... вѣь зѣмоу(ж) хотѣли, скоро бы н(м) лѣта, албо // зако(н) албо родичи ихъ допоустїли (1645 *УЕ* N 32, 309 зв.-310);

(чергується з або, алюбю, любю, будь, или, чы, чыли) або... або, чи... чи, чи то... чи то: а має(т)ности тыи пре(з) котрыи бы(х)мо мали затратити днѣ свои, и(ж)бы кого з ни(х) забавати... албо запрѣти, албо ѡ(т)прісагнѣти, або щаровати // кого або дѣти по(н)совати (к. XVI ст. *УЕ* N 31, 20-20 зв.); Злакъ: Зеленость на травѣ... албо ярина огорѣднаа... або всѣакаа трава квітнѣчаа (1627 *ЛБ* 43);

Тогды ѡ(т)повѣда(т) емоу и оны рекоучи ти коли есмо тебе видѣли алчного, албо жаждоущого а лубо госте(м), албо нагого, а лубо немоцного... и не послоужили есмо тобѣ (1556-1561 *ИЕ* 109); протозъ чюйте бо не вѣдаете коли // господарь домовый придетъ лубо ильечеръ албо в поульючи... абы нагле припо(д)ни не нашоль васъ и вы спите (Там же, 182 зв.-183); дѣситъ естъ хр(с)тїанинови рѣчей створѣнихъ... бѣдъ видѣмыхъ албо невидѣмыхъ (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 22 зв.); Багрянїца: шарлѣтъ, албо едѣабъ багровон фарбы, или шарлѣтнаа шата (1627 *ЛБ* 5); Вторая потреба и того смотрѣти, въ которую то недѣлю отправокатисе маегъ, чы въ первую, чыли въ другую, албо во третюю и въ четвертую по паскѣ Жыдовской (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 141).

3. (пояснювально-уточнювальний) або, або ж, тобто, чи, чи то: а она, Светицаа (и) Ядвига Ягодипская и их дети... ѡгъ всихъ доходѡвъ и вжнтковъ и податковъ, албо дани... тымъ нашимъ листомъ, сказаньемъ (маюгъ ѡгдалены быти) (Краків, 1539 *AS* IV, 185); до того доводѣ поможе(т) ми рѣка либа и мѣстечко того жъ про(з)ви(с)ка на само(м) д(с)тїю тои рѣки, где впадае(т) ба(л)ти(н)ское а(л)бо прѣ(с)кое море (1582 *Кр. Стр.* 58); по(р)фира естъ жо(л)въ, албо риба котораа з себе пѣцае(т), шарла(т)ны(и) то естъ багровы(и) по(т) (1596 *ЛЗ* 68); Туи видиме, ажъ ся бояли, ажъ ихъ пушлєгъ вонь, албо у пропаесть (XVI ст. *ИЕ* 105); тогъ, нехай боудеъ обрагъ, которого дховѣство и людѣ посполиты(и) албо болюшая личба прагнетъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 74 зв.); Року прошлого 1618, месєвъ листопада, зъ днѣ на ночь тридцатого, указалоє дивное видение на небе, которое кометою албо звездою злучою зовуть (поч. XVII ст. *КЛ* 87); нангъ thro(тѣ) а(л)бо столица ап(с)льскаа для миро(с)ти проти(в)ко вѣь(х) право(с)лавны(х) ѡ(т)нѣвской, з доброго вапего гѣпнитиса звыклъ (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2 зв.); Гды Спѣ Бжїй... припо(л)и в дом // тамъ... обачилъ Трѣбачѡвъ, албо Пицѣлникѡ(в) (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 12-13); Фелоны а(л)бо ризы (Львів, 1637 *Ив. Усп.* 53); мастю а(л)бо ше(р)стїю перьши(и) конє днѣ воронныхъ, третря кляча половая (Житомир, 1650 *ДМВН* 192);

(чергується з или) або, чи, тобто: Пытаю тя убо, какъ польза кому альбо пожитокъ или корысть, или хвала богу отъ погнѣбели и пакости сь многими? (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 243);

(у сполуч. альбо рачей (радишій), альбо спатъ) або, чи, тобто: И патриархъ царгородскій Юсифъ... наглою смертю умер у Флоренци, яко нѣкоторые геретици мовятъ альбо рачей повѣдають (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 43); Повѣдь же ми, што было по оной бездѣлицы альбо радишей баламутни (Вильна, 1608 *Гарм.* 220); пото(м) поча(ли) примѣря просити, альбо раче(и) згодѣ зъ обою запирати и такъ запе(р)лы згодѣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 175); Немѣншій и ѡвый ѣсть непотребный Придатокъ въ Трѣбникѣ Стрѣтинскомѣ, альбо рачей нелѣпаа церемонїа ѡ причащенїи Агїа́змою (Київ, 1646 *Моз. Тр.* 5); Една(к) же таковы(м) многымъ наро́домъ дѣши, альбо спатъ и зацѣпшени, абовѣ(м) лѣпшій ѣсть єдинъ который чинитъ волю бжїю, а нѣжли тїса́ча злостивыхъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 7).

II. (зв'язує речення) I. (розділовий) або, чи: коли вы ты(х) знаме(н) свои(х) с того сосо(н)я не вытѣпете а сосо(н)я стого никола не поступите до того рожд(а)л)бо нѣкако наши хо(д)ци и подышну(т) сосо(н)е стого никола по(д) ва(ми) тогды вы шари(н)ци заплатите вины старосте врупкомѣ... па(т)деса(т) ко(п) гро(ш)и (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220, I, 4); Павелъ свѣтый зоветъ его чловѣкомъ безаконїа... и придасть, же ся масть превознести надъ то все, што зовуть Богомъ, альбо што фалїять Бога (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 149); не розвѣмїю того... же бы тамъ зъ якимъ посѣлствомъ ѡ(т) кого ездити мѣль, альбо же бысмы што таково́го постановити межи собою мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 19 зв.); мнимаю ижъ вѣрнїаль пре(з) подковѣ зле єсть вбитый альбо хрыбе(т) єсть ображоны(и) (к. XVI ст. *Розм.* 38 зв.); На той горѣ вѣ Києвѣ, гдѣ стояль (которую зовуть ныгѣ "Вздыхальною", якобы отъ того, ижъ на ней... отъ трудовъ отдохнуль, альбо же тая гора оттоль называется "Вздыхальницею", ижъ, высокою будучи, люде идучи вздыхають, а на верхъ вшпедши отдыхають спочиваючи)... церковь... была поставлена (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 970); солените(р)... протесто-

ва(л)се... зоста(в)ши себе ѡ(д)накъ во(л)ную по праву тоє(и) протѣ(с)тациє(и) учине(н)є ни(р)ное и да(л)ное, если бы того во(д)лу(г) права належала, альбо по(т)реба указовала (Житомир, 1650 *ДМВН* 209).

2. (при повторенїи) (розділово-перелїчувальний) або... або, чи... чи, чи то... чи то: V Štefanovy rote dyvonka plačet, I plačuci povidala: Štefane, Štefane, Štefan vujvoda, albo me rujmí, albo me liši (1571 *II. pro voev.* 416); Азали то не аптхристоє, которые... Пречистую Богородицу и всїхъ свѣтыхъ блюзнятъ, мовечя, же альбо єще не суть вѣ небѣ... альбо же о пась не вѣдають (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 162); альбо я тебе затримати постараюся альбо неха(и) кто рѣчи(т) за тебе (к. XVI ст. *Розм.* 32 зв.); Оттоль значитєя, ижъ альбо Петръ свѣтый в Римѣ не былъ, альбо Павелъ свѣтый не былъ (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 53); не над(о)л)го при насъ трвѣти бѣдѣтъ Кгдыжъ альбо пре(з) злѣстъ нашѣ потратимо ихъ, альбо // пре(з) панѣжъ невѣдѣчно(ст) ѡ(т)нѣты намъ бѣдѣтъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 281-282);

(чергується з або, либо) або... або, чи... чи: Онь поведиль, ижъ небожчикъ ускаржалєя: "або дей мя ножемъ сколото, альбо мя полгакъ образиль" (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 381); бо ни еди(н) ты(ж) слоуга не може(т) дво(м) г(с)пдѣремъ слоужити либо єдиногю полкюби(т), а друогюгю ненави́дѣти боудеть, альбо єдиногю дръжатисѣ боудеть а ѡ друогюгю почне(т) не дѣбати (1556-1561 *ПЄ* 292 зв.).

3. (пояснювальнo-уточнювальний) (у сполуч. альбо радишей) або, чи, тобто: Трактуй же в.м. зъ свѣтейшимъ отцемъ папѣжомъ черезъ послы своє... Альбо радишей самъ до него єдь (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1013).

4. (приєднувальний) (приєднує до попереднього тексту складнопідряднї речення) а: а(л)бо хтобы те(ж) ту(т) ѡста(в)шисє на ме(ст)цє на(з)наченоє... не приеха(л)... тогды кожды(и) таково́ю(ж) винѣ... выпо(л)нити бѣде(т) повинєтъ (Берестечко, 1573 *ЖКК* I, 51); альбо єслись коли на ѡгнѣвѣю срѣдзє хора(л) (!) ѡнїй вѣчний полѣмѣнї собѣ на памѣть приведи (Острог, 1607 *Лѣк.* 39); Альбо ачей бы єси показал... ученика, который бы оную заповѣдь и науку... сам собою выполнил (1608-1609 *Виш. Зач.*

226); а(л)бо если бы вѣры не мѣль теды шномѣ хо(ч) поша(р)паны(и) ме(м)ра(н) ве(р)нѣте (Білий Камінь, 1620 ЛСБ 474);

(у сполуч. албо и, албо тежъ (тыжъ) або й, або теж: Подобно мнимае, же флоренция есть ва-шимъ Острогомъ, жебы такъ всимъ отворомъ стоя-ла; албо и ово ижъ ниго не слышалъ, яко потаеине въехалъ (Володимир, 1598-1599 Видп. ПО 1111); види(ш) ли же са оупокори(в) ахавъ передо (м)ною, а прѣто не наведуу злоѣ ка(з)ни за днѣи его, альбо і манасіа, которыи веѣ(х), и бал'вохва(л)ство(м) и мордырство(м) переходи(л) (Острог, 1607 Лѣк. 25); А тутъ ми годится упоменути священников недба-лыхъ... Бо другій и не знаетъ епископа своего, — чым же помазываетъ по крещенію дѣтокъ малыхъ? Альбо тежъ леда чымъ помазываютъ, же другого и въ руки взяти брыдко? (Вільна, 1608 Гарм. 195); Албо тижъ и тоѣ знаю, Ижъ девять хоровъ аггловъ Бгъ маеть, Ѡ(т) которихъ на небѣ хвалѣ приймаеть (I пол. XVII ст. Сл. о зб. 15).

Див. ще АБО¹, АБОЛИ, АЛБОЛИ, АЛИБО, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.

АЛБО², АЛЪБО, АЛЪБО част. (смп. albo) 1. (питальна) хіба, невже: ты теды дворанине, // или мирани(не) што знаешъ и я(к) ѡ(н) е(ст) дѣре(н) и не знае(т) ничего: альбо не вѣдае(ш) и(ж) твоа бѣсѣда и хитро(ст) и многословіе глѣдство(м) естъ пре(д) бгмъ (п. 1596 Виш. Кн. 235 зв.-236); А штожъ тутъ на то речете? Альбо яко то маеи выглядити зъ своихъ же власныхъ правилъ и книгъ старыхъ Словенскихъ? (Вільна, 1599 Ант. 55); альбо едно члкъ трѣвожитса; розоумное ли тѣлько створѣње тоюю приганѣ мае(т)... //... трѣвожатса и воды (Острог, 1607 Лѣк. 126-127); и выпше глаголет: "Албо раздѣлился Христос, албо Павел, Петр, Аполлос распялся по вас? Албо во имя Павлово, Петрово, // Аполлосово крещени есте?" (1608-1609 Виш. Зач. 7854-211).

2. (підсилювальна) (оживається на початку розповідного речення) адже, та ж: Якъ же теды ты не встыдаешьса помовлати оучениковъ недосконалости словами... // Албо роздмѣшъ же зъ людьми бе(з)-мозкими... розмовлаещъ (Київ, 1619 Гр.Сл. 295-296).

Див. ще АБО².

АЛБОВѢМЪ, АЛБОВЕМЪ, АЛБОВѢМЬ спол. (смп. albowiem) (з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднуючи підрядну частину причини до головної) бо, тому що, оскільки: албовемъ любо кто кѣпцтвомъ са бавить любо при дворѣ се знаидѣть... потрѣба бы было тлѣмача некого принамне(и) которого ко(л)ве(к) з тыхъ языковъ (к. XVI ст. Розм. 2 зв.); заправды не могѣ длѣже(и) чекати Албовѣмъ комѣ есте(м) виннымъ не хоче(т) длѣже(и) чекати (Там же, 33 зв.); албовѣмъ пре(з) него веѣ рѣчи свѣтъ согворѣнии на нбѣ и на земли... хо(ч) кнѣзства, хо(ч) звѣрхности, все пре(з) него, и в немъ естъ створѣно (Львів, 1646 Зобр. 4);

(із сполучником на другому місці) бо, тому що: и не розумѣй прошѣ абы(м) я тратилъ гроши мои даремне дчыню а(л)бовѣмъ тобѣ рахѣнокъ веѣхъ выда(т)ковъ // которысь мнѣ прислалъ (к. XVI ст. Розм. 62 зв.-63); Тѣлько ты, Панно, нерачь ся фрасовати: И материнскимъ ся жалеми урывати. Сынъ албовѣмъ твуй, веѣм нам зъмертвыхъ ся ставить: И радости с тобою, веѣхъ насъ набавить (Львів, 1630 Траг. п. 168); Повинна на ѡстатокъ малжѣнка добраа... при послѣдшѣнствѣ и терпѣнію, молчанѣ до мѣжа своѣго заховати, тымъ албовѣ(м) веѣ нестроѣніа, и непокои домовыи погамованые зостанд(т) (Київ, 1646 Мог. Тр. 934).

Див. ще АБОВѢМЪ¹, БОВѢМЪ¹.

АЛБОЛИ спол. (смп. albolii) (зв'язує члени речення) 1. (розділовий) або, чи, чи то: которы(х) то себе по(д)даны(х) пово(д) шацѣ(т)... каждого зособна по петисо(т) гривень по(л)ски(х) протоже бы есте... ты(х) по(д)даны(х)... 8 свѣдѣ кѣ выда(н)ю постави(ли) а(л)боли за невыда(н)е(м) та(к)су за ни(х) заплатили (Київ, 1607 ЛНБ 5, II 4052, 52 зв.); Что жъ будет скужок албо ли существо всего оглавления сего начертания к вашей любви... молю потерпѣти и извѣститися о всем (бл. 1610 Виш. Посл. Лв. бр. 1352); тотъ ѡ(т) сващѣнства ѡ(т)дѣлень бываеъ... который вдову жонѣ... маеть, алболи // вшѣтѣчницѣ (Львів, 1642 Жел. О тайн. 16 зв.-17); бѣлей алболи мнѣи — бѣльш-менш, бѣльше або менше: а еслибы // вонтпиль ѡ пѣвной личбѣ, тогда во(н)тпльве

маєть мовити, жемь стьгрѣшыль, напрыкла(д): пьа(н)ствомъ ошколо деса(т)ка разовъ, болей алболи мигѣи, якося емѣ здасть (Львів, 1645 *О тайн.* 75-76).

2. (пояснювально-уточнювальний) або, чи, тобто: Рѣкоположеніє, алболи вьскладаніє рѣкъ архієрейскихъ в' посвещенію священника (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 15 зв.).

Див. ще АБО¹, АБОЛИ, АЛБО, АЛИБО, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.

АЛДОМАШГЪ ч. (*мад.* *áldomás*) могорич, пригощання: И пить на тото алдомашгъ (Бенедиківіу, 1603 *НЗУжг.* XIV, 222); былъ руша(н)скыи бирувь Мигаль Мелентіовъ на алдомаша (Там же, 224).

АЛЕ спол. I. (зв'язує члени речення) I. (зіставно-протиставний) але, а, та, протє: Правда, выездили на тоє поле ездоки... але конца томѣ не вчинили (Острог, 1506 *AS* III, 38); Чорна есмь, але красна дѣтреи Іерусалимскихъ, яко станы кедра, якоже то кожа Соломонова (поч. XVI ст. *Песн. п.* 50); Стоить замокъ на горє невысоко(и) але прикро(и) (1552 *ОВол.* 3. 195 зв.); в то(и) липе была грань рѣбежи, але выгорела (Київ, 1592 *ЦНБ ДА/П* - 216, 110); А гды торба посрод рынку упала... слуга замковый не вѣдаючи, чий то Волошин, але розумѣючи з Волох его быти, торбу взял, и... отнес до замку, до вряду (Львів, 1605-1606 *Перест.* 36); Нееманъ гетманъ цѣа сїрійскаго... былъ мѣ(ж) мѣжний и богатыи, але трѣдоватыи (серед. XVII ст. *Хрон.* 323 зв.); А що огладала раздѣны(и) очи нѣшѣ, то(г)да тоє хотѣли слѣги ваишѣ... Провади(ти) межи пѣга(н)скіи бѣги, Але проу(д)ко поломали сво(и) нѣги (Чернігів, 1646 *Перло* 9 зв. пенум.).

2. (протиставно-уточнювальний) але, а, тільки: пан Богѣш не маєт инде нигде того имени обернѣти, але маєт записати... комѣ бѣдетъ его вола (Луцьк, 1506 *AS* I, 132); Каждаа речъ света того подлѣгъ бегѣ чловеченства ведома ест кѣ сталости, котораажъ николи ест впеvнена и в памети трывала, але часомъ забытю штдаєт са и с памети выходит (Вільна, 1514 *AS* III, 108); Ино я не зыме(н)а манасти(р)ского але з ыме(н)а моего... тую да(н)... побра(л) (Київ, 1544 *ЦНБ ДА/П* - 216, N 38, 1); Мещанє и волощанє пере(д) тымъ кгды замькѣ в

чорьнобыли не бывало але только дворь с пашьнею хоживали тогды на толокѣ шрати и жати, на страве дворьно(и) (1552 *ОЧорн.* 3. 55 зв.); не по̀требую(т) здорѣвыи лѣкарѣ але немѣцъныи (1556-1561 *ПЄ* 231); ту(т) не иде(т) ѡ шма(т) земли, але о все име(н)є (Житомир, 1584 *АЖМУ* 94); кг(д)ы кролѣвство нб(с)ное штвѣра(т), и видѣти боуде(т) рѣчь мо(ж)наа самого крола, южъ не пре(з) подобѣнства... але твѣрѣ в' тва(р), южъ не пре(з) вѣрѣ, але самѣими шчѣма (Острог, 1607 *Лѣк.* 49); мовитъ, не вѣришь ѣѡмо... //... доткнѣса рѣкою и досвѣдчѣ... и не бѣдѣ недо-вѣркѡмъ, але бѣдѣ вѣрнымъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 218-219); Мѣжетъ ли хто не бѣдѣчи ієрѣемъ, але свѣцкимъ раздрѣшити кающагѡса (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 14 зв.); такъже Ієлєзавель парѣца не мѣслила ѡ смѣрти; але ѡ залѣбтахъ (Чернігів, 1646 *Перло* 126); пере(д) ѡблѣчьемъ твои(м) положи рѣкѣ твою под' бедро мое, и оучинишь мнѣ милосѣрдье и правдѣ, же бысь мене не погрѣблъ во Єгиптѣ але мене вынесь з тоѣй земли и поховай въ грѣбѣ прѣдковъ моихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 75).

II. (зв'язує речення) А. (з'єднує частини складно-сурядного речення) I. (протиставний) але, а, та, протє, однак: И ѡни мовили: "Были грани наши в том мѣстцы, але выказали их Порыдѣбцы" (Шайно, 1538 *AS* IV, 173); Кѣль каменъныхъ ошколо поль-трети пяди зѣ але дела до тых кѣ(л) нетъ (1552 *ОЧерк.* 3. 6); нбо и зє(м)ла переминою(т) але слова мои не преминою(т) (1556-1561 *ПЄ* 103 зв.); Добрѣ еси бы(л) прочоль законникѣ. Але ср(д)це твое далеко ѡ(т) того, бо тѣ... ба(р)зо са ѡмили(л) (Львів, 1585 *УЄ* N 5, 300, на полях); Хиба бысте себе знову якого Филялета змыслили, але и мы тежъ окажемъ не одного Еленхопсевда, которые его выткнутъ и покажутъ быти Филопсевдомъ! (Володимир, 1598-1599 *Видп. ПО* 1105); Ѡ котрѡй не только пр(о)рци повѣдали, Але и сѣбѣлли ѡные написали (Львів, 1616 *Бер. В.* 80); Володимеръ то услышавши воздухнувь и рекъ: "благословенни тыи, которыи на правици стануть, але бѣда тымъ, которыи на лѣвици" (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 975); Так са проудко фортоуны кола обертают сцєптры в ярмо, достатки в не(д)зоу (!) ѡ(т)мѣняю(т) але ты цныи народе люб терпиш

ω(т)мѣноу в дочасных рѣчах, вѣроу держиши не ω(т)мишъ (Венеція, 1641 *Лиаф.* 22); а тоє камѣ ωз-на(и)мѣемъ же до на(с) присилаю(т) ω мирѣ просячи але ми имѣ до конца не вѣрмъ (б. Константинова, 1648 *ЩАДА* 124. 3, 31); але паки — але ж: А словито уже и на самого бога Христа лжу творит ... Але паки повѣдаю их тебе, словито, в чем ся твои костел римский распостранил по всем свете (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 184).

2. (*протиставно-уточнювальний*) але, тільки: И смѣдницы мошлы: "Правда ест, иж на тоє мѣстце на следогонѣ схоживали са, але земля наша ест, смѣдницка полѣл, покѣл есмо заводили" (Шайно, 1538 *AS IV*, 174); Село (!) з болога возать што вѣ косаровъ накосать але сами не косать ω(д)но гребѣть (1552 *ОЛЗ* 185); чотырѣдеса(т) и шесть лѣ(т) е(ст) боудована гая то црковъ а ты за три дни хочешь въздвигнути еи, але оны повѣдѣ(л) ω цркви тѣла своего (1556-1561 *Пѣ* 348); Я-(м) де(и), по(и)сла (!) про(ч) поневоли з дому и (к)люч ω(т) коморы повѣси(и)ши, але, де(и), есми ничого з дому [не брала] (Житомир, 1583 *АЖМУ* 65); то не была// мо(л)ба, агѣ моли(т)ва, але пытана и ω(т)повѣ(д), и оповѣда(и)е было (Вильна, 1596 *З. Каз.* 88-88 зв.); Кгарнець конгѣеть три нѣтѣры... за яку веле кѣплю твою часть Але не вене(и) проси аниже годи(т)са (к. XVI ст. *Розм.* 27); Были, заправды, и нишии овцы, то естѣ, погане, але тыи не были з овчарни Христовы (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 434); В малрѣнстве пора(д)номъ никѣли ро(з)вѣдѣ имѣать, але звязокъ его естѣ перозервѣный (Львѣв, 1645 *О тайн.* 162); не сподѣвае(м)ся жебы за таки(м) ихъ дѣломъ мѣгъ быти ми(р) межи нами але пеха(и) бѣдетѣ такъ яку г(с)дѣ бгѣ изволи(т) (б. Константинова, 1648 *ЩАДА* 124. 3, 31).

Б. (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) I. (*протиставний*) але, однак, проте: А хотяжь апостолюне иные были ровные во всемъ Петрови, але в томъ, не были ровни: бо влада ихъ зъ ними заразомъ уставала, але Петрова влада трывала завѣжды в намесникахъ его (Володимир, 1598-1599 *Видн. ПО* 1087); если са не хотѣть на(д) спо(м)... змиловати але са было змиловати на(д) пр(с)етою маткою (поч.

XVII ст. УЄ N 256, 8); хоть такое письмо старые демоши змышляют, але речѣ вся Потѣева, якобы усты сам мошлы (Львѣв, 1605-1606 *Черест.* 49); прѣто(ж) если и на самоую досконѣлость зновою взыти не зможешъ, але // хоть малю що ω(т) тоє зарѣзы плоговѣства себе ω(т)дѣлннъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 34-35); Хотьжьесь, и въ гробѣ, рачиль ся положить, Але нато, рачилесь то учинити, Абысь ... Радости вѣрныхъ своихъ гоине набавилъ (Львѣв, 1630 *Траг. п.* 165); хотя(и) то казана мое стра(и)лннѣе... але прѣдко многихъ члѣкѣкомъ вѣрныхъ, приводитѣ на покаанѣ истенное (Чернѣгѣв, 1646 *Черло* 127); хотя естесь молодой, але тобѣ бгѣ даль оурѣдѣ старцовъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 369).

2. (*протиставно-приєднувальний*) але, а, проте, однак: З вхождѣ не(р)хѣ писаныхъ не завѣжди ро(в)но але яко коли вхо(д)нико(в) много бываесть... поведилъ... ча(и)ка бодритѣ ижъ ωгъ... изаль... медѣ... дѣланостю каде(и) (1552 *ОКан.* 3, 29 зв.); Не мелъ бысь такового откazu. Але якось заробиль, таковой тежѣ и ответъ маснѣ (Вильна, 1599 *Лит.* 949); не хоче(т) бовѣ(м) смр(т)и грѣшного члѣка, але бы са нае(р)ноулъ и живъ быль (Острог, 1607 *Лѣк.* 32); Надѣ ингыими выпѣслости не мѣла; Але если якѣю мѣла, абы мае(т), а лю(и)кой помочи... брала (Євѣ а. Вильна, п. 1616 *Прич. отех.* 9 зв.); Тоє справини рѣкодѣлѣе возни: не нѣдачи анѣ при-мѣнѣючи себе, до читѣрѣ и рѣкодѣлѣа, жебыса в томъ безъ перѣстанкѣ знаходити, але жебы только в порожневѣнѣю не быти (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 200); Бо и ωрѣчь не только збожа ебет; колѣко бы едно з стѣо потребѣ стало але абы, и нишихъ многихъ перекормиль (Київ, 1637 *УЄ. Кал.* 563); ты нѣтъ изгна-ный... але если бысь и тѣ в мѣкахъ твоихъ; по(д)несѣ очи твои на высотѣ, тог(д)а оузринѣ яку Бѣ Нб(с)ный ω(т)вращаетѣ ω(т) тебе Лице свое (Чернѣгѣв, 1646 *Черло* 158).

3. (*протиставно-уточнювальний*) але, тільки: прото домовлялся, абы стал князь Дмитрѣ, але ижѣ князь Дмитрѣ на рокѣ не становился, просил пани воевода, абы жалоба... са оказала... чинити правомъ ω то (Кишинѣ, 1554 *AS VI*, 163); Правда же то сна(т) коли(с) в полще бывало, же цѣгани(и) мож(ж)-

ные пла(х)гичи, а плѣбани свои(х) паны посѣдали, але якъ нигановъ с короны вѣсѣдоно, такъ са и той... звѣчай ѿ(т)мениль (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 196 зв.); тѣлько... абьсь не впа(л) в цю оупадѣю(т) пѣтбо(ж)ные ани бовѣм великости грѣхо(м) до ѿ(т)-чаданѣя звѣкли приводити, але если кто має(т) дѣпоу безбожноую (Острог, 1607 *Лѣк.* 10).

Див. ще АЛН, АЛИЖЪ, АЛИТЬ.

АЛЕГАЦИЯ, АЛЕКГАЦИЯ, АЛЕКГАЦЯ, АЛЛЕГАЦИЯ ж. (*слт.* alegacija, *лат.* allegatio) доказ, посилашня на щось: А умоцованый стороны позваное... при перьнихъ алекгацияхъ и оборонахъ своихъ стоячи, поведилъ, иж... о каранѣ самое особы духовносе... у права светьского зысковать не може (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/VI, 103); На реляцияхъ гѣды нашихъ дня третего мѣа декабра по реферовапю намъ тоє справы стороны обои поставившыся — позвани, при перьнихъ алекгацияхъ своихъ и // конституцияхъ стоечи, просили волности албо одосланья на соймъ (Варшава, 1614 *АрхЮЗР* 8/V, 420-421); Въ Канонахъ Никейскихъ канону о апелляци мѣлманой, ведлугъ ихъ аллегаци, не найдено (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 590); Я, комо(р)шкъ, алекгацие, стороны поводовое, передо мьною впопюные, добре у себе уважи(в)ши... до є(к)зеквова(н)я оного приступиль (Київщина, 1639 *ККПС* 234).

АЛЕГОВАТИ, АЛЕКГОВАТИ, АЛЕКГОВАТ, АЛИКГОВАТИ, АЛЪЛЕКГОВАТИ *дїєсл. недок.* (*слт.* alegować, *лат.* allegare) (чим, цю) доводити, доказувати; виправдуватися (чим): Але и того всего не беру себе на помочъ, хотя бы выкрутачь могъ тымъ безпечтыє алекговати. Але я... маю моцнейшыє// доводы... на которые ся (большей) огледаю (Вільна, 1599 *Лит.* 505-507); Сейм... прожно и тым алекговат маєт, бо га коньституция не то в себе замыка, абы се шкрутыгѣумъ тратит мѣлю (Луцьк, 1605 *АрхЮЗР* 8/III, 515); Бо што сторона аликуе, жебы то ту(т) тѣла вма(р)лы(х) поховано меню (Житомирщина, 1639 *ККПС* 7854).

АЛЕКТОРЪ, АЛЕКТОРЪ ч. (*гр.* ἀλεχτορίς) пѣвель; правдоу повѣдаю тобѣ. еице не вѣзтласилъ алѣкторъ (не запоеть когоуть або пѣвель) а ты са три рѣзы мене запринь (1556-1561 *НЄ* 410 зв.);

алѣкто(р), пѣвє(н) (1596 *ЛЗ* 25); Алѣкторъ. Gallus (1650 *ЛК* 423).

АЛЕЛЮА *див.* АЛЛИЛЮА.

АЛЕЛЮА *див.* АЛЛИЛЮА.

АЛЕТЬ *див.* АЛИТЬ.

АЛЕФБЕТЪ ч. (*зѣбр.* alefbet) алфавит, азбука, абетка: Далегъ: Страхъ, або Таблинъ, скою д але(ф)-бетѣ еврейского (1627 *ЛБ* 200).

Див. ще АЛЕФВИОЪ, АЛФАБЕТЪ.

АЛЕФВИОЪ ч. (*зѣбр.* alefbet) те саме, цю алеф-бетъ; выѣл: Дѣмъ, або завстыже(н)є, нма второн литѣри але(ф)виоѣ є(в) (1627 *ЛБ* 194).

Див. ще АЛФАБЕТЪ.

АЛИ *спол.* I. (*зв'язує члени речення*) I. (*протиставний*) але, а: то(т) бы емѣ непоруши(л) нацѣто даанѣа... али б-ы» емѣ вѣврѣди(л) и вкрѣпи(л) (Баденцї, 1500 *Cost. S.* 256): "Не плачѣте", мовить, "не умерла дѣвка, али спигъ" (XVI ст. *НЄ* 156); Познаѣемо з давнѣихъ вѣкѣвъ, якѣ При погопѣ люде пили в йли, скакали и грѣли, али несподѣване оумѣрени водами потѣпним(и)... скоро згниѣли (Чернигів, 1646 *Перлю* 126); не лише... али, не тѣлько... али — не лише (тѣльки)... але (а): коли постинь, а ты перестань лихое дѣлю чинити (*в рук. чинити. - Прим. вид.*); не лише выдъ мяса, али и выдъ лихого дѣла, чомъ буденъ лихое дѣло чинити, а ты утратишь платню свою (XVI ст. *НЄ* 16): А отводечи ихъ отъ боговъ поганскихъ, которимъ ся были зъ молодости привычали, и частокрогъ имъ не тѣлько // тые животные офѣровали, али и дочки и сыны свои приносили (1603 *Пит.* 78-79).

2. (*розділовий*) чи, або: послѣди, на концѣ, прилог али поклеп, от себя приложены, от здѣ починается (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 1359).

3. (*при повтореннї*) (*розділово-перелічувальний*) або... або, чи... чи, чи то... чи то: заде(р)жал ли десатнѣ, али бе(з)божнымъ, али клагы(м), али патанови ѿ(т)данымъ каждый такій заразы жєсталь (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 202 зв.).

II. (*зв'язує речення*) А. (*з'єднує частини складно-сурядного речення або приєднує до попереднього тексту зв'язанє змістом окреме речення*) (*протиставний*) але, а: на всѣхъ ихъ тѣхъ селъ да не

имають ходити... глобници ни ходити и ни жадною (!) глобоу брати... али оуси глоби щоса наидѣтъ на тыхъ люди ѡ(т) тыхъ селъ а ѡни оуси абы были нашемоу монастыри ѡ(т) поутнои (Сучава, 1522 МЭФ фотокоп. 12); Коли умеръ богатый, погребли сго в аду, та мучивъ (ся) тамъ, изъ муки просивъ милости, што бы Ла(за)рь перстомъ своимъ остудивъ языкъ ему у половени, али не слухали сго (XVI ст. НС 148); Аще рано роспротрѣ крылѣ оума мѡего, И полещѣ в далѣкѣи предѣли моря твоѣго. Али и тѣ Рѣка твоѣ, всемогѣщаѣ цр(с)твѣтъ (Чернігів, 1646 Перло 31);

(приеднувальний) (уживається на початку речення, в якому підсумовується сказане у попередньому тексті) тож, отож: Али пости, христіанине, такъ у любости, у правѣ, у вѣрѣ правуй, якъ апостоль Павелъ (XVI ст. НС 16); "Тверезѣтъ ся и сокотѣтъ ся, чомъ ворогъ вашъ дявуль, якъ левъ рычучи, ходитъ (в рук. ходи. — Прим. вид.) и смотритъ, кого бы прожеръ. // Али спротивляйте ему твердовъ вѣровъ" (Там же, 102-103).

Б. *(з'єднує частини складнопідрядного речення).*
1. *(приєднує підрядну частину часу до головної)* як, але: И лѣдво трѡха вытхли: али Тѣрчинъ нашолъ, З'многѡлічбнымъ поганствомъ на Ѡ(т)чизнѣ нашу (Київ, 1622 Сак. В. 46); у вечеръ, толко што спать злегли, али... Яцько Єсиповичъ з сыномъ своимъ Мишкомъ... з лезивомъ и з коробами въ ночи пошли въ боръ (Овруч, 1629 АрхЮЗР 4/1, 80).

2. *(приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної)* як: а гды ты пѡйзришъ наза(д) себе на житіє твоѣ грѣхѡлюбное, али за тобою идѣтъ множество грѣхѡвъ твои(х) оу страшни(х) лицахъ (Чернігів, 1646 Перло 125).

Див. ще АЛЕ, АЛИЖЪ, АЛИТЬ.

АЛИАСЪ *див. АЛИЯСЪ.*

АЛИБО *спол. I. (зв'язує члени речення) (розділовий)* або, чи, чи то: И мы пытали Джусичов, маютли ѡни на то который доводъ, иж са ѡ тьи имѣна князю єє, а либо ей самой впоминали за ѡтца нашего... корола Єго Милости (Вільна, 1507 AS III, 44); ѡгъ да имаєтъ соби спрашѣвати на него зако(н) прѣд нами алибѡ прѣдъ ігоуменомъ (Сучава, 1522

МЭФ фотокоп. 12); призволили на(с) до того чтыри алибо и далѣи если же г̄б̄ б̄ѣ призволи(т) дмитрѣ дѣброва дмитрѣ стахови(ч) фѣдо(р) васи(л) иваниши(н) (Сатанів, 1590 ЛСБ 135); А если бы... ѡди(н) проти(в) дрѣгому в небы(т)ности и при бы(т)ности пи(л)нова(л) ѡстава(л) алибо здава(л), тѣды то ѡ ка(ж)дѣго права... при(и)мовано бы(ти) не може(т) (Острог, 1596 ЛСБ 307, 1);

(чергується зі сполучником либо) або... або: а чий бѣдет невод, либо княза Андрѣєвъ а либо княза Иवानов, ино на княза Андрѣѣ дѣль, а на княза Ивана дѣль, а на невод дѣль (Святе Озеро, 1509 AS III, 69).

II. *(зв'язує речення) (розділовий)* або, чи: чийбы дѣковалъ гдѣбы єго то шго нась долегаєтъ, долегалѡ, алибѡ бы о(н) чого не роздѣємо, долѣглость такоую, и(з) вдѣчностью и(з) мовчаньємъ вѣтрвати мѡгъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 214);

(чергується зі сполучником либо) або... або: нехай ѡм̄, рѣши(т) оуважѣнье того, же либо бы есте намъ ѡ(т)стѣпле(н)ѣ вѣры нашеє зычили... алибѡ бы в чѡмъ ѡншомъ тѡє бѣти могло (Острог, 1598-1599 Апокр. 216).

Див. ще АБО¹, АБОЛИ, АЛБО¹, АЛБОЛИ, АЛЮБО, ЛИБО, ЛЮБО.

АЛИЖЪ *спол. (зв'язує члени речення) (протиставно-уточнювальний)* але, а, однак, протѣ, тѣльки: А мешчане ижъ подачки на замокъ и на поды(и)мованье пословъ дають про то не повинни єздити на поле алижъ сь самимъ старостою (1552 ОЧерк. З. 8); воеводе и старостове ведѣчи право з шля(х)-тичо(м) в поветѣ свое(м) све(д)ко(в) своеє ю(р)здыцны стави(ти) не могу(т), А ли(ж) з ы(н)шого поветѣ (Брацлав, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 26 зв.); Ку тому и право посполитое свецькое, намъ отъ пановъ нашихъ (наданое и) попрысяжоное, аза не мовитъ: "ижъ никого не маємъ карати, алижъ правомъ прсконаного?" (Вільна, 1599 Ант. 559).

Див. ще АЛЕ, АЛИ, АЛИТЬ.

АЛИЖЪ *част. (підсилювальна)* аж, навіть: послалъ г(с)ѣ б̄ѣ англа свое(г) блюсти єго алижъ и до Рима (1489 Чет. 104 зв.).

АЛИКГОВАТИ *див. АЛЕГОВАТИ.*

АЛИЛУЙ *ч. (цсл. аллилуя, гр. ἁλληλουια.*

стгѣбр. hallelu) хвала Богу. Вл. н.: Сава алилѣ(и) (1649 РЗВ 92 зв.).

Див. ще АЛЛІЛІУІЯ.

АЛИТЬ, АЛІТЬ *спол. (стп. alic) I. (зв'язує члсти речення) (протиставний) али, однак: тепѣ(р)... веселінься, тепе(р) га(и)цоує(и), по годінгѣ по днѣ, але(т) пліченть, але ламептоуєнть (поч. XVII ст. Проп. р. 234; Оптомъ и жолчу го, ахъ мѣгѣ, напавали: Иже незлѣзѣ съ Креста, збытъ ся уругали. Ркомо на смѣхъ, Кролемъ го называючи, Алеть и правду подъ гымъ признаваючи (Львів, 1630 Траг. п. 163).*

II. (зв'язує речення) I. (приєднує до попереднього тексту із ним зв'язане змістом окреме речення) (протиставно-приєднувальний) али, однак: Прѣто(ж) и єдинопоходноє похожѣнне истѣтне называєтсѣ, и то юлѣсность єго єсть велми призвойтаѣ. Алеть ѿ гомъ бѣде(м) мѣвити напотомъ (Київ, 1619 Гр. Сл. 200); Под котрою особою, многѣсп справилъ: И дивныхъ добродѣйствъ педвячныхъ набавилъ. Алеть хвалы тобѣ, не хотѣли дати (Львів, 1630 Траг. п. 166).

2. (приєднувальний) (приєднує підрядну частину часу до головної, вказуючи на швидку зміну дії) як, аж: Лѣдво ѿкомъ мѣнѣнъ, алить инѣть голова спадєтъ (Київ, 1622 Сак. В. 50); скѣро заєє покінѣлѣ ѿного на землю, алить єталъ змѣєю (Київ, 1646 Мог. Тр. 945).

Див. ще АЛІЕ, АЛІИ, АЛИЖЪ.

АЛИЯСЪ, АЛИАСЪ *спол. (стп. alias, лат. alias) (зв'язує члсти речення) (пояснювальнo-уточнювальний) або, тобто: доперож казалъ переднне двєри до церкви з притвору, алиасъ бабиньца, выбитъ (Луцьк, 1639 АрхЮЗР I/VI, 752); тогожъ рокѣ... ѿ(д)не(с)лю(м) таки(и) же листъ зарѣчѣны(и)... до села блаженниковъсчизѣны Алиясъ называныхъ бридьковъ и в ворота двора... григорья макъсємовича трипольского вотькнулъ (Овруч, 1641 ЛПБ 5, III 4063, 137); На которо(м) яко на завито(м) абы(с)те в.м. стѣпни, стєны и кгрунѣтовѣт. свонхъ пи(л)новали, наро(з)ники рахновскіє [!], алиа(с) христановскіє при(з)пали (Ісаїки, 1643 ДМВІІ 263); (в) по(д)даны(х) в то(м) же Се(л)іцу алиа(с) Ру(л)ни на селе видєло(м) коморы поѿ(т)биваннє (Житомир, 1650 ДМВІІ 209).*

АЛКАНА, АЛКАНІЄ *с. (цсл. алканіє) I. Сильнє бажаннѣ їєги, відчуттѣ сильного голоду, голод: алканіє, їєти хотѣннє (1596 ЛЗ 24); Агтѣль: ...в' не(м)жє ѿгнь пали(т), а не спалитъ... гдє алканіє, прокліннаннє и страшное блѣ(з)пѣрство на создателя своего (Чорна, 1629 Діал. о см. 278).*

2. Перен. Сильнє бажаннѣ, прагненнѣ до чогосѣ: написана єсть всѣ твоѣ мѣлостнѣ... написано єсть твоє а(л)канѣ (Вільна, 1596 З. Каз. 78 зв.).

Див. ще АЛЧБА, АЛЧТВО, АЛЧЪ.

Пор. АЛКАТИ.

АЛКАТИ *дієсл. недок. (цсл. алкати) I. (чим і без додатка) Відчувати сильний голод, голодувати: польза єсть тѣломъ алкати а дшєю безчисленно злобѣ держати (1489 Чет. 311); а(л)каіть є(м) и дѣлїєте ми їєти, прагтѣ(л) є(м) и напоїєте ма (Вільна, 1596 З. Каз. 83); самѣ из гостѣми сѣ свои(ми) прєсыцѣєте, а сиротѣ не(р)ковнѣє алчѣтѣ и жа(ж)дѣтѣ (1598 Виш. Ки. 272 зв.); Пусть нынѣ лагѣны фарисейскѣ хвалит... // ...а мы, православнѣны... посмѣяны будєм, а мы, стискаєми, убожно и алчємо (1600-1601 Виш. Кр. отв. 161-162); Алчю. Esurio. Fame laboro. Vtgeor (1650 ЛК 423).*

2. Перен. (чого та з інфінітивом) Сильно бажати, прагнути (чого): адамъ... смєртью ѿвѣжєтъ бы(л) алканъ бо плѣя пр(о)ркѣ нбса затворилъ (1489 Чет. 309 зв.); ѿбачє гдє сѣ то(л)ко ѿт насѣ ѿбрѣгає(т) їєти(н)ны(и) сїєни(к)... которіи... бѣгобойнє живѣчи... правдѣ видѣти алчє(т) и жаждєт' (до 1596 Виш. Ки. 263 зв.); Ознаймѣте ми, ѿ такой ли то любви спѣс рекл, котрая в трапєзах... и питнѣях розмангѣх со музиками сѣ єднѣєт или котрая правды и спѣсєннѣя людєского алчєт и жаждєт, открьїєте ми (1598 Виш. Ки. 117).

АЛКЕОНЪ див. АЛКІОНЪ.

АЛКЕРЪ див. АЛКІРЪ.

АЛКИРИКЪ, АЛКИРЪКЪ *ч. (невєлика бїчнї кїлнѣта) вапкїрчїк: И гдѣю дѣлѣв нанѣв такъ заїцїєю Црѣд... покрьївѣ тѣло(м) зѣмны(м) и посадїлѣ ю оу глїнѣномъ алкїрѣкѣ (Чернїгів, 1646 Перло 2); А в тѣмъ алкїрїкѣ аѿѿ оу глїнѣноѣ хранилѣ оучинїєтѣ той прїнци пѣть ѿкѣнєць (Там же, 3).*

Пор. АЛКІРЪ.

АЛКИРЬ, АЛКЕРЬ, ОЛКИРЬ ч. (стп. alkierz, alkierz, нім. Erker, слат. arcora) (бічна кімната) ванькир, *діал.* алькир: И для того(ж) Ха... на оулица(х), на таблица(х), на полотна(х), в' алкирѣ(х), на опона(х) выображаемо и малюемо (Київ, бл. 1619 *О обр.* 135); а надъ тое еше шафу, алиаст аптичку, въ алкиру стоячое... презъ челядь ихъ милости злуплено и праве пусто учинено (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/1, 542); а потомъ дворъ вышеменованный, в котором было избъ две з комнатами, з алкером и коморою в синехъ... спалили и в попел оберънули (Луцк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 96); напротивко знову будинокъ старый, издебка белая з олкирем (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 242).

АЛКИРЬКЪ *див.* АЛКИРИКЪ.

АЛКИЯНЪ ч. Те саме, що алкіонъ: halcion, а(л)киянъ птица, зѣмородокъ (1642 *ЛС* 214).

АЛКІОНЪ, АЛКЕОНЪ, ГАЛКІОНЪ ч. (*гр.* ἄλκυων) зимородок: Є же для едина // п'ташка, котораго называю(т) алкео(н), который при берегѣ морско(м) на пѣскоу гнѣздѣ собѣ масть (Устрики. 1 пол. XVII ст. УЄ N 29515, 158-158 зв.); То(л)ко то крѣтѣ, земля покarmo(м): вѣтръ, хамелеонѣ: салама(н)дрѣ жирѣ, огонь, вода га(л)кіонѣ (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. I), 7 зв.); Тамъ же ест Алкіонъ морской птахъ гнѣздо робить при мори на самомъ пескѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 7).

Див. ще АЛКИЯНЪ.

АЛКОРАНЪ ч. (*ар.* al-koran) коран: че(р)не(ц) едѣнь аріанинъ... зложи(л) нѣкакій алкоранъ, котры(м) махоме(т)скіе блоуды по все(м) свѣтѣ ро(з)ишли (поч. XVII ст. *Проп. р.* 5); Под тот час Мелетій володимерскій умер, а на его мѣсце... пан Потей... который... всѣхъ вѣръ собою спробовалъ... а бодай и турецкого алкорану не училъся (Львів, 1605-1606 *Перест.* 30).

АЛЛЕГАЦІЯ *див.* АЛЕГАЦІЯ.

АЛЛИГОРІЧНЫЙ, АЛЛИГОРИЧНЫЙ *прикм.* Алгориичный: Аллігоріичный Выкладъ Видѣнія оу Іезекійла Пр(о)рѣка описаного (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. II), 10); Аллигоріичный выкладъ Моисеевоу законѣ (Там же, 387).

АЛЛИЛУІЯ, АЛЕЛУІА, АЛЕЛУА, АЛЛИ-

ЛУІА *виг.* (*цсл.* аллилуя, *гр.* ἁλληλοῦια, *стгбпр.* hallelu) алілуя, хвала Богу: ал'лиллѣа, хвала бѣ (1596 *ЛЗ* 135); Тыежъ // псалми... апостоли, аллилуія... молитвы посвященія Таинъ Хрыстовыхъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 213-214); Алелѣа, днсь спсєніє мїрѣ явиса (Чернігів, 1646 *Перло* 67 зв.).

АЛЛІОЕ с. (*стп.* aloes, *лат.* aloe, *гр.* ἄλῳη) 1. *бот.* (*тропічна або субтропічна рослина*) алоє, столітник: выпуканія твоя рай зернятыхъ яблѣкъ со овожомъ яблоннымъ кипрове съ нардомъ... фистула а циномонъ со всякимъ дровомъ..., мирра, аллоє съ всеми первыми мастьми (поч. XVI ст. *Песн.* п. 53).

2. (*густий сік з цієї рослини*) алоє: [А] заты(м) прише(д)ши Іосифъ съ Никодимо(м) коу гѣлоу стѣму ... изнавши, обвинуоули ч(с)ты(м) прости-рало(м), напоустив'ши змирною и ал'лоє(м), до-рогими мастьми (XVI ст. УЄ *Трос.* 80).

Див. ще АЛЛІОЯ, АЛІОЕСЪ, АЛІОЙ.

АЛЛІОЯ ж. Те саме, що аллоє у 2 знач.: Пришоль пакъ и никоди(м) который былъ пере(д) тымъ пришоль вночи ко ісви несоучи намѣшаной мирры и ал'люи якобы сто литръ (або фунтовъ) (1556-1561 *ПЄ* 434).

Див. ще АЛІОЕСЪ, АЛІОЙ.

АЛІМАЗЪ ч. (*гр.* ἄδᾶμας) (*коштовний камінь*) алмаз: алма(з) болши силѣ имѣеть егда вдѣла(н) ест в жиковинѣ златѣ или в сребренѣ или во ипыѣ метали (XVI ст. *Травн.* 486 зв.); Адамантъ: Діаментъ, або твердый, неджиты(и), алма(з), мос(к): дорогой камень, а кровь козліа его ма(г)чи(т) (1627 *ЛБ* 172).

АЛМАРІА, ОЛМАРИЯ, ОЛМАРЫЯ ж. (*пол.* almarja, *лат.* armarium) шафа, скриня: каждая о(л)-марія по по(л) г(з)о(л) (1607 *ЛСБ* 1044, 3); столярѣ за о(л)марыю до друка(р)ской избы дале(м) злю(т) 1 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4); которы(м) недѣсы(т), не ти(л)ко шѣфлада або кошникъ, але анѣ а(л)маріа або шафа до схована // ты(х) рѣчи(и) которіє збирѣемо або до перехована того що смо... зоставили (серед. XVII ст. *Кас.* 40 зв.-41 зв.).

АЛІОЕСЪ ч. 1. Те саме, що аллоє у 2 знач.: Алоєсь спулъ и змирну ти офѣрую (Львів, 1630 *Траг. п.* 170); А никодимъ пригѣсь масти дорогой,

Бал'самъ, смірнѣ, и алѡесъ, и такъ снѣли съ Кр(с)та
Тѣло Гнѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 92).

Див. ще АЛЮЯ, АЛОЙ.

АЛЮЙ ч. Те саме, що аллоє у І знач.: *aga(l)lo-*
chum, ало(й) дерево (1642 *ЛС* 75); Алой. *Aloe* (1650
ЛК 423).

Див. ще АЛЮЯ, АЛОЕСЪ.

АЛТАБАСОВЫЙ, АЛТАЙБАСОВЫЙ *прикм.*
(виготовлений з алтабасу) парчевий, заст. алта-
басовий: Делиа алтабасоваа, подшита кѣни, соболи
Д (1558 *АС* VI, 214); петрахил алтабайсовый белое
дно (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* I/VI, 502).

Див. ще АЛТЕМБАСОВЫЙ.

АЛТАБАСЪ ч. (*тур. alton-bazz*) (*вид тканини.*
а також вироби з неї) парча, заст. алтабас: Князя
Слуцкого алтабасъ, крестъ на немъ перловый (Київ,
1554 *КМІМ* I, дод. 8).

АЛТАЙБАСОВЫЙ *див. АЛТАБАСОВЫЙ.*

АЛТАРЬ *див. ОЛТАРЬ.*

АЛТЕМБАСОВЫЙ, АЛЪТЕМЪБАСОВЫЙ
прикм. Те саме, що алтабасовый: Что та по(л)зѣтъ
алте(м)басовы(и) копен(к), ко(ли) геснѣна та в над-
ра своа та с ни(м) прїиме(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 232 зв.);
шагъ кошгловныхъ, яко злогоглововыхъ, алътемъба-
совыхъ и ингышихъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/1, 171).

АЛФА *див. АЛЬФА.*

АЛФАБЕТЪ ч. (*лат. alfabetum*, *гр. ἄλφα+βήτα*)
алфавіт, азбука, абетка: Боуква: азбѣка, алфабе(т),
албо абецадло (1627 *ЛБ* 12).

Див. ще АЛЕФБЕТЪ, АЛЕФВИОЪ.

АЛФАВИТАРЬ ч. Буквар: Дѣткомъ оучитиса
починаючимъ Бѣкваръ звѣкле рѣкіши Алфавитаръ з
тои Гра(м)мѣтѣки вычерпненный... до выдѣнѣа по-
даванъ нехай бѣдетъ (Єв'є, 1619 *См. Грам.* 3 зв.).

Див. ще АЛФАВИТНИКЪ.

АЛФАВИТНИКЪ ч. Те саме, що алфавитарь:
abeceda(ri)us, азбучникъ, а(л)фави(т)никъ (1642
ЛС 62).

АЛХИМИЦКИЙ *прикм.* (*який стосується алхі-*
мії) алхімічний: Роботу, которую килка лѣтъ скои-
чити старалемся, и не безъ кошту и накладу тоє все
робило и не докончило, алхиміцкую,... оному [пану
Борецкому] ес пуцаю (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408).

АЛЧБА, АЛЧЬБА, АЛЪЧБА, АЛЪЧЬБА ж.
(*цсл. алчба*) І. Те саме, що алкана у І знач.: ани
оужасаетеся страха, ани ѡ(т)баите смрѣи ѡсужения
адамава ани ѡ альчбѣ ни ѡ(т) голоду ни ѡ(т) скор-
би (1489 *Чет.* 207 зв.); а(л)чба, голѡдно(ст) (1596
ЛЗ 25); еше бо(л)шею алчбою и жа(ж)дею, свѣици(х)
доста(т)ко(в) прагнѣчи, ѡболѣли есте (1598 *Виш. Кн.*
272); Ѡбынѣтелъ першїи, и мещѣне преднѣиши то-
го мѣста соутъ; патриарѣхове... трѣдолѣбци... тѣлѣ-
ющиса въ гѡрахъ, и пѣстынахъ... вѣ наготѣ, въ алъ-
чбѣ, и жаждѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 71 зв.).

2. Піст: аще хочете оувѣдати што естъ алчба
альчба оубо естъ крылѣ мл(с)тни (1489 *Чет.* 310
зв.).

Див. ще АЛЧТВО, АЛЧЬ.

АЛЧЕБНЫЙ *прикм.* (*цсл. алчѣбный*) (*який сто-*
сується посту) постовий: приидѣте свѣтло ко дароу
алчбномѣ (1489 *Чет.* 311).

АЛЧЕНЪ, АЛЧНЫЙ *прикм.* І. (*цсл. алчпыи*)
(*який відчуває сильний голод*) голодний: алченъ
бы(х) не дасте ми ясти (1489 *Чет.* 291 зв.); Тогда
ѡ(т)повѣда(т) емоу и онї рекоучї, ги колї есмо те-
бѣ видѣли алчного, албѡ жаж'доущого... и не по-
служили есмѡ тобѣ (1556-1561 *ПС* 109); алчен буди
и жажден, кроток... не горделивъ (Вільна, 1600
Катех. 81).

2. У знач. ім. Голодний: Покажѣте(ж) ми ѡ згѡду
вѣждѣи, где котѡры(и) з ва(с)... //... алчны(х)
преко(р)мїль, жа(д)ны(х) напои(л), стра(н)ны(х)
впокои(л), наги(х) ѡдѣлѣ, бо(л)ны(м) послѣжи(л),
в те(м)ница(х) навежа(л) (1598 *Виш. Кн.* 272-272 зв.).

Див. ще АЛЧУЩИЙ.

АЛЧТВО с. Те саме, що алкана в 2 знач.: той...
твоему костелу щастѣ даровал, которого господь
наш Иисус Христос, приразившагося и показавшаго
ему... царство мирское с славою его, ухитряючи ла-
комством алчтво его и поклонения ищучи от него,
если бо оно имѣги вожделев, того абие оттряс, от-
верг и обезчестив (1608-1609 *Виш. Зач.* 230).

Див. ще АЛЧБА, АЛЧЬ.

АЛЧУЩИЙ, АЛЧЮЩИЙ *дієприкм.* (*цсл. ал-*
чующий) І. У знач. ім. Голодний: раздраблѣи хлѣбъ
свои алчющимъ (1489 *Чет.* 290 зв.); и далѣи мовить

к(д)ы ея по(с)тупишъ раздѣляиши алчущимъ хлѣбъ свой (к. XVI ст. УЄ N 31, 16 зв.); а тоє в людехъ пао(т)нѣмаѣши силою, вѣмѣра(х) по(д)ѣ(м)шихъ якъ пайскри(т)не еси ховаль, а до того алчѣвшаго еси не пако(р)мишь (Чорна, 1629 *Диал. о см.* 269).

2. У знач. ім. Жадібний, спраглий (чого): одна(к) чаю на ба, яко алчѣвщи(х) и жа(ж)дѣвщи(х) правдѣ видѣти достато(ч)не напои(т), насыти(т) и вдовли(т) (1598 *Виш. Ки.* 309 зв.); Прийдѣте алчѣвщи правды: да насытитѣся звидѣнїа славы ея (Чернігів, 1646 *Перло* 160).

Див. ще АЛЧЕНЬ.

АЛЧЬ ж. (цсл. алчь) те саме, що алканя в 1 знач.: А што(ж) шпо(к) не вѣмѣ(т) бесѣдовать с тобою... алчбо его пытае(ш) ѿ скорѣбе(х) швѣртѣни(х), алчи и жа(ж)ди (п. 1596 *Виш. Ки.* 237 зв.).

Див. ще АЛЧБА, АЛЧТВО.

АЛЧЮЩИЙ див. АЛЧУЩИЙ.

АЛЪКЕРМЕСЪ ч. (ар. al-kirmiz) сироп з черв'яків: побрал... шкатулка з олейками розмаитими: з дряжквою, алъкермесомъ, сервисаномъ и с килку безоаров, за золотых шестдесят (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* 1/VI, 654).

АЛЪЛЕКГОВАТИ див. АЛЕГОВАТИ.

АЛЪТЕРНАТА ж. (слт. alternata, лат. alternatio) право, яке визначало владу при спорі двох рівних достойників: ей милости паней воеводиной Бельзкой и княжати его милости Пронскому, водде альтернаты в томъ листе ихъ милостей вчысгомъ дельчомъ описаное, до шафуньку и подаваня тежъ старшого або игумена припалый тогъ монастыр зо всемъ (Володимир, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 511).

АЛЪБО¹ див. АЛБО¹.

АЛЪБО² див. АЛБО².

АЛЪФА, АЛФА ж. (гр. ἄλφα) (назва першої літери грецького алфавіту) алфа.

алфа и омеґга — початок і кінець чого-небудь: ямъ єсть алфа и омеґга, пе(р)шій и оста(т)ни(и), початок(к) и конєць (Вільна, 1596 *З. Каз.* 21 зв.); А то єсть бгѣмръзко и не по закону, на шакко(и) бо цркви и во цркви, алфа и ѿ, сирѣчь початок(к) и конєць, и главою е(ст) кр(с)ть хвѣ (к. XVI - поч. XVII ст. *Ки. о лат.* 106 зв.).

АЛЪЧНЫЙ див. АЛЧЕНЬ.

АЛЮБО спол. (зв'язує члени речення) 1. (розділовий) або, чи, чи то: не вратѣся, милый мой, подобєшь буди серце аллюбо ланятыку еленему на горахъ Весиль (поч. XVI ст. *Несп. п.* 51); кождое пр(с)тво, роздѣлившеся в собѣ, запоустѣ(т) и кождое мѣсто а ллюбо до(м) роздѣленый прѣтнѣ, собѣ, не стане(т) (1556-1561 *ПЄ* 57); а што коли я а ллюбо по мѣ: будущий наложимъ на тоє імѣнє, //... тогда вси тыи наклады мои маєть папъ Петръ а ллюбо дѣти его поплатити мѣ: (Луцьк, 1564 *АСД* VII, 28-29).

2. (розділово-перелічувальний) (чергується з альбо, ллюбо) або... або, чи... чи, чи то... чи то: Тоґды ѿ(т)пѣѣда(т) емоу и онѣ рѣкоучи, ги коли єсмо тебе видѣли алчшого, алчбо жаждоущого а ллюбо гѣсте(м) алчбо пагого, а ллюбо немощного, алчбо вѣ темнши, и не послужили єсмо гѣбѣ (1556-1561 *ПЄ* 109); А ллюбо на те(р)минє... станете ллюбо ни(т), а (а)ллю уря(д) мо(и) водлугъ права посполитого поступлю (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 255).

Див. ще АБО¹, АБОЛИ, АЛБО¹, АЛБОЛИ, АЛИБО, ЛИБО, ЛЮБО.

АЛЮМНЪ ч. (слт. alumn, лат. alumnus) семінарїст, бурсак, учень (що навчається безкоштовно); вихованєць: Розносѣтъ [ялмѣжны] немѣгѣй Аллюмнове презанцнхъ ѿ(т) тебе оуфидованн(х) в Кїєвѣ шпо(л), Семінарїи и Бѣрєть (Львів, 1639 *Ал.* 8 пєнум.).

АЛЪЯБАРТА, АЛАБАРТА, ГАЛАБАРДА ж. (слт. alabarda, halabarda, halabarta, фр. halibarde, слт. helmbarte) (від старовинної зброї) алебарда: По(ч)ти єлѣже(б)ныхъ... рогѣмистрѣ... вказыт ротѣ свою... в зброахъ с ко(р)ды а з аляба(р)тами (1552 *ОЧерк.* 3, 15 зв.); дреко(л), алаба(р)та (1596 *ЛЗ* 44); Дреко(л): алаба(р)та, галаба(р)д(а), албо кїи, сокіра, рогатина (1627 *ЛБ* 33).

Див. ще ГАЛАБАРГЪ.

АЛЪЯБАСТРОВЫЙ, АЛАБАСТРОВЫЙ прикм. (виготовлений з алебастру) алебастровий: Гробъ тої и по сєсь дєнь аляба(с)тровый коптовнши зрїтєся (Кїїв, 1621 *Коп. Пал.* 1009); алаба(с)трѣ, или стклапїи(а): Ба(н)к(а), або єлѣнкъ алаба(с)тровый, або пачи(н)є бє(з)вѣ(с)т(о)є (1627 *ЛБ* 174).

АЛІЯКАНТЬ, АЛІАКАНТЬ ч. (від назви іспанського міста *Аліканте*) сорт вина: Или не вѣдае(ш), и(ж) в ты(х) многи(х) миса(х) по(л)мистька(х)... // ...и вина(х), мѣнкателяхъ ма(л)мазіа(х), аляка(н)то(х)... то(т) смелье еще мѣста не имас(т) (п. 1596 *Вин. Ки.* 237 зв.-238); Тождь розвѣмѣи ѿ медѣ, малъмазіи, алякантѣ, и ѿ горѣлицѣ, и всѣкъи // папой, если без мѣры: то смѣрть... тѣлѣ гнѣзмѣ (Чернигів, 1646 *Перло* 4 зв.-5).

АЛІЯНОВЕ мн. (назва стародавнього сарматського племені) аляни: При ты(х) ктога(х)... пре(л)ка(х) лиговѣски(х) мѣшъкали дръгые алянове и печенѣгове (1582 *Кр.Стр.* 60 зв.).

АЛІЯТЕРНЪ ч. (лат. *alaternus*) (від дерева) жостір, крушина: *alaternus*, аляге(р)нѣ древо (1642 *ЛС* 76).

АЛІАБАРТА дво. **АЛІАБАРТА**.

АЛІАБАСТРОВЫЙ дво. **АЛІАБАСТРОВЫЙ**.

АЛІАКАНТЬ дво. **АЛІАКАНТЬ**.

АМАЛІКИТЬ, АМАЛІЕКИТЬ, АМАЛІЕХИТЬ, АМАЛІКІТЬ ч. Представник стародавнього арабського племені: кды [мошеї] опоуцаць ѿгажѣные для грѣбости тѣла рѣкы, зигажаѣли и вѣрхъ браѣли амалекітове (поч. XVII ст. *Проп. р.* 135); такъ ты(ж) оучинилъ кды амалекітове зспесовали и спалили сихъхе(и), и такъ пооумираѣли (Там же, 218); амалікъ... сы(и) еліфаса ѿ(т) ѿа(м)ны зложниці бы(т): *лс. иѣ. з'* которѣго *амалікиты* (1627 *ЛБ* 174-175); выѣжчѣлѣ дѣлѣ и мѣжове егѣ, и браѣли полонны згесѣры и з' амалікитовѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 237).

Дво. ще **АМАЛІКЪ**.

АМАЛІКЪ ч. Те саме, що амалікитъ: амалікъ: Людѣ лиждѣчи з' е(в): // и си(р): лю(л) вдарѣющыи, метафѣ(р) антѣхристѣ (1627 *ЛБ* 174-175); Амалікъ мѣнкаеть на полѣдди (серед. XVII ст. *Хрон.* 135 зв.).

АМАТИСТЪ дво. **АМЕФИСТЪ**.

АМАТИЦЯ ж. Назва конковного каменя: указ(л) си тогда таблицѣ планѣтѣ, злѣтые оу слонопѣво кот(с) прекладапы... Мѣсць на діаметрѣ, марѣсь на аматіцѣ (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 69 зв.).

АМБИЦЯ ж. (лат. *ambitio*) амбіція, гонор, честолюбство: Найдегъ все тоє въ теперешнемъ своемъ

дому добровольное з' самой распусты и амбициѣ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 925).

АМБОНА, АМЪБОНА ж. Те саме, що амбонѣ: ксендѣзъ Анѣтошій Янишевскій... противъко... подданымъ... подкоморого браславського... о порубанье олгара в косьтеле... зѣ амьбонною... протестовал се (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 156).

АМБОНЪ, АМВОНЪ, АМВОНЬ, АНБОНЪ ч. (гр. *ἄμβων*) (місце в церкві для проповідей) амвон, казальниця: повелѣлъ патриархъ сре(д) цркви вчинити амбонѣ и самѣ оуспо(л) на пе(т) (1489 *Чет.* 20 зв.); Але з воплемъ немалымъ сищепку служащомѣ ѿ прѣтла бжѣия досадѣ немалуоу нанесли есте и хотящому сове(р)шиши ѿ(т)пустъ з амбона спустиши есте (Львів, 1588 *ЛСБ* 103); И взя(л) мя с тет(м)ницѣ до цркви... вбравши мя ѿ фелон в(а)мбонѣ и муѣ(л) емъ ся кляти и по(д)писа(л) е(м) ся на егѣ рѣкопса(н)е (Гологорі, XVI ст. *ЛИБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); а самѣ отецъ владыка уступилъ на амбонѣ (Володимир, 1601 *ЛЮЗР* II, 11); подѣ той... часть першее знаменитое чудо иѣ... храмѣ... сталося, же гды діаконѣ, на амвонѣ стоячи, папежа... спомянулъ, на - тыхъ - мѣстѣ палата оной цркви упала, діакона... убила, зачимъ и литургія скончена не была (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1020); Во второмъ степени свѣтъ діаконны которыхъ послѣга ширѣнахъ есть... ихъ оура(д) ева(н)геліе читати на амбонѣ (Львів, 1645 *О тайн.* 132); Амвонъ. *Ambona* (1650 *ЛК* 423).

Дво. ще **АМБОНА**.

АМБРОЗІЄВЪ прикм. ѿ амброзієва трава — назва трав'янистої рослини: амброзієва трава... с(с)т) горача и соуха... язвы зажиwлае(т) (XVI ст. *Травн.* 28).

АМВОНЪ дво. **АМВОНЪ**.

АМВОНЬ дво. **АМВОНЬ**.

АМЕНЬ дво. **АМИНЬ**.

АМЕТИСТОВЪ прикм. ѿ аметистовъ камень — те саме, що амефистъ: то(т) аметистовъ камень... дражанни есть всѣ(х) каменей, которые цѣфтомъ свѣтъ багрянн (XVI ст. *Травн.* 490).

АМЕФИСТОНЪ ч. (гр. *αμφιστινος*) те саме, що амефистъ: в перномъ рѣде бѣде камень сардіонѣ, тоназіонѣ... В третемъ лигѣріонѣ... и амефистонѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.).

Див. ще АМЕТИСТОВЪ (аметистовъ камень).

АМЕФИСТЪ, АМАТИСТЪ ч. (*гр. 'αμείνωστος*)

аметист: ω(з)доблены... камѣньє(м) дороги(м)... паты(и) са(р)дони(с)... двана(д)цеты(и) амати(ст) (XVI ст. *КАЗ* 659); Тѡжъ мѡжемо розвѣсти и ω фѣдамѣнтахъ мѣста того стѡго; котѡрии свѣтъ ω(т) каменїи многоцѣнныхъ: перъвыи аспїи(с), самфїръ... гїаци(н)тоу(с) амефїстъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 68 зв.).

Див. ще АМЕФИСТОНЪ, АМЕТИСТОВЪ (аметистовъ камень).

АМИНЕКЪ ч. (*смп. aminek, лат. amium*) кмин: burleuon, аминекъ зелиє (1642 *ЛС* 106).

АМИНЬ, АМЕНЬ, АМИН, АМИНЪ, АМЪНЬ

*част. (цсл. аминь, гр. 'αμῖν, гебр. amen) (стверджувальна) (заключєне слово молитви, проповідї і т. ін.; означає "так", "справдї", "їстинно") аминь: емѣ слава вѣки вѣкѡ(м) ами(н) (1489 *Чет.* 6); Во имя Бѡже амин (Краків, 1507 *АС* III, 39); да бѣди проклатъ (!) ωгъ милостивого Бога... вѣ сей вѣкъ и вѣ бѣдѣвший, в который... воздасть кождѡмъ по деламъ нашимъ. Аминь (Мїльци, 1542 *АС* IV, 314); ами(н), запра(в)ды а(л)бо неха(и) такъ бѣдетъ (1596 *ЛЗ* 24); по доброй волѣ своей... полєцаю душу мою грѣшную Господу Богу, а тело мое ко погребенїю земному, отдаю се ув опеку // - амень - сину моему Антону (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 13-14); А мы тебе... за то и за всѣ йншыи незлѣчѡныи добрѣйства твои славити и хвалїти бѣдемо ннѣ, и завѣжды и навѣки вѣкѡмъ: Амїнь (Вїльна, 1620 *См. Каз.* 28); Во имя Отца і Сына і Святаго Духа... Аминь (Брацлав, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 220); Се мы и дѣти йх же далъ еси на(м) Гїи Бѣ, С котѡры(м) абысте по дѡлгомъ и щаслїво(м) вѣкѣ, на то(м) свѣтѣ в' прибытка(х) нб(с)ны(х) вѣчне царствовали оупрїйме вамъ зычѣ, Ами(н) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 906); И на увесь его дом Неха(й) буде(т) Про(к)лятство Анаѡема Амѣнь (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, Misc. 8); А коли рекли вси амень, сѣли до ѡчты (серед. XVII ст. *Хрон.* 388 зв.).*

АММОРЪЙ ч. Те саме, що амморѣйчикъ: Амалїкъ мѣшкаєтъ на полѣдни, хеттѣи и еввѣи, Еввѣєи и Амморѣи по горахъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 135 зв.).

АММОРЪЙЧИКЪ, АМОРЪЙЧИКЪ ч. Представник стародавнього племенї на Близькому Сходї:

пришли до жерѣла кадїса: и вѣбили всю крайнѣ амалїдскѡю и Аморѣйчика котѡрый мѣшкаль во Асонфамарѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 29); стѡдлїи протївъ Арнонѡ вѣ пѡщи на граница(х) Амморѣйски(х) бо Арнонѡ дѣли(т) Моавїты ω(т) Амморѣйчиковъ (Там же, 141 зв.).

Див. ще АММОРЪЙ.

АМОМЪ ч. (*лат. amomum*) ароматична рослина, з якої виготовляли бальзам: амω(м) для того тако єсть названо, понѣже та трава имѣетъ дѣ(х), аки синомомо(м), а то є(ст) корица а росте(т)... вѣ асїрїйски(х) и вѣ арменски(х) страна(х) (XVI ст. *Травн.* 352 зв.).

АМОРЪЙЧИКЪ *див. АММОРЪЙЧИКЪ.*

АМПУЛКА ж. (*лат. ampulla* "пляшечка") (*посудина кулястої форми*) дѣбан: Келих ценовый, ампулки ценовыє (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* I/VI, 502).

• **АМФОРА** ж. (*лат. amphora, гр. 'αμφορεύς*) (*антична керамїчна посудина*) амфора: амфора: флѡша, кѡнва, ваз (1627 *ЛБ* 175).

АМЪНЬ *див. АМИНЬ.*

АНАКАРДЪ ч. (*лат. anacardium*) 1. Назва субтропїчного дерева: anacardium, анака(р)дъ древо и(н)ди(й)ское (1642 *ЛС* 82).

2. Плід цього дерева: Анакардъ є(ст) пло(д)... древа, а древоу томѣ има... елеѡа(н)тисъ... то(т) же пло(д) расте(т) во индєйски(х) страна(х) на дрєвѣ преже имани тово (XVI ст. *Травн.* 39).

АНАЛОЙ ч. (*гр. 'αναλόγιον*) (*високий столик із похилим верхом для богослужбових книг або ікон*) аналой: Ѡдна хѣстка на анало(и) туре(ц)кою роботою є(д)вабемъ вишывана на завою (Львїв, 1637 *Іно. Усп.* 69).

АНАПЕСТЪ ч. (*гр. 'αναπαιστος*) (*у віршуванї — трискладова стопа з наголосом на останньому складї*) анапест: апара(e)stus, анапест нога стихотвор(н)ая (1642 *ЛС* 82).

АНАФЕМА, АНАТЕМА, АНАФТЕМА, АНАФЕМА, АНАФИМА ж. (*гр. 'ανάθεμα*) 1. (*відлучення від церкви*) анафема: дхъ ст҃ий т҃ылко ω(т) ωца похѡдїтъ а ω(т) сна под' анаѡемою (1509-1633 *Остр. л.* 132); также от сваров, клевет их монастырских... варовати и боронити, абы в монастырех светых и

обителях школ для науки детинное не было под анафемою (Берестя, 1591 ППФ 105); на такового кожного хто бы кольвекъ тѣю волю мою... в чомъ кольвекъ нарѣшилъ, нехай заставаеъ анаѣма и всякое неблагословенство зъ прокляцствомъ (Почаїв, 1597 ПВКРДА IV-I, 53); А еслибы ся хто отступникомъ сталъ, теды подъ декретъ страшный анаѣмы мусить таковой подпадати (Київ, 1621 Кон. Пал. 321); А кто бы мѣлъ ѡ(т)далити ѡ(т) цркви и престола... си(и) сты(и) слѣжебны(к), да бѣде(т) прокля(т) анаѣмою // сты(х) ѡцѣ тїи иже в никей (Гологори, 1630 ЛНБ 3, 62, 52-53); anathema, анаѣма, про(к)лятїе (1642 ЛС 82); И на увесь его дом Неха(и) буде(т) Про(к)лятство Анаѣма Амѣнь (Синечола, 1648 ЗНТШ XIX, Misc. 8); анаѣмѣ отдавати (отдати, предавати, предати) — піддавати (піддати) анафемі, віддавати (віддати) анафемі; відлучати (відлучити) від церкви: Мы тыхъ которыѣ шгоколѣвекъ // прикладають алѣѡ одыймѡютъ ѡ(т) Цѣркве выклинаѣмѡ... проклѣтствѣ и Анаѣмѣ ѡ(т)даѣмѡ (Київ, 1637 УЄ Кал. 82-83); мы... тебе яко непослушного... ѡ(т) всего ѡбыщенїа вѣрны(х) ѡ(т)лѣчимъ и анафеме вѣчие(и) яко еретическаа му(д)рѣствѣющаго ѡ(т)даѣмъ (Вільна, 1594 ЛСБ 255, 1 зв.); ѡни збираючи са соборно зъ оноу цр(к)о(в)ю многочи(с)лено свѣты(х)... ѡ(т)цевъ... и ѡные во(л)ки и змїи ѡ(т)гонѣли, съ престѡловъ змѣтовали, и анаѣмѣ предавали (Острог, 1587 См. Кл. 10 зв.); мы... тебе... яко чло(н)ка гнилого ѡ(т) црквнаго испо(л)нѣ(н)а... ѡ(т)лучи(м) и анаѣмѣ... предади(м) (Вільна, 1594 ЛСБ 251, 2); неха(и) бѣде(т) про(к)ля(т) зо всѣмъ анафемѣ его предаѣ(м) (Київ, 1646 ЛСБ 574); в анатему впадати — бути відлученим від церкви: А за нарушенъемъ... сего листу... моего... таковой каждый нарушител в срокѡе каранъе церковное, то естъ в прокляцтво и анатему, подлугъ правил светых апостол... впадати маеъ (Луцьк, 1613 АрхЮЗР I/VI, 436-437); анаѣмѣ поддати (кого) — проклясти: профанаторовъ святого символу, отъ... церкви отлучили и анаѣмѣ поддали (Київ, 1621 Кон. Пал. 733); подъ анаѣму себе подкинути — бути проклятим; віддатися (піддатися) анафемі: Але цѣло то ховати всею

мощо и пїлностю як(к) зѣнѣдъ в' ѡкѣ, абысмы сна(т) по(д) анаѣмѣ такъ многыхъ... Сты(х) ѡцѡвъ себе не по(д)кїндѣли (Київ, 1619 Гр. Сл. 229).

2. Лайл. (про людину, відлучену від церкви) проклятий: А хтобы мѣлъ тоѣ наданъе мое ѡтъ церкви Божей ѡтдалити... жона моѣ... або хто близни мой, анаѣма, да бѣди проклять (!) ѡтъ милостивого бога (Мільці, 1542 АС IV, 314); Аще и бра(т)скаа любо(в) православно(х) хрстїа(н) с' предѣло(в) е(ст)стве(н)ны(х) ма выгагае(т), яко и анаѣма (1598 Виш. Кн. 309 зв.); тотъ маеъ быти анаѣма хтобы реклъ, же клірикомъ волю жѡны мѣти (Острог, 1598-1599 Апокр. 45); Если хто все поданїе Црковное на пїсмѣ албо бе(з) пїсма поданїе ѡ(т)кидаеъ, нехай бѣдетъ анаѣма (Київ, 1619 Гр. Сл. 219); А хтобы мѣл ѡ(т)далити ѡ(т) церкви тои нехай бѣдетъ проклят анаѣма и маранаѡа (Середня Вижница, 1644 Паньк. 25).

Див. ще АНАФЕМАТА.

АНАФОРА ж. (гр. ἀνάφορα) хлїб (символ тїла Христа), приготовлений для причастя: Мисо(ч)ка для анафори (Львів, 1637 Інв. Усп. 20).

АНАФТЕМА див. АНАФЕМА.

АНАХОРИТЬ, АНАХОРЫТЬ ч. (гр. ἀναχωρητός) пустельник: оные анахорытове, то естъ пустынножытели... собою сакраментъ Тѣла Хрыстова на пушу бирали, и тамъ часомъ и черезъ два годы ховали (Вільна, 1599 Ант. 749); ино(к) або зако(н)ни(к), котории... хѡче(т) взыйти вы(ш)ше(и)... на замо(к) анахоритовъ (общежителѣй — дописано на полях. — Прим. ред.)... не мае(т)... з е(д)ного... бра(т)и прикладовъ (серед. XVII ст. Кас. 63).

АНАФЕМА див. АНАФЕМА.

АНАФЕМАТА ж. Те саме, що анафема у 1 знач.: Але и анаѣмѣтъ проклѣтствѣ неро(з)грѣшеномѣ потѣплѣю(т) и осѣжають, хтобыса чого такового важити хотѣлъ (Київ, 1619 Гр. Сл. 214).

АНАФЕМАТИЗОВАННЫЙ, АНАФЕМАТИЗОВАННЫЙ прикм. Відлучений від церкви, проклятий: А такъ каждый маеъ пїлно стеречи, абы кого зведанаго и анаѣмагизованнаго не наслѣдовалъ, бо канонъ мовить, ижъ хтобы посполитоватися мѣлъ з вылученными, съ посполства вѣрныхъ и самъ вылучевагъ бываеъ (Єгипет, 1602 Дїал. 60);

у знач. ім. Проклятий: Єретиковъ... за апаѳематизованыхъ, то есть за проклятихъ мѣти (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 910).

АПАФЕМАТИСОВАТИ *дієсл. недок. (стп. anapemmatyzować) відлучати від церкви, проклинати: Кто ихъ судилъ, албо штрафовавъ, канонизовавъ, то есть апаѳематисовавъ?* (бл. 1626 *Кир. II.* 25).

АПАФЕМА *див. АНАФЕМА.*

АНБОНЪ *див. АМБОНЪ.*

АНГЕЛОВЪ, АГГЕЛОВЪ *прикм. (який належить ангелові) ангельський, діал. ангелів: видели лице є(г) ка(к) бы аггелово* (1489 *Чет.* 106 зв.); Да вовергаемн претерпите пещь бѣд лютых, тогда узрите пометаемых — сожегаемых, а себѣ — спасаемых, тогда узрите хлад и пришествие ангелово (1600-1601 *Виш. Кр. ота.* 170); и върва(л)са з роу(к) аггеловы(х) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 99 зв.); памѣгачи тоиѧ намѣовы аггеловы вѣналъ зъ торбы // сѣю ей кдѣь оутробы (серед. XVII ст. *Хрон.* 387 зв.-388).

Див. ще АНГЕЛЬСКИЙ.

АНГЕЛОКЪ, АГГЕЛОКЪ, АНКГЕЛОКЪ, АНЪГЕЛОКЪ *ч. (зображення малого ангела) ангеля, ангелик, ангелятко: той анкгелог(!) малюхны(н) есть* (к. XVI ст. *Розм.* 57); 5 кели(х)... крапе(н) вежы(ч)коваты(н) з тва(р)ми грома о(д)ливаными на сро(д)кѧ аггелок(к) з рѣками и з скрыде(л)ками (Львів, 1637 *Іва. Усп.* 6 зв.); Мирища срибна грани(с)тая... зне(р)ху ипрѣбка а(н)гелька злюцѣстого де(р)жачи (Там же, 18); А и гымъ се неконгѣнтуючы... олтарювъ два... //...збурили, зъ великого заст олгаря, ангелки на нимъ будучие, злотистые... въ нивѣтъ попьсовали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 6/1, 563-564).

АНГЕЛСКИЙ *див. АНГЕЛЬСКИЙ.*

АНГЕЛСКИЙ *див. АНГЕЛЬСКИЙ.*

АНГЕЛСКИЙ *див. АНГЕЛЬСКИЙ.*

АНГЕЛЪ, АГГЕЛЪ, АГГЕЛЬ, АНЪГЕЛЪ, АНЪГЕЛЪ *ч. (цсл. ангель, аггелъ, гр. ἄγγελος) 1. (надприродна істота, вістник, виконавець волі Бога) ангел: г(с)ь пошле(г) аггелы своѧ со гласо(м) велики(м) трѣбнымъ* (1489 *Чет.* 28); едно жъ тоѧ помыслить явилъса ємоу аггелъ гнѣ въ снѣ (1556-1561 *ІЕ* 135); тогда на воза(х) оболоковы(х) и аггелами зо(б)ра(н)ни бѣдѧ(т) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 77 зв.); Чи не

бо(л)ше(н) же бѣде(т) соро(м) на вселе(н)ско(м) позѣрици, пре(д) тмы тмами аггелъ, // архатгелъ (1598 *Виш. Кн.* 276-276 зв.); то были ангели, што не переступали ни одинъ (в *ориг.* одинъ. - *Прим. вид.*) рать заказъ Божій (XVI ст. *ІЕ* 7); Гудѣтъ бо трубами, яко ємоки рыкають, где божій аггелы приступу не мають (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); аггелъ ясны(н) прибѣжа(л), и выпалъ ср(д)це зъ дѣтате (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 42); дѣволъ и аггелы Єго оусилѣтъ. Єго в свои края заволочи (Вильна, 1627 *Дух. о.* 248); Пыха настаршого Аггела зъ нѣа скинѣла (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 3); ѿ таковоѧ славъ и свѣтлости стѣхъ, и самыи Аггелове Бжїи задивлютъ сѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 164); ангелъ злыи, злыи ангелъ — дияволъ чортъ: члѣвѣкъ стѣдѧтъ Бгомъ, власте на тоѧ мѣсце, с которог(о) выпали аггелове злы(н) (Чернігів, 1646 *Перло* 130); Створиѧ та на мѣсце тоѧ, с которого выпали злыи аггелове (Там же, 4).

2. Вл. п.: Ангеломъ Аньге(л) (1649 *РЗВ* 329 зв.).

АНГЕЛЬСКИЙ, АГГЕЛСКИЙ, АГГЕЛСКИЙ, АНГЕЛЬСКИЙ, АГГЕЛЬСКИЙ, АНГЕЛЬСКИЙ, АНГЕЛСКИЙ, АНГЕЛСКИЙ, АНГЕЛСКИЙ, АНГЕЛЪСКИЙ, АНГЕЛЬСКИ, АНГЕЛЬСКИЙ, АНГЕЛЬСКИЙ, АНЪГЕЛСКИЙ, АНЪГЕЛСКИЙ, АНЪГЕЛСКИЙ *прикм. Ангельський: Ев(г)лнста выписоуетъ. (!) притчоу... ѿ радости аггелской надъ едны(м) грѣшникомъ каюци(м)са* (1556-1561 *ІЕ* 187); тогда трѣбы аггел(с)кїи вѣстроубѧ(т) ве(л)ми и нѣса зовыюса яко трѣба (Львів, 1585 *УЕ* N 5, 21. на полях); Не вѣдѧчетъ бѣ(л) оный парожд... хлѣбъ аггелскы(н) бѣдѣчи прѣси(л) о мѧсо (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 215); Али Бгъ огородилъ люди ангелы, май бурис хрестяны, ангельсковы глотокъ обмородивъ ихъ дѣля того, што бы дьяволъ не мугъ зло учинити (в *ориг.* оучити. — *Прим. вид.*) нѣкому (XVI ст. *ІЕ* 68); Вже от шести сот лѣт в печерах негленгнн, святии поетници по смерти явлѣни... Блаженныи Феодосїи, ангелскїи сожитель, братїи игумен и Христу ревнитель (к. XVI ст. *Укр. п.* 88); если бы и ангельски языкъ увѣрял, але ничто же успѣют (1608-1609 *Виш. Зач.* 208); Аггеломъ бѣвѣмъ оу Малахїѣ Пророка, Спѣенникъ титѣвѣтѣса, Аггелскїи живогъ повинѣ(н) // провѣднн (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 10-11);

сїа зацно(ст) и слава преходить, раздмы Аггелскїи и члвчскїи (Чернігів, 1646 *Перло* 167); аггелскїи хлѣбъ *див.* ХЛѢБЪ; аггелскїи чигъ *див.* ЧИГЪ; аггелское войско *див.* ВОЙСКО; трубене аггелское *див.* ТРУБЕНЕ.

АНГАРИЯ, АНКАРИЯ, АНКАРИЯ *ж.* (*стп.* angaria, *лат.* angaria, *гр.* ἄγγαρῆα) повинність підданих, пов'язана з перевезенням речей, листів та ін.: гото(в)... оутерплєны(х) чере(з) наше анкарїи (*на полях* оутиски. — *Прим. ред.*) мноґо прикладо(в) припомнїти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 208); О которєе вси шкоды, укравженя и уруганя, такъ же анкарїе испелякис... Матеї Барчевскїи... противко... Фридрихови Подгороденскому... соленигеръ се протестовалъ (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/1, 426); подданыхъ бытемъ... такъ же и розными анкарїями розогналъ (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 6/1, 493).

АНГЕЛОКЪ *див.* АНГЕЛОКЪ.

АНГЕЛЧИКЪ, АНКАГЕЛЧИКЪ, АНКАГЕЛЧИКЪ *ч.* Те саме, що англїйчикъ: они всѣ звыте(з)ства и рыце(р)ски(х) суе(т)носе(н)и криваво-битные бои пехто и(н)пи(н)и не влю(х), не пѣметь, не мо(с)квити(н)... они а(п)кге(л)чикъ показова(л), одню лїто(в)ские княжата (1582 *Кр. Стр.* 10); ягъ ви(х)гъ анкге(л)чик купе(н)и менцани(н) лво(в)ски(н)и ме(л)... я(ч)мено бочокъ м̄ (Берестя, 1583 *Мин. кл.* 87).

АНГИРА *див.* АНКИРА.

АНГЛІЙЧИКЪ, АНКАГЛІЙЧИКЪ *ч.* Англїець: Сїемъ оу варшавѣ: был(л) на которо(м)... Бѣлѣ посєлѣ англїйчикъ из жоно(в)ю (1500-1633 *Остр. л.* 128 зв.).

Див. ще АНГЕЛЧИКЪ.

АНГУРСКИЙ, АНКАГУРСКИЙ *прикм.* (*з ангорської воати*) ангорскїи: при жегпапо ксе(н)дза подька(н)цирого для прия(з)пи горячо(н) дни(т)непя sprawy по(с)полито(н) рѣ(с)ко(н)... обеца(л) емѣ чам(л)ѣль (!) а(н)кгѣ(р)скїи фня(л)ковое масти на плацѣ (Львів, 1617 *ЛСБ* 1043, 26 зв.).

АНДРОГОНЕ *мн.* (*гр.* ἄνδρογονος, *лат.* androgynus) (*за грецькою міфологією* — люди з двоєстатевими ознаками) гермафродити: андрогоне св(т) въ африцѣ которїи обѣе прирожде(н)є імаю(т)... правое

перси моу(з)чи(н)ское, а лѣвое же(н)ское, гермафродїте (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25).

АНЕ *див.* АНИ¹.

АНЕЖЕЛІИ *див.* АНИЖЕЛІИ.

АНЕЖЛИ *див.* АНИЖЛИ.

АНИ¹, АНЕ, АНІ, АНЪ *стол. І.* (*з'єднує члєсти речєня*) І. (*єднальний*) ані, ні: мы стефа(н) воско(д)а... знаменїто чиним... оже прїиде прл(д) нами... слѣга нашъ, вю(д)... по его доброй воли, ники(м) испонѣжень ани присилова(н)... и прода(л)... єдно село, на тѣговѣ (Бадєнї, 1503 *Cost. S.* 255); а че(р)-кастя... не маю(т)... о(т) быстрицы а(ж) до є(р)данѣ бобро(в) гонити... ани ры(б) по озеро(м) ловити (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДЛ/П-216*, 101); ништо не має(т) бе(з) дозволе(н)я... гребли засыпатп ани ста(ву) за(н)мовати (1566 *ВЛС* 82); с которы(х) заста(н) не є(ст) повинне(н) жадны(х) пови(н)ности(н) ани чи(н)пу о(д)давати (Одрехова, 1596 *ЦДІАЛ* 37, 6, 3 зв.); вы... жа(д)ного возного очевисто не ставили паостато(к) ани его меновали и меновати не дмѣли (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); а кнлжата вставили на(д) собою з ыншего пародоу дѣла того, абы не фо(л)кговали братѣ, агѣ свѣтѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 45 зв.); абы ся жадегъ зъ будучнхъ по мѣгъ не оповажилъ одбирати, ани што правозити подѣ карою суду божаго (Фольварк, 1606 *НЗУж.* XIV, 226); Бо не занне в̄ обозѣ свѣжая волїпа, Добра з̄ салмахаю по(д)часть кабанїна. // Нѣманъ та(м) каплѣновъ, агѣ тлѣстыхъ кокошїи (Київ, 1622 *Сак. В.* 48 зв.-49); Жадныи ги тоѣ тирап не может о(т)няти ани секты новыѣ, в чим спрофановати (Венеція, 1641 *Лнаф.* 22); Которого поданя мис, возно(му), ани его м(л) ппу Мо(с)чени(н)кому ништо не борони(л), ани з жа(д)ны(м) право(м) не о(д)-зыва(л) (Житомир, 1649 *ДМВН* 182);

(*живається при одпорїдних присудках із заперечним значєнням замість пропущеної частки не*) ані не, ні не: Мы не вѣдаєм, што то за копец, ани памлтаєм его (Шайно, 1538 *AS* IV, 174); жадегъ папєжѣ не былѣ, ани єгѣ агтихристомѣ (Вільна, 1595 *Ул. гр.* 145); єго презнїтеровѣ. // которєе при пѣмѣ были, не призволали на тоу(в) оутгю, ани єл по(д)писовати хотѣли (Острог, 1598 *Ист. фл. ст.* 51-51 зв.);

Пань воевода Кіевскій по долгом розмышляню позволил не выдати, бо нѣкгда оный не был анѣсть зрайцею (Львів, 1605-1606 *Перест.* 37); Не ослабѣваймо претѣ... и не шпѣскаймѣса, анѣ, по(д)дава(и)мѣса и(х) штодѣнномѣ штѣрмованю (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 136);

(живається при першому з однорідних членів речення у сполученні зі словами так тежъ, тыжъ) ані: до... огорода не має мѣти... Семень Третякъ жадное потреби, ани он самъ, так тежъ и жона его (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 15); Нѣкгда южъ не швѣтитъ ани головы твоѣи во(с), не боудеть ты(ж) оуслышанъ в' оушахъ мои(х) твоѣи го(с) (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 6).

2. *(при повторенні) (єднально-перелічувальний)* ані... ані, ні... ні: А ненадобе мне,... Яцьковичу, а ни сестре моеѣ Кахне, а ни ближнимъ нашимъ, а ни шадкомъ нашимъ напотомъ по насъ будущимъ в тоє ся имене уступати (Луцьк, 1505 *АрхЮЗР* 8/IV, 227); а мы не маємъ... от того замъкѣ, ани платовъ местских, ани даней жадныхъ... шпимати (Берестя, 1508 *AS* III, 57); И вжо мнѣ Левкѣ... ани жонѣ моеѣ, ани дегѣмъ нашимъ, ани ближнимъ нашимъ в тѣю продажд мою не надобе штѣпати(са) (Краків, 1538 *AS* IV, 124); Мышъка, ани на шрад нашъ его выдати, ани на двор нашъ з нимъ ехати не хотел (Вільна, 1565 *AS* VI, 277); а че(м) не зовѣ(т)са патріарьшни(к), цѣрогоро(д)скій, ани ерслме(ц), ани олександріецъ, ани антѣохіецъ, гдѣ головныи столы патріархо(в) шши(х) мѣсто содержа(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.); лахове наро(д) на(ш) в мѣстѣ се(м) пѣ(с)гоша(т) недопѣаючи ш(б)ходо(в) мѣ(с)цки(х), анѣ реме(с)ль робити анѣ ш(ч)не(в) рѣ(с)ки(х) шчи(т)и (Львів, 1599 *ЦДИА Лен.* 8135, 3, 67, 6 зв.); маса его не хотѣли шсти ани пси ани птаси, ани па(к) жадное створеніє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 57); А вызнанъя благочестія ане бѣсове, ани инышое якое створенъе швтяжити не могуъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 343); сама тѣа бѣтностъ нестворѣнаа, нѣ маєтъ анѣ початку, анѣ конца (Чернігів, 1646 *Перло* II); ничого згола не заста(л) ве (д)воре: ани быдѣ(л), ани збожъ, ани спрату домового (Житомир, 1650 *ДМВН* 197);

(чергується з ни, нѣ) ні... ні, ані... ані: а жадин

кназь, ани пан и земанин, ни дворанин... в тые дни... не маюг торговъ своих мети (Краків, 1527 *AS* III, 301); чотыриста золотых, без двадцати золотых маю ... дати ... перед самою шботою в неделю не штбиваючи ни жадными речми ани товаром, толко готовыми грошми (Володимир, 1535-1544 *AS* IV, 382); Горо(д)на не накрыта ни (в)сходѣ ани помостѣ негъ ш(д)но стена мѣ(р) стоить (1552 *ОКр.* 3. 147); и рѣкль и(м) абы нічого не брали на дорогоу ни пѣлицѣ ани мошны... ани хлѣба (1556-1561 *ПЄ* 253); зезна(л) же виши(т)ко ш цѣль нѣ прибыло нѣчо(г) анѣ ты(ж) штбыло (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); не жадай ни хыжу, нѣ винницы другого, анѣ жоны, ани слугы, ани служницѣ, ани вола, ани коня (XVI ст. *НЄ* 19); а та(к) ко(ж)дый... вѣдай, и(ж) має(ш) готовы(м) быти, на каждый ча(с) не знаючи ни дѣа ани години (Височани, 1635 *УЄ* N 62, 4); нѣ ходотай анѣ Аггль, Але самъ Снѣ Бжій с палацѣвъ Нѣ(с)нихъ, На шгрѣтѣіє наше ишходитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 57);

(живається при відсутності частки не при обох однорідних членах речення або одному із них) ані не, ні не: А мы ш то(м) анѣ знаємо анѣ ты(ж) знати хочемо (Унів, 1589 *ЛСБ* 111); ведже вѣ тыхъ речахъ имъ поблажати ани хочемъ, ани можемъ (Вільна, 1599 *Ант.* 509); мы не творили оубийства, анѣ крали, анѣ чѣжолѣжили, ти(л)космо помысломъ зтѣрѣши(л)и пре(д) тобою (Чернігів, 1646 *Перло* 151 зв.).

II. *(ш'язує речення)* I. *(єднальний)* ні, ані: воды многи не могли соуъ оугасити любви, ани рѣки затопити се (поч. XVI ст. *Песн. п.* 57); не мѣже(т) бо древо доброе злого плода рѣдити ани ты(ж) злое дѣрево, доброго плода рѣдити (1556-1561 *ПЄ* 40); Всѣ дѣватери Нѣ(с)а, и земля, не мѣгѣтъ вѣмѣстити, Анѣ Агглюве твои намъ ш немъ вѣзвѣстити (Чернігів, 1646 *Перло* 69);

(живається при відсутності частки не при другій частині складносурядного речення) ані не, ні не: Не єсть болший слуга над своего пана, ани власъ божія тобѣ єст подана (к. XVI ст. *Укр. п.* 79); Не опустѣло небо без Сатани, ани церковь опустѣла без Каіафи и без папежа (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); жаднаа злостъ каранъа и соуда божого не оубѣг-

не(т), анѣ те(ж) добротъ бѣ(з) запла́ты переба́чена боудѣ(т) (Острог, 1614 *Тест.* 137).

2. (при повторенні) (єднально-перелічувальний) (оживається при відсутності частки не при обох частинах складносурядного чи супідрядного речення або одній із них) ані не... ані не, ні не... ні не: вийди з везѣна и теперешней пра́цы запла́тоу собѣ нама́лю(и), кото́рой ани око видѣло ани оухо слы́шало (поч. XVII ст. *Проп. р.* 33); жадны(м) спосо́бо(м) анѣ роси(р)кувь межи ва́ми не было, анѣ са спѣрѣ и снарѣ межи нами на(и)дова́ль (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1); тотъ ли́сть, ани Па́вла стѣ́гш естѣ, ани та́къ ты́и сло́ва в' немѣ бра́мъ (Київ, 1632 *МКСВ* 278).

Див. ще **НИ¹**.

АНИ², АНІ, АНѢ част. 1. (заперечна) не: Ѡ(н), де(и), ани выслу́хавъши, еше́ з очю зо́гна(л) и (з)соромоти(л), не хотечи чинити справе́(д)ливости (Житомир, 1583 *АЖМУ* 53); Ани для чо́го инъшого розмнѣжилосье межи лю́дми такое ленивство, оспальство и отъступе́нье ... яко набо́льшей для того, ижъ устали учители..., устали казанья! (Вільна, 1599 *Ант.* 583); ели ми вѣришь ани бѣдешъ жа́ловаги (к. XVI ст. *Розм.* 56 зв.); та́къ и тепѣрѣ, ѡ гова́рышѣ, анѣ для то́го... та в' твоѣ(м) мо́цно(м) стоа́(н)ю ма́ло пороуши(л) не́пріате́ль, мѣль бысь ю́жъ и са(м) себе вмѣта́ги в про́пасть (Острог, 1607 *Лѣк.* 97); твѣри́ли во́лю, но анѣ та́къ ѡста́вилъ еси ты́хъ, згѣрдѣтелевъ твѣйхъ, но еше́ и бо́льше добродѣ́йство твоѣ показаль еси симѣ невда́чникомѣ ла́ски твоѣй (Чернігів, 1646 *Перло* 151).

2. (підсилювальна) навіть, ні: рек'ла емоу́ же́на ги ани то(г) не маешъ чы́мъ бы еси зачерль а стоуд'на естѣ глоубока (1556-1561 *ПЄ* 354); И рекль ему́ а ні до села не ходи, и неповідай ні́кому (Володимир, 1571 *УЄ вол.* 57); ани гареля... не ѡпѣстишь бы-на́миѣй доро́ги(и) естѣсь повѣ́жъ ѡстатню́ю цѣ́нѣ (к. XVI ст. *Розм.* 54 зв.); а где видо́мого еле́менту нетъ, ку тому ани смаку вина не чуешъ, — а яко то виномѣ назвати можешъ? (Вільна, 1599 *Ант.* 749); не смѣте анѣ гоубы роз(з)ѣви(ти), а звла́ща до ле́тро(в) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 148); Що те́жъ естѣ трѣва́лоє и пѣвноє на свѣ́тѣ повѣ́(ж) ми, мае́(т)ность ли, кото́раа ани вѣ́чера часо(м) не дочекáла, сла́ва ли (Острог,

1607 *Лѣк.* 107); ани единого пункту от учения его не только не держиш, але еше́ другим... заборо́няеш (1608-1609 *Виш. Зач.* 229); **Сты́(м) Ѡ(т)цо́мъ** анѣ на мысль не приходило, абы́смы опрѣсно́ко(м) Литѣ́ргисова́ти мѣ́ли (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 277); в то(м) же року... не хотѣ́лося ничо́го родити, анѣ́ трава (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176); на ра́дость вѣ́чнѣю, не дае́тъ имѣ анѣ́ ма́ло, посмотрѣ́ти на ню́ [душу] (Чернігів, 1646 *Перло* 124).

3. (підсилювальна-заперечна) навіть не, ні не: една(к) же дарѣю ва(м) всѣ́ пло́ды в сере́(ди)нѣ́ сѣ́дачьє, кото́ры(х) вѣ́мъ, и(ж) ани снисо́сѣ ва(м), дабы́сте и(х) твѣрити дѣ́ло(м) хотѣ́ли (1598 *Виш. Ки.* 292 зв.); баба на торго́в гневала́ся, а торго́в о семѣ ани веда́ль! (Вільна, 1599 *Ант.* 869); Анѣ са ѡчи моѣ́ оугѣ́шатъ смѣ́трачи на твою́ твѣ́рѣ, ѡхъ не́п'дзнаа (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 6); а хто не хо́четъ, той неха́й не и́де́тъ, бо анѣ́ го́день естѣ... ити (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 121); гды рѣ́чи оумилова́ноѣ запáль в' ср(д)цѣ́ // вѣ́бѣжо́ный, ші́ритса своѣ́мъ по́ломенемѣ, а́нѣ́ оуспоко́битса до́пѣца́етъ, а́жъбы то, што ми́лдѣ́тъ, ѡде́ржалъ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3-3 зв.).

ани аза знати див. **АЗЪ²**.

Див. ще **НИ²**.

АНИЖЕ спол. (порівняльний) (зв'язує речення) (з'єднує частину складнопідрядного речення, приєднує підрядну порівняльну частину до головної) ніж, як: Кгарнець коштѣе́тъ три шты́бры... Але не венце́(и) проси аниже годи́(т)са (к. XVI ст. *Розм.* 27).

Див. ще **АНИЖЕЛИ, АНИЖЛИ, АНИЖЪ, НИЖЛИ, НИЖЪ**.

АНИЖЕЛИ, АНЕЖЕЛИ, АНЪЖЕЛИ спол. (порівняльний) І. (зв'язує члени речення) ніж, як: волю на иншо(м) нѣ́што зыскѣ́ ѡтрымати аниже́ли шкодова́ти (к. XVI ст. *Розм.* 55); Смергь... добраа́ (кды чл́ка чы́стоє сѣ́м(л)єніє ра́твѣгъ) барзѣ́й вѣ́тшае́тъ, анѣ́жели иншо́хъ жы́выхъ лю́де(и), всего свѣ́та панства и крѣ́левства... ѡвеселяе́тъ (Корєць, 1618 *З. Поуч.* 172); Вкѣ́сомѣ во́лѣль еси роско́шны(х) и ро(з)маиты(х) потра́въ и питіа́ заживати, анѣ́жели до сакраме́(н)тѣ́ пристѣ́пати (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 274); Любо́ то до ѡва́же́на хѣ́тъ и оупрѣ́ймо́сть ба́рзѣ́й аниже́ли сама́а подарѣ́нкѣ́ ма́те́риа бра́на бы́ти

лит. anisum) 1. (прав'яниста ефіроносна рослина) anic, ганує: anicetum, гань(и) (1642 ЛС 83); Анісь. Anisum. Anicetum (1650 ЛК 423).

2. Пахуче сім'я цієї рослини: чѣмъ аниєть свѣжѣе гѣмъ лоу(т)че... // ...Аниєть пріагъ часто тогда жаждѣ тѣни(т); тон же аниєть аще кто часто пріємлетъ ѿ(г)ворає(т) залаганіє жи(л) пече(н)ны(х) (XVI ст. Травн. 20 зв.-21).

АНИЯКИЙ займ. (затеречний) ніякий, жодний: та(к) и тепе(р)... обецує(м) и прирекає(м)... исп(и) обывателе(м) ...//... кіру(и)то(и) и всакоє має(т)-постп... в нихъ ѿ(т)бирати и ѿ(т)водити аниак(и)м) способо(м)... не маємъ (1566 ВЛС 1-1 зв.).

АНИ¹ див. АНИ¹.

АНИ² див. АНИ².

АНКИРА, АНКІРА, АНІПІРА ж. (лит. ancoḡa, гр. ἄγκυρα) 1. Якiр, кiтвa, кiтвиця: anchoḡa, a(и)кира, ко(т)ва (1642 ЛС 82); *Образно* : а если бы кто впосро(д)кѣ оуста(л), пѣтiвиписа анкiры тоє стѣе, выпастн моуси(т) заразы, и оутоноути на глѣбѣоость злѣбѣей пришедши (Острог, 1607 Лѣк. 12).

2. *Перен. (про те, що зміцнює віру, надію)* опора: воєнни(к) павѣ(л) ...// ...причини(л) присѣгоу, абіасмо... моцное погѣне(и)є м(ѣ)ли, и заложѣоую пацѣю одрѣжали, которѣю маємо я(к) аиґирѣ або кѣтвицѣ днѣ, моцнѣ и пѣвноу (Острог, 1599 Кл. Остр. 202-203).

АНКИРНИКЪ ч. Якiршии капат (?): anchorarius, анки(р)ни(к) (1642 ЛС 82).

АНКІРА див. АНКІРА.

АННАТЫ ли. (стп. annaty, славн. annata) річний дохід з церковних маєтків, віддаваний у скарб Ватикану, а потім на оборону Речі Посполитої: чомѣ свѣакѣ стiскѣють на тоє, же дѣхѣвныє проти(и) явномѣ кiлкакро(т) в статѣте и конститѣцiа(х) повтореномѣ правѣ, аннаты, которыє в корѣне па оборонѣ рѣчи посполитон ве(д)ле конститѣцiи, ... оухваленыхъ зостати мѣли, с кроле(в)етва выдаѣтъ (Острог, 1598-1599 Алокр. 195); Штожъ и о аннатахъ, которыи зъ Польски до Риму идуть (Київ, 1621 Кон. Пал. 928).

АНО¹ спол. 1. (зв'язує члени речення) 1. (протиставний) але, однак, проте, а: свѣ(ч) про(с)кѣ(р) не даєте а хотя которы(и) рѣ(д)ко про(с)куры при-

песе(т) ано та(к) велики я(к) яблоко (Васлуй, 1561 ЛСБ 34); але злѣго оумыслюу боудѣчи, и хотѣчи ѿ(т)чал(и)пыми оумыслами рѣкомо не мо(ж)пость, ано рѣчей пехоуѣ свою прикрѣти, до которы(х) пр(о)ркъ за злѣ маѣочи мѣни(т) (Острог, 1607 Лѣк. 27).

2. (пояснювальний) тобто, саме: По том року 52 го..., по вознесенію Господню, не в Риме, але во Іерусалимѣ найдуется, ано на оном заволаном апостольском соборѣ (Львів, 1605-1606 Перест. 59).

II. (зв'язує речення) А. (з'єднує частини складно-сурядного речення) 1. (протиставний) але, а, однак: ѿканный... хвалилєа х(с)вою вѣроу погоубити, лєстью и грозою ано большеє сѣ стѣая вѣра оутвердила (1489 Чет. 56); попалили вѣдши в мирѣполно, для перестѣта морѣ, ано еше гѣрине мерло (1509-1633 Остр. л. 130 зв.); я будучи аре(и)даро(м) ново таковы(и) обыча(и) вводи(ти) ме(л) ано де(и) то пере(д) ты(м) бывало (Волюдимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 73); Заслѣняются гымъ Флорентійскимъ соборницемъ, ано... слабая ихъ оборона (Київ, 1621 Кон. Пал. 1121).

2. (приєднувальний) (оживається на початку речення) але, однак: Ано бы злѣпѣи гасити, коли у суєдѣ горитъ, анижли коли до твоего даху прийдегъ! (Вильна, 1595 Ун. гр. 147); И гдѣбы были отданы листы єго власныє, до єго королевской милости папа наного (писанье,) ... подобно бы показалає не одного справа, яко... о кольковандыцѣтъ тысячей людей, зъ ведомостью господарскою, замордовати мено! (Ано и мухи бедное не задавлено!) (Вильна, 1599 Лит. 919); усе мы єго Богомъ побиваєме, хотъ злѣ учинивъ, хотъ гораздъ. Ано, братя, Бгѣ указуетъ, што бесме задаръ не изывали имя Божіє (XVI ст. НС 212); не вѣдаю якоює сверѣбѣчкою па(д) пристойность тѣкавѣи выбадѣгъ. Ано што южъ сѣбѣровѣ повне(х)ни(х) дѣкретами змоцнено, безъ выкрѣтацѣтва, и безъ пыгѣнья, чтити и поважати потреба (Дермань, 1605 Мел. Л. 8); такъ хитро затягають повагу клятвы папѣжской! Ано патріархове наши оныхъ ся не обавляють, але безпечне папѣжовъ выклипали (Київ, 1621 Кон. Пал. 1092); ѿ смѣрти ли маю мѣвити; ано ѿ тої кождый знаєтъ, якъ єсть срѣга, якъ невблагѣна (Київ, 1625 Кон. Каз. 4).

Б. (з'єднує частини складнопідрядного речення)

1. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) що: тыи слоужебныи жо(л)нѣре, прише(д)ши розѣоинико(м) голени... перебили. [А]на Іса пришѣли, и хотѣли ємоу та(к)же голени перебити... и оувидѣли, ано ю(ж) его стаа мл(с)ть дхъ споусти(л) (XVI ст. УЄ Трос. 77); Ѡ(т)минѣла оуже Зима, а пришла Весна: и бачимѡ, ано все створе(н)є ѡтыло (Київ, 1637 УЄ Кал. 152).

2. (уживається на початку головної частини складнопідрядного речення часу) то: А кгда оувошли оу црковъ ано гро(б) бжїи оубранныи коштовне на кылка а... стоаьл на склѣпъ (1509-1633 Остр. л. 131 зв.).

3. (аживається у приєднувальних конструкціях) отож, тож: Таа... проклѣтаа офѣра... оубогихъ сѣсѣдовъ з' маєтности вызвѣаєт'... а такъ хитре... же якобы они бѣдныѣ... на все самохотне позволѣли: ано где богатыи плащ' свой роспѣстит'. ѡ(т)толь оубогий не только шатинкѣ, але и тѣло свое оухилѣетъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 69).

АНО² част. (стверджувальна) отож, адже ж: Штожь еще, гды поїзримъ на житїє... Євѡймїа... и гды того постѣпки розбирати бѣдемъ; ано Богобойне, чисто(т)не, стоблїве и справедлїве жїль, ано овоць сторакїй Гви принѣсь, ано... оумножилъ таланты... в'... оучїнкахъ добры(х) бѣль вѣрнымъ (Київ, 1625 Коп. Ом. 164).

АНОМАЛНЫЙ прикм. (лат. anomalіа, гр. ἀνωμαλος) аномальный: Гра(м)матїце сїй на чо(м) бы сходїло не єсть такъ далеце єй їстотное якъ вамъ оучителе(м) власное Аномалны(х) мѡвлю именъ и глѣ зобран'є и до вѣдомости оучащи(х)са подан'є (Єв'є, 1619 См. Грам. 4).

АНТЕПЕДІОНЪ ч. (гр. ἀντεπίδιον, лат. antependium) передня заслона вїтваря: До того(ж) належы(т) това(л)ня. Антепедїѡ(н) таковои(ж)є матери (Львів, 1637 Інв. Усп. 75).

Див. ще **АНТЕПЕНДИЙ**.

АНТЕПЕНДИЙ, АНЪТЕПИДИЙ ч. Те саме, що антепедїонъ: Антепе(н)диа напре(с)то(л)ные... на ста урочи(с)тые припинати належи(т) (Львів, 1637 Інв. Усп. 75); тамъже апараты костельные, въ

скринях будучие, то єсть... орынаты, анътепидия розные едьвабъные... сполни забрали (Володимир, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 430).

АНТЕСЕССОРЪ див. **АНТЕЦЕССОРЪ**.

АНТЕСИГНАНЪ ч. (лат. antesignanus) керівник, провідник: Я, заправды, самъ, безъ посполитого листовъ споряженъя, хотѣлемъ до ихъ антесигнана... то єсть до продкуючого межи ними писати (Київ, 1621 Коп. Пал. 506).

АНТЕЦЕДЕНСЪ ч. (лат. antecedens) (попередні обставини, причини) підстава: Знесши антцедеенсъ отступницкого доводу,... мѡвлю, Петру св. межи апостолами первымъ быти не єсть удѣльной зверхности паномъ надъ ними быти (Київ, 1621 Коп. Пал. 531).

АНТЕЦЕССОРЪ, АНТЕСЕССОРЪ, АНТЕЦЕСОРЪ, АНТЕЦЕСЬСОРЪ, АНЪТЕЦЕСОРЪ, АНЪТЕЦЕССОРЪ, АНЪТЕЦЕСЪСОРЪ, АНЪӨЕЦЕСОРЪ ч. (лат. antecessor) (той, хто своєю діяльністю передував комусь у якійсь справі) попередник: преречоный отец архимандрит с капитулою, слугами и поддаными своими, на тоє селце и дворок там будучий... през них и антцесоры порядне збудованный... наехавъши и там в том дворку мальжонку его менованую... заставши... з дворка уступит казали (Луцьк, 1523 АрхЮЗР 1/VI, 533); Кѣ горѣ дале(й) має(т) посылаючи тамъ посла(н)цовъ и брати(и) наши(х) Прокопа Малє(ц)ковича и Миколая Добра(н)ского... А ѡсоблїве стѡє памяти Іѡ(с) Єреме(и), анъѡєцесора своего до фѣ(н)датора цркве тоє стѡє (Львів, 1610 ЛСБ 427, 1); на што и потверженъя отъ Королей, ихъ Милости, Антецесорове наши одержали были (Київ, 1631 ОЛ 29); Леч же смерть неужитая оного фундатора и господина отца Павла, игумена, антцесора моего, с того света взела (Чорненський монастир, 1625 ПККДА I-1, 65); маючи єще ѡ(д) анътеце(с)соровъ позваного кривду и пре(з) выби(т)є части кгрунътовъ... до... доводокъ выслуханя... поводова сторона просила (Ісаїки, 1643 ДМВН 238); помененыє мшщане... заразь по забитю... ксендза Якуба Косиньского, плебана ковелского, антцесєсора протестантисъ... розные ексьцєсса, посьполу з козаками, рознымъ теж католикомъ злости розъмаитые виражали, до ве-

ры свое приневоляли (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 418).

АНТИМИСЪ, АНТИМІСЪ, АНЪТИМИСЪ, АНТИМИНСЪ ч. (гр. ἁγτιμίσιον) (освященный плат на церковному престолі під чашею зі святими дарами) антиминс: то(т) манасти(р) днѣ(в)ски(и) по(д) бл(с)винѣ(м) и послуше(н)ство(м) нѣи(м) є(ст) свѣ(и)ше(и) митропо(л)и(и) кие(в)ское и а(н)тимисы нѣи на пр(с)тле(х) а не влады(ч)ни (Новгородок, 1554 *ЛСБ* 18); Хтожъ ее светилъ хто анѣтимисы давалъ? пытайтеся: где по нихъ ежджано? (Вільна, 1599 *Ант.* 945); слѣчися в нѣкон(х) мира сего вещь(х) в домѣ моемъ бы(ти) бг̄ош(т)ступно(мѣ) вл(д)цѣ лѣцкомѣ иже де(р)звѣв и вниде в це(р)ковѣ... и властите(л)ско изе(ли) с престола а(н)тими(с) (Верба, 1606 *ЛСБ* 407, 1); до того антиминсовъ на олтари где бы недоставало отъ благочестыхъ (!) для насвятѣше оферы тѣла и крови сына Божого (Київ, 1623 *КМІМ* I, дод. 266); Злотоглаве(и) на кшталтъ хѣ(ст)ки по(д) а(н)тимисо(м) лежы(т) на престолѣ (Львів, 1637 *Іно. Усп.* 76).

АНТИОХИЯНИНЪ ч. (месиканецъ Антиохіі — стародавньої столиці Сиріі) антиохієць: ω(т)вещ(а)лп(с)тв(ы)и семіон(с)ъ родомъ оубо єс(м)ъ антиохиянинъ (1489 *Чет.* 2).

АНТИПАСХА ж. (гр. ἀντίπασχα) Перша неділя після Великодня, провідна неділя: писа(н) зє (л)вова в не(д)лю а(н)типа(с)ки року аѣрчи (Львів, 1598 *ЛСБ* 319); А обира(н)а ты(х)то чтыро(х) бр(а)то(в) старѣши(х), и раздава(н)а имъ оур(а)до(в) послѣгъ церко(в)ны(х) ведлѣгъ го(д)ности... В не(д)лю Новѣю антипа(с)хи, маю(т) мѣти (бл. 1623 *ПВКРДА* I-I, 40).

АНТИПАТРІАРХА ч. Противник патріарха: а то ли оу васъ за патріархѣ єсть, коѣчьникъ, антипатріарха, которого прѣдкове ваши... потопись и проклали (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 29).

АНТИФОНЪ, АНЪТИФОНЪ ч. (гр. ἀντιφωνος) вірші із псалмів, які виконуються хором при богослужінні попеременно на обох крилосах: псалми, пѣнія, антифоны, тропары, кондаки..., молитвы посвещенія Таинъ Христовыхъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 214); Бо гды стоа(ч)и а(н)тифоны три ω(т)спѣваю(т); пото(м) на зє(м)ли або ни(з)ки(х) лавочка(х) сѣда-

чи... є(д)ного спѣваючого слѣхаю(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 30 зв.).

АНТИХРЕСТЪ див. **АНТИХРИСТЪ**.

АНТИХРИСТОВЪ, АНЪТИХРЕСТОВЪ, АНЪТИХРИСТОВЪ, АНЪТИХРИСТОВЪ прикм. 1. (який належить антихристові) антихристов: Всѣ писма одностайне свѣтчать, же велми короткое масть быти царство антихристово (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 156); Видеши ли, Скарго, иж в твоих школах и науках... тайна и гнѣздо антихристово фундовано єсть (1608-1609 *Виш. Зач.* 227); Епископъ... въ пысѣ // своей антихристовымъ єсть предогечю (Київ, 1621 *Кол. Пал.* 712-713); тогда страшный потопъ огненнй затопитъ оувѣсь свѣгъ, и попалитъ слѣгъ антихристовыхъ патнованыхъ, и самогѣ антихриста, и цар(с)тво егѣ мрачное спалитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 142 зв.); ω(н)... одосла(л) и(х) до короля абы и(м) привиле(и) надалъ и далъ и(м) що и до сего часу муча(т) хр(с)тіа(н) якъ слугы и прѣдтечѣ а(н)тихристовы (серед. XVII ст. *ЛЛ* 165).

2. (подобный до антихриста, злий, нечестивый, подступный) диявольський, антихристов: И не поклоняются еретики теперъ иконѣ Ис Христовѣ... ижъ маюгъ печать а(н)тихристову на руце правой и на челѣ (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 53); Пнѣ за(с) надѣ б(г)а б(г)ами вы(ш)шими на(д) своими порѣчными по(д)да(н)ными с(а) починили и... безъсловесны(х) естество вы(ш)шею // ценою (в) свои(х) а(н)тихр(с)тово(г) закона права(х), на(д) лю(д) б(ж)ій, имъ до часѣ по(д) вла(ст) злецоны(и) щенили (до 1596 *Виш. Кн.* 261-261 зв.); а была таа невѣ(с)та оболочена в одѣ(н)є ша(р)лагное... маючи кубо(к) золоты(и) в руци свое(и) по(л)ны(и) гнѣсу и плюга(в)ства (таа ѣа(р)ба значи(т) окрутенство а(н)тихре(с)тово) (написано на полях. — *Прим. ред.*) (XVI ст. *КАЗ* 643); Бѣгай от них, бѣгай, бо, то не Христова, але антихристова вѣра, которой ся противници нашѣ держат (Львів, 1605-1606 *Перест.* 56); Тогда в горшее и конечное зло... старший перст римскаго начальства... неисцѣльным гнѣльством (духа антихристова вѣтром поражен бысть) обложен был (1608-1609 *Виш. Зач.* 215).

АНТИХРИСТЪ, АНТИХРЕСТЪ, АНТИ-

ХРИСТЪ, АНТИХРИСТЪ, АНЪТИХРИСТЪ, АНЪГЫХРИСТЪ, АНЪТИХРИСТЪ ч. (гр. *ἄντι-χριστος*) 1. (*противник Христа*) антихрист: бѣдетъ ѡ(т)мѣтникъ парнаемъ антихрестъ ѡ(т)лѣченъ ю тмѣ кромѣшнѣю (1489 *Чет.* 374); Ев(г)ліста выпи- соуе ѡ поставленіи и цр̄к̄в̄н̄г̄м̄ красномъ и ѡ аѣ- тихристоу, и ѡ противенствѣ: ихъ (1556-1561 *ПЄ* 179); Естлиже мовягъ Римяне, же антихристъ мель- только оденъ быти, и то не большъ, одно полчверга року жити, а папежи пакъ оденъ по другомъ уже папуюгъ полгораста лѣтъ, и далей (1582 *Посл. лат.* 1134); Кирыль Ерусалимскій мовитъ, же антихристъ- будетъ нѣкоторый человекъ отъ дѣвола впрова- жонный, чарами и чарнокнижствомъ опагрены(и) (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 150); Абы антихриста мѣвъ собѣ- любовна, которого воля богами противна, Готѣвшися его, як Христа, пріяти и послушаніе оному отдати (к. XVI ст. *Укр. н.* 83); Пыхою кѣждога а особливо сѣдѣчого вѣ костѣлѣ бж̄омъ, кѣждый бѣдѣсѣл антихриста брѣдитисѣ моу(с)и(т) (Острог, 1598-1599 *Лпокр.* 150 зв.); Папежъ... церковь соборную каю- лическую у своемъ дворѣ у себе в Римѣ быти повѣ- дает... личбу от створеня свѣта замѣшалъ и окоро- гиль, и Антихриста угнал (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 48); амалікъ: Лѣбѣтъ лѣждѣчій... // лю(д) вдарѣлѣчій, метаф(р): антихристъ, сы(н) еліѣаса (1627 *ЛБ* 174-175); Положѣ казаній пѣть... // ...Трѣтее ѡ кѣрпо- стахъ; цю настѣпѣтъ на антихриста (Чернігѣв, 1646 *Перло* 129-129 зв.);

дѣвола, чортъ: а то значитъ а(н)тихре(с)та тепереш- него за которы(м) стога(т) вси баламу(т)нѣ ру(с)кѣи и ѡ(р)меньскѣи... ту(т) вѣла(с)не зглажонъ буде(т) и вси церемонїи его ми(с)то а(н)тихре(с)та тепереш- него... настане(т) иныи(и) го(р)ни(и) (XVI ст. *КЛЗ* 631, на полях); Там же ся розбїють гордые народы, иже з антихристомъ приходятъ до згѣды (к. XVI ст. *Укр. н.* 71).

2. *Перен., зневажл. (про того, хто не визнає всіх догм християнства, особливо православ'я)* антихрист, нехристиянин: Але то всѣмъ ку вѣдомости ознѣимити, же памѣ вѣ томъ великую кривду и всему християнству дѣлають, зовучы пастыра видомого церкви Божей — "антихристомъ." (!) и "сыномъ

дѣ(т)яволакимъ." (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 116); А што бѣло причиною до ганѣнья и до называня костантѣ- антихристо(мъ), то, же былъ арїаниномъ, не при- зпанѣтъ ѡ(т)ца и сна, якога кождога поангѣ стѣий антихристомъ зовѣтъ (Острог, 1598-1599 *Лпокр.* 57); Але папежови лаяти, антихристомъ и неприяте- лемъ Сына Божого называти,... // того ся теда все- го... естепне годило чынити (Вильна, 1599 *Ант.* 659); Бо хто колвен (!) противко навки христовой вчит- ипачий... то всѣ противници христовы, — то то сѣт антихристи (поч. XVII ст. *Вол. В.* 84); и теперъ анти- христове многїи настали, отъ сего зрозумѣваемъ пжѣ послѣдняя година естѣ (Київ, 1621 *Кон. Писл.* 316).

АНТИГРАФОНЪ ч. (гр. *ἄντιγράφον*) копія: Зводѣ: Прѣпись, фѣрма, перепісь, перекладѣтъ, копѣл, архѣтипо(и), антиграфо(и), парадигма, апографонѣ (1627 *ЛБ* 163).

АНТИДОРНЫЙ *прикм.* Призначеній для "анти- дору", частини великой проскури: Да измые(т) водою добрѣ на(д) антидорны(м) блюдомъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 247).

АНТИДОТЪ ч. (гр. *ἄντιδοτος*) (*препараты для лікування отруєнь*) антидоты; *перен. (про засоби спасення душі)*: Книга таа Бг̄одѣхновѣннаа могла бы са слѣвшне назвати Докторомъ и Аптѣкою на // хо- рѣбы дѣшъ людскихъ: вѣ пѣй... знайдѣются и зба- вѣшныѣ Антидота и лѣкарства на тѣнжъ хорѣбы (Львѣв, 1646 *Ном.* 6-6 зв.).

АНТИОХІЄЦЪ ч. (*мѣщанинъ Антиохїи — старо- давньої столиці Сирїї*) антиохіецъ: а че(м) не зовѣ(т)сѣ патрїарышник, цр̄огоро(д)скїй, ани ер̄слме(ц), ани ѡлександріецъ, ани а(н)тїохіецъ, где головныи сто- лы патрїархо(и) ншн(х) мѣсто содержѣ(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.).

АНТИХРИСТЪ *див.* АНТИХРИСТЪ.

АНТРА ж. (гр. *ἄντρον*) пещера: А дрѣгїи вѣлѣ- чены ѡ(т) ѡбщѣана лю(д)скогѣ... сами жили вѣ пѣстѣнахъ тїлько съ зѣрми зѣмными, вѣ горахъ и антрахъ зѣмныхъ яскїнахъ (Чернігѣв, 1646 *Перло* 2 зв. пенум.).

АНУЖЛИ *част. (модальна) (уживаеться для ви- раження сумніву, припущення, здогаду)* ану, а цю як: а до того анужли тѣе свѣдоцтва соутъ ѡ тепереш-

немь схоженіи по(д) часомъ боудѣюмъ, которое называемо zesланыемъ, об'ясненемъ, и оказанемъ дѣа стого (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 24).

АНФРАКСЪ ч. (гр. ἄνθραξ) (коштовний камінь) рубін: И насадись в негѡ чотыре рады каменя, в першомъ рѣде бѣде камень Сардіонъ ... Во второмъ анфраксъ, саферъ и аспесъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.).

АНХИМАНДРИТЬ, АНХИМАНЬДРИТЬ ч. Те саме, що архимандритъ: и ре(ч) емоу анхиманьдритъ (1489 *Чет.* 3); и се слышавъ анхимандритъ. подивильса. пошолъ к постели стго семиона (Там же, 3 зв.).

Див. ще **АРХИМАНДРИТА, АРХИМАНДРЫТИЙ.**

АНГЕЛЧИКЪ *див.* **АНГЕЛЧИКЪ.**

АНГДРИСВЛЯНЫ *мн.* Назва людей за місцем проживання: оглядалъ есми... раннихъ подданныхъ его милости пана Немиричовыхъ... Ангдрисвлянъ, поглучоныхъ, побитыхъ кистенями, шаблями (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/1, 164).

АНЪТЕПИДИЙ *див.* **АНТЕПЕНДИЙ.**

АНЪТЕЦЕСОРЪ *див.* **АНТЕЦЕССОРЪ.**

АНЪТИХРИСТОВЪ *див.* **АНТИХРИСТОВЪ.**

АНЪТЫХРЫСТЪ *див.* **АНТИХРИСТЪ.**

АНЪӨЕЦЕСОРЪ *див.* **АНТЕЦЕССОРЪ.**

АНГЕЛСКІЙ *див.* **АНГЕЛЬСКІЙ.**

АНГЕЛСЬКІЙ *див.* **АНГЕЛЬСКІЙ.**

АНЪТИХРЕСТОВЪ *див.* **АНТИХРИСТОВЪ.**

АНЪ¹ *див.* **АНИ¹.**

АНЪ² *див.* **АНИ².**

АНЪЖЕЛИ *див.* **АНИЖЕЛИ.**

АНЪЖЛИ *див.* **АНИЖЛИ.**

АНЪЖЪ *див.* **АНИЖЪ.**

АНЪМУШНО *присл.* Гнівню, зухвало: тогды по-то(ц)ки(и) доси(т) анъмушно строфова(л) хме(л)-ни(ц)кого (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

АНЪМУШЪ, АНИМУШЪ ч. (*стп.* animusz, *лат.* animus) характер, вдача, душа: для того снъ бжій на(и)бо(л)шъ кр(с)тъ собѣ шбралъ, жебы... оумираючи потыкатиса спанѣлы(м), бо(з)скои своєю силы анъмоушо(м), з це(р)беро(м) сторожо(м) проклаты(м)... оусилоуючи, и то для ро(з)ны(х) при-

чинъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 297 зв.); В' тебе Пѣнскій анимшъ: чоґоґъ ты не знаєшь (Київ, 1633 *Евфон.* 309);

смѣливість, упевненість: протестуючий... несподаючысе на себе жадного небезпеченства, з анимушомъ своимъ в танецъ былъ пошолъ (Житомир, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 602).

АНӨОЛОГІА ж. (гр. ἀνθολογία) збірник, антологія: Вамъ абѡвѣ(м) власно и вашимъ чѣстнымъ оучителе(м) догажаючи, Набоженства Правилу... лѣтвыми Наѣками и розмышла(н)ми шбаснѣвпи. Титѣло(м) за(с) Анѡологіа... албо зобрѣненѣмъ Квѣт-ковъ, штитѣловавши... до рѣкъ вашихъ подаю (Київ, 1636 *МІКСВ* 317).

Див. ще **АНӨОЛОГІОНЪ.**

АНӨОЛОГІОНЪ, АНӨОЛОКІОНЪ ч. (гр. ἀνθολογιόν) те саме, що анѡологіа: книги гре(ц)-кие ро(з)ные... типік албо вставъ гре(ц)ки(и) аию-логіонъ... аиюолокгионъ дрѣги(и) тріюдионъ (Львів, 1637 *Іва. Усп.* 33).

АПАРАМЕНЪТЪ, АПШАРАМЕНТЪ ч. (*стп.* arapament, *лат.* apparatus) 1. Костюольный одяг: тамъ же скрини и вси апарамента костелные вытрести и переворочати казалъ (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 6/1, 500).

2. Кулі, порох та інші речі, потрібні для гармати: армату и апарамента до ней належачой... побрали (Житомир, 1638 *АрхЮЗР* 3/1, 380).

АПАРАТЪ, АПЕРАТЪ, АПШАРАТЪ, АНЪПАРАТЪ ч. (*лат.* apparatus) 1. Церковний або костюольный реквізит, речі: притомъ церковь всю до кгрунту спустошилъ, аператы церковные, книги и звоны, образы попсовалъ (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 257); Тамо бо ѡ(т)да(ст) ся каждо(и) цркви. сребренны сосѣды и апараты и книги (Львів, 1607 *ЛСБ* 408, 1 зв.); Апараты црковные, сосѣды. и рызы // посвячонны, образы, и книги маю(т) быти в дозорѣ (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* 1-1, 65-66); книги и апараты вси и што кольвекъ тамъ нашли забрали (Київ, 1633 *КМІМ* 1, дод. 542); ещѣ возмі собѣ начина (тѣ есть, всѣ оубіоры и апараты) Пастыра глѣпогѡ (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 2); орнаты, апараты, албы и што кольвекъ ено спряту костелного было.

тила тогды таковы(и) ω(т)порь ѿ права не має(т) бы(ти) при(и)моваць (1566 ВЛС 56); мы обачи(и)ши то... и(ж) апелациа ω(т) судѣ земьско(г) и замь-кового до его королевское мл(с)ти и деть для тое причины апелацие(и) пану вале(н)гему... не допустили (Київ, 1580 ЛНБ 5, II 4044, 69 зв.); ω што умоцованы(и) пана Петра Семанко(в) на(вря)д) к(г)ро(д)ски(и)... мною, возны(м), такую ωбтя(ж)-ливо(ст) судовую яко те(ж) ω //недопуце(и)е апелацие и ω шкоды све(т)чилъ (Житомир, 1584 АЖМУ 93); ω(т) того декрету сѣда моего на трибѣна(л) апелациа(л): я(м) ему апелации не допѣсти(л) (Брацлав, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 26); але пѣнове ра(л)це на оборонѣ и на права нашѣ не(д)бачоци. Апелациа(и) до коря (!) его мл(с)ти намъ не допустивши вязе-ня(м) ωкрѣ(т)нымъ и винами часто мо(р)дѣю(т) (Львів, 1595 ЛСБ 277, I зв.); При(з)наваю то, же тѣе апелацие бывали... але то заразы мѣвлю з бе(р)нар-до(м), же ω(т)кѣла дѣбрые лѣкарство брали, ω(т)кѣла засъ злыи прикладъ вздѣвши грѣтѣзнѣ герпѣли (Острог, 1598-1599 Апокр. 140 зв.); А рече те ли: же тамъ до папежа Рымского апелациа? (Вильна, 1599 Апт. 549); повинѣна буду... вси добра его освобожати... кром присеги онацованыхъ, о кото-рой закладъ и шкоды в незаступовашо у кождом суде... где одно буду зъ погломками моими позвана, дилациа жадных и опециацъ нежаживаючы, спра-витисе маю (Луцьк, 1606 ИКА, дод. 110); Пнд Прокопови позычили(с)мо, кгда П: Стефа(н)... ездил до Ва(р)шавы з Апелациею зло(т) три(д)-ца(т) (Львів, 1612 ЛСБ 1042, 2); не маєть быти допусчоная апелациа а(ж) по усипаню копьцовъ (Київ, 1643 ДМВН 247); ѿмоцованы(и) поводовъ справѣ тѣю презъ апе(л)ляцию до трибѣналѣ тѣтоннего... безъ припозывѣ выточилъ (Люблин, 1647 ЛНБ 5, II 4069, 148); суд, ему тое апѣляции допуститьшы, рокъ за нею сторонамъ обомъ у менованого суду... въ Люблине... зложилъ и заховаль (Луцьк, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 4135).

2. Називашя, назва: Нареченіе: Назва(и)е, апел-ляція (1627 ЛБ 70); Нариченіе: апелляція, назва(и)е (Там же).

АПЕРАТЬ *див.* АПАРАТЬ.

АПЕРТУРА *ж.* (*пол.* *apertura*, *лат.* *apertura*) роз-тип нариву: Якъбы хто бѣдѣчи на // што хорьмы, а казѣвши целѣбрѣкови апертѣрѣ чинити, мѣжне и те(р)-пливе болъ ѿны(и) бе(з) трѣвоги и кѣда(н)асѣ, гамѣю-чи самого себе зносилъ (Вильна, 1627 Дух. б. 60-61).

АПОГРАФОНЪ *ч.* (*гр.* *ἀπογράφον*) список, копія: Зводъ: Прѣписъ, фѣрма, переписъ, перекладъ, копѣл, архѣтипо(н), антѣграфо(н), парадигма, апо-графонъ (1627 ЛБ 163).

Див. ще АПОГРАФЪ.

АПОГРАФЪ *ч.* (*гр.* *ἀπογραφή*) Те саме, що апо-графонъ: Апограф: Przepis (Жовква, 1641 Dict. 49).

АПОКАЛИНСИЙ, АПОКАЛИПСИЙ, АПО-КАЛПСИЙ *ч.* Те саме, що апокалипсисъ: иоаннъ бѣгословъ въ апокалипсѣи описѣтъ оное мѣсто новое знаменуоучее црковъ бѣжѣю (Острог, 1598-1599 Апокр. 95); Са(м)... дѣва(л) очи тѣмностю накрывае(т), котѣры(и) для того кна(з) тмѣ называе(т)са, що іоан(н) ев(г)ліста въ апокалипсѣи свое(м) записе показѣ(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 189 зв.); тѣю кнѣгѣ Апокалипсѣи с: Іоана Бѣгослова ...//... напшемѣ мл(с)-тивомѣ пнд приписѣмъ и оцѣрѣмъ (Київ, 1625 Кон. Апок. 3 зв.-4).

АПОКАЛИПСИСЪ *ч.* (*гр.* *ἀποκαλιψις*) (*одна з книг християньскої церковної літератури, в якій зібрані пророцтва про кінець світу*) апокалипсис: Книги розные... Ев(т)ліе дѣчите(л)ное кѣрылового преклада(н)я... Апокалипсис(с) то(л)ковы(и) премудрости соломоня (!) друку Пра(з)кого (Львів, 1637 Інв. Усп. 27 зв.).

Див. ще АПОКАЛИПСИЙ.

АПОКАЛИПСИЙ *див.* АПОКАЛИПСИЙ.

АПОКАЛИПСИЙ *див.* АПОКАЛИПСИЙ.

АПОКРИСИСЪ *ч.* (*гр.* *ἀποκρησις*) відповідь: Апокрисисъ албо ω(т)повѣдь, на кнѣжки о съборѣ берестѣйскомъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 1).

АПОЛИНАРИСТЪ *ч.* Прихильник Аполінаріе-вого вчення: А яко жидо(в)скои неволѣ брѣдимѣ сѣ опрѣсноков(в), так(к) ты(ж) потоплѣемо аполінаристе-во(в) еретиков(в) (Вильна, 1596 З. Каз. 48 зв.).

АПОЛИНАРИСТЪ *прим.* Який стосується науки, проповідуваної сектою аполінаристів: Ино хлѣб, а ино ωпрѣснок, що папежницы, ересю аполи-

нарневою заражены бѣдѣчи..., прѣсным оплатком приносят жрътвъ в тѣло христово и моват людем: едно то все хлѣбъ; а то ту не едино (поч. XVII ст. Вол. В. 74).

АПОЛОГІЯ, АПОЛОГЕЯ ж. (гр. 'απόλογία) (книжка, основним змістом якої є захист, вихваляння когось, чогось) апологія: тое слово проклятый андрей наркгоцкій въ свой лгарской апологіи проклятой вышпетил (поч. XVII ст. Вол. В. 73); Я Мелетій Смогріській... бѣвши взятый... в' подозре(н)е ω(т)стѣпства... а выйстѣмъ по(д) именею моймъ з' дрѣкѣ выданой Апологеею ωтитѣлованой Книжки... пре(з) сѣе моѣ оголоше(н)е... до вѣдомости доношѣ (Київ, 1628 *Апол.* 3 зв.).

АПОСТАЗІЯ, АПОСТАЗІА, АПОСТАЗЫЯ, АПОСТАСІЯ ж. (гр. 'αποστασία) відступництво: вѣ вѣдаю(т), яко за ты(м) небачны(м) пѣстѣпко(м) митрополитины(м), мы грѣческой релѣи люди незибное оутисненѣе, а примѣшанѣе до апостазіи на рѣзныхъ мѣсца(х) терпимω (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 28); пре(д) кѣлкома лѣты для Блгочестіа, за инстѣнктω и инстанціею незбе(д)ной Унітской Апостасіи... шлахѣтныи сей Мѣжъ вседѣшню шѣкан' былъ (Вильна, 1620 *См. Каз.* 16); Что есть ω(т)щепенство, или апостазіа, и кто есть апостата вѣри право(с)лѣвной (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 32); свое помовы и блуду зацныхъ и преднейшихъ Сенаторовъ Короны... личиною свѣдоцтва не встыдливе покрывши, смѣють... до своее апостазыи, якъ рыбу до сети... простыѣ ловити, твердомшихъ углити (Київ, 16135 *КММ I*, дод. 265).

АПОСТАТА ч. (гр. 'αποστατης) (той, хто зрієся своіх релігійних переконань) відступник: а потомъ сромотне запревшыся всего сталъся // апостатою (Вильна, 1599 *Ант.* 617-619); беліаль, веліарь, прѣстѣпникъ, або апостата (1627 *ЛБ* 186); Але невѣдѣчныи Апостата... патѣса Богоборне ω(т)зовѣтъ (Київ, 1632 *МКСВ* 277).

Див. ще АПОСТАТЬ.

АПОСТАТСКІЙ *прикм.* Відступницький: Дымъ то[гъ] теды апостатскій невѣдомыхъ а на свѣга сего чячки оглядаючихся людіи сердечныхъ очій зараза! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 654); тымъ снадней сдалося...,

// абысте жаднымъ вѣтромъ апостатского унитского дыхания хвѣятися не допуцали (Київ, 16135 *КММ I*, дод. 265-266).

АПОСТАТЬ ч. Те саме, що апостата: шкѣда жѣсь и вл(д)ки лоуцского, албо володѣмерского, свѣдѣцтва протѣвъ намъ не приточилъ, бо и то те(ж) такіе апостатове, яко и генадій былъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 107); А нѣкоторые вѣроу торгують, и еретичество в полечность прѣимують Сынове темности, Христу апостаты, от духа светого вѣвѣки прокляты (к. XVI ст. *Укр. л.* 71); А васъ только два, и то // апостатовъ (и помочниковъ тоежъ sprawy) митрополита старьшого своего... важылистеся судити (Вильна, 1599 *Ант.* 545-547); Присмотрися, мовлю, православный, якъ той Канонъ апостатове переницовали невестдливе (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 690); Церковь Бжа, южъ тогѣ смѣкѣ заживѣаетъ... Пре(з) (тѣбѣи стѣни) дойзрѣлые цѣбты Остробѣдныи крѣшитъ; Апостатовъ кгрѣты (Львѣв, 1642 *Бут.* 6).

АПОСТЕМЪ ч. (гр. 'αποστουμα) налив, чиряк, фурункул: ѡенѣ(м) греко(м) по ла(т)... //... гѣмба мѣ(л)ко то(л)ченаа и смѣшена с же(л)тко(м) яичнымъ... и прикладыае(м) к тверды(м)... апостемо(м) (XVI ст. *Травн.* 208 зв.-209).

АПОСТОЛИЧЕСКИЙ *прикм.* Православный: Петръ Могила... Екзарха святѣйшаго Апостолическаго ѳропу Константинопольского, Архимандритъ Печерскій (Київ, 1634 *КММ I*, дод. 555).

Див. ще АПОСТОЛЬСКИЙ.

АПОСТОЛОВЪ *прикм.* (який належить апостолови) апостолів: Летъ богобойная... овечка Христова латво постеречи таковыхъ волковъ можетъ, памятаючи оное мѣстце апостолово: "и отъ васъ (мовигъ) самыхъ повстануть мужіе, мовячи превротность, абы отвели учневь за собою" (1603 *Пит.* 102).

Див. ще АПОСТОЛЬСКИЙ.

АПОСТОЛСКИЙ *див.* АПОСТОЛЬСКИЙ.

АПОСТОЛСКІЙ *див.* АПОСТОЛЬСКИЙ.

АПОСТОЛСТВО *див.* АПОСТОЛЬСТВО.

АПОСТОЛЬ, **АПОСТОЛЬ** ч. (гр. 'απόστολος)

1. (учень Христа, обрашій проповѣдувати його вченія) апостол: еще павель ап(с)лъ пише(т) рекоучи. не впиваитеса вино(м) (1489 *Чет.* 19); А кто сѣ покѣсит

порѣшити [того] нашего даанїа... таковїи да ест проклат ѿт господа и спаса нашего Ісѹ Христа... и ѿт [ві врѣ]ховних апостолѣ (Сучава, 1501 *ВД II*, 185); ярмарки два въ рокѣ тамѣ мети: одинѣ на Вознесене Господне, а другїи на день светого апостола и евангелиста Луки у въ осень (Вільна, 1528 *АрхЮЗР 5/1*, 36); А коли ю(ж) // былѣ часѣ сѣль за столѣ а дванадеса(т) ап(ст)ловѣ с нимъ (1556-1561 *ПС 318-318 зв.*); Изъ сего евангелїя указуеѣ намѣ, якѣ силовавѣ и иднавѣ апостолы, што бы увуйшли у корабль (XVI ст. *НС 113*); дїяволь... и Петра верховного апостола на отщепенство привел (Львїв, 1605-1606 *Перест.* 47); Апостол Петр... толко житїе доброе показати... учит (1608-1609 *Виш. Зач.* 229); што Дамаски(н) (ст): вѣ Гїмна(х) Црѣковны(х) спѣваеѣ... // До чоґо и Ап(с)лѣ стѣи Павель... радїою своєю провадїтѣ (Київ, 1648 *МКСВ 348-349*).

2. (церковна книга, що містить "Дїяння апостолів" та їх "Послання") Апостол: Евангелїе двое простыхъ безъ жадное оправы. Апостоловѣ два (Київ, 1554 *КМПИ I*, дод. 10); Ёв(г)лїа і ап(с)ла въ црѣкви на ли(т)ургїи, просты(м) языко(м) не вывороча(и)те (п. 1596 *Виш. Ки.* 233 зв.); продале(м) апостолѣ тетрѣ писаны(и) стары(и) (Львїв, 1621 *ЛСБ 1049, 2*); Ап(с)лѣ дрѣкованы(и) (Луцѣк, бл. 1627 *ПВКРДА I-1*, 264); Ап(с)лы два дрѣкованые (Львїв, 1637 *Ив. Усп.* 28).

3. *Вл. и.*: Апосто(л) (1649 *РЗВ 370 зв.*).

АПОСТОЛЬСКИЙ, АПОСТОЛСКИЙ, АПОСТОЛСКИЙ, АПОСТОЛСКИЙ, АПОСТОЛЬСКИЙ, АПОСТОЛСКИЙ прикм. 1. (який стосується апостола (апостолів), належить апостолові (апостолам) апостолів, апостольський: афония... похватилѣ за ѿдрѣ прч(с)тое хотѣ(л) совратити со ап(с)лки(х) плѣчь на землю (1489 *Чет.* 265); апостольскимъ проповѣданиємъ и светыхъ... ѿцѣ вѣзаконїемъ... предаея христовѣ це(р)кви вся повелѣнная в законѣ хранити христоименитымъ правовѣрнымъ людемъ (Львїв, 1586 *ЛСБ 71*); они [геретиковѣ] выворочають слова апостолскїе (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 154); руками апо(с)то(л)скими диалосе много знако(в) и чу(д) межи лю(д)ми (II пол. XVI ст. *КА 135*); Петрѣ, верховный апостолѣ,

отщепенецъ былѣ и з горкимъ плачемъ и с покаянїемъ своимъ до апостольскаго лика принятъ ест (Львїв, 1605-1606 *Перест.* 47); такѣ и мы чотѣри посты // вѣ Рокѣ постимѣ, а меновїте навеснѣ великїи постѣ, влѣтѣ Ап(с)льскїи, вѣосени Спсо(в)... а вѣзимѣ Рожественный (Київ, бл. 1619 *О обр.* 156-157); Нехай же снѣгъ Православный ѿ Любо(в) стараеѣса пїлне... и спомѣ Бжїи(м) названый бѣдетѣ, по глаголѣ Ап(с)комѣ (Київ, 1648 *МКСВ 349*); апостолскїи канонѣ *див.* **КАНОНѢ**; апостолское правило *див.* **ПРАВИЛЮ**; апостолское предане *див.* **ПРЕДАНЕ**; право апостольское *див.* **ПРАВО**¹;

(организований, проповѣдуваний апостолами) апостольскїи: Блґволенїе(м) бґа ѿ(т)ца... и ап(с)льскы(м) проповѣданиє(м) и стѣ(х) бґоносны(х) ѿ(т)цѣ вѣзаконїемъ (Перемишль, 1592 *ЛСБ 399*); Сѣ початку науки апостолское, яко въ хронологїяхъ и традицияхъ отцовѣ святыхъ почитасмо, церковь Божїя... оферу много лѣгѣ одинаковую въ сакраментахъ Господнихъ посвящала (1603 *Пит.* 41); тогда учатъ святую евангельскую и апостольскую проповѣдь толкованиємъ простымъ, а не хитрымъ (1608-1609 *Виш. Зач.* 202); Я недостойный вѣспрїахъ пасти Црѣковь Бжїю... Ап(с)кимъ же повинующеся оученїемъ (Львїв, 1614 *Виш. соб.* 2); Што бовѣмъ то за дивѣ, же братѣ брата // болшимъ отъ себе, ведлугъ науки апостолской, честїю чинячи, титулы чести вынеслы ему приписуеѣ! (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 494-495); апостольская дѣйма *див.* **ДѢЙМА**; апостольскїи соборѣ *див.* **СОБОРѢ**; бесѣды апостольскїе *див.* **БЕСѢДА**; дѣяння апостольскїе *див.* **ДѢЯННЯ**; книги апостольскїе *див.* **КНИГА**; писанїе апостольское *див.* **ПИСАНІЕ**; писмо апостольское *див.* **ПИСМО**; слѣдѣ апостолскїи *див.* **СЛѢДѢ**.

2. (який стосується послїдовників апостолів) апостольскїи: Тымъ способомъ для того и продковѣ вашнхъ, то есѣ апостолскїихъ епископовѣ, Пань Богѣ на високости замку // поставилѣ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 134-135); Выгнанный патрїарха, мужѣ воистинну апостолскїи, шоль зѣ мѣста одною сукманиною приодѣтый, босый (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 777); то естѣ правдываа вѣра стая Ап(с)лскаа (Чер-

нігів, 1646 *Перло* 12); апостолская церковь *див. ЦЕРКОВЬ*.

3. (який стосується католицької церкви) католицький. **НАМЪСТНИКЪ** апостольский *див. НАМЪСТНИКЪ*; столица апостольская *див. СТОЛИЦА*.

4. У *знач. ім.* Влн.: Максымей Апостолский, рукою властною (Володимир, 1588 *АрхЮЗР* 1/1, 1359).

Див. ще АПОСТОЛИЧЕСКИЙ, АПОСТОЛОВЬ.

АПОСТОЛЬСТВО, АПОСТОЛСТВО *с. (сан апостола)* апостольство: Єв(г)листа поведаеть, якъ хс̄бною зломаного вздоровиль и якъ его самого на ап(с)льство позва̄ль (1556-1561 *ПС* 44 зв.); ты... п̄не... о(у)кажи на(м) которого еси обра(л) с ты(х) двох абы вз(л) дѣль о(у)раду его и апо(с)то(л)ства ѡ(т) которого ѡ(т)па(л)и юуда (II пол. XVI ст. *КА* 5); Збывае̄тъ едиакъ повѣсти на слова овыи... ижъ Пётръ апостоль... въ своємъ апостольствѣ былъ надъ иныхъ апостоловъ, ревностью и вспанялостью ума, а не владзею болшею вывшшоной (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 452); Оучинивши Х(с̄)с̄ г(с̄)д̄ь Оучник(в) своѣхъ знаменитыми, великимъ саномъ Ап(с)лства... освача̄етъ ихъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 216).

АПОСТРОФА *ж. (гр. ἀποστροφή) (риторична фігура, звертання до відсутньої особи як до присутньої, до предмета як до людини)* апострофа: Скопчивши тыи свои глиняны доводы, отступникъ до такой ся апострофи удалъ: "давная, мовить, речъ, якъ ся въ томъ не обачать?!..." (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 504).

АПОФАСИСА *ж. (гр. ἀποφασίς)* ухвала вицого церковного уряду: Сего рады мы с повинности пастырства нашего, и водлѣтъ апофасисъ сирѣчь декрѣту Вселенского патриарха... монастырь во одержаніе вѣчное... братству храма вспенія пресвятыя богоматере... присужае̄тъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 143).

АШАРАМЕИТЬ *див. АШАРАМЕНТЬ*.

АППАРАТЬ *див. АПАРАТЬ*.

АШЕЛОВАТИ *див. АШЕЛЕВАТИ*.

АШЕЛОВАТИ *див. АШЕЛЕВАТИ*.

АШЕЛЯЦІА *див. АПЕЛЯЦІЯ*.

АШЕЛЯЦІЯ *див. АПЕЛЯЦІЯ*.

АШЕЛЯЦІЯ *див. АПЕЛЯЦІЯ*.

АШЕЛЯЦІЯ *див. АПЕЛЯЦІЯ*.

АШЕТИТЬ, АШЕТИКЪ *ч. (стп. apetyt, appetit, лат. appetitus) 1. (бажання їсти), апетит: еслибы(с)... збытти(м) посто(м) аппети(т) до ма̄са оускромилъ бы(с), албо що иншее незно(с)не бы(с) ѡ(т)-правова(л) ба̄ мѣлоу(и), которій все̄ ѡныи рѣчи сахара(м) и медо(м)... соло(д)кими оучинить (поч. XVII ст. *Проп. р.* 221 зв.); Вспомнимъ и мы, Лечъ невчасъ его напоменна. Поднебѣну н̄шему гóркїи зъбридзѣна Аппетитѣ кламного (Вильна, 1620 *Лям. К.* 11); а(ж) второго... дна присилованы голодо(м) бѣдѣчи... не та(к) з хóти аппетитѣ, яко з потребы джива̄ли (серед. XVII ст. *Кас.* 12 зв.).*

2. *Перен. (прагнення до чогось)* апетит: тоу(т) бѣре(т)са̄ д̄ша за самы(и) розв̄мъ, за(с) пре(з) волю порд̄ша̄етса, а̄п̄петикъ почувая̄чий, жебы згодилса̄ з выш̄шною ч́астью, же якъ окр̄гло(ст) выш̄нна̄ порд̄ша̄етъ окр̄дги по(д)з̄мныи свои(м) порд̄шен̄а(м) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 219).

АШПРОБОВАТИ *див. АПРОБОВАТИ*.

АПРЕЛЬ *див. АПРИЛЬ*.

АПРИЛЕВЫЙ *прикм. (який відбувається у квітні)* квітневий: отецъ Теофанъ Скуминовичъ... на рочьки кгородские Луцкие апрелевые, в року нинешнемъ близко прошлые, в справах... монастыра Госцького... ехалъ (Луцьк, 1643 *КМПИ* II, 271).

АПРИЛЬ, АПРЕЛЬ, АПРИЛЪ, АПРЫЛЬ, АПРЬЛЬ *ч. (гр. ἀπρίλιος, лат. aprilis) квітень: скончаша мучение стого славного великого страстотерпца х(с)ва георгея м(с)ца апрѣла (1489 *Чет.* 188); Писан... апрелка̄ ке̄ (Вильна, 1506 *AS* I, 134); Писа(н) сеи запи(с) по се(д)мои тисащи лѣта̄ н̄го апри(л)а в̄ днь (Одрехова, 1550 *ЦДІАЛ* 37, 16, 14); М(с)ца априля, погебреи(с)кѣ ниса(н), просто кветень (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 36); Рокѣ по нароже(н)ю сна̄ бо(ж)его̄ ѡа̄ф̄нс̄ м(с)ца Априля десятого д̄ня (Житомир, 1586 *ПИ* N 16); м(с)ца апреля три(д)цатого д̄ня (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4046, 148); цирокграфъ зг̄билемъ писаны(и) десятого д̄ня апрѣля, рокѣ семьдеся(т) пятого (к. XVI ст. *Розм.* 72); Рокѣ тисеча ше(ст)со(т) три(д)ца(т) пято(г) м(с)ца Априля три(д)цато(г) д̄ня (Київ,*

1635 ЛНБ 5, II 4060, 103); рокъ 1645 апырля 22 мы ниже(и) по(д)писаные депѣтаты... реляцію такю чинимо (Львѣв, 1645 ЛСБ 1058, 3 зв.).

АПРОБАЦІЯ, АПЪРОБАЦІЯ ж. (*стп.* *argobacia*, *лат.* *argobatio*) апробація, схвалення, затвердження: гды апробація на тые рѣчи вышъ помѣненые отъ великоѣ церкви прійдетъ, жадная сторона быти противною не масть (Львѣв, 1602 АЗР IV, 244); указаль апыробацію албо конѣфи(р)мацію, ты(х) привилеовѣ короля е(г){о} м(л). Жикгимонѣта третего (б. Вѣлшанки, 1639 ККПС 282).

Див. ще АПРОБОВАИЪЕ.

АПРОБОВАНЪЕ, АПЪРОБОВАНЕ с. Те саме, що апробація: умоцованый... Михаил Везловский... сторону поведовую... в отбытію речи, в томъ декрете описаное, зъ апробованъемъ тестаменту... до звыклое години дня двадцат пятого генвара vzdal (Варшава, 1629 ЧИОНЛ XIV-3, 147); конѣсе(р)вать... наказаль, абы мѣ я... копыци посыпаль, а по усипанію копыцовѣ... для апыробованя тыхъ границѣ и копыцовѣ межы вышъ меноваными добрами допусти(л) (Ісаіки, 1643 ДМВН 260).

Пор. АПРОБОВАТИ.

АПРОБОВАТИ, АПШРОБОВАТИ, АПЪПРОБОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* *argobowac*, *лат.* *argobare*) (кого, що і без додатка) затверджувати, схвалювати, санкціонувати, апробувати (що): теды сама очевисте засвѣжа для небезпечности од того злого чоловіка до учиненя освѣченя не прибыла, теды теперь... очевисте протестацый... апробую (Луцьк, 1598 АрхЮЗР 8/III, 477); которые записы мы межы собою на вѣ(ч)ны(и) дѣль доб(р) нши(х)... маемо... то(г)ды тые... записы нши во вѣ(х) и(х) пѣ(н)кте(х)... апробѣ(м) ратихвикѣ(м) (Жорнища, 1615 ЛНБ 5, III 4054, 112); Александрѣрь Вишгнѣвецкій... тых добръ... набыль. Што оному конституцією... естъ апыробовано (Варшава, 1621 ЧИОНЛ XIV-3, 123); мощью судовѣ каптуровыхъ, згодне на сеймику въ воеводстве Кіевскомъ уфаленыхъ, а на конвокацый апробованыхъ, приказуемъ, абы в.м., передъ судомъ нашимъ каптуровы(м)... сталъ (Житомир, 1632 ТУ 297); Фрідерикъ Цѣсарѣ третій Римскій апробѣтъ, Котрый Гѣрбъ оказалый Дрѣ-

карни дарѣтъ (Киѣв, 1633 Евфон. 309); уря(д) по(д)комо(р)ски(и) на то(м) ме(ст)цу фундоваль свою юри(с)дицію и декрета фероваль в то(и) справе, которые то декрета по(д)коморские сугъ апыробованые трибуна(л)скими вырока(ми) (Горошки, 1642 ДМВН 220); маеть црковѣ...//... писмѣ стѣе выкладати и Оучителѣ апыробовати (Львѣв, 1646 Зобр. 34 зв.-35); за указане(м) запису шрыина(л)ного ѡ(л)... папе(и) Кры(с)тыны... на суму пинежную на дви тисечы золотыхъ польскихъ... на шобу его м(л). Шидловского утвржоного и апыробовано(г){о} (Житомир, 1649 ДМВН 186).

АПРЫЛЬ *див.* **АПРИЛЬ.**

АПРЪЛЬ *див.* **АПРИЛЬ.**

АПТЕКА, АПТКА, АПАТЪКА ж. (*стп.* *ap-teka*, *артука*, *apoteka*, *стп.* *apatyka*, *лат.* *apotheca*, *гр.* *ἀποθήκη*) **I.** (місце зберігання, виготовлення і продажу ліків) аптека: врачѣбница, до(м) где лѣча(т), и ты(ж) аптѣка (1596 ЛЗ 36); Слоухайте проше и оуважайте. Повѣтра которе в цркви божо(и) оучинили звингли, скола(м)па(д), калвинъ, и пиний, власне якъ з аптѣки где здоровые лѣка(р)ства, и коштовные олѣйки продаются (поч. XVII ст. *Проп.* р. 211); Хранителница: аптѣка (1627 ЛБ 145).

2. Лікувальні засоби, ліки: Бо если хто при миропрода(в)цѣ або при аптѣцѣ сѣди(т) и не хѣтачи онъ запа(х) пріймѣтъ, далеко бо(л)ше который до Цркве оуцащѣ(т) пріймѣтъ и позыще(т) (Киѣв, бл. 1619 Аз. В. 306); Книга таа Бгѣодѣхновѣннаа могла бы са слушше назвати Докторомъ и Аптѣкою на // хоробы дѣшъ людскихъ (Львѣв, 1646 *Ном.* 6-6 зв.);

перс. Про джерело духовного очищення: ест тогды намъ лекарствомъ и потѣхою дерево сватос... на которомъ Христосъ, завѣшенный за нас, офѣброу сталса, то ест наша целителница, то ест наша аптека (Вильна, 1600 *Kamex.* 45).

АПТЕКАРСКИЙ *прикм.* **I.** Аптекарьскій; лікарський: оучинишь кажѣнь справлено роботою аптекарскою (серед. XVII ст. *Хрон.* 108 зв.).

2. Аптечний; лікувальний: будучи в томъ збитю ба(р)зо хоры(и), товаровѣ аптека(р)скихъ... на я(р)ма(р)ку теперешне(м) Володимер(р)скомъ продавати не мо(г) (Володимир, 1616 ТУ 260).

АПТЕКАРЬ, АБТИКАРЬ, АПТЕКАРЬ, АПТИКАРЬ, АПТЫКАРЬ, АПТЬКАРЬ, АПЬТИКАРЬ, ОБТЕКАРЬ ч. 1. Аптекарь: Память Василия православного... якъ приправа вѣнности сотворенное миро отъ аптыкара въ устѣхъ кожного, яко медь осолодѣеть памятка его (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1135); панове Макарьскіе мальжонокѣе, заживши противное... рады з своими конпрингъципалами и добре вже на тоє нарадивъши, наперед од аптыкаровъ тугошныхъ Луцькихъ пейязы ... на себе и свое потреби оберънули (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 596); Дѣчки тежъ ваши оучиниѣт собѣ аптыкарми, и кѣхарки, и пекѣрки (серед. XVII ст. *Хрон.* 206).

2. Вл. н.: купци места Лво(в)ского Магы(с), абтика(р), Маты(и) (Луцьк, 1570 *ТУ* 148 зв.); Андре(и) аптека(р) фунтъ инберу даль (Луцьк, 1581 *ТУ* 188); я... ходило(м) з мещаны ку(п)ци... которые... на я(р)ма(р)ку... были то є(ст) с пно(м) матысе(м) ѡ(б)текаре(м) яно(м) ѡ(б)текаре(м)... //... до мы(т)нико(в) володѣ(р)скихъ (Володимир, 1582 *ЦДІАК* 28, 1, 15, 103 зв.-104); Ссемень Аптика(р) (1649 *РЗВ* 40).

АПТИЧКА ж. (*маленька шафа для зберігання домашніх ліків*) аптечка: а надъ тоє еше шафу, алиасть аптичку, въ алкиру стоячое, добре замчисто розными ароматами и лекарствы для поратования вутлого здоровья... презъ челядь ихъ милости злуплено и праве пусто учинено (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/1, 542).

АПТЫКА *див.* АПТЕКА.

АПТЫКАРЬ *див.* АПТЕКАРЬ.

АПТЬКАРЬ *див.* АПТЕКАРЬ.

АПУРТОВЫЙ *прикм.* Яворовий: Репиненгъ: яворовый, або апуртовоый (1627 *ЛБ* 108).

АПЪНАРАТЪ *див.* АПАРАТЪ.

АПЪШЕЛЯЦІЯ *див.* АШЕЛЯЦІЯ.

АПЪПРОБОВАНЕ *див.* АПРОБОВАНЬЕ.

АПЪТИКАРЬ *див.* АПТЕКАРЬ.

АРАБАНАШИ *ми.* Албанці: не зовѣ(т)са вси языки... инъши(м) имене(м)... А меновите греци, арапи, сѣверани, се(р)би, бо(л)гаре, словане, арабанаши, му(л)тане, богданъши, москъва и наша рѣ(с), то(л)ко хр(с)тіанинъ (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.).

Див. ще АРАБАНОВЕ.

АРАБАНОВЕ *ми.* Те саме, що арабанаши: жидове арабанове (1552 *ОЛЗ* 184).

АРАБЧИКЪ ч. Те саме, що арабъ: Такъ ижъ, вше(д)ши к' вамъ арабчикъ чо(р)ный, выходитъ ѡ(д) васъ рѣсиномъ бѣлы(м) (Вильна, 1627 *Дух. б.* (Передм. 1), 3).

Див. ще АРАВЪ, АРАПИНЪ.

АРАБЪ, АРАПЪ ч. (*ми.* арабове, арапове) Араб: африкане, арабове, мавритани... римяне... ча(с)то се та(м) ѡ тые краины заходние якъ теплые, вча(с)не и богатые ѡбетаю(т) (1582 *Кр. Спр.* 31 зв.); не зовѣ(т)са вси языки... инъши(м) имене(м)... А меновите греци, арапи, сѣверани (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.); ѡ египтѣнхъ тежъ, арапехъ и кипрійчика(х) чигаемо, же того флавіана и(з) антіохіи выгнати прагнѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 134); Махометъ бы(л) з ѡ(т)ца арапа поганина, з магки измаи(л)тейской, агарры... в(р)о(ж)дены(и) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 41 зв.); В якѡй славѣ Арабѡвъ Астрѡномъ зоставиль, Такѡюсъ чѣстный ѡ(т)че южъ Россіи справиль (Київ, 1632 *Євх.* 297).

Див. ще АРАБЧИКЪ, АРАВЪ, АРАПИНЪ.

АРАВЪ ч. Те саме, що арабъ: Побѣдиль тѣды г(с)дь на Іорама, дѣха фѣлистѣно(в) и аравовъ и мѣригъ, и вторгнѣли до земли іудейской и спѣстошїли ю (серед. XVII ст. *Хрон.* 328).

Див. ще АРАБЧИКЪ, АРАПИНЪ.

АРАМАЦА ч. (*гр.* `αρά) відлучення від церкви, прокляття: А кто бы ималь сію книгѣ ѡ(т)далити ѡ(т) сеи бж҃ествѡиої цркви... нехай бѣде(т) проклѣ(т) стыми ѡ(т)ци тиі, іже в Никеи во сій вѣкъ и во бѣдѣцїй [а]наѡема, арамадѣ (1645 *Яв. ИЗ* 17).

АРАМАТЪ *див.* АРОМАТЪ.

АРАНДАРЪ *див.* АРЕНДАРЪ.

АРАНДОВАТИ *див.* АРЕНДОВАТИ.

АРАПИНЪ ч. Те саме, що арабъ: А Арапинъ огнь видѣвши тоє чѣдо, дрыжачїи и оугѣкаючи до домѣ своего, здохлъ на дорозѣ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 27).

Див. ще АРАБЧИКЪ, АРАВЪ.

АРАПСКИЙ, АРАПЪСКИЙ *прикм.* (який стосується арабів, Аравії) арабський: корень костѣсовы травы... привоза(т) изо арапски(х) странъ (XVI ст.

Травн. 129); инбирь оби(л)но росте(т) во арапски(х) страна(х) (Там же, 480).

АРАПГЪ *див.* АРАБЪ.

АРАСТА, АРАСЪТА *ж.* Офіційна заборона на переміщення і використання матеріальних цінностей: А если тоє збожъе папа пшого... бе(з) жадны(х) слупны(х) причи(н) у арасте єсть заде(р)жаны, мы не (и)наче(и) чинить можемъ, єдно до пна пшго поєдеми(м) (!) и... збо(ж)я в арасте зоставимъ (Володимир, 1579 *ТУ* 183); Мы, в жадные росправы не вдаючися, рукоємства на умоцованого для арасты просили єсмо, але вмоцованы(и) повиди(л), же Якубъ Гедима(н)... досы(т) єсть ѡсядлы(и), што и па(н) бурмистръ поведи(л) при бы(т)ности нашо(н) (Там же).

Див. щс АРАСТЪ.

АРАСТЪ *ч.* Те саме, що араста: Ма(с)ко и Ю(р)ко По(д)берер(з)скии Ска(р)жилися на(м), и(ж), Якубъ Гедима(н)... жито зааростова(в)ши и(с) та(м)-туль еха(л) а и(ж) яко справцы ппа своего жито продали, для того абы ара(ст) бы(л) ѡ(т)далены(и), — просили, и (в)годи ку(п)ли абы пошла (Володимир, 1579 *ТУ* 184).

АРАФІНЧИКЪ *ч.* Представник давньої азіатської народності: А коли вєтѡповаль дѡдѡ на верхъ горы... поткалєє з нимъ Хдєи старецъ арафійчикъ роздѡрши шатѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 266 зв.).

АРБИТЕРЪ *ч.* (*лат.* arbiter) арбітр, посередник, полюбовний суддя: Грековє звитязцями вѡ той справѡ сугъ, а папєжовє зъ своимъ духовенствомъ южъ не разъ звитязєнними и покопаными зоставли; и же ся той диспутаци арбитеръ або судія, на которомъ бы обѡ стороны перєставали, не находвалѡ. (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 914).

АРВА *див.* АРФА.

АРГИВИ *ми.* (*лат.* Argivus, *гр.* Ἀργυός) жителі міста Аргос у Греції: Тесаліони... хвали(ли) боцана... // Сірїанє... голоуба... аргиви змію (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 62 зв.-63).

АРГИШГЪ *див.* ОРГИШГЪ.

АРГУМЕНТЪ *див.* АРГУМЕНТЪ.

АРГОНАУТОВЕ, АРКГОНАУТОВЕ *ми.* (*гр.* Ἀργοναύται) аргонавти: в то(н) краинє а(р)кго-

навтовє (з пародѡ шны(х) рыцєро(в), што до кол(л)-хи(м) по золотое рѡно жєглева(ли) ѡсады свое ѡкгрѡ(н)това(ли) (1582 *Кр. Стр.* 26 зв.).

АРГУМЕНТОВАТИ, АРКГУМЕНТОВАТИ *дієсл. недок.* (щю) (*доводити, підтверджувати доказами*) аргументувати: На тѡє єго доводи вси, шыроцє розведєннє, хотя бы-мъ могъ на кождый єго доюдѡ показати, ижъ все по геретическу, а не по католическу аргументуєтѡ (Вільна, 1599 *Ант.* 833).

АРГУМЕНТЪ, АРГУМЕНГЪ, АРКГУМЕНТЪ, АРЪКГУМЕНГЪ *ч.* (*лат.* argumentum) доказ, аргумент: ѡ(т)єтѡпїли члци ѡ(т) правды... и всѡ слѡхѡю(т) вѡдѡ(ч)нє аркѡмѡ(н)тѡ(н), и всѡ дадѡ(т)єлѡ намѡвити (Вільна, 1596 *З. Каз.* 50 зв.); А такъ вже тепєрь припатримъєя твоимъ арѡкѡмѡнтѡмъ (альбо доюдомъ) и конклюдиямъ: если то правда, што ты мѡвншъ? (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1053); тою гѡрчїю вѡбры ... зѡромажєнѡ аркѡмѡнтѡвѡ, якъ малыхъ дѡтєє стрѡлѡки ѡ(т)ражати потрѡба (Дермань, 1605 *Мєл. Л.* 26 зв.); Притѡмъ Лѡкєє бѡдєтѡ градѡвагъ: Аргѡмѡнта даваны: Дїалектѡ вѡ звыклой шкѡлшой розмѡвѡ Славѡнєскїєй мєжи тицѡтелми по(д) карїємъ захѡванѡ (Євѡє, 1619 *Сл. Грам.* 3); Што, заправды, блюзїєрство єсть на святыхъ и на соборы, а не аргумента! (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 590); тѡєжъ помєнєннє принципаловє ... о секте ... ариянської мѡву вєчали, оной розными блюзнерскими арѡкѡмѡнтами вѡспираючи... чѡго небожъчикъ Микѡлаєй Крепѡтовський слухать не могучи... одѡ столу вѡсталѡ (Житомир, 1643 *АрхїОЗР* 1/VI, 787).

АРЕНДА, АРЕНЪДА, ОРАНДА, ОРЕНДА *ж.* (*лат.* arrendare) 1. (*тимчасовє користування узїддями, маєтностями на ѡговѡрїєнїєй оснѡвї*) оренда: Тѡѡ Милѡсть того звѡдом был и теж, абы тѡѡ ѡренда писана была (Вільна, 1541 *AS* IV, 277); они не за жаднымъ дарованьємъ тѡє именъєя отѡ владыки Володымерьского деръжати, але арегѡдою, што єму заборонєно и арегѡдовати заказано быти не можєть, поки єсть владыкою (1554 *РИБ* XXX, 267); ты пѡє криштофє наше(д)чи... з многими слугами...: на то(т)жє двѡ(р)..., котѡры(и) кнѡ(з) масѡ(л)ски(н) ѡ(т) небо(ж)чикѡ да(д)ка вашѡго... на ѡра(н)дє до року слупшого ѡписанѡго маєтѡ вра(д)ника єго яна тома-

шо(в)ско(г) з двора про(ч) выгнали (Кременець, 1567 ЛИБ 5, III 4071, 20 зв.); кнїгня ку(р)пська... // 8 хотеніюв бѣдованїе ро(з)везѣти казала и на аре(н)дѣ хлопомъ пѣстила (Ковель, 1585 ЖКК I, 256-257); по(т)ом тѣю(ж) мае(т)ност и село Ве(р)хошию его м(л) кнїзю Рѣжинскомѣ... роко(м) пе(в)шы(м) зо всѣми пожн(т)ками аре(н)довали были а(ж) до рокѣ ко(р)оля аре(н)да кгда де(н) експировала (Житомир, 1609 ЦДІАК II, I, 5, 17 зв.); А маеню(ст) тую заразы по вы(ст)ю Аре(н)ды и после рѣманыи пустити по(в)ипе(н) будѣ (Купів, 1615 ЛИБ 5, III 4054, 106); заха(р)ка з бѣлого(р)ицы ѡ(д)далъ за два роки чы(н)шу зо(л)и вї просячы абы могѣтъ и далє(н)и тѣю(ж) сѣножа(т) аре(н)дою де(р)жати (Львѣв, 1637 ЛИБ II 48, 48 зв.); зачынаючы тую аренду в року прошл(о)мъ... а кончаючы в року теперешнемъ... з руманцею по експирации аренды недел тры, и до ретелное посесыи тые // добра ихъ милостем подал (Луцьк, 1650 АрхІОЗР 3/IV, 452-453).

2. (орендна плата) оренда: насъ до того при(н)еволялъ, абы семи его милости аренды поступили по чотыри копы кождый зъ насъ итго рокъ (Житомир, 1586 АрхІОЗР 7/I, 254); До плачѣнѣя арєнды не здаѣтся нїмъ нїкого примѣшати (Острог, 1598-1599 Апокр. 37); а до того золотыхъ полских сто на кождый рок з аренды моєи... до рукъ отца игумена завне доходити маєт (Четвергня, 1619 АрхІОЗР I/VI, 477).

3. ч. Вл. н.: грыцько Аре(н)да (1649 РЗВ 135 зв.).

АРЕНДАРКА ж. Корчмарка, шинкарка: то пак дей ги, пане Козинский, вмѣсто заплаты, тую арендарку, окрутнє збил и змордовагъ (Луцьк, 1592 ВІАС I, 14); Я, де(н), го маю ѡ(т) аре(н)да(р)ки... ро(с)каза(н)є тоє пиво побра(т) (Володимир, 1603 ТУ 238).

АРЕНДАРОВЪ прикм. (який належить арендареві) арендарів: господа(р) тому по(с)ла(н)цу аре(н)даровому поведи(л): "Я аренду допущу, пива не берете до завтра, кгда волю будуць пиво пьр(о)да(т),... дохо(д) аре(н)дару ѡ(д)дамо" (Володимир, 1603 ТУ 238).

АРЕНДАРЪ, АРАНДАРЪ, АРЕНЪДАРЪ, ОРАНЪДАРЪ, ОРЕНДАРЪ, ОРЕНЪДАРЪ ч. 1. (той, хто орєндує земельні угіддя, маєтності і

т.л.) орєндар: Прине(д)ши пере(д) мене Миколая а(н)дрєевича... арє(н)да(р) пожитковъ замку его мл(с)ти гс(д)рско(г)... ѡповедагъ... мне ѡ томъ и(ж) де(н) перво того... вездє... мыгто голо(в)ное... выби(р)ано (1561 ПИ N 23); Просил мене жид пииский, орандаръ пожитковъ кремьянецких,... ажебых я у(с)таву ему дать по тому, яко я держивалъ оранду отъ старосты кремьянецкого (Кременець, 1569 ПІККДА II, дод. 557); Я... ара(н)да(р) чопового повету кремьянецко(г) вызнаваю... ижъ итго па(н) липевски(н)... ара(н)дова(л) бы(л) мне чоповое... з се(л)и кнїзки(х) и папъскыхъ в повете кремьянецкомъ лежачихъ... я... чоповое... выбира(л) (Кременець, 1586 ЛИБ 103, 46/Id, 3752, 15); присыла(л) на вря(д)... па(н) Фед(о)р(о) чехови(ч) аре(н)да(р)... жалючы... ѡ то(м) ижъ де(н) тотъ... Я(н) Забло(ц)ки(н) шафа(р) мо(н) ѣчинивши зо (м)ною по(с)танове(н)є на работѣ лесовѣю попе(л)нѣю... // ...збра(л) 8 мене... не малю сѣмѣ пїзє(н) (Житомир, 1605 ЦДІАК II, I, 4, 36 зв.-37); ѡренда(р)... з брато (!) свои(м)... зе(з)нали доброво(л)иє... ижъ продали ѡчи(з)ну свою (Одрехова, 1635 ЦДІАЛ 37, 2, 51); даємо... плацъ є(с)ковски(н)... арендарєви нашомѣ пєчє(р)скомѣ (Василкѣв, 1645 ЛОИИ 68, 1, 46, 1); тому арендарови жадное нагороды учинит за то не хотел (Володимир, 1649 АрхІОЗР 3/IV, 238).

2. Шинкар, корчмар: а пивоваромъ на кождую четверть лѣта по двадцати грошей маєт арандаръ давати (Кременець, 1569 ПІККДА II, дод. 558); арє(н)даръ черпеховски(н) жалювалъ... ѡ то(м), итго(ж)... па(н)... Немирить... в року прошло(м)... запродалъ мне в мєстє... Черпехове ко(р)чму медовую (Житомир, 1584 АЖМУ 121); взяли... // 8 васка ковалєвича аре(н)дара з бо(д)ни готовы(х) гроше(н)и копъ пе(т)на(д)ца(т)... пива бочку (Луцьк, 1595 ЛИБ 5, II 4048, 88-88 зв.); Не кождый зъ сейму до своего власного дому траѡтитъ, рыхлей до арендара албо до заставъника (Вильна, 1599 Лит. 687); Поменєныє ѡсобы... // ...с тыхъ гуме(н) збожѣя половицѣ вы(п)родали горєлькою и медомъ шиньковали 8 арєн(д)аровъ (Кїїв, 1643 ЛИБ 5, II 4064, 131-131 зв.).

АРЕНДОВАНЄ с. Орєндування: Абрамко Шмойлович покладалъ лист... на арєндованє местєчка

Кошара и приселковъ до него (Володимир, 1595 ПККДА 1-2, 157).

АРЕНДОВАНЫЙ *прикм.* Орендний. право арендованое *див.* ПРАВО.

АРЕНДОВАТИ, АРАНДОВАТИ, АРЕНДОВАТЬ, АРЕНЪДОВАТИ, АРЕНЬДОВАТИ, ОРАНЪДОВАТИ *дієсл. недок.* (що кому) орендувати: они [Борзобогатые] не за жадным дарованьемъ тые именья... держать, але арендоу, шго ему заборонено и арендовати заказано быти не можетъ, поки есть владыкою (1554 РИБ ХХХ, 267); А корчмы пивные и медовые, которые есми оранъдовалъ по именьяхъ моихъ церковныхъ, тые корчмы подпругъ арендъ моихъ вживати корчмъ маюгъ (Тороканів, 1555 ЧИОНЛ V-3, 159); во(л)на те(ж) еє... име(н)е ара(н)довати запрода(т)и до живота своего (Луцьк, 1569 ЛИБ 103, 26/1d, 1821, 17 зв.); позволили есмо... Кирилу Терлецкому... добра духовные вси епископства Луцкого, кому хочеть... арендовати... до летъ двадцати (Краків, 1595 АрхЮЗР 1/1, 459); канун ма(н)астырскій часу праз(н)ика волно за грошы давати, або кому арендовать, если сам настоятел не хочеть его выдавати (Овруч, 1600 АрхЮЗР 1/VI, 291); ма(н)етно(ст) и(х)... названую село сосковцы Аре(н)дова(л) есми... на три лѣта (Кунів, 1615 ЛИБ 5, III 4054, 106); во(л)но есть... панѣ... всакие пожытки с того домѣ на себе споко(н)не ужывати... та(к) те(ж) дати, прода(т)и... в насѣмъ давати арендовати (Київ, 1616 ЦДИАК 221, 1, 62, 1); панѣ Линевскій, арендуючи ма(н)етность на чотыри лета у... пана Фирлея... записомъ интерцизою своєю записалъсе и об(л)икговалъ (Луцьк, 1630 АрхЮЗР 6/1, 470).

АРЕНДОВНЫЙ, АРЕНДОВЪНЫЙ, АРЕНЬДОВНЫЙ, АРЕНЬДОВЪНЫЙ *прикм.* (який орендує) орендний; (взятий в оренду) орендований: тые все // именья зъ дворами... и зо в(н)селякнмъ домо(н)ствомъ... вѣ пана войско(н)го, яко державцы арендовного, панѣ владыка Луцкий... к(н)валтомъ огн(н)яль (Луцьк, 1586 АрхЮЗР 1/1, 230-231); гумъно помещенное... пановъ Соколовъ... в селе Семеновъце у арендовныхъ добрахъ ихъ мл. розносили... и розобрали (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 209); А на дово(д)... стави(л) во(з)ного... которы(н)... созна(л): ижъ...

маючи при себе сторону — шляхъту, люде(н) добри(х)... езд(л) до места Ви(л)ска, має(т)ности на то(т) ча(с)... Але(к)са(н)дра Цекли(н)ского арендовъне(н) (Житомир, 1650 ДМВН 195); арендовный листъ *див.* ЛИСТЪ; право арендовное *див.* ПРАВО¹.

Див. ще ОРАНДОВЫЙ.

АРЕОПАГЪ *ч.* (*гр.* Ἀρειπαγοσ) (*найвищий орган судової і політичної влади у стародавніх Афінах*) ареопаг: а паве(л) стоа(ч)и посре(д) ареопагу ре(к) и(м) мужеве афине(н)скіи на все вижу и(ж) в иѣри блудите (II пол. XVI ст. КА 94); павель стый... во аэинехъ перше в божниці жидовской потомъ на рынкоу // а наостатокъ и в ареопагѣ людемъ пода(л) (Острог, 1598-1599 Апокр. 84 зв.).

АРЕОПАГИТА *ч.* (*гр.* Ἀρειπαγίτης) член ареопагу; титул Діонісія: Вѣдаючи абовѣмъ Бж(с)твѣнній Ѡ(т)цѣве, якъ бързо тѣи памати, которыи за преста(н)ящихъся бывають, то е(ст) Ялмѣжны и Литѣргіи, великѣю имъ приносатъ фолгѣ и пожытокъ... в Цркви тѣе чинити росказѣють // Ѡ(т)Стыхъ Ап(с)ловъ то прила(н)ши, якъ реклѣса, Якъ и Ареопагита мовитъ Діонісіи (Київ, 1627 Тр. 37-38); Книги розные... Діоніси(н) Ареопагита Собо(р)никъ на па(р)гамѣ (Львів, 1637 Інв. Усп. 27 зв.).

АРЕСТОВАТИ *див.* АРЕШТОВАТИ.

АРЕСТЪ *див.* АРЕШТЪ.

АРЕШТОВАНЕ, АРЕШТОВАННЕ, АРЕШЪТОВАНЕ *с. 1.* Арешт, арештування, затримання: который то панѣ Радзиминскій, жадного припорученя и арешгованя тыхъ подданныхъ и выкотцовъ не принявши, и жадное помочи не давши... тыхъ уснхъ пяти подданныхъ... зъ жо(н)ами, зъ детми... выпровадити зъ места казалъ (Луцьк, 1623 АрхЮЗР 6/1, 439); при которой то протестацыи ставил возного е(н)ерала... на реквизиране справедливости, а в печыне(н)ю на арештоване тыхъ всехъ подданныхъ ... пана Немиричовыхъ (Житомир, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 473).

2. (*про судову справу*) припинення: справа на сеимъ выточеная по Ѡ(д)ержаню кон(т)уллаціи на д(р)угомъ тер(м)ини гди (с) взиску (!) была в(з)давана (!) (*Позн. вид.*) заарештован(н)емъ (!) стороны по-

зв(а)нии на сеимѣ в арешти зостала (Житомир, 1649 *ДМВН* 191); А ижъ по томъ издашо и о годни звык-лой арештговной позваные, през тогожъ вышь менованого возного емерала до арештованя тое справы все будучи привольваные, оное апи сами през себе, а ни през умоцованого своего не арештвовали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 466).

АРЕШТОВАТИ, АРЕСТОВАТИ, АРЕШТОВАТЬ, АРЕШЬТОВАТИ *дієсл. недок. і док.* I. (кого) (*позбавляти, позбавити волі*) арештувати, затримувати (затримати): которыхъ го подданныхъ и зо всеми ихъ маєпностями... презъ возного... Миколая Сычевского, вышьменованому пану Радзиминскому... урядовне припоручали, и зо всемъ ихъ арештовали, и о помочъ просили (Луцьк, 1523 *АрхЮЗР* 6/I, 439); а хто бы ся важи(л) принати простого родѣ слѣгу... бѣ(з) листу высве(г)ченого а бы(л) бы при пемъ арестова(н) а(л)бо зна(н)де(н) таковы(и) перепадынае(т) ви(н) чоты(р)надцать гриве(н) (Люблін, 1569 *Пр. ВЗ* 120 зв.); прото слушше былъ арестованный, зъ розказапья его королевское милости, жебы до справы на сейме былъ ставенъ (Вільна, 1599 *Лит.* 891); теды я возный, его милости пану подкоморому... тыхъ всихъ месчан и селян горопъковскихъ... припоручивши и арештвовавши, абы проч не пошли, а до права ставил (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 474).

2. (що) (*про гроші, майно*) привласнювати (привласнити); на основі судового рішення заборопяти (заборонити) користуватися чимсь: а если бы те(ж)... тое име(н)е... спѣстошало теды па(н) ста-нцисла(н) крыни(ц)ки(и) жона пото(м)кове его маю(т) быти ѡ(т) того всего во(л)ни и при ѡ(т)дава(н)ю пѣзе(и) за жа(д)нѣю ре(ч) гроша жа(д)ного не выражати апи арестовати не має(м) (Юсківці, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 87 зв.); я са(м) а по (м)не ма(л)-жо(н)ка и пого(м)ки мое... на пе(р)ши(м) року... ста-нути маемо... не арештвующи все зѣпо(л)на (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31); врожоная Пани зѣза(н)на стрѣбче(н)ская бы(в)шая Томашова Лип-чи(н)ская а теперешняя миколаевая Пе(н)ская по пе(р)шомъ ма(л)жо(н)кѣ свои(м) Панѣ Липъчи(н)-ски(м) право себе на то(т) бобрыкъ прете(н)дѣючи и

до пристя по(с)сесии врожономѣ Панѣ Кирикѣ боронячи в затриманю тые добра при не(л)мож-но(м)... Панѣ Кие(в)ско(м) старосте Новогоро(д)-ско(м) арештовала (Чернігів, 1636 *ЛНБ* 5, II 4061, 17);

займати, конфіскувати, захопловати речі: Томашъ Ды(к)сонъ са(м)... (не) приеха(л), то(л)ко челя(д)ника своего зъ товарами бы(л) присла(л), которы(и) маючи розказанъе ѡ(д) пана своего а уходечи заплаты и жебы товаровъ не арештовано, тое ночи прошлое,... уехалъ и утекль. (Володимир, 1631 *ТУ* 295);

(кого) на основі судового рішення заборонити кому-небудь робити щось: па(н) Я(н) Па(н)ка(р)тъ... ѡ(б)тя(ж)ливѣ жаловаль и све(д)чи(л)ся на меща(н) львовьски(х), которіе, приеха(в)ши ту(т) на ярма-рокъ Лу(ц)ки(н), арештвовали на вряде кгро(д)ско(м) Лу(ц)ком на(с), всѣ(х) меща(н) и ку(п)цо(в) крако(в)-ских, абы є(с)мо, на яр(м)а(р)ку Луцкомъ во(л)ны(м) того никгда не бывало, не то(р)говали (Луцьк, 1592 *ТУ* 227).

3. (що) (*про судову справу*) припиняти (припинити); (*про документ*) вважати недейсним: а што дей-тут; тестаментъ кладет небожчика Бориса Охлопов-ского... который дей я тестаментъ, яко неслушный и неправный, тутъ на уряде арестую (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 378); А и(ж) позваны(и) бѣдѣчи ѡ годинѣ звыкло(н) до арештѣ тое справы не арешт-ва(л) и арештовати єе не хоте(л) (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 129, 30, 58 зв.); А... ѡ(т) по(з)ваны(х)... ни(х)-то се не ѡ(т)зываль и справы тое арештвовать не хотели (Горошки, 1643 *ДМВН* 233); позываные бѣдѣ-чи ѡ годинѣ звыкло(и) арештвово(и) до Арешту тое справы презъ тогожъ во(з)ного... привольваны не Арештвовали и Арештвовать не хотели (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 121 зв.).

АРЕШТОВНЫЙ *прикм.* Пов'язаний з арештом. година арештовная *див.* ГОДИНА.

Див. ще АРЕШТОВЫЙ.

АРЕШТОВЫЙ, АРЕШЬТОВЫЙ *прикм.* Пов'язаний з арештом. година арештвовая *див.* ГОДИНА; листь арештвовый *див.* ЛИСТЬ; реестръ арештвовый *див.* РЕЕСТРЬ.

Див. ще АРЕШТОВНИЙ.

АРЕШТЬ, АРЕСТЬ, АРЕШТЬГЪ ч. 1. (*тимчасове позбавлення волі*) арешт: по котором ареште денку, на йме Гапшу, окном... проч выславши, закрили и затаили, потаемне до Воротнева... виправили (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 495); а те(ж) его па(н) старо(с)ти(ч)... каза(л) до двора моего приве(з)ти и въ бронѣ по(с)тавити... але ся и того па(н) Мощенички(н)и заборони(л) и арештѣ приняти не хоте(л) (Житомир, 1605 *ЦДАК* II, 1, 4, 39); При которо(м) ареште пленипоте(н)т стороны поводовое проте(с)това(л)се ѿ нева(ж)по(ст) то(г)[о] арешту (Горошки, 1642 *ДМВН* 221-222); менованы(н) во(з)ня(н)и того арешту доброво(л)ное принятье... ѿсве(д)чивши, ста(м)то(л) ѿ(д)нѣ(д)ши... пыта(в)ся... проте(с)туючого... ѿ побра(н)ю рече(и) в проте(с)гаще(н)и вынѣ поменѣньныхъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 195);

(судова заборона користуватися чим, виконувати щод) арешт: веѣ(х) меца(н)и и ку(п)цо(н)... с того аре(с)ту во(л)пы(х) училили (Луцьк, 1592 *ТУ* 228); господа(р) тому по(с)ла(н)цу аре(н)даровому поведи(л): "Я аре(ш)ту допушу, пива не берете до завтра, кгда волно буду-мъ пиво пьрода(т)... дохо(д) аре(н)дару ѿ(д)дамо" (Володимир, 1603 *ТУ* 238).

2. Офіційне припинення розгляду судової справи: ѿмонованы(н)... позваны(х) яко права по(с)полито(г) непо(с)лушны(х) и несталы(х)... з допвѣсна сѣдѣшнѣше(г) на позовѣ жалобы поводовы з во(л)нымъ тоє sprawy арештомъ... // ...чере(з)... пана яна завинѣ арештоваль (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 28-28 зв.); Которого издана, иж позваны, будучы о годниє звыклой до арешту тоє sprawy през тогож возного привольваны, не арештовали и арештовати не хотели, про то суд нивешний ... за нестанемъ позваных... вину статутовую... на позваных сказует и присужает (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 546); За чл(м) я, комо(р)никъ, уважаючи то, же ... арешть справъ вшелякихъ до третего дня иде(г) абы(м) се не здаць бытъ спре(ч)ны(м) праву посполитому... декляровалемъсе, же дня завтрашнего арешть будетъ припята(н) (Горошки, 1642 *ДМВН* 221); позываные бѣдѣчи ѿ годниє звыкльо(н) арештрово(н)

до Арешту тоє sprawy през тогож во(э)ного... привольваны не Арештовали и Арештовать не хотели (Люблин, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 121 зв.); в арешти зостати — (*про судову справу*) припитися, не розглядатися: справа на сеимъ выточена по ѿ(д)ержано конгтуллациі на д(р)угомъ термниш гди (с) изиску (!) была вздавана (?) (*Позн. вид.*) заарештова(н)емъ стороны позва(н)ной на сеимъ в арешти зостала (Житомир, 1649 *ДМВН* 191).

АРИСТОКРАТИЦЕ *присл.* Якнайкраце: На земли вша(к) же Х(с)вух' слѣдѣ ѿ(д) самомлѣдства зе(м)ного бы(г) бѣрзо ѿ(д)даленыхъ, самымъ Хс(в)вымъ вырокомъ роздѣючи, Ари(с)тократице (то есть гдѣ пайлѣпшыє в цѣбгахъ справдѣють) не бѣ(з) неѣкого демокраціи примешанья... Самѣю црковъ оуправдѣючихъ, изъ тымъ Петрово первѣнство ѿлбо Папе(з)ство евъгелской папѣ, и заповедемъ х(с)вымъ велце противное бытъ оуказѣю (Євѣ а. Вильна, 1616 *Прич. отех.* 9).

АРИСТОТЕЛСКИЙ *див. АРИСТОТЕЛСКИЙ*
АРИСТОТЕЛЬ ч. (*гр. Ἀριστοτέλης перен.* (*про представників світських наук, не визнаних церковною догматикою*) аристотель: вмѣсто за(с) евъгелское проповѣди, ап(с)тлское науку, и стѣ(х) закона... нѣѣ пога(н)скіє оучители, аристотели, платоны и дрѣгѣ ты(м) подобныє машкарѣники и комидійники. в дворе(х) ха ба владѣю(т) (1588-1596 *Виш. Кн.* 261 зв.); поганцы, Аристотели з другими волхвы и еретикн... начальствуют и веѣм костелом латинским рядят и владѣю(т) (1608-1609 *Виш. Зач.* 226).

АРИСТОТЕЛСКИЙ, АРИСТОТЕЛСКИЙ *прикм., перен.* (*властивий Аристотелю і його вченню*) аристотельський: Таж латинник свѣдѣтелства от писання о сем дати не может никакоже ...//... и паки мудростию аристотелскую мѣрити... непостижимое божество будетъ (1588-1596 *Виш. Кн.* 129-130); Правды истѣотной наука и незбѣжниковъ оны(х) вса перевернена есть: а змогла и принята есть важне наука аристоте(л)скаѣ философская (поч. XVII ст. *Проп. р.* 123 зв.); А знать, если бы хто што строхи и знал, як южь досягнет стиха якого басней аристотельскихъ, тогда южь Псалтири читати ся соромѣет (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 190).

АРИЯНИНЪ *див. АРІАНИНЪ.*

АРИЯНЪКА *ж. (послідовниця вечення александрійського священика Арії, який проповідував нерівність Бога-сина стосовно Бога-батька)* арианка: якожь под тамьтотъ часть католика одного... в ставе тамошнемъ Иваникомъ нурали, и панюю Любенецкую, ариянъку, в саде также... ховали (Володимир, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 820).

АРІАНИНЪ, АРИЯНИНЪ, АРИАНИНЪ, АРІАНИНЪ, АРІЯНИНЪ, АРІАНИНЪ, АРІАНИНЪ, АРІАНИНЪ, АРІЯНИНЪ *ч. (послідовник вечення александрійського священика Арії, який проповідував нерівність Бога-сина стосовно Бога-батька)* арианин: Єще арианове в' коста(н)тиньпюлю мали свою схадзькѣ або сборище (XVI ст. УЄ N 29519, 280); Нѣкоторые мовять, и жь волимо до Арияновъ, до новокрещенцовъ удатися, анижли быти подъ властію папезскою (Вільна, 1595 *Ун. Гр.* 117); А што было причиною... до называн'а костантѣ антихристо(мъ) тѣ, же былъ аріаниномъ, не признавалъ ѿ(г)ца и сѣа (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 57); По соборѣ первомъ... царь // ...срѣгий Аріанинъ, крѣваво сресь свою впроважалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 762-763); Первая особа на имя Ипатій Потѣи, который... былъ розмаитымъ геретикомъ: напередъ // былъ нуркомъ, потомъ новокрещенцомъ аріаниномъ (бл. 1626 *Кир. II.* 9-10); такіи соу(т) лживыи евангеликове, калѣинове, по ни(х) дрѣгѣи ариане, пондрѣци (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ N 29515, 330); многѣи члѣвци вѣка сегѣ; блѣзнати На триперсона(л)ное бѣ(з)тво, якѣо геретици, арианове (Чернігів, 1646 *Перло* 9); През которихъ радостно пришло намъ твою ца(р)скую велможн(ст) вѣдомы(м) вчинити ѿ повоженью вѣри пашѣе старожит(н)ной греческой за которѣю з давнихъ часовъ... ѿ(т) безбожныхъ ариянь покою не маемъ (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. 12).

АРІАНСКИЙ, АРЪРЯНЪСКИЙ, ОРИЯНСКИЙ *прикм. (який стосується арианина або арианства)* арианский: Потомуу аленеть на цѣсарство Стоупиль, и то(т) заражень былъ аріанскою ересю (XVI ст. УЄ N 29519, 264); Але его милость панъ воевода не позволялъ на жадные ѣзеды, и овшемъ большъ ему се сподобалы ѣзеды и поста-

новенья Арърянъские и новокрещеньские (Вільна, 1599 *Ант.* 599); Немовѣтка засе же мають ѡкрещены быти... не чекаючи съвершенства лѣтъ и вѣростѣ: протѣвко блѣзнѣства Аріанскогѣо таковыи маемо доводы дшесписительни ѿ Ма(ф): с(в): Ев(г)лѣсты (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 905); ваша милость... //... смели и важилис (!) ...збор, зъ инъшими ариянами отпрауючи,... и опымъ допомагаючи, секту орианскую заразливую... розсевати и оною розныхъ заражати (Володимир, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 819-820).

АРІАНСТВО *с. (вечення Арії)* арианство: А Аріанства оучительъ чѣдѣми надѣи своѣи не потвердили (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 28).

АРІОМЕТІКА *ж. (гр. ἀριθμητική)* арифметика: Аріометика оучитъ Лѣчбы (Київ, 1632 *Єах.* 296).

АРІОМЕТИКЪ *ч.* Той, хто займається арифметикою; математик: аріометикъ (Львів, 1591 *Адс.л.* 3).

АРІЯНИНЪ *див. АРІАНИНЪ.*

АРІАНИНЪ *див. АРІАНИНЪ.*

АРІАНИНЪ *див. АРІАНИНЪ.*

АРКА, АРХА *ж. (стп. arka, archa, лат. arca)*

1. (скриня, у якій зберігалися скрижалі) кіот: за архѣю ишо(л) посполитый людѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 20); тѣи хвалебный... днѣ воскресѣнїа Хр(с)га... прообразюючи Црѣ Дѣвѣ пришѣлъ пре(д) дѣмъ збѣдованныи на схѣванїе Арки Бжеи (поч. XVII ст. *Пчела* 40 зв.); Прѣчь законнаа Арка нехай оустѣпѣтъ, Бо истѣтнаа Арка, в' рукахъ са знайдѣтъ, Филистѣнчикѣ(в) срѣгихъ (Львів, 1631 *Волк.* 5).

2. (судно, в якому, за Біблією, врятувався Ной зі своєю родиною та тваринами) ковчег: Арха з поимъ на горе стандла на сѣши (Острог, 1581 *Римиа. Хрон.* 33); Нѣи архѣ готѣтъ божимъ повелѣнїемъ, абы въ потѣтъ незгнѣлъ зъ свои(м) поколеньемъ (Там же. 36); *Образно:* Пнѣ на все способный Не дасть вѣрнымъ надѣ сѣлѣ покѣсы терпѣти... Выпѣтитъ намъ феникса зъ Арки своѣ пѣвнѣ, Дасть Лебеда (Вільна, 1620 *Лям. К.* 15).

АРКАБУЗЪ, ГАРКАБУЗЪ, ГАРЪКАБУЗЪ *ч. (стп. arkabuz, harkabuz, нім. Arkebuse, фр. arquebuse) (гнотовѣ самопальна рушниця, яку заряджали з дула)* аркебуз, гаркебуз: Гаркабѣзовъ въ однѣ мѣрд и кѣ одно(и) формѣ кѣ (1552 *Очерк.* 3. 6); а(р)кабѣзовъ

лю (1552 *Овін. 3.* 131); рѣчьницѣ гѣ малыхъ пта-
шихъ а все неприправныхъ гарькабѣзъ. одинъ
(1552 *003-1*, 48 зв.); а князь дей Ярославъ гарькабѣ-
зомъ Желеха межн очи на головѣ вдарилъ. (Петр-
ків, 1564 *AS VI*, 250); К томѣ де(и) а(р)кабу(э) зги-
ну(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК 28*, 1, 2, 30);
га(р)кабу(э) шди(н) (Варшава, 1616 *003-2*, 1 зв.).

АРКУШЪ, АРЪКУШЪ ч. (*пол.* arkusz, *лат.* arkus) (*про папір*) листок, аркуш: выправилъ семи
быль сына... пана Ивана Загоровского до двора его
королевское милости, давши ему мамрамовъ три
отворонныхъ, два на полуаркушу, а третий на аркуши
(Луцьк, 1520 *АрхЮЗР 1/VI*, 59); И кладеть далей
зъ листу папежского, прескочивши мало не пять
аркушовъ, много потребныхъ речей (Вільна, 1599
Лит. 711); Гранницею швести вѣ аркѣшнѣ папѣрѣ
Когры(м) до выличе(н)а нѣхгъ не найде(т) мѣрѣ
(Київ, 1618 *Вкзр.* 16); теды мають при собѣ аркушь
паперу зобганого штуцше, жебы тамъ руку подпи-
савъ, где власне подписують (бл. 1626 *Кур. II*, 20).

**АРМАТА, АРЪМАТА, ГАРМАТА, ГАРЪМА-
ТА** ж. (*ит.* armata, *лат.* armata, *ит.* armata, *лат.* armata)
1. Гармата: а робота ихъ [персовъ] была ведлѣ(т) на-
мовы готована зъ обѣхъ сторѣнъ по земли вправдѣ
арматѣ до шдѣрмѣ и вываленѣа мѣрѣ способнѣю
зближалѣи (Київ, 1627 *Тр.* 661); теды всѣ почу зъ обозѣ
безъ потички в чо(м) хто мо(т)... и где хто мо(т) а(р)-
мату, орѣжѣя, и добра всѣ зоставивши втекли (серед
XVII ст. *ЛЛ 179*).

2. Зброя: потреба ли во всемъ селе на одного че-
ловѣка гостя, до своего подданого дому, квалтомъ
зъ арматою... находити (Володимир, 1594 *АрхЮЗР*
1/1, 416); Плачливе светчуса и ускаржаю на ниякого
Войгеха Домаповского... и ...помочниковъ, которые
зъ арматою войне приналежаю, // обычаемъ раз-
бойничимъ... мене квалтом... на саны вкинули
(Луцьк, 1598 *АрхЮЗР 8/III*, 476-477); Кого-сте ся
бояли: чы пановъ сенаторовъ... которые спокойне,
безъ почтовъ, безъ гайдуковъ, безъ арматы прѣеха-
ли? (Вільна, 1599 *Лит.* 881); Петръ Бвдоше(в)ски(и)
свя(т)чи(л)и папроти(н)кѣ... пнѣ Семенови Лѣ(д)ви(н)-
скомѣ которы(и)... помо(ч)пико(в) себе... зобра(в)ши
с пѣ(л)гаками... и и(н)шею а(р)матою... на замо-

чо(к)... пна Быдыше(в)ско(т)... ква(л)то(в)не нас-
ха(л)и (Житомир, 1605 *ЦДІАК 11*, 1, 4, 20); ве(р)но(ст)
твоя пнѣ сенюто мае(т)ность и(х) всю рѣхомѣю... то
е(ст) злото сребро кле(и)ноти... и га(р)матѣ до во(н)-
ны належачие шкатулы скрипи... ш(т)дати не хо-
чепъ (Кременецъ, 1621 *ЛНБ 103*, 22/1d, 2032, 61 зв.);
Вы теды... //...на помененый дворъ мешканя пана
Корсака... насхавъши... зъ тижьбою людей въ арма-
ту прибранныхъ вышедъши, домагаллесе... абы имъ...
пани Корсакова ключи для одомъкнепя церкви...
дала (Київ, 1633 *КМІМ 1*, дод. 541-542); армату и
аппарамента до ней належачой, быдло, стадо,
спрягъ домовый... побрала, поплондровали (Жито-
мир, 1638 *АрхЮЗР 3/1*, 380);

перс. Духовна зброя: Радѣвса чловеѣе жесть естъ
воорѣженый. Такъ славными арматы мощно оузбрѣ-
енпы(и) (Львів, 1631 *Волк.* 31).

3. (*з'єднання кораблів*) флот, армада: товаришь
по(м)пейвсо(в), кгда... обачи(л) за собою погоню,
га(р)маты и влѣвсово(и) са(м) ся... мече(м) пробы(л)
(1582 *Кр. Стр.* 79); Повторѣ по мо лѣтѣх ... за царст-
ва Константіна Брадатого... Константинопѣлю...
такъ помочъ свою даровала, же три(д)цатъ тѣсачи
Саракіню(и)... поразила, вѣтрами и волнами море-
кми всю ихъ арматѣ погѣбивши (Київ, 1625 *МКСВ*
128); гармата водная — морський флот: двѣ тысячи
кгаля(р) шгобо шкрѣтовъ га(р)матъ во(д)ной на моря
кгре(н)ко(м) (згнѣло) (1582 *Кр. Стр.* 51 зв.).

4. Військо: Гетманъ запорозский зъ гарматою
сгануль въ Бѣлой Церкви (1630 *МИВР 322*); Зев-
шондѣ арматою моще обяжегъ, И каждому про-
тивъ него сердце звяжегъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 166).

5. ч. Вл. н.: гринець гарьмата (1649 *РЗВ 192* зв.).

АРМАТНЕ, АРМАТЪНЕ *присл.* Те саме, що
арматно: они не впановавъши ме(с)тца свегого
оного шбѣхами... побили... потомъ... арматне на
дворѣ... родичовъ протѣствѣючого... напѣ(д)шы (Ки-
їв, 1633 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 626, 38); а потомъ сами,
квалтовне и арматне на дворъ помененый насхавши,
всѣ домоство (!) што едно было... забрала (Володи-
мир, 1649 *АрхЮЗР 3/IV*, 366).

АРМАТНО, АРМАТЪНО, АРЪМАТНО *присл.*
Збройно, зі зброєю: он [Ян Цетисъ] ... сам особливо

своєю и с пахоликами своими... арматно,... квалтовие пашол на дом духовного нашего велебного отца Иоанна... хочечи оного... с того свега сгладити (Луцьк, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 555); А потомь самъ отець архимандрытъ того жъ року... в не малой купе и громаде людей розмаитого народу, арматно на Холму мостъ пересехавши, казаль роскидати тымъ слугамъ своимъ... мостъ (Житомир, 1629 *АрхЮЗР* 1/VI, 603); сами се теж показавши и в купу зобраили, арматно, з рознымъ оружьемъ и стрелбою наехали на замочокъ дворъ Хвалимицкий (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 238).

Див. ще АРМАТНЕ.

АРМАТНЫЙ, АРЪМАТЪНЫЙ, ГАРМАТНЫЙ *прикм.* Озброений: помененый ксендзь владыка Хелмьский... //... в купе немалой людей арматныхъ, такъ своихъ слугъ... на то приспособленныхъ и затягнутыхъ, на монастырь мепованый... наехавши... двери... выламали (Луцьк, 1639 *АрхЮЗР* 1/VI, 751-752); Противко котори(м) повод(д) зане(с)ши таковую репротестацию и протестацию имеемъ всихъ поводовъ ѿ спроважене таковы(х) люде(и) а(р)матны(х) з ору(ж)емъ (Ісаіки, 1643 *ДМВН* 237); військовий. писар гарматный *див.* ПИСАРЬ.

АРМАТУРА *ж.* (*лат.* *armatura*) *перен.* Духовна зброя: Ѡ зайсте тисача гарчій и випелѣкаа арматѣра албо збрѣа на то(и) вынеслои Бгѣдохновенное молитвы вѣжи виси(т) ! (Київ, 1634 *МІКСВ* 313).

АРМЕНИНОВЪ *прикм.* (*належний вірменинові*) вірменський: а(р)мениновъ домъ (1552 *ОКЗ* 40а зв.).

АРМЕНИНЪ *див.* ОРМЕНИНЪ.

АРМЕНСКИЙ *див.* ОРМЕНСКИЙ.

АРМОЊЯ, АРМОЊА *ж.* (*гр.* ἁρμονία) гімн; гармонія: та(к) теда пристойность албо належно(ст) ѡнаа и якобы армопѣа хвалы котораа боу ѡ(т)дава на быти маегъ не попсоуетса коли вмѣсто имегъ стѣе тр(о)ици хотѣи прѣше хотѣи второе хотѣи грѣее кладѣтса (поч. XVII ст. *Проп. р.* 142 зв.); в армоѡю — мелодійно, злагоджено, гармонійно: Рыцърство та Нб(с)ное, вкρούгъ остѣпѣло, И вкѣло полками своими оточѣло. В Армоѡю на хоры слѣичне спѣваючи: И згѣднымъ гѣлосомъ, весѣло волѣючи (Львів, 1616 *Бер. В.* 75).

АРНАУТЪ *ч.* (*тур.* *arnaut, arnavut, гр.* αρναυτης Ἄρναυτης) албанецъ. Вл. н.: гри(и)ко а(р)наѣ(т) (1649 *РЗВ* 31 зв.).

АРОМАТОТВОРЕЦЪ *ч.* Той, що видае духмяний запах: odorari(us) ароматѣтворе(и) (1642 *ЛС* 289).

АРОМАТЪ, АРАМАТЪ *ч.* (*гр.* ἄρομα, ἄροματος) 1. Запах, пахоци, аромат: Цѣлуй мя цѣлованіемъ оустъ своихъ, бо лѣпши оустъ перси твои надъ вино, благовоигѣши пижли ароматы мастїи налѣпшихъ (поч. XVI ст. *Песи. п.* 49); Твоѣ маѣтка... чтырна(д)цать тисачей одны(м) разомъ жолнѣрѣ(в) мужпыхъ... яко слѣичныхъ ароматъ фїа(л)ки, по(д) острѣю косѣ сатѣрноватого ирода посѣвала и выроснула (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 56 зв.); Если вѣ мирѣ семъ: едино тѣло стѣго лежѣщее вѣ прахѣ, а видае(т) и(з) себе такѣвыи запахи сла(д)кїи, пѣче арамаѣ тогѣо свѣт(а), то далѣко на(д)то ѡнии тѣла стѣхъ двелбѣнныи (Чернїгїв, 1646 *Перло* 166); *Образно:* Повѣста(и)те ѡ(т) такѣго, споу заблужѣна, напе(р)нѣте са къ чоудномѣ вѣстокѣ свѣта, вѣ стѣпѣте вѣ виногра(д) сїонскїи, веселѣтса вѣ мѣста арома(т), събирайте бгѣжскы(х) крып. шѣты (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 227).

2. Запаши, духмяни речовини, пахоци: мрїя ияковла и солемонни кѣпили араматы миро (1489 *Чет.* 329 зв.); Въ единою пакъ ѡ(т) соубѣ(т) велми рано принли на грѣбъ носачи ароматы, котори были наго(то)вили (1556-1561 *ПС* 330); Ѡпыи пак жопы шедши велѣд его... а врыоувниис зготовїли ароматы и миро (пахучїи річі и ма(с)тїи) (Володимир. 1571 *УС вол.* 84); odoramentum ю(и)нозелня, аромата (1642 *ЛС* 289); Вѣцъ далѣчайнаа тоѣ тайны, ест миро, которѣе зѣ олівы зѣ балѣсамомъ, и ипѣшнми ароматами во(и)пными змѣшѣное бываегъ чїпепѣ (Львів, 1645 *О тайн.* 28); Тожъ показѣгъ старозаконнаа ѡнаа церемѣнѣа помазована олѣемъ посѣщенн(м) Крѣлевъ и Архїерѣевъ, вѣ которѣ(м) олѣйкѣд при ишнихъ Аромага(х) былъ примѣнованъ и цинамонъ (Київ, 1646 *Моз. Тр.* 936).

АРОНОВЪ *прикм.* трава аронова *див.* ТРАВА.

АРТЕМИСЪ *ч.* (*лат.* *Artemisia vulgaris* L.) чорнобилъ, полин: чернѣбы(и) е(ст) трава растенїе(м) по(д)ѣбна... братанѣвѣ трагѣ... та трава... названа была артемисъ (XVI ст. *Трави.* 9).

АРЬМЕНИНЪ *див.* ОРМЕНИНЪ.

**АРТИКУЛЪ, АРТИКУЛЬ, АРТКУЛЪ, АР-
ТЫКУЛЪ, АРЪТИКУЛЪ, АРЪТЫКУЛЪ** ч. (*стп.*
artukul, стч. artukul, *лат.* articulus) 1. (*частина, роз-
діл будь-якого офіційного документа, статуту,
договору, угоди, розпорядження і т. ін.*) параграф,
пункт, артикул: а естѣлибых я того постановена не
здеръжипп(!)... або в которомъ артыкѣле сее поста-
повене вврѣшил, тогда маю зарѣки... заплатити шест
тисечей копъ грошей (Бересга, 1558 *AS VII, 35*); а
сего постанове(н)я... пере(д) и(х) мл(ст)ю пны и при-
яте(л)ми пшпми з obu сторо(н) за(в)дчачне приня(л)и
ты(н) не выпо(л)ни(л)и и в чомъжо колвекъ в на(м)-
не(и)шомъ пу(н)кте и а(р)тыкуле его нарушили
(Ляхівці, 1559 *ЛНБ 103, 19/Id, 1961, 25 зв.*); А(р)-
тыку(л) гї: ѡ во(л)ности выеха(н)я зъ земли (1566
ВЛС 4); ве(з)де по то(р)го(м) допуца(л)и то(т) а(р)-
тыку(л) зо статуту пра(в) зе(м)ски(х) абы такыыє
помо(в)цы на бачности ме(л)и и(ж) хто на ко(г) ве-
де(т) а не доведе(т) ты(м) са(м) мае(т) бы(ти) кара(н)
(Володимир, 1567 *ЦДІАК 28, 1, 2, 55*); па(н) ѡсо(в)-
ски(и)... пода(л) а(р)тыку(л) ше(ст)десаты(и)... в
ро(з)деле четве(р)томъ ѡписаны(и) на дово(д)
кгва(л)то(в)ного выбитъя (Київ, 1580 *ЛНБ 5, II 4044,
69 зв.*); На(д)то еше в тое(ж) братствю иложили собѣ
колко артикуло(в) з великы(м) ѡближенъя(м) закону
стго (Стрятин, 1588 *ЛСБ 101*); И вжо отгул мещане
Михайловъскіе права майдембурского во всех
члонках и артикулах его уживати будуть (Краків,
1592 *ЧИОНЛ XIV-3, 102*); А по вычита(н)ю того по-
(з)вѣ... Па(н) василе(и) рогози(н)ски(и)... поведи(л)
же на то(т) непоря(д)ны(и) позо(в)... ѡципливы(и)
ве(д)ле права по(с)политого в ро(з)деле че(т)ве(р)-
то(м) а(р)тикѣлѣ ше(ст)на(д)цатого ѡписапо(м)
спраюватисе не повине(н) (Вінниця, 1624 *ЛНБ 5, II
4058, 52 зв.*); ве(д)лу(г) а(р)тыкуду се(м)на(д)цато(г)ю
в ро(з)деле че(т)ве(р)то(м)... мае(т) быть пре(з)
ли(ст) ѡ(т)твористы(и) (!) афе(к)тована дялящя
(Люблін, 1643 *ДМВН 228*).

2. (*зібрання правил, інструкцій, положень*) статут,
кодекс, припис, настанова: А што вапша милость ра-
чиль артыкулы прислати абы господару королю
чоломъ бити и то все одержати (Варшава, 1585 *АЗР*

III, 290); Потомъ кгда генриць к(р) ѡ(т)ѣхаль, а
небѡжчика стефана обрано, тыежъ, котѡрыє ген-
риць к(р) поприсагаль, артикулы емѣ кѡ поприса-
женю // до се(д)микро(д)ской землѣ послано
(Острог, 1598-1599 *Апокр. 23-23 зв.*); тые артикулы
иласныє криминальные судови кгородскому не пале-
жат, одно соймови (Луцьк, 1599 *АрхІОЗР 1/VI, 262*);
Тые в приилр(и)... сха(д)це пови(н)ни будѣ(т) карѣ
приняти по(д)лугъ а(р)тикуловъ стѣ(и)ши(х) ѡ(г)-
цовъ патрия(р)хъ намъ даныхъ (Львів, 1633 *ЛСБ
1043, 34 зв.*); та(м) же... па(н) ро(т)ми(ст)ръ з пано(м)
хоро(н)жи(м) ... не ѡ(г)ледаючися ничого на ар-
тикулы во(и)сковыє, по(д) коро(г)вою, добы(н)ши
шабли, впро(д) на цеви(н)ного протѣ(с)та(н)та,
поча(в) секъти и цѣтихо(м) би(т) (Житомир, 1650
ДМВН 201).

3. (*основні постулати релігійного вчення*) догма,
догмат, положення: Утія алѣбо выкладъ предней-
шыхъ арътыкуловъ, ку зъодноченю Грековъ стъ
костеломъ Римскимъ належачыхъ (Вільна, 1595 *Ун.
р. 111*); А такъ засѣдавши на памѡвѣ оу ферари...
оу флоренцій... многіє артикѣлы до спѡроу а набол-
шей востѡчннці заходникомъ задаючи съборовали
(Острог, 1598 *Ист. фл. сип. 37 зв.*); Звѣтажила
злѡсти и преврѡтности еретическіи, гды прибрана
бѣдѣчи в сльце Бгѡразѣміа, и в корѡнѣ зъ дванаде-
сати звѣздъ оуплѣгеню, тоестъ в вѣрѣ двана-
десатыи артикѣлами спорѡженю и замькпѣню,
Лѣпоу (Київ, 1625 *МКСВ 129*); **артикуль вѣри,
вѣры артикуль** — догма: То одно слыхаѣмѡ яко
мѡва(т), же то не естъ артикуль вѣры, такій алѣбо
инакшій календа(р) держати (Острог, 1598-1599
Апокр. 48 зв.); Зобраніє Короткоє ѡ Артыкѣла(х)
Вѣры Православнѡ Каѡолицкоѣ (Львів, 1646 *Жел.
Сл. 3*); Покѡй и милость веѣмъ хвѣмъ црквамъ, пре(з)
истѡтныє Вѣры Артыкѣлы алѣбо оуставы Ха визна-
ваючимъ (Євѣ а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех. 19*).

4. Невеличкий твѣр полемічного або іншого ха-
рактеру: не обрушайсе гневомъ, але стъ покойнымъ
а умиленьнымъ умысломъ прочитай тые артыку-
лы; обачипп, ижъ ничого нового иле зъ стороны
веры нашос нетъ, опрѡчъ только единого каленѣ-
дара (Вільна, 1599 *Лит. 631*); Еше остал 2 артыкул

— о пасливом костеле латынском... от Скарги похвалениом (1608-1609 *Виш. Зап.* 224); А же вѣтъ епископове сугъ Петровыми сукцессорами... въ артикулѣ семь на початку доводне показалося то, и церковныи наши гимни и иншихъ святителейъ таковыми титулами здобять (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 500).

АРТЕРІЯ ж. (*лат. arteria, гр. ἄρτηρία*) (*кровеносна судина*) артерія: Жилці: Малѣнкїи жылки, албо артірін, гоестъ, стежки дѣха, ѡгорітї(н)е дѣх (1627 *ЛБ* 37).

АРТИКУЛЪ *див.* АРТИКУЛЪ.

АРТУСЪ ч. (*гр. ἄρτος*) (*посвященїи пасхальнїи хлїб з пшеничної або пшонаної муки*) артус: Бо такъ евангелистъ мовить: "взялъ Исусъ артусъ, то есть хлѣбъ, // и даючи ученикомъ рекъ: приймѣте и ядѣте, се есть тѣло мое..." (1603 *Пит.* 46-47).

АРТЫКУЛЪ *див.* АРТИКУЛЪ.

АРФА, АРВА, ГАРФА ч. (*стп. arfa, harfa, дав. harpha*) арфа: гѣсли, арѣфа лю(т)на, скрипича (1596 *ЛЗ* 40); Не труба и арфа небо отворяет, але милостыня бога умоляет (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); Гды едѣтъ двѣи оумѣрлѣ, Двѣи с(т): гратї на арфѣ, и днѣ двѣю стѣю з агтлами провадилѣ (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 43); Гѣсль: Гарфа, цїтра (1627 *ЛБ* 28); Вѣтъ рѣзныи мѣзїки... Стрѣйте Цитари, Любїтї, вѣ Арфы, миле бїйте, Мелїодїйными дѣмы на(с) вѣхъ веселѣте (Львїв, 1631 *Волк.* 25 зв.); той былъ оцѣмъ играючихъ на Арвахъ и мѣзїкомъ начїишо (серед. XVII ст. *Хрон.* 13); *Образно:* с того начина то е(с)тъ сѣ(р)ца походе(т) молитвы... и веп маю(т) а(р)фы и ба(п)ки коли(ж) ѡ(д)на (с) ты(х) рече(н)и не може(т) бы(т) бѣ(з) друго (!) бо зго(д)ное ѡное спеванье и веселое бѣ(з) мѣтвы быти не може(т) (XVI ст. *КАЗ* 608); цо колѣкъ дѣхъ стѣи подава(л), то дѣховною своєю арфою припѣвалъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 147 зв.).

АРФІСТА ч. (*стп. arfista*) арфіст: Гвдѣць: арфіста, цитарїста (1627 *ЛБ* 28).

АРХА *див.* АРКА.

АРХАГЕЛЪ *див.* АРХАНГЕЛЪ.

АРХАГЕЛЪСКИЙ *див.* АРХАНГЕЛЪСКИЙ.

АРХАНГЕЛОВЪ *прикм.* (*який належить архангеловї*) архангелів: назавтрне вѣставъ мою(ж) то(т)

попо(л) съ отрочате(м) по словѣ архангеловѣ (1489 *Чет.* 7 зв.); Яко Павелъ святїи пишеть "иже самъ Господь въ рѣсказѣ, и въ голосѣ архангеловѣ... спїидеть зъ неба, а мертви о Христѣ воскреснуть первѣе, потомъ мы" (1603 *Пит.* 62); Абы и в пїнѣнїе(м) непришломѣ вѣкѣ мл(с) тѣ х(с)ва и бл҃гословїе Его Стѣе на ва(с) заставало, чо҃го бл҃гочестивомѣ вѣ(р)не спїиє(м) и ха б҃га... а б҃госпасаемого Града Кїева з ѡбытели Арха(п)геловы цркви золотое(р)хое (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1 зв.).

АРХАНГЕЛЪ, АРХАГЕЛЪ, АРХАН҃ГЕЛЪ ч. (*цсл. архангелъ, гр. ἀρχάγγελος*) архангел: яко ю снѣ ноцїю сталъ пре(д) нимъ архангѣл г(с)нѣ михаиль (1489 *Чет.* 7 зв.); тую пѣсто(в)нїцнѣ сѣлївано(в)нїцнѣ придали есмо монастырю ст҃го арха(п)гела миха(и)ла золотовѣрхо(т) в Кїевѣ (Київ, 1540 *ЦПБ ДА/П-216, N37*); 8 волторокъ в деть светы(п) светого а(р)хангѣгела миха(и)ла... папѣ богданѣ... а вря(д)ники... не мало... кгрѣнтѣ... поралили (Луцьк. 1587 *ЛНБ* 5. II 4046, 65); Михаїле и Гавриїле, агтлїи и архангѣли, чемоу не ратуєте своего црѣ и ба (XVI ст. *УЕ Трос.* 71); Чи не бо(л)ше(и) же бѣде(т) соро(м) на вселе(п)ско(м) позѣрнїци пре(д) тмы тмами агтлѣ, архангѣлѣ... пре(д) которы(ми) вѣми // наша вса содѣлаша и та(и)на о(т)крыо(т)са (1598 *Виш. Ки.* 276-276 зв.); егїїе... записа(л) е(м)... на престолѣ къ црїи святого арла Михаїла до села Бенедиковецѣ за свое отпущенїе грѣхо(в) (Бенедикївцї, 1603 *ИЗУж.* XIV, 225); только свой чин отдѣлений держаль такъ, як тежъ ишїе чїноначальнїци, архангели, агтели... свой чин держали (Львїв, 1605-1606 *Перест.* 46); а нѣнѣ идѣтъ ѡ(т) брани ѡполчѣнїа свое(т), и Воїнство Нб(с)ное идѣтъ с пїмъ; тмы тмами Милїонами; Агтловѣ стѣхъ, и Архангеловѣ (Чернїгів, 1646 *Перло* 64).

АРХАНГЕЛЬСКИЙ, АРХАГЕЛЪСКИЙ *прикм.* Архангелѣський: завжды стѣ(м) дѣ(м) живлена архангелѣские радостныи рѣчи слынала (1489 *Чет.* 52 зв.); Девѣтын агтловѣ... тнѣ яко мѣмѣмъ бїли з архангелѣского чїнѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 5).

АРХЕТИШОНЪ ч. Те саме, цо архетипъ: Зводъ: Прѣпись, фѣрма, перепїсь, перекладъ, копѣа,

архѣтипо(н), антїтрафо(н), парадїма, апографогн (1627 ЛБ 163).

АРХЕТИГЪ, АРХИТИГЪ, АРХІТИГЪ ч. (гр. ἄρχητυπος, слат. archetyrum) перноджерело, оригінал: На тоѣ посѣлство африка(н)стїн епископи повѣдили, же... //...пошлюгъ до александрїи до антїохїи, до константинопола по архетїпа, або орїналы того соборѣ никейского (Острог, 1598-1599 Апокр. 138-138 зв.); Бовѣмъ того слова "камень" въ Грецькомъ архитїпѣ и въ Латинскомъ преводѣ пеманп. (Київ, 1621 Кон. Пал. 409); архитїпъ: Началны(н) образъ на архитї(п) ѡ(т)хѡди(т), на то(т) ѡ(т)-сылає(т)са чї(н) є(ст) ѡ(б)ра(з) (1627 ЛБ 181);

персн. (про Бога): Ксенофанєсь значївшїй... Архетїпомъ нѣажимсь Бога називати: // Безъ початкѣ и концѣ казалъ признавати (Київ, 1632 Євх. 296-297).

Див. ще **АРХЕТИПОНЪ**.

АРХИБИСКУПЪ ч. Те саме, що архиепископъ: А въ томъ заразомъ, на тотъ часть, при мне принесено отъ его милости... архиепискупа Кпезненского... листъ напоминальный до митрополита (Луцьк, 1594 АрхЮЗР 1/1, 450).

АРХИДИЯКОНЪ, АРХИДИАКОНЪ, АРХИДИАКОНЪ, АРХИДЪЯКОНЪ, АРХИДАКОНЪ ч. (гр. ἄρχιδιάκονος) архидьякон, старший дьякон: велики(н) кня(з) мо(с)ко(в)ски(н), посыла(л) архидьякона своего Генадия... до горы Сина(н)ское (Луцьк, 1561 ТУ 91); Мл(с)тїю бжїю млтна(м) прї(с)гыа є(с) бгомтрє... и хр(с)толюбивы(м) архиеп(с)кпо(м) и... архидьяконо(м) и дьяконо(м)... мы смиренны(н) Арсени(н) еп(с)кпъ... со бл(с)венїе(м) бжнї(м) просї(м)... и дає(м) ва(м) знати ѡ сїм младе(н)цї (Стратїн, 1565 ЛСБ 39, 1); а бирчыє повєтовыє... тогъ податокъ до места нашого столєчного Виленского ѡтнести и до бирчїхъ земских, до архидякона Варшавского... мають ѡтдати (Вільна, 1566 АС VII, 89); А(р)хидяконови дали зо(л) в. (Львїв, 1607 ЛСБ 1044, 4); Было... и въ Россїи... дидаскаловъ много... новыхъ мяную... монахъ Стефанъ Зизанїй... пречестной Виталїй, архидяконъ, учитель и любомудрецъ (Київ, 1621 Кон. Пал. 913); Григорей Лозовичъ... а Тимофей Симаповичъ, архидяконъ

епископи Володимерское,... нїпвєнгарь маєтности церкви соборное Володимерское... пану Федорови Лїневському на лєть три... подали и признали (Володимир, 1626 АрхЮЗР 6/1, 462).

АРХИЕПИСКОПСКИЙ, АРХІЕПИСКОПСКИЙ, АРХІЕПИСКОПЪСКИЙ, АРХИЕПИСКОПЪСКИЙ прикм. (який належить архієпископові, походить від архієпископа) архієпископський: церковь во вмолчїїи... пребывала и втїсненїи бдѣючи, посылалисеми сїенника, своего на далєкю дорогѣ до стоглїцѣ архієпископъскои... помочи жадаючи (Львїв, 1591 ЛСБ 155); А того чи запаметалъ еси: хто митрополига злупилъ зъ его власныхъ добрь архієпископъскихъ? (Володимир, 1598-1599 Відп. ПО 1063); писали до мене бра(т)ство мєчанє рога(т)їскїє дабы ѡ дѣховны(х) обрядѣ(х) служити и(м) понева(ж) и по(п) паве(л) гонїте(л) и(х) в непл(с)вє(н)їю а(р)хїєпѣ(с)ко(м) на то(т) ча(с) бы(л) (Гологорн, XVI ст. ЛШБ 4, 1136, 35, 1); У того Лїстѣ Печать Архїєп(с)скал прїтїснена єсть (Київ, 1628 Апол. 4).

АРХИЕПИСКОПСТВО, АРХИЕПИСКОПЪСТВО, АРХІЕПИСКОПСТВО с. 1. (єпархїя, яка перебуває у вїданїї архієпископа) архієпископство: тоє все заразомъ въ моць, справу и заведење свое звыкли брати и ... на себе уживати до того часу. поколь тоє архієпископство митрополїя або єпископїя... кому иному... бываєть ѡтдано (Варшава, 1589 АрхЮЗР 1/1, 259); для вєпокоє(н)я бра(т)ства того... мїгъ тогды ѡ(т) сего часѣ подъ блгословєнїемъ и властїю архієпк(с)пѣства нашєго... быти зоставѣмъ (Берєстѣ, 1590 ЛСБ 144).

2. (сан архієпископа) архієпископство: гедєѡ(н) болоба(н) мл(с)гыно вєѣ(х) люде(н) ѡ(т) церкве ѡ(т)разн(л)... // ...на звєрхно(ст) архієпископства... то(р)гївлєя, злама(в)ши прися(г)у своєю... кля(л)єя заховыва(тї) прономїю звєрхности нїпѡє (Берєстѣ, 1594 ЛСБ 260, 1-1 зв.); зъ Єпї(с)ко(п)ства на Архїєпї(с)кѡпство єстємъ поднїшѡный (Євѣ а. Вільна, п. 1616 Прич. отєх. 6 зв.-7).

Див. ще **АРХИЕПИСКОПЪЯ**.

АРХИЕПИСКОПЪ, АРХИЕПИСКУПЪ, АРХІЕПИСКОПЪ, АРХЫЕПИСКОПЪ, АРХИЕПИСКОПЪ ч. (гр. ἄρχιεπίσκοπος) архієпископ:

црї... почали со архіеп(с)купомъ и со всѣми людѣми
ω(т)поущеньѧ просити (1489 *Чет.* 152); Бл(с)внне
макария бо(ж)ю мл(с)тью архіеп(с)кпа митрополита
киє(в)ского и галицкогo и всея рѣси... всимъ при-
четнико(м) свѣтыхъ бо(ж)и(х) цркви(и) (Новгородок,
1547 *ЛСБ* 13); Выкладъ теофїлакта архіеп(с)кпа
болгарскаго в пре(д)ре(ч)і[є]пю, єв(г)ліа стого ма-
тѣа (1556-1561 *ЛСБ* 15 зв.); А кто бы томѣ былъ
противъ и разорялъ бы тоє право дѣховное аще
архіепископъ или еп(с)кпъ... на такомъ бѣди
неблагословеніе наше (Львів, 1596 *ЛСБ* 71); То архі-
еп(с)пы стѣи чинили, Которыи, такъ якъ мы, гѣкгда
не грѣшили (Київ, 1622 *Сак. В.* 43 зв.); ω(т)цѣ пе(т)-
рови могиле архіепи(с)копови... києвскомѣ... вла-
дзою моею... приказю абы(с)... пере(д) свѣдо(м)...
ста(л) (Луцьк, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2004, 7); той
то страшливый Косаръ несподѣяне коситъ... и Крѣ-
лююв, князѣй... роскѣпниковъ, коситъ всѣхъ зару(в)-
но; и Патріарховъ... Архіеп(с)кѣповъ (Чернігів,
1646 *Перло* 135 зв.); ω(т)цѣ Киприя(гъ)... мѣючи до
мене свѣдѣте(л)ное писа(н)є ω(т)... а(р)хіеппа а(р)-
хидо(п)скаго... а бѣдѣчи... ω(т) хри(с)топенавѣ-
(ст)пы(х) сарапнѣ обнаженый... вѣтѣає(т)ся до...
его ца(р)ского величє(с)тва ω святѣю милостыню
просєчи (Київ, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 34).

АРХИЕПИСКОПЪСТВО *див.* **АРХИЕПИС-**
КОПСТВО.

АРХИЕПИСКОПЪЯ, АРХИЕПИСКОПІЯ *ж.*
1. Те саме, що архієпископство у 1 знач.: Всѣмъ...
ω(т) вы(ш)ного стѣнѣ и до пѣжпєго в парафїи ар-
хіеп(с)пїи нашей мѣшкаючимъ (Острог, 1598-1599
Апокр. 17 зв.); Бѣдѣчи тєды... в Цѣркви стѣи Право-
славнѣокаѡлїчєскоѣ Россійскоѣ, сѣномъ Архієрєн-
кимъ Архієпскѣпїи Митропѣлїи Кїєвскоѣ, Галиц-
коѣ, и всея Россїи приоздоблѣнныи, по всѣ дни жї-
тїа моего ср(д)цємъ болѣзносѣлемъ (Київ, 1646 *Мог.*
Тр. 4).

2. Те саме, що архієпископство у 2 знач.: тѣ
достоєства духовныє: архієпископью митропо-
лію... и весь стѣнѣ духовный закону Грєчєскогo, ни
въ чомъ не нарушѣючи... єсмо имъ дали особливѣмъ
привилємъ нашимъ (Варшава, 1589 *АрхїОЗР* 1/1,
259).

АРХИЕПИСКУПЪ *див.* **АРХИЕПИСКОПЪ.**

АРХИЕРАРХЪ *ч.* (*гр.* ἁρχιεραρχης) архієрарх,
архієпископ: яко да оутвѣдим и оукрѣпим нашѣ
с(вѣ)тою еп(и)ск(о)пїю ωт Радовцєх идеже єст храм...
с(вѣ)того ω(т)ца нашего архієрарха и чудотворца
Николая (Гирлов, 1519 *ДВВ* II, 1).

АРХИЕРЕЙ, АРХИЕРЪЙ, АРХИЕРЕЙ *ч.* (*цсл.*
архієрєи, архієрѣи, *гр.* ἁρχιερεὺς) архієрєи: пер-
вохр(с)тѣяпський црї и ч(с)тныи архієрѣи. всѣмъ
собраннымъ въ црковъ. повелѣша кр(с)тѣ показати
люде(м) (1489 *Чет.* 26); Записалъ єми отчину свою
половину имѣнїя Шепеличъ, свою часть... святому
великому Архієрєю чудотворцу Христову Николѣ
Пустинскому монастыру (Київ, 1507 *АрхїОЗР* 1/VI,
10); Тогды зобралися архієрєє и оучитєлїє и стар-
шїи людскїи... и оучинили радѣю (1556-1561 *ЛСБ*
109 зв.); жаловали на нєг архієрєє много, а пїлат
єго повторє звѣдал (Володимир, 1571 *УЄ вол.* 66);
сѣденици вашѣ, не то(л)ко проги(в)ко а(р)хієрєω(в)
свои(х) але и всякомѣ блгочєстивомѣ хр(с)тияннѣи
в православно(и) вѣрѣ ско(н)чавши(м)ся, до(л)жни
св(т)ѣ мышлєннє показовати (Львів, 1607 *ЛСБ* 408,
1 зв.); Щож роздѣити маємω ω прєложє(н)ствѣ
Архієрєωи Цркви Православнокаѡлїчєскоѣ? (Київ,
1646 *Мог. Тр.* 3); она была жѣна Іудаа Архієрєа
(сєред. XVII ст. *Хрон.* 331 зв.);

(*титул Ісуса Христа*) архієрєи: Но спєсїтєль нашѣ
гѣ іс. архієрєи сы(и) по подобїю мелхисѣдєковѣ
(Острог, 1588 *Сур.* 65 зв.); самое єрєнство страш-
ное... прє(з) Ха архієрєа великого, знєважєно и
обєлѣжєно бывѣє(т) (Львів, 1603 *ЛСБ* 384); Искѣпїлъ
єсї насѣ Кровѣю своєю, // Нб(с)пный нашѣ чѣловѣчнн
Архієрєю (Чернігів, 1646 *Перло* 67 зв.-68).

АРХИЕРЕЙСКИЙ, АРХИЕРЕЙСКИЙ, АРХИ-
ЕРЕЙСКИЙ, АРХИЕРЕЙСКИЙ *прикм.* (*який на-*
лежить архієрєєви, який походить від архієрєя) архі-
єрєйський: оусталїє голосовє их и архієрєйскїи пїлат
пак ωсудил, абы сѣ так стало (Володимир, 1571 *УЄ*
вол. 82); бл(с)вильт пѣто людїи в томѣ оумѣтны(х),
абы и стѣго Іоанна Златѡустаго ω великѣсти стѣнѣ
архієрєйского... з грєцкогo на азѣкѣ словєнскїи
кнїга ω сѣнѣствѣ опѣтрѣнє перєлѣжєна была
(Львів, 1614 *Кн. о св.* 3 зв. пенум.); не улигуй працї

зь... Александромъ Пузыною, которому при исповнованю всего доброго поклонъ мой архіерейскій отдав (Дермань, 1628 *КМПИ* I, дод. 322); Идїжт. Пресвѣтльнй Могїло Безпѣчне, Архіерейскій Өрѡтъ прїймїи статѣчне (Київ, 1633 *Евфон.* 308); Мы же сіа ѡ(т) любви твоєа полдчывшє въ молтва(х) архіере(и)скиххъ ѡ пр(с)гола вышнего здравїє ваше... памя(т)ствовати до(л)жни бѣде(м) (Іркліїв, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 37).

АРХИЕРЕЙСТВО, АРХІЕРЕЙСТВО с. 1. (*сан архіерея*) архіерейство: навь(ш)шіє ѡныє старѡго законѡ нерѣи сме(р)тными боудѣчи, не могли ѡ(т)правовати правдївого и вѣ(ч)ного архіерейства (Острог, 1597-1598 *Апокр.* 100 зв.); Кгды... въ... Александрїи... перемешковаль, где и Евангелїє Христово... проповѣдалъ, // сїце къ еромонашескомѣ стану будучи... на найвышїи степенъ архіерейства... вступилъ (Єгипет, 1602 *Диал.* 49-50); Сут архіерейства, начала, престолы... и вся совершенная аггелъскому чину подобная служба от архіереев всегда Богу в церкви опрѡчъ папежа приносятся (Львїв, 1605-1606 *Перест.* 46); Едїнъ Бъ предвѣчнїи... и едїнъ Васїлїи... Котрїи зъ Нба, такъ Великимъ, єсть оуказанїи: И на Архіерейство, Бгомъ поволанїи (Львїв, 1614 *Кн. о св.* 405); Заты(м) за пресланое мл(с)тя(м) вїши(м) подякова(н)ши, и вдя(ч)не прїнявши. Неха(и) сто(и) Митрополи и А(р)хїерейства нашего блгословенїє на мл(с)тя(х) вїшихъ пребываетъ (Київ, 1633 *Мог. Л.* 1).

2. (*єпархїя, якою управляє архіерей*) архіерейство: И понеже добръ ѡ дому наше(м) желнборски(х) шля(х)ти по(л)скои и ѡ нашо(м) архіере(и)ствѣ проповѣдаєнъ блгодарстве(н)но на(м) се и любовно (Іркліїв, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 37).

3. *зб.* (*сукупнїсть архіереев*) архіерейство: Такъ же и жидове в великой славѣ будучи в безчестїє незносное со архіерейством своимъ пришли (Львїв, 1605-1606 *Перест.* 47).

АРХИЕРЕОВЪ, АРХІЕРЕОВЪ, АРХІЕРЕОВЪ, АРХІЕРЪЕВЪ, АРХІЕРЪЕВЪ *прїкм.* (*якїи належитъ архіерееви або якїи стосується архіерея*) архіерей: црца елена... вѣрою архіерѣевою одїною часть въ Єр(с)лїме положила (1489 *Чет.* 26); Тогды зо-

бралнса архіерее и оучїтелїє и сгаршїи лїбдскїи. въ двѡрь архіереевъ (1556-1561 *ПС* 109 зв.); якъ гыжъ пѣтръ ѡ(т)галь слоужебникови архіереевомоу оухо правое (Там же, 317); А та(к) бїючи, мордоуючи єго, ледвы до поу(л)ночи довели єго двора Антїина, // а(р)хїереева, до боу(р)мїстра (XVI ст. *УЕ Трос.* 59-60).

АРХИЕРЪЙ *див.* **АРХИЕРЕЙ.**

АРХИКАПЛАНЪ ч. (*стп.* archicaplan, *лат.* archicapellanus) (*старшїи над католицькими священниками*) первосвященник: што ѡбачївши ѡ(т)ць злѡкшнса до єр(с)лїмоу архикаплана раднїтнса пришо(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 256).

АРХИМАНДРИСТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИМАНДРИТА, АРХИМАНДРИТА ч. Те саме, що архимандритъ: Во всемъ поволнїи слѣга и бгомолецъ Вашеї Милости, архимандрита Жидичинскїи... пизко чолом бѣетъ (Жидичин, 1540 *AS* IV, 247); то єсть ку прислухашо вывоженъа шъкрутиинумъ и светковъ до тое справы отъ архимандриты Жидичиньского // запозванъхъ ку правдивому выданью сведецтва (Луцк, 1599 *АрхїОЗР* 1/VI, 253-254); Щастлївы(и)сь Пречестнѣиши(и) ѡ Архимандрїтѡ, Котѡромъ познанъє Бга єсть ѡ(т)крыто (Київ, 1632 *Єах.* 292).

Див. ще **АНХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРИТИЙ.**

АРХИМАНДРИТИЙ *прїкм.* Те саме, що архимандритовъ: Въ того листу печатей три а подписъ рукъ тыми словы: архимандритъа рука такъ єсть написана: властною рукою (Київ, 1592 *АСД* I, 186).

Див. ще **АРХИМАНДРИТСКІЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКІЙ, АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРИЧИНЪ.**

АРХИМАНДРИТИЯ, АРХИМАНДРИТИЯ ж.

1. Те саме, що архимандритство в 1 знач.: мы на жадаше ихъ маємъ тѡю А(р)хима(н)дритїю дати кого они ѡберуть (Київ, 1624 *ЦНБ* 74 П/20, 69).

2. Те саме, що архимандритство в 2 знач.: tot monastyr, archimandrytiu Swetoie Preczystoie... u Kiiewe onomu sweszczeniku Pokrowskomu Joaniu dali so wsimi płaty, dochody (Вїльна, 1546 *ЧИОН* II V-3,

154); ведомо всемъ людємъ... жемъ, держачи тые имена... на архимандритию належачихъ, пейскаль (!) пожитку збытнего (Луцк, 1570 *АрхЮЗР* 1/1, 135); впагрѣючи теды помененно(г) велебного отъца Захарыю того станѣ и преложѣ(н)ства А(р)хима(н)дрити пече(р)ское годного обрали(с)мо и обираемо... па потве(р)жепе его привилеѣ(м) е(г) кр. мл(с)ти ѱ(т)сылаѣ(м) (Київ, 1624 *ШБ* 74 П/20, 69).

Див. ще АРХИМАНДРИЯ, АРХИМАНДЪРЫЦЯ.

АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРЫТОВЪ, АРЪХИМАНЪДРИТОВЪ *прикм. (належний архимандритові)* архимандритѣ: па тых землях владник владычин и владник архимандритов з людьми столли (Пісочне, 1541 *AS* IV, 281); А въ городе с тымн слѣдгми церковьными... повиновагьство ихъ... замъковы(и) мостъ мостити по половине и(з) аръхима(н)дритовыми лю(д)ми (1552 *ОКЗ* 46); архима(н)дритовы(м) спѣвако(м)... за спѣваніе далѣ(м) з(л)г 4 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1051, 5 а).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ, АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.

АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИТСКИЙ *прикм. (належний архимандритові)* архимандритѣ, архимандритський: а я отъ того часу поты, поки ся зъ его милостью не роеправлю... не маю... жадного спустошенъя в дворех и именахъ владычинихъ и // архимандритскихъ чыпиги (Луцк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 363-364); само достоѣне гво его Іерейское. и преложѣгство Архимандри(т)ское, которыми ѱ(т) Бга есть почтѣнъ, свѣдчагъ (Вильна, 1620 *См. Каз.* 16 зв.).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ, АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.

АРХИМАНДРИТСТВО, АРХИМАНДРИСТВО, АРХИМАНДРИЦСТВО, АРХИМАНДРИЦТВО, АРХИМАНДРЫЦСТВО, АРХИМАНДРЫЦТВО, АРХИМАНЪДРЫЦТВО, АРХИМАНДРИТСТВО с. 1. (*сан архимандрита*) архимандритство: За чимъ Мелентій Хребтовичъ, того архимандритства въ уживаню будучи,... знову листы па оноѣ добро-

вольное обрапе... передъ нами покладалъ (Торунь, 1576 *АрхЮЗР* 1/1, 65); па тоѣ архимандритство велебного отца Захарію Копыстенского... обралисмо и обираемо (Київ, 1624 *КМІМ* I, дод. 270); въ рокѣ ѿѿѣю въ Септе(м)врѣи па Архимандри(т)ство Печерское обрапы(и) (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 27).

2. (*монастир, очолюваний архимандритом*) архимандритство: Мелетіи смотрицкии архієп(с)кпъ полѣцкии бѣдѣчи православныи для архимандритства дерманского монастыра ѱ(т)ствѣпивъ восточныа црквы (1509-1633 *Остр. л.* 130 зв.); Оповедали... папъ Базилиусъ... и папъ Станиславъ... справа архимандритства Жидичинского, ижъ дей, по смерти выбытпого архимандрыта Жидичинского Ионы, его кролевская милость рачиль... церковь соборную... взяти (Луцк, 1570 *АрхЮЗР* 1/1, 18); ѿупьдацья права майдеборского местечку Дѣдову в архимандритстве киевскомъ (Варшава, 1596 *ЗИПМ* XXV, 3); Нинепор Лосовский, наместникъ и економъ метрополии Киевское и архимандритства Жидичинского... соленитер... протестовалъ напротивко велебному... отцу Петру Могиле... о контемпгъ и зневагу пайсвятногo сакраменту (Луцк, 1638 *АрхЮЗР* 1/VI, 740).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЯ, АРХИМАНДРИЯ, АРХИМАНДЪРЫЦЯ.

АРХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРЫТЪ, АРХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДЪРИТЪ, АРХИМАНЪДРИТЪ, АРЪХИМАНДРИТЪ ч. (*гр. ἁρχιμανδριτης*) (*титулъ игумена монастыря*) архимандритъ: архимандритъ же разгнѣванса (1489 *Чет.* 3 зв.); Мл(с)тїю бжїю мы Стефа(н) воевода... дали и потврьдили есмы нашемѣ стоуму монастырѣ... еже па пѣтнѣи где естъ іегѣме(н) и архимандри(т) молебни(к) на(ш)и попь спиридо(и), цигани (Баденъ, 1503 *МЭФ* фотокоп. 109); Жалова(л) на(м) игуме(н) макаре(и)... на архима(н)дритга печерского на протасья... ты(м) обычаѣ(м) (Київ, 1510 *Арх. Р.* фотокоп. 28); горо(д)на а(р)хима(н)дритга... добре справлѣна (1552 *ОЛЗ* 171); а инше... листи при спалгнѣно монастыря чере(з) татаро(в) попалени па що архима(н)дри(т)... присягаль (Унів, 1581 *ЛСБ* 61, 1 зв.); за которые лесы заплатилемъ пене(в)нци(з)ны... арьхима(н)дритѣ кие(в)скомѣ сто

золоты(х) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 37); Подобие и пашп. Єліссей Архімандритъ бѣль Кошнымъ Рѣцере(м) (Київ, 1625 *Кол. Каз.* 28); Превелѣбнымъ Архімандритомъ, Игѣменомъ, Велѣбнымъ Протопопомъ... Бл(с)вѣнства ѿ(т) Ха Ба... упрійме зѣчѣ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 2).

Див. ще АНХИМАНДРИТЬ, АРХИМАНДРИТА, АРХИМАНДРИТИЙ.

АРХИМАНДРИЦСТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИМАНДРИЦТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ *прикм.* Те саме, що архимандричий: поки мене Благодать Божія на томъ Свѣтѣ задержитъ, шпеляко во всемъ ошамъ опекуномъ и промоторомъ маю быти, якъ ми здольность и забави Архимандрической допуцати будутъ (Львів, 1631 *ОЛ* 16).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧИНЪ.

АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРИЧЫЙ, АРХИМАНДРЫЧИЙ *прикм.* (який належить архимандритові або стосується його) архимандритів, архимандритський: маршалюкъ монастыра Печерского, а... слуга церковный печерский отчизный, а... архимандричный печерский чоловікъ... на томъ присягу учинили (Київ, 1545 *АрхЮЗР* 1/VI, 44); вежа а(р)хима(н)дрычаа... справылена естъ добре (1552 *ОЛЗ* 167 зв.); А гдѣ бы то шачей... насъ поткати и оказатися мѣлю, теда съ тою речью, жалемъ и деспектомъ архимандричымъ и пашпымъ далгый муѣли быхмы ся выточыть (Дубно, 1575 *АСД* IV, 17); Тыи и гымъ подобныи добродѣйства... оуважаючи такъ зъ особы мое(н), якъ нз оурѣдѣ Архимандрычюго влѣчне въ ср(д)цѣ моёмъ ѿбшошѣ (Київ, 1631 *Тр. П.* 8 пенум.).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.

АРХИМАНДРИЯ, АРХИМАНДРИЯ, АРХИМАНДРЫЯ, АРХИМАНДРІЯ *ж.* Те саме, що архимандритство у 2 знач.: послали тамъ дворанина на-

шого Ивана Прогасовича и казали ему зъ оного весня того архимандрита мощю взяти и выпустити и тую архимандрию въ мощь и справу ему дати (Краків, 1540 *КМІМ* I, дод. 1); Ѡ(т) хлѣба прѣто дѣсншого, по шаслѣво(м) настѣнено на Пресмѣшнѣю Архімандрія Печѣрска, за Бл(с)вѣтѣмъ Прп(д): твоего працы пашп зачипѣмъ (Київ, 1648 *МКСВ* 348).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЯ, АРХИМАНДРЫЦИЯ.

АРХИМАНДРИТА *див.* АРХИМАНДРИТА.

АРХИМАНДРИТЬ *див.* АРХИМАНДРИТЬ.

АРХИМАНДРИЯ *див.* АРХИМАНДРИЯ.

АРХИМАНДРЫТИЙ *ч.* Те саме, що архимандритъ: Послушество по прежнему водлугъ степеней одинъ ко другому, меншии ко старьшому, то ест архиепископ митрополит патриарху вселенскому, ... архимандрытинъ епископом, игумени архимандрытомъ, и прочая (Берестя, 1591 *ШФ* 105).

Див. ще АНХИМАНДРИТЬ, АРХИМАНДРИТА.

АРХИМАНДРЫТИЯ *див.* АРХИМАНДРИТИЯ.

АРХИМАНДРЫТОВЪ *див.* АРХИМАНДРИТОВЪ.

АРХИМАНДРЫТСТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИМАНДРЫТЬ *див.* АРХИМАНДРИТЬ.

АРХИМАНДРЫЦСТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИМАНДРЫЦТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИМАНДРЫЧИЙ *див.* АРХИМАНДРИЧИЙ.

АРХИМАНДРЫЧИНЪ *прикм.* Те саме, що архимандричий: А потомъ до двора архимандрытова до Буремца ѣздили и также дей врядника архимандрычина не застали (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 1/1, 19).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ.

АРХИМАНДРЫЯ *див.* АРХИМАНДРИЯ.

АРХИМАНДРЫЦИЯ *ж.* Те саме, що архимандритство в 1 знач.: а кды пришоуъ, вперод

намовлял, абы прийняли отця Германа Тишкевича на архимандърыцію, а его милости пана восводича Мольдавського абы одступили (!) (Луцьк, *АрхЮЗР* I/VI, 588).

Дца. иц **АРХИМАНДРИТІЯ, АРХИМАНДРИЯ.**

АРХИМАНДРЫЦТВО *див.* **АРХИМАНДРИТСТВО.**

АРХИПОПЪ *ч.* Старший над священниками, головний священник: а коли буде(т) ѿ ва(с) прочита(н) то(т) ли(ст) кажѣте абы и владыки(и)ско(и) це(р)кви бы(л) про(ч)те(н) // и рече(т) а(р)хипопу абы бы(л) пиле(н) ѿраду которы(и) прина(л) ѿ(т) пана (II пол. XVI ст. *КА* 476-477).

АРХИСИНАГОГА *ж.* Головна синагога, найвищий храм. *Образно (про спільні інтереси, про духовну єдність та спорідненість):* Вм̄ тѣды ѿ(т)че владыка тоую свою архисинагогоу згоды, не на таблица(х) ср(л)цѣ плотаны(х) ... але на пѣскоу ле(г)комыслного оупороу, оутлыми стѣнками лѣпачи, за та(к) коро(т)кы(и) ча(с) склѣтѣти оусилоуючися, якого ко(н)ца сподѣваете са, якои потѣхи сподѣваетеса (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 214).

АРХИСИНАГОГЪ *ч.* (*цсл.* архисинагогъ, *гр.* ἱεροσολωνικός) старійшина єврейської релігійної общини: и пришоль єдинъ ѿ(т) архисинагога кнѣжа школы жидовской именемъ іан(р) и оуздрѣвшн его припаль къ ногамъ его (1556-1561 *ПЕ* 144 зв.); Пришли ѿ(т) архисинагога поведаючи, ижъ дыщера гвѣа южъ оумрѣла (Там же, 145 зв.).

АРХИСТРАТИГОВЪ *прикм.* (*який стосується архистратига*) архистратигів: послушная праведный иване. Хотя(т) врѣмена та быти... до михайлова цр(с)тва архистратигова (1489 *Чет.* 373 зв.).

АРХИСТРАТИГЪ, АРХІСТРАТИГЪ *ч.* (*цсл.* архистратигъ, *гр.* ἀρχιστράτιγος) 1. (*вождь небесных сил; титул святых Михайла і Гавриіла*) архистратиг: беспло(т)ный архистратигъ р(ч)е си (1489 *Чет.* 36 зв.); кѣпи(л) сіе єв(г)лие тетръ ра(б) бжи(и) Сава Снимаіо(к)... и прѣда(л) кѣ храмѣ събо(р) стго архистратига хва Михайла в селѣ рѣпенге (1586 *УИ* 1911/2, 14); То(т)же пезвитажоны(и) архистрати(г) стѣлости которого и сами силы нѣ(с)ныа з оноу

розлоучѣти не могѣт, на колѣна... оупадаючи прѣса(т) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 203); Архімандритови Обитѣли стого Архістратига Михайла з: в̄ Кієвѣ Сослѣжителю и Братѣ о хѣ Возлюбленномѣ, Мелетій Смотрискій Блг(д)гїю Бжїією, Смирѣнный Архіеп(с)копѣ Полоцкій (Вільна, 1620 *См. Каз.* 2); Книги зась словєнские и полєские при церкви святого архистратига Михаила... быти и зоставати маюгъ (Кієв, 1631 *ПККДА* II-1, 408); А ктобы мѣл ѿ(т)-далити ѿ(т) церкви тои нехай бѣдет проклят... и сам архистратигъ Михаил огнем и жѣпелем такого бѣдет гѣбыль (Средня Вишница, 1644 *Паньк.* 25); даємо є(и) вѣчными часы до Села Синечола До Ц(є)р(кв)и С(вя)таго Храма А(р)хистратига х(ристо)ва Михайла за панованїа и(хѣ) мости пана Чо(л)га(н)ско(го) (Синечола, 1648 *ЗИГШ* XIX, Misc. 8).

2. Правитель держави: архистратигъ, цѣсарь, и ты(ж) старшій кна(з) (1596 *ЛЗ* 24).

АРХИТЕКТОНЪ, АРХІТЕКТОНЪ *ч.* (*цсл.* архитекторъ, *гр.* ἀρχιτέκτων) архитектор, будівничий, головний тєсля: Архитекторъ. Architectus (1650 *ЛК* 4135); *Образно (про Бога):* Збѣдова(л) та абѣвѣмъ Архитекторъ собѣ, Прѣто(ж) вѣгеръ противны(и) не зашкѣди(т) тобѣ (Кієв, 1618 *Вѣзер.* 15); а якъ слѣдше... если не ѿ(т)ко(л) ѿндеп, тѣды з самогѣ всѣх̄ по(д) слѣщем̄ знайдѣючи(х)са речій прирѣжен̄а, изъ распорѣжен̄а прѣ(з) пайвы(ш)ниого и наймѣдрѣйшого архитектора Часѣ(в), видѣти каждомѣ яснѣй на(д) слѣнце не є(ст) трѣдню (Кієв, 1634 *МКСВ* 311); (*про апостола*) Великую бѣвѣ(м) и высѣце ва(ж)ноюу ре(ч), Пова(ж)ны(и) и прм(д)ры(и) Архите(к)то(и) и мѣ(ж)шы(и) оу оповѣданю єв(г)ліа воєвни(к) паве(л)... причины(л) присѣгоу (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 202-203).

АРХИТИПОГРАФЪ, АРХІТИПОГРАФЪ *ч.* Головний друкар: Іє(р)а(х): Памѣо Берѣнда, Прѣтосѣггелъ и Архитипографъ цѣркве Рѣсскаїа (Кієв, 1627 *МКСВ* 186); Винѣ же семѣ подаде... Всечѣстный Г(с)днѣ отецъ Памѣо Берѣнда... и Архитипографъ прѣ(д)речѣнной Стѣи Лавры (Кієв, 1628 *Дор.Поуч* 520).

АРХИТИПЪ *див.* **АРХЕТИПЪ.**

АРХИТРИКЛИНЪ, АРХИТРІКЛИНЪ, АРХІ-

ТРИКЛИНЬ ч. (цсл. архитриклинь, гр. ἄρχιτριχλί-
νός) розпорядник бенкету, стольник: и рекль имь
ис... чрѣпайте а паливайте и несѣте архитрикли-
но(ви) // то есть справци весела (1556-1561 ЛЕ 346-
347); а коли скоштоваль архитриклинь вина пере-
ложеного ш(т) воды и не вѣдаль ш(т)коле бы было,
але тыи слоуги вѣдали которіи водоу черпали (Там
же, 347); архітриклинь: Маршало(к) або староста на
веселю, радца або преложоны(и) на(д) потравами и
папи(т)кѣ весела, Кнажа гмахѣ ш тре(х) столлахъ
(1627 ЛБ 181).

АРХІЕПИСКОПІЯ див. АРХІЕПИСКОПІЯ.

АРХІЕПИСКОПСКИЙ див. АРХІЕПИС-
КОПСКИЙ.

АРХІЕПИСКОПСТВО див. АРХІЕПИС-
КОПСТВО.

АРХІЕПИСКОПЪ див. АРХІЕПИСКОПЪ.

АРХІЕПИСКОПЪСКИЙ див. АРХІЕПИС-
КОПСКИЙ.

АРХІЕРЕЙ див. АРХІЕРЕЙ.

АРХІЕРЕЙСКИЙ див. АРХІЕРЕЙСКИЙ.

АРХІЕРЕЙСКИЙ див. АРХІЕРЕЙСКИЙ.

АРХІЕРЕЙСТВО див. АРХІЕРЕЙСТВО.

АРХІЕРЕОВЪ див. АРХІЕРЕОВЪ.

АРХІЕРЕОВЪ див. АРХІЕРЕОВЪ.

АРХІЕРЬЄВЪ див. АРХІЕРЕОВЪ.

АРХІМАНДРИТЪ див. АРХІМАНДРИТЪ.

АРХІМАНДРИА див. АРХІМАНДРИА.

АРХІМАНДРИТСТВО див. АРХІМАНД-
РИТСТВО.

АРХІМАНДРИТЪ див. АРХІМАНДРИТЪ.

АРХІПАСТЫРЬ ч. (цсл. архипастырѣ) (про Бога)
архипастир: До насъ то абовѣмъ Архипастырѣ нашѣ.
Х(с)с Гдѣ моѣи(т), Вы есте соблѣ земли (Київ, 1637
УЕ Кал. 86); Шбмышлѣеть найвѣишій Панѣ и
Архипастырѣ, и ш такѣвъхъ абы годность ѣныхъ на
дѣлѣтности належитой станѣ Архіерейскомѣ не
шванковѣла (Київ, 1646 Мог. Тр. 3 зв.).

АРХІСАТРАПЪ ч. Головний правитель: Архі-
саѣрапъ тѣды, то е(ст) старшій Староста Сѣрварѣ,
Входшою стѣронѣ зголдѣвавши и сплюндрѣвавши
вето, приспѣлѣ ажъ и до самѣго Хрісопѣла (Київ,
1627 Тр. 680).

АРХІСВЯЩЕННИКЪ ч. (духовна особа вищого
сану) первосвященник: Архисвѣщенникомъ, Єпископомъ
и Архіеп(с)кпомъ пристѣитъ бѣти обоже(и)ны-
ми лю(д)ми, бж(с)твѣнными мѣжѣми (Київ, 1637
УЕ Кал. 86); То тѣды до Архисвѣщенниковъ, // до
Вл(д)кѣ, до Архіеп(с)кповъ, до Мітрополітовъ, и
до Патріарховъ (Там же, 88-89).

АРХІСТРАТИГЪ див. АРХИСТРАТИГЪ.

АРХІТЕКТОНЪ див. АРХИТЕКТОНЪ.

АРХІТЕКТУРА ж. (лат. architectura, гр. ἄρχι-
τεχτων) архітектура: архітектѣра ма(и)стѣрство албо
навѣа около бѣдовѣна (1627 ЛБ 181).

АРХІТИПОГРАФЪ див. АРХИТИПОГРАФЪ.

АРХІТИПЪ див. АРХЕТИПЪ.

АРХІТРИКЛИНЪ див. АРХИТРИКЛИНЪ.

АРХІФІЛОСОФЪ ч. Найстаршій філософ: И
вѣдлѣгъ архіфілософа, Похвѣла и подаковѣнѣ маѣтъ
ш(т)даватисѣ даючѣмѣ (Київ, 1625 Кон. Апок. 2 зв.).

АРХІЕПИСКОПЪ див. АРХІЕПИСКОПЪ.

АРЦИБИСКУПИЙ прикм. (який належить
католицькому архієпископу) архієпископів: коли вы-
е(ж)дчалѣ [кроленичѣ владиславѣ] зѣ Львова, с ка-
мянницѣ а(р)цибискупѣи, сага(и)дачны(и) в воро(т)
стоялѣ, и поклонилѣся єму (серед. XVII ст. ЛЛ 167).

АРЦИБИСКУПСТВО, АРЦИБИСКУПСТВО

с. (стп. arcybiskupstwo) 1. (сан католицького архі-
єпископа) архієпископство: на сѣнмѣ головномѣ вар-
шавскомѣ... оуфѣленѣи тѣи слова. Абы иѣ добра
подаванѣа кролѣвского преложѣнства костѣ(л)ного,
яко арцибискупствѣ, бискупствѣ иишнихъ всѣкихъ
дѣбрѣ были даваны, не иишимѣ одно римского
костѣла клірикомѣ... ведлѣ стѣтоутѣ (Острог, 1598-
1599 Апокр. 22 зв.).

2. (церковно-адміністративний округ, дієцезія
католицького архієпископа) архієпископство: В ти(м)
же рокѣ лѣ на стѣи(и) Михалѣ, Арцибискупѣ гро-
хѣвски(и) на а(р)цибискупство вѣхалѣ до Львова (се-
ред. XVII ст. ЛЛ 172); Тоєиж схадзки панѣвѣ братія
позволили даровати кѣ че(р)воны(х) и рыбѣ и хлѣба
золо(т) єї ксѣндзу а(р)цибискупѣи... коли вѣеха(л)
на на(!) а(р)цибискупство лвовское (Львів, 1645 ЛСБ
1043, 73 зв.).

АРЦИБИСКУПЪ, АРЦИБИСКУПЪ, АРЦИ-

**БЪСКУИЪ, АРЦЫБИСКУИЪ, АРЪЦИБИС-
КУИЪ, АРЪЦЫБИСКУИЪ** *ч.* (*стч.*, *стп.* arcybiskup, *лат.* archiepiscopus) католицький архієпископ: Що все в терлиности покладали семо... то пакъ они тымъ в болшю гордость подпесыни сѣ, посла нашего... па смерть замордовали, а... княже арицбискѣна Римскою о... в велье изади (Вильна, 1557 *АС VI*, 22); бѣвинуемъ), ижъ за писаня(м) пашн(м)... до сѣо королевскои мѣстѣнн ѿ то(н) ма(н)дѣть которыи бы(д) пашѣ... кнѣз(а)рицбискупъ ѿ календ(ар) повѣи, тѣды сѣо короле(в)ская м(л)еть писати рѣши(д) до па(с) (Галич, 1584 *ЛСБ* 66); а до вѣлише вѣпомѣсны(х) семѣ прикладовѣ, приложити еще бѣмого юля пѣвѣжа, которого востѣпѣе сп(с)пи ѿ(т)лучити. // приложили бы(д)ли тобѣ і арицбискѣпа гнѣде(н)скою, што в лѣвнѣдъ за пѣнен пѣмети пѣвѣжа заклина(д) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 82-82 зв.); Давилии покон овой плетѣце, што о арицбискупѣ Гнезненскомъ набредили, могу ему такоужь отдади (Вильна, 1599 *Ант.* 869); Тая сѣ(с)сия припала для кнѣ(л)товно(н) и пи(л)но(н) вѣмовы стрѣны при-вѣтаня ксе(н)дза а(р)цбис(с)купа ново наступуючюо (Львѣ, 1635 *ЛСБ* 1043, 43); мѣвѣки спѣваки, не тѣлко в Крѣлѣскихъ домѣ(х)... Але и в дѣховити(х) оу арицбискѣповѣ и бѣскѣповѣ... пѣннхъ (Чернігѣв, 1646 *Перло* 134 зв.).

Див. ще **АРХИБИСКУИЪ.**

АРЦЫКНАЖА *с.* (*стп.* arcyksiaże) великий князь: И не мнѣи Римская столица моеѣ працы в рѣчахъ поважнѣннхъ, и тежъ пѣблѣчннхъ спрацахъ оужнала, оу Цесаря и Арцкнажа(т) (Євѣ а. Вильна, п. 1616 *Прич. отсх.* 3).

АРЦИМИНИСТЕРЪ *ч.* Найвища духовна особа у католицькихъ та лютераньскихъ общинахъ: Якъ бѣвѣмъ пѣкоторыи бискупове... до зборовѣ Лютераньскихъ и Калвиньскихъ прѣставити и арциминистрами зборовѣ ставнѣся, не могутъ спархѣи, въ которыхъ... ювѣдули, подѣ себе подбѣвати и привлацати, — такъ, поготовю, напѣжъ до Роскнхъ спархѣи не можѣтъ сѣ брати и въ нѣхъ моцѣю презъ гвалтъ вди-ратнѣся (Киѣв, 1621 *Коп. Пал.* 1079).

АРЦЫБИСКУИСТВО *див.* **АРЦЫБИСКУИ-СТВО.**

АРЦЫБИСКУИЪ *див.* **АРЦЫБИСКУИЪ.**

АРЦЫКАПЛАНЪ *ч.* (*стч.* arcycaplan, *стп.* arcycaplan, *лат.* archicapellanus) (духовна особа вишого сану) первосвященник: Азѣ(з) не в Римѣ старомъ и в сѣомомъ то(м) который на тогъ часъ кролевалъ и пѣновалъ па(д) мѣстами, пере(д) единовла(д)цами и прѣложеныи Арцкапланами и пѣвѣт(е)л(л)ми, кды не тѣлко во всѣкой дѣховной Философѣи... па(д)лѣрѣ досконалѣ кнѣтнѣли и здѣбнѣли сѣбѣ на свѣтнѣи мѣстѣ: але свѣтоблѣвостю великою, и житѣ(м) чѣстнѣмъ...// свѣтилисѣ (Киѣв, 1619 *Гр. Сл.* 225-226).

АРЦЫКНАЖАТСКІЙ *прикм.* Великокнязьн-ський, великокняжий: Пѣсма Папѣ(з)скѣе, и Лѣсты Цесарѣскѣе, и Арцкнажа(т)скѣе, которые при собѣ ховѣю, ре(ч) самѣю дѣсѣтъ высѣ(д)чѣюгъ (Євѣ а. Вильна, п. 1616 *Прич. отсх.* 3).

АРЦЫУРЪ *ч.* Тѣждѣнь посту у вірмен напередѣи Великодня: церкови Восточная завжды звыкла противную рѣчь ересемъ чынити, яко на прыкладѣ - не постнѣтъ среды и пятннцы, противъ Арцуромъ передѣ. Запусты великими (Вильна, 1608 *Гарм.* 219).

АРШИНЪ, АРШЫНЪ, АРЪШИНЪ, ВОР-ШИНЪ *ч.* (*тур.* aršin; *перс.* arāš) (одннця вѣмѣру довжнн, приближно 0,71 метра) аршине: И те(ж) гостемъ доброво(л)но бы со вен(х) пѣвѣтнѣ пашн(х) имѣгъ (!) ездити до того Єго мѣсте(ч)ка на нма деле(в)коля и торговати в каме(н) и в ѣтвѣтъ (!) по(д)лѣ вилѣ(н)ское вагн а въ воршн(н) берестѣнски(н) (Межирѣчѣя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); скрыши в мене побрѣли... //... шаро(т) сукна мура(в)ско(т) а(р)шннѣ(н) па(т) пе(р)стѣне(в) зѣлогы(х) два (Володымир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 24-25); 6 а(р)шннѣювѣ поло(т)на на комно(к) по 5 г(р) (Львѣ, 1633 *ЛСБ* 1054, 2 зв.); С коморы па(н)ско(н) взя-ли меновите: ру(ч)шн(ц) пе(т)на(д)ца(т) ... поло(т)-на лѣзѣно(г)л]о] аршннѣ(н) сто (Житомир, 1650 *ДМВІІ* 20А).

АРЪКГУМЕНЪТЪ *див.* **АРГУМЕНТЪ.**

АРЪМЕНИНЪ *див.* **ОРМЕНИНЪ.**

АРЪРЫАНЪСКИЙ *див.* **АРИАНСКИЙ.**

АРЪТЫКУЛЪ *див.* **АРТИКУЛЪ.**

АРЦЫБИСКУИЪ *див.* **АРЦЫБИСКУИЪ.**

АРЫЯНИНЪ *див.* **АРИАНИНЪ.**

АСАВУЛІА, АСАУЛІА ч. 1. Те саме, що асавульц у 1 знач.: Асаула козацький, войска Запорозького козацького, шляхетний Ігнатъ Калиникъ Стрелницький побилъ былъ на добровольной дорозе,... помененого сознавающого (Луцьк, 1641 *АрхЮЗР* 3/1, 385); меншчаче и передъменшчаче... обрали себе... за асавулу Анѣдріяна гайдука (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 191).

2. Те саме, що асавульц у 3 знач.: Прокопъ Асаула (1649 *РЗВ* 441 зв.).

АСАВУЛЕЦЬ ч. Осавулець. Вл. п.: ва(с)ко асавле(ц) (1649 *РЗВ* 26 зв.).

АСАВУЛЬ, АСАУЛЬ, ОСАВУЛЬ ч. (*тур.* jesa-vil) 1. (*виборна адміністративно-військова посада*) осавул, старшина: Гетманови, полковникомъ, сотникомъ, асавуломъ, атаманомъ и всему зацному и презнаменитому войску Запорозькому ласка отъ Бога вседержителя... //... нехай будетъ на веки амнь (поч. XVII ст. *КЛ* 88-89); Мы Іванъ Петрижницькій Гетманъ, Асаулове, Полковники и все Войско его королевской Милости Запорозькое... згодне и единостайне просили... его милости... Петра Могилы... абы школы... перенести зезволилъ до Кієва (Капів, 1632 *ПВКРДА* II-1, 127); Веѣмъ вовець и ко(ж)дому зособна кому бы ѿ то(м) ведати належало По(л)ковнико(м) Со(т)нико(м) Асавуло(м)... рыцерству і козако(м)... до ведомо(с)ти доносимъ (Київ, 1648 *ЦНБ* II 22645); асавульц войсковый — заступник гетьмана: Де(м)ко асавѣ(л) во(й)сковы(й) (1649 *РЗВ* 1); асавульц полковный — осавул (старшина) полку: Ва(с)ко Литвинѣ(ц)ко Асавѣ(л) По(л)ковы(й) (1649 *РЗВ* 1).

2. (*сторож міського магистрату*) осавул: панъ Аѣндрей Шимановський... утяжзливе осведчалъ се и протестовалъ на противько... Мискови Грицковичови, Яцкови Курапкови буймистромъ... так же Василеви Гученяти осавулови (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 486).

3. Вл. п.: Ва(с)ко Асавѣ(л) (1649 *РЗВ* 190); Ярема Асавѣ (Там же, 199).

АСАУЛІА *див.* АСАВУЛІА.

АСЕКУРАЦІЯ, АСЕКУРАЦІЯ ж. (*смп.* ase-kuracja, *лат.* assecuratio) зобов'язання, гарантія: о

чомъ ширей а достаточней менований привилей, диплом и ыгннше ассекурации, на елекции и счасливой коронации народови рускому не в унии будучому даные, мають (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/VI, 673); асекурацию на себе дати — взяти зобов'язання в чомусь, дати розписку на щось: па(н) васили(н)... еще ѿста(л) де рынто брацѣв злыхъхъ три(н)це(т) и еди(н)... на що и асекврацию... на себе да(л) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 25).

АСЕКУРОВАТИ, АСЪСЕКУРОВАТИ *дїєсл. недок.* (*смп.* asekurować, *лат.* assecurare) (що) запевняти, гарантувати, забезпечувати: вольному народови... рускому не в унии се найдуючому позволили и же не малъ быти народъ руский такъ шляхетскій, яко и посполитое коньдиции, до ыгншого побожества себе неналежного потяганый и примушаный, дипломате и велю писмъ асъсекуровали (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/IV, 673); прозбою моею убогою не будетъ погоржати, але зъ... побожности хрестиянское ку сирогамъ, тую помененую суму петпацетъ тысячей золотыхъ полскихъ, по смерти цурки моее, до рукъ своихъ възьавши, на маестности своей асекуруетъ и тымъ сирогамъ до възросту летъ ихъ зуполныхъ... дотримаетъ (Руда, 1646 *ПККДА* I-1, 84).

АСЕСОРСКИЙ, АСЪСЕСОРСКИЙ *примк.* Ассесорський, судовий: Протестовали се тежъ за взятъемъ ведомости, же церковь в Каменицу Литовьскомъ... декретомъ его королевское милости асъссесорскимъ на унию имъ присуженую, себе... узурпують (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 817); сулъ ассесорский *див.* СУДЪ.

АСЕСОРЪ ч. (*лат.* assessor) судовою, службовою особа, судовий засідатель: ассесорове нѣпи не чинячи декретѣ жа(д)ного взели твою всю справѣ на реляцию нѣпи кды тогды пере(л) нами... тая справа реферована была (Володимир, 1569 *ЖКК* II, 199); мы господарь с паны радами нашими... парадившысе, декретъ ассесоровъ нашихъ утвердили есмо (Варшава, 1596 *ЗИПШ* XXXI-XXXII, 15).

АСЕСТАНГЪ *див.* АССИСТЕНТЪ.

АСИГНАЦІЯ, АСИГНАЦІЯ, АССИГНАЦІЯ ж. (*смп.* asygnacja, *лат.* assignatio) письмовое доручення про виплату пред'явникові певної суми

гропей з каси розпорядника або видачу відповідної кількості певних предметів: поменены панове жолнире, насхавши на добра вечные легныые... не толь-ко кгвалтовне становиско правомъ заказанос, безъ асикгнация гетманское учинили собе и розные ста-ции брали, вытягали, але тежъ пиняжную стацию (Володимир, 1645 *АрхЮЗР* 3/1, 396); Теды // мани-фестангъсь, постерегаючи целости своее... одбрати готов и их мл. паном розмистром, за асикгнашию... пана пулковъника, еслибы шго од даных его мл. манифестуючому пенезей пришло, отдават оное обещует и субмигуется (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 249-250).

АСИРІЙЧИКЪ *див.* АССИРІЙЧИКЪ.

АСИРЬЙЧИКЪ *див.* АССИРІЙЧИКЪ.

АСИСТЕНЦИЯ *див.* АССИСТЕНЦИЯ.

АСКИТИСЪ *ч.* (*гр.* ἄσκητις) аскет: Скїтти(к): Подвїжнї(к), страдале(ц), бгомьслець, обдчїтель-никъ, тотъ которїйса цвїчить завстагнїти страсти, особливѣ, писарь в Бгословїи, аскитїсь зовѣтса (1627 *ЛБ* 114).

АСМА (*лат.* asthma, *гр.* ἄσμα) задуха, астма: кими(н) же то(л)чень и смѣпе(н) со вкдсво(м) и с водою, и прїато хриплетїе горланое вимеса а то е(ст) асма (XVI ст. *Травн.* 138).

АСПЕКТЪ *ч.* (*лат.* aspectus) положення плапе-ти чи зірок відносно Сонця у час народження кого-небудь; погляд, певне розумїння чого-небудь: Вотѣте, бы мѣль фаворъ Зодїакѣ, В бѣгѣ дорбчннмъ бы са гѣшилъ зъ знакѣ, Бы ведлѣгъ его ходїла ас-пекта: Кайда Планѣта (Львїв, 1642 *Бут.* 8); Кгды поглядїю на твои Аспекты: // Барзо высоко оустѣ-пїлись крокѣ; ѿ(т) мого зрокѣ (Там же, 9-9 зв.).

АСПЕСЪ *див.* АСПИСЪ.

АСПИДА *ж.* Те саме, що аспидъ.¹ у 1 знач.: На аспидѣ и василїска настоупиши, и попереши лѣва и змїа (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 175 зв.); *Образно:* Паматозлѣбіе бѣвѣ(м) есть аспида гнѣздѣчаеса в насѣ, и смертоносный ѣдѣ послачаа (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 313); *У порївн.:* ми яко глѣхаа аспида не слы-шимъ гласа х(с)ва (1489 *Чст.* 311 зв.).

АСПИДНЫЙ *прикм.* Диявольський, гаспид-ський: ѿзми иноѣ аспидное злобление (1489 *Чст.*

274); Не явна ли речъ яки(м) дхѣомъ и якою мл(с)тїю тоѣ чїинитъ, кгды(ж) на початкѣ якобы оуказѣтъ выводы и притагаѣтъ до згѣды, а на остаткѣ ядѣ аспидного по(д) вѣтнїами задержати не могъ, што ср(д)це з мѣслью та(н)но уковало, тоѣ перо з рѣкою явно вказало (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.).

АСПИДОВЪ *прикм.* Змїїний: Члѣкъ естєсь, не выблѣвдїи ядѣ аспидового: члѣкъ естєсь, не бѣдѣ же звѣремъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 543).

АСПИДЪ¹, **АСПИДЪ** *ч.* (*гр.* ἄσπις, -ίδος) 1. Ог-руїнна змїя, гадина, гаспид, аспид: копїючи стѣдно тогъ стїий и чвдѣоны(н) мѣжъ... оуцкнєтъ ѿ(д) оужа Аспїда, которїй барзо ядовїтѣмъ естѣ и шкодлї-вымъ (Вильпа, 1627 *Дух. б.* (Передм. II), 6); *гурнале,* аспидъ, змїи (1642 *ЛС* 222); Аспидъ: Aspis (1650 *ЛК* 423); *У порївн.:* Либо угаилося то от тебѣ, Скарго, или не имѣеш вѣдомости о том или как повод доб-роволїгѣ, аки аспид глухий, затыкает уши, во еже не слышати гласа обавающих (1608-1609 *Вши. Зап.* 218); Такъ и шпїгннне прекослѣвнїци... абы без-исправлѣна и бл(с)вѣїпа нїаного... Книгъ Цркѣв-ныхъ... не дрѣвокали: якъ глухїи Аспиды оуши свои затыкають, а языкъ на злослѣвіе изощрають, їмже сѣди(т) Гдѣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 6).

2. Міфічна істота, дракон: И за(с) для того не-хорошїво ѿбу(н) носи(т), я(ко) да бє(з)печне на змїю, скорпїю и всю силу вражїю наступи(т) и аспидѣ и василїскѣ головѣ сокрѣвнї(т) (п. 1596 *Вши. Ки.* 234 зв.); дїаволь, которїй тежъ и Львомъ мєндєтєса, и Змї-емъ, и Скорпїємъ, и Аспидомъ, и Василїскомъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 809).

3. *Перен.* (*про відступників від православ'я*) підступна, зла людина; неїдник, гаспид: Нѣх вѣзрокъ тѣрне мѣдрости тепѣрь колєтъ смѣгнѣхъ // Базилїн-ковъ Оунгѣтскихъ, Аспидовъ ѿкрѣвнѣхъ (Київ, 1632 *Єах.* 295-296).

Див. ще АСПИДА.

АСПИДЪ² *ч.* Те саме, що асписъ: *grammatias,* аспидъ, каме(н) (1642 *ЛС* 214); *гурнале,* аспидъ... каме(н) (Там же, 222).

АСПИСОВЫЙ *прикм.* Асписовий, камень аспи-совый *див.* КАМЕНЬ.

Див. ще АСПИДЪ², АСПИСЪ.

АСПИСЪ, АСНЕСТЪ, АСЪПИСЪ ч. (*гр.* ἄσπις) (*назва дорогоцінного каменя*) аспід, аспис: само те(ж) мѣ(с)то золото широе подобно склу чи(с)тому а кргу(п)ты (!) муру мѣста ѿ(з)доблены всаки(м) камѣльє(м) дороги(м) пе(р)ши(и) кру(пг) а(с)пи(с) вторы(и) шаѿѣ(р) (XVI ст. *КАЗ* 659); асписъ зеле-ностю змѣшаныи, знаменуєть, немертелность стыхъ (Почаїв, 1618 *Зери*. 70 зв.); И пасадись в него чюгаре рѣды каменя, в першомъ рѣде бѣде камень сардіонъ... Во второмъ... аспєсъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.).

Див. ще АСПИДЪ², КАМЕНЬ (камень асписовый).

АСПІДЪ *див.* **АСНИДЪ¹**.

АСПРА ж. (*гр.* ἄσπρον, *лат.* asper) дрібна срібна монета: ино, ѿп тими рази нашел бартыша... та нам брал ѿт него тоты выше писанній пезези, пз злат вгрьски, але все по пз аспра (Гирлов, 1513-1515 *Cost. DV* 509)... да(ли) есмо и(м) деса(т) золоты(х)... на пиво... и гро(ш) на два(д)ца(т) борано(в) а бора(и) по пз аспрь (Ясси, 1565 *ЛСБ* 41); упоминалєс митрополит... абы то, што патриархъ мешкаючи для посвященя его стравил у Вилыгъ, пятнадцат тысячй аспрь, што чинит только полтретя ста галяровъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 29); в благочестии Святая гора по древнему никакоже оскудѣвает — и аще не имать аспри (бл. 1610 *Виш. Посл. до Княг.* 235); Гды ся абовѣмъ у него упомянул митрополитъ о предложєнєя доданя отцу патриарѣ 15 тысячй аспрь, которые ся презъ волоку собору, кволи нему учинєную, стравили, онъ... повѣдѣлъ ему, же "не аспрь такъ много, але 15 тысячй червоныхъ золотыхъ... потребуютъ" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1062).

АСПРНЫЙ *прикм.* Який стосуєтьє грошей, аспр: Аще же и тако аспрным нуждам Святая гора подлегла (бл. 1610 *Виш. Посл. до Княг.* 235).

АССЕКУРАЦИЯ *див.* **АСЕКУРАЦИЯ.**

АССИГНАЦИЯ *див.* **АСИГНАЦИЯ.**

АССИГНОВАТИ, АССИКІГНОВАТИ *дієсл. док. (стп. asygnować, слат. assignare)* (*що кому*) (відпустити певну суму грошей для якоїсь мети) асигнувати: тотъ же княжа его м(л) отыцѣ моему на го(м) млыне лиц(с)томъ свои(м) доброво(л)ны(м) сто

копъ гроше(и) литовьскы(х) записа(л) и а(с)сикгнова(л) (Житомир, 1647 *ЦДІАК* II, 1, 12, 31 зв.).

АССИРІЙЧИКЪ, АСИРІЙЧИКЪ, АССИРЪЙЧИКЪ ч. Ассириєць: найвышій капланъ ѿзѣа и старшій людѣ... порѣдѣ такоую оучинилъ жебы по(л)дальса в рѣкы асприйчико(м) еслибы днєй за пѣть бѣ ратѣ(и)кѣ // не да(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 158-158 зв.); Латве спѣве Рѣвйимовы... и польъ колѣна Манасїина на неприятели звитажили, Гды мѣли дерзновєніє на Гда безъ трѣдности ассирийчиковъ зъ перстю змѣшаль. Езєкіа (Київ, 1625 *МКСВ* 128); Приплынд(т) // в галерахъ з влѣохъ звитажать Асирѣйчики и збѣрѣтъ єврѣйчики а на ѿстатокъ и сѣми згинуть (серед. XVII ст. *Хрон.* 145-145 зв.).

АССИСТЕНТЪ, АСЕСТАНТЪ ч. (*лат.* assistens, assistentis) помічник, асистент: и для того тотъ Дѣм бѣдѣчи Кролєвскою Просѣпїєю вчѣоны(и), и зъ дрѣгн(м) равне собѣ Защным Дѣмом Цнѣхъ Ходкевичѣ(в) пре(з) особѣ в(ш) к(ж) м(л): зповиновачюный, гѣдєнь є(ст) Шлахѣтныхъ Слѣгъ, и Защныхъ Ассистєнтѣвъ: на котѣрыхъ зъ Ласки Бжеи // в Домѣ томъ несходило, и тепєрь несходитъ (Київ, 1625 *Кіз. Ходк.* 4-5 пєнум.); кгда... по(л)данные поводовые спомєноно(го) асє(с)та(н)га... на и(мє) Данило // Че(р)ка(с) Федѣ(р) Билы(и)... по вла(с)во(и) потребе своєи... для купє(н)я збожа на вла(с)ную потребу... мимо мєстє(ч)ко Не(с)чиро(в) яхали (!), тєды в.м. са(м) счєля(л)ю своєю, по(т)ка(в)ши п(х)... незвыкло(го)... мыта взялє(с) (Володимир, 1628 *ТУ* 281-282).

АССИСТЕНЦИЯ, АСИСТЕНЦИЯ, АССИСТЕНЦИЯ, АСЫСТЕНЦИЯ ж. (*стп. asystencja, лат. assistentio*) присутність: аггли на землю з нѣба зєтоупоуютъ, жебы монархи своєго рѣдєствє асыстє(н)цїєю своєю приоздобили (поч. XVII ст. *Проп. р.* 6); Писаны(и) то(т) позо(в)... в жалобє... пана Миколая Косако(в)ско(го)... ѿ ре(ч) в томъ по(з)вє... ѿписаную, то єсть по декрєтє во(л)ности и(с) аси(с)тє(н)ции не вложѣно в позо(в) в справє ѿ кѣва(л)товное и бє(з)пра(в)ное взя(т)є... мыта (Володимир, 1636 *ТУ* 304); которыхъ [сиро(т)] и сама поводовая сторона з бы(т)но(ст)ю и а(с)систє(н)циєю тугора припозыває(т), минорєнитатє(м) ѿнымъ приписуючи и при(з)наваючи (Люблін, 1643 *ДМВП* 229); дангє

ассистенции — свідчення правдивості чогось: А тут(р) не належить до грашчетья, але до дантя а(с)систе(н)ции (Люблін, 1643 ДМВН 228).

АСТРОЛАТРЬ ч. (гр. ἄστρο — зоря, λατρεῖν — служу за гроші) волхв: Я білмъ тѣжъ ѿ Астролѣтра(х) Крѡлехъ промови(л), Нацѡмъ ачкѡлше(к) зо всѣмъ и не готови(л) (Львів, 1616 Бер. В. 77).

АСТРОЛОГЪ *див.* **АСТРОЛОГЪ**.

АСТРОЛОГИЯ, АСТРОЛОГИЯ ж. (цел. астрологія, гр. ἄστρολογία) астрологія: Крѡлеве погавьскіе оловъ з себе дали: Презъ тоѣ же... Ба правдивого познали... Бѣгъ своѣй ведрѣтъ Астрологѣи ѡ(т)мѣшнѣни, Астрологѡуи, Бѡмѣслными оучнѣннѣи (Львів, 1616 Бер. В. 79).

АСТРОЛОГЪ, АСТРОЛОГЪ, АСТРОЛОГЪ ч. (цел. астрологъ, гр. ἄστρολόγος) ворожбит на зорях, астролог: Звѣкли астрологове на рожество не(л)мѡжъ и папо(и) великы(х) пре(з) знаковъ и плане(т) позрѣл и звѣдъ ро(з)положѣл ѡ боудѣще(м) ихъ вѣкоу и оучинка(х) практикова(ти) або пре(д)оувѣщѣти (поч. XVII ст. *Проп. р.* 253 зв.); Звѣдословъ, или астрологъ: практикаръ, такъже: звѣдѡрца, звѣдѡръ (1627 ЛБ 38); Астрологъ бѣгъ слѣпый, в Зодіацѣ знаєтъ И презъ то в рѣчахъ прилныхъ скѣгокъ ѡсвѣ(д)чаєтъ (Київ, 1632 Євх. 297);

астролог: ачко(л)векъ на то(м)же ѡкняте гнипанове, и по(р)тукга(л)чикове, за ма(и)риташию... невѣдоме пере(д) ты(и) люде(м) и а(с)тролог(о)м) та(к)же гѡкграфо(м) вы(с)пы и крапны налези прѣва(ж)ны(м) жекглова(и)е(м) (1582 Кр. Стр. 26 зв.); Наидовался на дворѣ еѡ и мѡцѣ оному "Димосѡенсѡи ровныи, и... розличныи любѡмудрцы... и математикове и астрологове (Київ, 1621 Кон. Пал. 1136); Бо нѣкоторыи маѡтъ вѣдомѡсть ѡколо живѡловъ, якѡ фѣлософѡве, дрѣгѣи вѣдомѡсть Комплексѣи, якѡ лѣкаровѣ, иныи ѡ тѣлахъ пб(с)ныхъ, якѡ Астрологове (Київ, 1625 Кон. Ом. 168).

АСТРОМЪ ч. Представник мѣрѣної народногѣ: астрѡми въ индѣи соу(т), не маѡ(т) ни єдины(х) оуегъ, не яда(т), ани пѣю(т), то(л)ко пре(з) по(с) дыханѣемъ // жѣвоу(т), а зъ хворѡстѡ закрьтѡ маѡгъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25-25 зв.).

АСТРОНОМІА, АСТРОНОМІЯ ж. (гр. ἄστρο-

νομία) астрономія: Астрѡмѣи вѣгѣт Бѣгѡвъ Нб(с)ныхъ (Київ, 1632 Євх. 297);

астрологія: пѡты(м) премоу(д)рѡсти еѡ, бо(з)скоє, и ѡ прилныхъ справахъ вѣдомѡсти еѡ, знаки певныє ѡде(р)жавши, а во(л)хвоу ѡпы(х) чары, і астрономѣи, и впелѣкого пѡта(и)ского ча(р)нокни(з)ства тѣмъ вѣгѣе(ч) ѡберне(и)є вѣдѡчи, сѣе горшп(м)са нѣжъ пс(р)пѣ былъ показа(л) (Острог, 1607 Лѣк. 20).

АСТРОНОМСКИЙ *прикм.* Астрономѣишнѣи. ѡ миля астрономская *див.* **МИЛЯ**.

АСТРОНОМЪ ч. (гр. ἄστρονόμος) астроном: Противъ чѡмоу вѣдаємо, же нѣкоторыє захѡдѣє астрономѡве (на поляхъ *описано* звѣдѡче(т)иц. — *Прим. ред.*) кнѣги вѣдали, показѡючи же сѡ го непѡтребне стѡло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 47 зв.); И то сѡ стѡло, якѡ о томъ доводѣти пѡши астрономѡве выписуютъ (1603 *Пит.* 89); Звѣдѡзакѡнни(к): астроно(м) (1627 ЛБ 38); Щасливнѣи єсть па(д) иныхъ, моѡв рѣчи смѣле, Астрономъ, бо ѡнъ пѣршѣи познали Бѣгъ в тѣле (Київ, 1632 Євх. 297); а такъ сѡ за доктѡра носѣ(л) в никѡлѣ, в пѡвка(х) звѣдѡрскихъ, а(ж) сѡ за знаменѣтого астронома бѣити ѡслави(л) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 69).

АСЪСЕКУРОВАТИ *див.* **АСЕКУРОВАТИ**.

АСЪСЕСОРСКИЙ *див.* **АСЕСОРСКИЙ**.

АСЫСТЕНЦЯ *див.* **АССИСТЕНЦИЯ**.

АТАМАНОВАЯ ж. Дружина ѡтамана, ѡтаманиха: былъ у мене братъ мой съ Каменки и ѡбѡстѣлъ єєи еѡ атаманѡвой сѡмой, бо сѡмого не было (Луцк., 1609 *АрхЮЗР* 6/1, 360).

АТАМАНОВИЧЪ ч. Син ѡтамана, ѡтаманико: на вряде... папъ Семѣтъ Крупѣви(ч) стави(л)... Дѡшла Иванѡвичѡ, атаманѡвичѡ падеєвского (Луцк., 1592 *ТУ* 233); съ тыхъ свѡволнѡковъ, котѡрыє атаманѡвичѡ Иванѡвского на сѡмерть замѡрѡдали... скутѣшную справѣдливѡсть учинили (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/1, 233).

АТАМАНОВЪ, АТАМАНОВЪ *прикм.* (належнѣи ѡтаманѡви) ѡтаманив: па(и) никѡла(и) макарови(ч)... впѡ(д)ши в домъ ѡтамана... маєтнѡсть... еѡ... // побра(л) а пого(м) де(и) выбра(в)ши маєтнѡсть з дому ѡтаманѡва ходи(л) по сѣлу... ѡ(т)би-

єпископомъ ради бы єпископє выдрали (Вільна, 1597 РИБ XIX, 324); Але где бы ся прышло на печати и подьписы рукъ у того вашого шкрыпту погледети, нашло бы ся тамъ большей вольковъ, а нижъ овечюкъ!... большей... атєистовъ, а нижъ правоверныхъ хрєстиянь! (Вільна, 1599 Лит. 519).

Див. ще АТЕИСТА.

АТЕНОВАТИ дієсл. недок. (пол. *atentować*, лат. *attentare*) 1. (кому) Бути присутнім при якійсь справі: При збо(л)но(и) шисѣ ѿ(г)давапо посе(л)ства пре(з)... романа Стелецького (!) в справе задво(р)но(и) з ва(р)шавы ѿповидѣ(л) же при жєгнаню ксе(н)дза подька(н)цилєрого для прия(з)ни горячо(и) дви(г)нєня справы по(с)полито(и) рѣ(с)ко(и) абы єи ѿ кр̄ атє(н)това(л), ѿбєца(л) ємѣ чал(м)ѣль а(н)кѣ(р)скєи фия(л)ьковєе масти (Львїв, 1617 ЛСБ 1043, 26 зв.).

2. (що) Пильнувати: П. Александре(р) Прокопови(ч) має(т) з миро(с)тєивої промоції своєи таковыє схачки атє(н)товати и ѿбсылати... коллєгами своєими, абы пре(з) тєє зхадєки и рады бѣдовалася межє братиями завше згода и миро(с)тѣ (Львїв, 1642 ЛСБ 1043, 60).

АТЕСТАЦИЯ, АТТЕСТАЦИЯ ж. (пол. *atestacja*, лат. *attestatio*) (показання у судї або на допитї) свідчення: попѣ Колпытовскїи, который тотъ шлюбъ давалъ и тепер присяг, и которого отца владыку до аттєстации в той справе маньдатомъ на сеймъ позвано, которая в арештє єсть (Володимир, 1619 АрхЮЗР 8/III, 560); пїѣ Микола(и) Янови(ч),... прихїляючисє до атє(с)тациї урожєного єго милости п̄на Па(в)ла Ободо(в)ского,... на доброво(л)ное перєпу(с)чєтѣє волю(в) ниже(и) мєнованы(х)... прися(г)лѣ (Володимир, 1636 ТУ 305).

2. (офіційний підтвердний документ) посвідчення, посвідка: тєє рєчи суть данєє,... которыє рєчи княжа єго милостє... будучи того мєсца старєстою от тепєрєшного назваюго... взял и на то аттєстацию мою дал, которою перед судом продуковал (Володимир, 1621 ЧИОНЛ XIV-2, 93); указалъ при томъ атє(с)тацию ѿбыватєлюв̄ вєєво(д)єстна Києвского, пану Павѣлюви Дорогоєста(и)скому, служащую (б.Вільшанки, 1639 ККПС 283); Леонгьтїи Залєскїи

Шыцкїт, архиманьдрит Овѣруцкїи ... для вписаня до книгъ... кєродєских луцких подаль аттєстацию с печатью и с подьписомъ руки своєє (Луцьк, 1647 КММ II, 497).

АТИНЕНЦИЯ ж. (пол. *atynencja*, лат. *attinere*) усе, що належитъ до чогось: там же... владзу и зєрхность якуює себе над тым манастырем... хотєчи распостирати (!) и тым самым способом... убогихъ законьниковъ з манастыра... вытєснуги, а па себе оный и тєє сєлцє з атинєрциями (!) єго нєслухнє привласчити (Луцьк, 1635 АрхЮЗР I/VI, 698).

АТЛАСОВЫЙ, АТЪЛАСОВЫЙ, ГАТЛАСОВЫЙ, ГАТЪЛАСОВЫЙ, ОТЛАСОВЫЙ прикм. (виготовлений з атласу) атласовый, атласний: Сыну моему Григорю шата моя отласовая чорная, кунами подшита (Тороканїв, 1555 ЧИОНЛ V-3, 158); Шосты(и) ризы бѣлы(и) гатласовы(и) (Львїв, 1579 ЛСБ 1033, 1); ризы 2 старыє отласовыє (Локачі, 1593 АрхЮЗР I/1, 366); розказалъ вмл(с) слугамъ... которыє... мєшканя єго... пограбїли а мєновитє... по(л)чамарокъ атласовы(н)... лє(т)шкѣ чо(р)ны(н) (Київ, 1617 ЦДІАЛ 181, 2, 125, 2, 1 зв.); пани братовая... рєчи нижєй мєнованыє... выбрала, а мєновитє... пласчикъ гагъласовый вышъпєвий, рысьями подшитый (Луцьк, 1631 АрхЮЗР 8/III, 585); Кольдра Атласовая чєрвопая кита(и)кою блакитною по(д)шитая (Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 104); кѣва(л)то(н)нє выдравъ... шабє(л) добры(х) тры... матєрцѣ атгласовы(и) (Житомир, 1650 ДМВН 193).

АТЛАСЪ, ГАТЛАСЪ, ОТЛАСЪ, ЯТЛАСЪ ч. (мур. *atlas*, *atlas*, ар. *atlas*) (цєковка або паницєковка ткачина) атлас: Отласъ гладкїи на золотє черлєный, крєстѣ и гербѣ на нємъ перловый (Київ, 1554 КММ I, дод. 9); кнїгня ма(р)я... ѿ мене заставила... євангєлїє малое сребро(м) ѿпра(в)ноє... ризы дрѣвнє я(т)ласѣ жо(л)того з бу(р)на(т)ны(м) стихари два дяконїєскїє (Ковель, 1578 ЖКК 1, 118); два ло(к)гѣ гатла(с)у чи(р)воного (Львїв, 1579 ЛСБ 1033, 1); тєє хлопы бѣтцким албо муравєским ктермачкомъ сє покрываюг, а мы пред сѣ в гатласѣ... ходимо (1598 Виш. Кн. 105); у Микиты Ту(р)чына... агласу штука чы(р)воного (Житомир, 1650 ДМВН 194).

АТЛАНТЬ ч. (гр. Ἀτλας) (про людину осликої

фізичної сили і міцної будови) (за ім'ям міфічного грецького велетня 'Ατλας) атлант: Обачте такъ великого атланта раменами своїми всю земли махиною гримаючого, а тепе(р) по(д) тажаромъ грѣхо(в) наши(х) лежачого (поч. XVII ст. *Проп. р.* 181); Тобе южъ Мѣры мои полещаю, Ѡ(т) Ярослава котѣрны маю, Любо то славы: ты ихъ бѣдѣ Атланта(м). Будь Адамашпомъ (Київ, 1633 *Евфрон.* 308).

Див. ще АТЛАСЪ.

АТЛАСЪ ч. Те саме, що атлантъ: Але наші дѣжій Атласъ тажаръ, достѣ немалый Небо носить зѣмноє. вѣ працахъ нестѣпный (Київ, 1632 *Євх.* 301).

АТО¹ спол. 1. (*приєднувальний*) (*уживається для приєднання, що служить поясненням думки, висловленої в попередньому реченні*) тож, тому, через те: Вспоминѣ тежъ и тоє, жемъ (Ѡ)гхѣдачи Ѡ(т) ва(с) добре тоє мѣсце Ѡ(т)вѣрѣ мѣжи иными абѣвѣ(м) дѣрами мойми, атомъ вамъ и то дѣшнїлѣ, жемъ ва(м) за живота Ѡ настѣпци и Пастырѣ по собѣ промысли(л) (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 32).

2. (*пояснювальний*) тобто: нехай всѣмъ неохѣтъ — никѣ(м) // не бѣдегъ таж(к)ѣ... ср(д)це каменное... скрѣшити и змакчїти, прикладаючи слѣхи и ср(д)ца до прикладѣв. вѣ той матерїи плачливыхъ, ато зъ Мѣжїей Стѣблївыхъ, котѣрыхъ вѣ корѣтцѣ споминати... бѣдѣ (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 9-10).

АТО² част. (*вказїона*) це: А трафи(т) ти са пер(д) пано(м) стоати, тогда сила вражїа не пощпає(т) ти рѣвно ногами стоати, але по(д)тыкає(т) та, да переплѣтає(ш) ногами... ато сила вражїа куди хоче(т) ногами твоими поворочає(т) для того, и(ж) власть в нога(х) твой(х) має(т) и сама по(д) пѣтою сѣди(т) (п. 1596 *Виш. Кни.* 235); для того ато слышимо, же са таа Ѡ(т)мѣна для прибитѣя яки(х)сѣ дѣслагї дїїи потребна стала (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 47 зв.); Ато маєте вѣ корѣтцѣ зъ Стѣрогоу Зѣкона приклады, якъ есть звычайнаа лѣбѣмъ... мїлаа речѣ на(л) вѣмѣрлыми плакати (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 12);

(*уживається у сполученї з прислѣвниками причини і способу дії для їх уточнення або підсилення*) ото, ось: я(к)же єи [овцу] має(т) стеречи ато та(к) бо пастѣ(х) тѣды ходи(т) оу гоустинї г(л)є пасеть в лѣсѣ а выганаєтѣ на поле жебы та(м) жа(д)наа не

зостала (к. XVI ст. УЄ N 31, 182); ато ты(м) вїждѣ са та(к) стало, и(ж) тѣю сѣ(т) Ѡ(т) гнилого па(з)дѣра, или паоучшы помыслѣ свои(х)... оутка(л), для того і розодратисѣ скоро бѣ(з) пожитѣкѣ мѣсѣла (1599 *Виш. Кни.* 213).

АТОЖЪ спол. (*приєднувальний*) (*приєднує до попереднього тексту зв'язанї змістом речення*) тому, ото ж: Так же и в спасєніе жадеи привести не может, если перво себѣ на спасаємом фундаментѣ не поставит. Ато жѣ я бым и папу Юркови радил, доколѣ дышет, о своем спасєніи пилне постаратисѣ (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 193); а себѣ и своего послушєства костела латынского людей за мудрых, // разумных и от всѣх лутчих быти славиш, вѣдєш и чтїш. Ато жѣ тѣ причины хворости, смерти, погибєли вѣчної, котѣрыми твоеї костел латынский обѣлєл, Скарго, перегорѣду учинили. и жѣ тѣло латынское освятитисѣ никако же не может... я тебѣ озвѣаїую (1608-1609 *Виш. Зач.* 221-222).

Див. ще ОТОЖЪ.

АТОЛИ спол. (*сстн.* atoli) (*протиставний*) однак, прѣте: Але и жѣ до оноє стародавнее згоды, котѣрая перѣвѣї за єдиноцѣва была вѣ церкви Божой, своихѣ ведемо! Атоли за то — таковое прєслѣдованє терѣпимо, не отѣ чужыхѣ... але отѣ своихѣ... православныхѣ хрєстїянѣ (Вїльна, 1595 *Ун. гр.* 115); Недѣчєкѣвшисѣ пїякого росказѣнѣ... вѣм... атѣли, вїждѣ, же са наїмъ частъ назначєный дѣроги наїней приближає(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 20); Чєм же забыл правдивѣе церкви восточное правдивую вѣру? Атоли не тая костела римского вѣра, але восточная ни в чєм неперєнна, непорушенна, чистая (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 185); Кѣтѣраа [книга] промѣсломо и стара(н)ємъ... Єлїєсса Плетєнѣцкого... до Коррєктѣры и Дрѣкарнѣ быши подѣна, тепѣрѣ атоли докончє(н)є своє... одѣржала (Київ, 1625 *Кон. Апокр.* 4); атоли тогѣ жидѣ оныхѣ людей невинныхѣ выдаль и сыновѣ своихѣ заразѣ при нихѣ, абы на кровѣ ихѣ ипѣстикѣвали (!) послалѣ (Луцѣк, 1649 *АрхїОЗР* 3/IV, 194).

АТРОПА ж. (*гр.* "Атропѣс "незмїнний"). *Образно (про смерть):* Безбѣжнаа лахєси и тысь єго пїти Нєхѣтѣла до копѣца статѣчнѣ добитї. Тырѣнськаа атро-

по, чомдє прервала Клябѣжъ вѣкѣ живота: яко бысть не знала Же намъ много на его житлѣ залежалю (Вильна, 1620 *Лям. К.* 5).

АТТЕСТАЦИЯ *див.* АТЕСТАЦИЯ.

АТЬ¹, **АТЬ** *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) **1.** (*приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної*) щоб: просплн его, агь ихъ не пушлетъ вогъ, али ихъ пушлетъ у свитѣ (XVI ст. *ПС* 104); Сесе смъ мовитъ вамъ, агь ся не изьмутите, чомъ изъ собору зогнаннѣ будете (Там же, 206).

2. (*приєднує підрядну частину мети до головної*) щоб: Наврогься, наврогься, Суманьтяномѣ, наврогься, ать на тебе смотрю (поч. XVI ст. *Песи. п.* 55); Пуйди на путь, и глухыхъ и бѣдныхъ послужь ся, ать наповнитъ ся хыжа моя (XVI ст. *ПС* 168).

АТЬ² *част.* **1.** (*вказіана*) ось: Ать уже здоровъ ест, уже далє не согрѣпанѣ (XVI ст. *ПС* 61); "Ать я вастъ посылаю, якъ уиць посередь вовкувъ" (Там же, 205); Побожнѣся Малапчѣ Магѣи на тум, ожъ коли Ге(п)дро хыжу купивъ оу Чи(р)ки, та Чи(р)ка гварилѣ Ге(п)дрови: а(т) де я тобѣ хыжу продала без тои пивы, що Чи(р) дарокутъ попа (Бенедиківнѣ, 1603 *ПЗУж.* XIV, 222).

2. (*спонукальна*) хай, нехай: вєлі ми прѣнести конь. ать поєдоу самъ искати его (1489 *Чет.* 194).

АТЬЛАСОВЫЙ *див.* АТЛАСОВИЙ.

АТЬ *див.* **АТЬ¹**.

АУТОРЬ *див.* АВТОРЬ.

АФЕКТАЦИЯ, АФЕКТАЦІЯ, АФЕКЪТАЦІЯ, АФФЕКТАЦИЯ, АФЪФЕКТАЦИЯ *ж.* (*лат. affectatio*) вимога, бажання, прохання: па(н) по(д)коморы(н)... во(д)лу(г) алекгачи по(з)яно(г) наказа(н)ны во(д)лѣ(г) его афектацн присетѣ ономѣ за(с) кѣ да(л)по(н) нкоде и (з)пнцє(н)ю має(т)ности є(г) апеллянц допѣстн(л) (Луцьк, 1607 *ЛИБ* 5, П 4052, 19 зв.); а потомъ, педбаючи ничего па листъ пана намєстника замьку киевского, презъ который папъ намєстникъ за афъфектацнєо панєс Корсаковое... напоминаль... абыстє... панюю Корсаковую... зъ двора... выпровадилн (Київ, 1633 *КМІМ* I, дод. 544); тєды я такову афєкѣтацнєо стороны поводюєо на сторону о(д)ложивъши,... тую справу

зю вѣсмыт єє єфєкѣтомъ... // о(д)кладаю (Вильпанка, 1639 *ККПС* 228-229); на афектацнєо стороны обохъ судѣ... тую справу до... уряду... для учинєня skutєчныхъ граннцъ межы добрами поводѣ и дєднцѣ тепєрєшнєго ... на кгрупѣтъ о(д)єсла(л) (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 255); тєды я. урядѣ, на афектацнєо єго. возного... прѣдавъшы, тоє оповєданѣ до актѣ записалємъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 93).

АФЕКТОВАТИ, АФЕКТОВАТЬ, АФЕКЪТОВАТИ, АФФЕКТОВАТИ, АФЪФЕКТОВАТИ, АФЪФЕКЪТОВАТИ *дїєсл. недок.* (*лат. affectare*) (що, до чого) вимагати, домагатнєся, бажати, хотїти, прохати: доведавъшиєє тамъ же в Корпу о бытности... панєс воеводнєо Вилєнєскоє... звычайнѣи поклопѣ о(д)давъши и оную навидивши, з // правом спомнѣ... афєктовалѣ, абы єго милости, яко належнєоу пастыровн, монашари... ревнєдоватъ... и до доброго порядку прѣвести допустила (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 1/VI, 673-674); мєтрополита Кпє(в)скн(н) пшпѣнн в лн(с)гє своє(м) афѣктовал(л)... абы(х) зны на сє(н)мико(х) воево(д)єства Подо(л)єского вочю гѣю... о(п)овѣлн (Путятннѣ, 1636 *ЛІСБ* 532); Зачнмъ поводєо, реферуючнєє до пє(р)нннхъ свон(х) рачн(н),... афѣфєктовалн, абы и(х) м(л) пановє судовєє... до... // слухатѣя и(н)кнзцнн прѣступлн (Житомирцнна, 1639 *ККПС* 197-198); маєтъ нгъцѣя бытн компѣрнцн (!) в о(д)по(н) жє справє и кто нгънн маєтъ афєктоватъ, таковє днлнцнє(н) (Київ, 1643 *ДМВН* 246); Впак(к) жє судѣ а(л)бо уряд(л)... а дєфнннтнвѣ сєпѣтєнцнѣ по усыпаню копыдовѣ для ствє(р)жєнѣя... тнхъ жє гранн(н) апеллянцн єторонє афєктуєою(н) до суду... допустнн повнєнѣ єєгѣ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 255); гудєжъ зарѣзъ афєктовал знову о прѣдавъєє з уряду // тоє ожъ возного на заєсєнѣє по вышнєнованнхъ юрнєднцнѣх (!) рачнєо дєзюлнцнєо кєстєла свєтогє... арєншѣту (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 158-159).

АФЕКТЬ, АФФЕКТЬ *ч.* (*стп. afekt, лат. affectio*) **1.** (*первова збудженість, прнстрѣстѣ*) афєкт: бє(з)стрѣстїє, нєтєрплїє, нє(з)нєволїєнє о(т) афє(к)то(н) (1596 *ЛІЗ* 29); Такъєа афѣкѣтомъ своымъ и пожадлнвєстѣмъ пномъ бытн єтановїлъ (Вильна, 1620 *См. Каз.* 18 зв.); Стрѣстѣ, прнстрѣстїє: Порѣнє(н)є

сердечное, афектъ (1627 ЛБ 122); ω(т)иць носифтъ, афекто(м) порвѣноны(и) почель тыкати братню и зневажати (Львів, 1634 ЛСБ 1043, 40 зв.); Що оуже мѣвни; аффектъ, оугасѣте, Самыса зъ его в̄ дхѣ ω(т)родѣте (Львів, 1642 Бум. 10 зв.); Которые слова и нехуть се кды услышалъ и обачыль... въ собе афектъ злый и зайтреныи на выконанье злого учыньку маючы заразомъ се чеканомъ... зверху въ голову... ударилъ (Луцьк, 1644 АрхЮЗР 8/III, 600).

2. Почуття: ѡное пахѡла ѡнафы, якъ са дае(т) знати з перни(х) кийгъ цр(с)кѣхъ, з такий(м) аф-фѣкто(м) милѡсти до пана мѡвить (поч. XVII ст. *Проп. р.* 304 зв.); и всего, аффѣкто(м) възгърды по-збывши оное достала: зъ чого и завне, якъ зъ великого а правѣ нешпацованого скарбѣ конте(н)-товатиса... маенѣ (Київ, 1625 *Кіз. Ходк.* 3 пенум.); Милостина абѡвѣмъ оускромлѣетъ аффектъ за-пачливѡсти (Київ, 1637 *УЕ. Кал.* 67); та(к) рекѣ, в̄ вѣсь са ѡбернѣти в̄ аффе(к)гъ неви(н)ности и зѣ-по(л)ности (серед. XVII ст. *Кас.* 90).

3. Намір, бажання, думка, ставлення до когось: Бѣдете хотѣли знане свое зъ знане(м) людски(м) стосовати и па ро(з)сѣдо(к) припѣстити ты(х) ко-торие афекто(в) и прива(т) жадны(х) в то(м) не маю(т) (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1); Приго(м) и аф-фектъ в̄ мнѣ к' ω(т)иць стѡмѣ добрый (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 8); и такъ тую роботу зроби(в)ши ве(р)ху ме-нованы(м) способо(м) досить афектомъ свои(м) учи-ни(в)ши тую всю мае(т)по(ст)... ω(т)провади(л) (Жи-томир, 1650 *ДМВН* 208).

4. (враження, спричинене кимось) ефект: А если бы са нѣкоторы(м) з бра(т)ства для и(х) афектѣ не сподоба(л)... теды они не маю(т) его сѣдѣти, агѣ справовати (Львів, 1603 *ЛСБ* 384); И аффѣктъ тои Превелѣбности ванѡи стѡбливнѣи, хотѣль бымъ не тылько на сѣбѣ в̄ яво падати, але и до нѣа вѣнести (Львів, 1642 *Бум.* 3).

АФЕКТАЦИЯ *див.* АФЕКТАЦІЯ.

АФЕКТОВАНЫЙ *прикм. У знач. ім. с.р.* афектованос — те, чого домагаються; те, що вимагають: позванье... // фаво(р) яко суседови ѡбѣмедзьному и у шкоде протѣсѣтапѣтисъ пока-

завѣши, шпѣтерь, попованос и афектованос не толь-ко допустѣити, але... записати и приняти не хотели (Володимир, 1643 *ТУ* 323-324).

АФЕКТОВАТИ *див.* АФЕКТОВАТИ.

АФНИЦЯ *ж.* Назва конглобного камня: вкази(л) ей тогды таблицѣ планѣт. злѡтые... М(с)иць на дѣа-метѣгѣ. марѣт на аматницѣ. мѣркоурѣю(ни) на смараг-де... сарѣрѣю(с). на афницѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крот.* 69 зв.).

АФОРИЗМЪ *ч. (гр. ἄφορισμός)* короткий вислів. афоризм: Книга таѣ Бгѡдѣхновѣннаѣ могла бы са слѣвше назвати Докторомъ и Аптекою на // хорѡбы двѣи людскихы: в̄ пей... знайдѣютеѣ и тобѣ лѣкарѣ двѣишнѣи двѣишнѣишнѣи Афоризмы (Львів, 1646 *Пол.* (Предмова) 6-6 зв.).

АФРАКСИИ *ч.* Назва конглобного камня: liby-contes, афракси(н) камень (1642 *ЛС* 254).

АФРИКАНЕ *мн. (жителі Африки)* африкани: бѡвѣм африкане, арабове, мауритани... ча(с)то се та(м) ω тѣе краины заходнѣе якъ теплые, вча(с)не и богатые ѡбѣгаю(т) (1582 *Кр. Стр.* 31 зв.).

АФТЕНДИКЪ *див.* АФТЕНДИКЪ.

АФФЕКТАЦИЯ *див.* АФЕКТАЦІЯ.

АФФЕКТОВАТИ *див.* АФЕКТОВАТИ.

АФФЕКТЪ *див.* АФЕКТЪ.

АФЪФЕКТАЦІЯ *див.* АФЕКТАЦІЯ.

АХАТИСЪ *ч. (гр. ἄχατις)* (конглобний камінь) агат: в першомъ радѣ бѣде камень сардиѡгѣ... Во вторѡмъ афраксѣ, сарѣрѣ и аспѣсь. В третѣмъ чѣтрѡиѡнѣ и ахатисѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.); Ахатисѣ камень. Achates (1650 *ЛК* 423).

Див. ще КАМЕНЬ (камень агатовъ).

АХИЛЛЕСЪ *(гр. Ἀχιλλεύς)* *ірон. (про сміливу людину)* ахиллес: Не про(д)кѣую(т) тоугѣ, ктре(ч)кин ахи(л)лесѣ, нѣ опыи лвосилии Геркѣлесѣ. Остро(ж)скии бѡвѣ(м), пла(ч) и(м) застѣпаю(т), котрин в̄ Сапро(м)мате(х), с кро(л)ми ро(в)наю(т) (Острог, 1612 *На з. Остр.* Ч. 2).

АХТАНКЪ *див.* ОХТОНХЪ.

АХТЕ, АХЪТЕ *див.* 1. Те саме, що ахъ у 1 знач.: ѡфѣ: а(х), ахте, або бѣда, нестой теж (1627 *ЛБ* 142).

2. Те саме, що ахъ у 2 знач.: а потомъ самъ рекль: "Ахъте мни, ахъте мни. Люди змовягѣ, же

владыка попа втопилъ!" (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 238).

Див. ще АГЪ.

АХЪ *виз.* 1. (*уживається при вираженні співчуття, смутку, жалю, страху*) ах: А прото... церковь Восточная набоженства Греческого и Руского... (ахъ, нестысь!) черезъ часть долгий въ неякой розности и въ росколе веры светое... одъ единости светое Римское церкви хвезлася, которое единости отцено папы... видыти ждали (Вильна, 1599 *Ант.* 959); Знаменованіа Междометіа свѣтъ различна... Жалѣющаго: яко агъ / ахъ... Плачущаго: яко охъ ѿ ѿ ѿ (Єв'є, 1619 *См. Грам.* 194); Болны дома, оулицы, болно охъ Стогнана, Ахъ, ахъ всюдн по Стежкахъ: Црквыны стѣны. Бы мовити оумѣли, плакали бѣ (Вильна, 1620 *Лям. К.* 8); ѡфъ: а(х), ахте, або бѣда, пестой тежъ (1627 *ЛБ* 142); Ѡ смѣткѣ, ѿ болезни, ахъ що мови(т) маю (Львів, 1631 *Волк.* 13 зв.); Не оустала Побожность и сталость оу Вѣрѣ Хогъ пренаслѣдованье ах терпини без мѣрї ѿ презашны Народе (Венція, 1641 *Анаф.* 22).

2. (*уживається при вираженні досади, незадоволення, докору*) ах: Все, ахъ мѣлѣ, мѣрностю сѣ мѣрностей ставаетъ: и всѣ помпа того свѣта я(к) дѣмъ щезаетъ (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 2); И Каифашъ зъ Аннашемъ до него речъ правяг. Щобы зачъ быть, смѣле сѣ Пана пытають: И поличокъ му, ахъ мѣлѣ ахъ, вытинаютъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 163).

3. (*уживається при вираженні зітхання, полегшення*) ах: Южъ естъ веселье, ахъ досытъ стогна(н)а! Прѣтъ нарека(н)а (Київ, 1633 *Евфон.* 307).

4. (*уживається при вираженні пратенія до чогось*) ах, ой: Pusty mnie, Stefane, sko u ja v Dunaj, v Dunaj hluboky, Ach kdo (!) mě doplynet, jeho ja budu (1571 *П. про воєв.* 416).

5. (*уживається в ролі підсилювальної частки, переважно перед звертанням*) ой: И жадное рыцѣрство, въ насъ не естъ та(к) славно, Якъ запоробское, и неприателюмъ страшно. Скѣтко(м) самымъ, ахъ Бже, не дай дознавати, Безъ пихъ, якъ много войска легло, досытъ знати (Київ, 1622 *Сак. В.* 49 зв.); Свѣтлости веселая, ах, гдес сѣ подѣла? (Перш. пол. XVII ст. *Рез.* 174).

Див. ще АГЪ, АХТЕ.

АЧАМСКИЙ *прикм.* Те саме, що аджамский: А к тому кожу(х) барани(и) ачамски(и), шлы(к) черлены(и) лиси(и) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 90).

АЧБЫ, АЧЬБЫ *спол.* (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує підрядну умовну частину до головної*): якщо б, коли б; маючи надѣю же неприятель правды божей и нини потѣхи не ѿ(д)несѣ(т) ачъ бы(м) был а са(м) того собѣ; зычи(л) абы(м) бывши га(м) ѿ ѿмъ ста ко ѿсто(м) глѣлати могъ и в ты(х) справа(х) сѣ розмови(л) (Переминь, 1592 *ЛСБ* 217); Dila toho nie znaiu szto maiu czynity Aczbych iszczy chotył z toiu doczku żyty (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 2).

АЧЕЙ, АЧЕ *част.* 1. (*модальна*) може, можливо, ачей: поча(л) есми скорбѣти и тѣжити... а мысли собѣ самъ ачей боудѣ што // помысломъ моимъ изгрешилъ (1489 *Чст.* 49-49 зв.); а онь ѿповѣдаючи рѣкль емоу гн пѣхай ещѣ тогъ рокъ ажъ ѿкопаю около еи и ѿсыплю гнѣмъ ачей па(к) оуроди(т) плѣдъ. (1556-1561 *ПС* 280); негли, залѣ(д)иѣ ачей (1596 *ЛЗ* 61); Пытаю тебѣ тебе рѣгатела имени, чи(м) ты лѣпни(и) отъ хлѣпа... тлѣние или аче(и) ты ѿ камете // ѿгеса(и) и не маенъ кино(к) и слѣзѣв хлѣ(п)ского в собѣ, озна(и)ми ми! (1598 *Вши. Ки.* 286 зв.-287); овушь гадаю, ажъ ачей понесетъ его у купѣлѣ. (XVI ст. *ПС* 61); Нѣгли: либѣ, ой, подобно, сѣатъ, залѣдѣ, ачей, пѣцо, прѣстѣ, ѿ, нѣгли и: мало не (1627 *ЛБ* 72); А такъ возложимо портинца на бѣдра наппи и поврѣзы на ший наппи а видѣ(м) до пра Израильского, ачей живо зостаи(т) дши наппи (серед. XVII ст. *Хрон.* 314).

2. (*обмежувальна*) тільки, лиш, виключно: Ведже скоро по той росправе, тебѣ я зас без мешкана до того староства моего в скок ехат мѣнѣ и ачем на тог час сам зѣехал (Снитязь, 1560 *АС* VII, 59); ачем того листѣ, записѣ, который есми мела ѿ небожчикъ княза Кошперского на тое доживоѣе свое... папомъ ѿпекѣномъ не ѿдала (Мельні, 1571 *АС* VII, 392).

АЧКОЛВЕБЫ, АЧЬКОЛВЕБЫ *спол.* (*стп.* *aczkolwieby*) (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує умовну підрядну час-*

тину до головної) якщо б: И ачъколвѣбы, въ пѣвѣдомости сего Нашого листу, который листъ съ канцелярии Нашое нѣхъ вышолъ, абы есте [себе] во всемъ къ нимъ водлѣ теперешнего росказаня Нашого заховали и никоторое трудности въ томъ имѣ не задавали (Краків, 1537 РЕА I, 122); ачколвѣбы на тот час, покибы ѿ том злом ѡмыслѣ царя Перекопского ведомости... не было, в которѣюбы сторонѣ он ити мел, гетман наш великий до нас и писал, ажбы есте к пѣмѣ... тагидли, выбы на тот час рѣшенѣ своего з Воляна не попехали (Краків, 1538 АS IV, 156).

АЧКОЛВЕКЪ, АЧКОЛВЕК, АЧКОЛЬВЕК, АЧЪКОЛВЕК, АЧЪКОЛВЕКЪ, АЧЪКОЛЬВЕКЪ, АЧЪКОЛВЕКЪ, АЧКОЛВЕ, АЧКОЛЬВЕ (стп. *aczkolwiek, aczkolwie*) I. *присл.* Принаймнѣ, у всякому разѣ: а(ч)ко(л)вѣ(к) того мо(л)ча(л) ча(с) немалы(н) длѣ ты(х) причн(н) и(ж) есми бы(л) ма(л) (Волюдимир, 1544 ЛНБ 103, 22/1d, 2032, 4 зв.); Ачъколвѣкъ Кнѣга таѣ повѣсти годнаѣ ѿ сщѣтѣствѣ, яко за напредыгѣйшоую и напозитичнѣйшоую... боудѣчи признана (Львѣв, 1614 Кн. о св. 444); Ачколвѣкъ во вѣсѣхъ прѣшлыхъ... роздѣлахъ малобачны были на правду отступниковѣ... выпеляко си потоптали (Киѣв, 1621 Кон. Пал. 706); Повнѣнности зась сщѣпническѣхъ, ачколвѣкъ сѣтъ незлччонѣхъ, ѡсобливѣ една(к) ѡныѣ, абы црковѣ ратовалѣ ѡсобливыми млтвами (Львѣв, 1646 Ном. 3 зв.).

II. *спол.* (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення, *приєднує допустову частину до головної*) хоч, незважаючи на те, що: Ачколвѣ первей господарь... дал на повод и прислѣгв подданым своим, Смѣдинцом, ѡднакож казал им водлѣ статѣѣ права земского... // ...прислѣгв чинити (Шайю, 1538 АS IV, 175-176); Ачколвѣкъ одна служба Божая, але ипачей се ѡтправуєтъ въ Рыме, ипачей въ Мѣдыолянтѣ (Вильна, 1595 Ун. гр. 215); Котры(х) то тамъ речѣй, ачколвѣ(к) я самъ видѣл Впакже щомъ ѿ(т) ни(х) слыша(л) гоє(м) оповидѣл (Львѣв, 1616 Бер. В. 77); Ачколвѣкъ схисма, то естѣ отщепенство, естѣ речъ сама черезъ себе обридлаа, зъ обридлѣхъ еднакъ автора си справѣ и мезерного живога обридливна бывати звикла (Киѣв, 1621 Кон. Пал. 731); Смерть твоя ачъколвѣкъ живогъ намъ

справила. Впакъ же и жалю насъ смутныхъ набавила (Львѣв, 1630 Траг. п. 168);

(у *сполуч.* и *ачколвѣкъ* (ачколвѣ) хоча: И ачколвѣкъ первей того люди наши, Смѣдинцы... княза Васила... нам были ѡбжаловали и ѿ забране земель и ловов наших на него повѣдили... мы з ласки нашое при тых всехъ землях ... его самого и потомковъ его на вечныи часы оставѣм (Краків, 1538 АS IV, 171); и а(ч)ко(л)вѣ па(м) до того до всего ничого але пер(д) ся того жалує(м) и(ж) тыи звычѣи хре(с)тия(н)скии ѿ(т) века ѡста(в)лѣныи су(т) ѡпущены (Васлуй, 1561 ЛСБ 34); И ачколвѣкъ вѣсѣмъ патриархомъ або рачей вѣсѣмъ епископомъ // еднакое ѿгъ церкви... пекловане естѣ злещено, одно бовѣмъ въ церкви... естѣ епископство (Киѣв, 1621 Кон. Пал. 718-719).

АЧТИ *спол.* (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення; *приєднує допустову частину до головної*) хоч, незважаючи на те, що: а(ч)ти ѿ(н) завнѣ напоминає(т) на(с) писмо(м) стѣ(м)... але мы того пѣззачо себѣ не маємо и не чоуимо сѣ в гоу(м) долгѣ, жебы(х)мо его заплатили (к. XVI ст. УЄ N 31, 156 зв.); ачти много кла(д)угѣ поло(т)на на него и су(к)на але голимъ е(ст) добротѣ и оучн(н)ковъ сты(х) (Там же, 211 зв.).

Див. ще АЧЬ¹.

АЧЬ¹, АЧ, АЧЬ *спол.* (зв'язує речення) (зв'язує частини складного речення) I. (*приєднує допустову підрядну частину до головної*) хоч, незважаючи на те, що: пили, танцовали, цихо, было, ачъ се слыше Мышка бѣтвовал (1564 АS VI, 245); ино ачъ вѣдели есмо пад ворота и на кганку дѣвора Заборольского людей не мало стоячы... однож пану Василю ниhto отознатися и до него выйти и ворот отворити не хотели (Луцьк, 1565 АрхЮЗР 8/VI, 165); Суд нам апелѣции ач допустил, але въ декрете много речей нам потѣребныхъ и в суду показованых, не ведаем, чи увесь врьд, чили пак пан писар, албо подписок не докладал (Луцьк, 1583 АрхЮЗР 8/III, 411); Который [вожъ.] ачъ бѣдѣчи з нами в едности и зъгоде, пръвое мѣстѣце заседа(л), але потомъ ѣ тылѣ вгольстѣлѣ и разыширѣлѣ (Острог, 1587 Сл. Кл. 18); В ефиѡпїи е(ст) жрѣдло чирвоновоє, которое если сѣ скошгоуєтъ смакоу жадного не даєтъ, ачъ

є(ст) само бързо смаковитое (поч. XVII ст. *Проп. р.* 173 зв.); Васильїи Великійїи, ачь вь многихъ... // мѣтвахъ ѿ оубоѣннихъ споминаеть, але пазпачитїи и наповажитїи вь литѣр҃гии своєї (Київ, 1625 *Кол. Ом.* 150-151); ачь и(х) та(м) не много вѣшю едно тѣи которїи вѣрили (пол. XVII ст. *УЄ* N 91, 28).

2. (*приєднує умову підрядну частину до головної*) якщо, коли: Ино ачь есмо гамъ подданымъ нашимъ люди поотдавали, а роботы городовое и мостовое никому есмо не отпускали, а такъ ажъ бы еси и городъ и мосты всіми людми... робилъ потому, какъ и передъ тѣмъ бывало (Краків, 1524 *ЛЛРГ* 197); Мы то обачивши, иж панове сѣди... зможе своєї десѣт не чинили, найпервей до Шайна не приехали с нами тоє минуты справовати и ач справивши сами, не до нас прислали, а з нас то знали и сами сѣ проч розехали (Ковель, 1539 *AS* IV, 182); которы(и) [Игнатїи] а(ч) на побыва(и)є и погонє(и)є... до ме(с)та вилє(и)ского бы(л)и прѣеха(л)и ни(ж)ли бе(з) бл҃гослює(и)ства шїю(г) пасты(р)ского... пры и(х) м(л) зоста(и)и не важылся (Вільна, 1592 *ЛСБ* 192); Отъ которого // покою Христа Господа ачь некоторые утскають, а до того сѣ мизерного свѣга привязуютъ, розумѣючи, яко бы на вѣки зъ ними тривати мѣлѣ (1603 *Пит.* 98-99).

3. (*приєднує підрядну частину причини до головної*) бо, оскільки: рачил Его Милость намовлати с папы радами Их Милостью и бачечи так великѣю словолност и непослѣшенство кѣ правѣ и розказано господарскомѣ, ач писал вьмовляючисѣ и берѣчи на помоч себе статѣт права посполитого, же не позвом позван (Книшин, 1554 *AS* VI, 164); тутъ... насѣ слухи доходятъ, немилостиве и неласкаве насѣ слугѣ и богомольцовѣ своихъ вспоминати рачишѣ, - ачь не дивѣ, за такими испевѣнными повиннами, такого мниманя о насѣ быти (Вільна, 1599 *Лит.* 627); ванѣ костель, если вь болшихъ речахъ поткнулъ и спотыкается, далеко латѣй у меншихъ, ачь и теперешняя kwestїя не менша естѣ перныхъ (1603 *Пит.* 54); вь Презациный Дѣмъ В(и) М(л)и впровадити оумѣсливши, ачь вправдѣ пѣпро(д) прїстоаლობы гакъ самого того, Ст҃го яко и высѣкостъ Б҃гослювїи егѣ высѣце вѣхвалити (Київ, 1623 *МКСВ* 81).

Див. ще ЛЧГН.

ЛЧБ² част. (видільна) (виділяє один із членів речення за ознакою допустовості) хоч: Якожь тыхъ иови(и) ачь непра(и)дивыхъ але ишкодливыхъ ѿ ва(с) теперь по(л)ны оуши всѣюды (Острог, 1587 *См. Кл.* 4 зв.); Кїдѣ та Ясне Велможный Пѣе пѣпѣ витѣє(м), И мы то(г) дѣрь, а(ч) щѣпный на плѣцѣ выстаюлемъ (Київ, 1633 *Еафрон.* 309).

АЩЕ спол. (цєл. аще) (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (*приєднує умову підрядну частину до головної*) якщо: аще бы ты былъ ѿ(г) добрѣ родителю. поведа(л)и бы еси на(м) оца свое(г)и и мѣрь (1489 *Чст.* 3 зв.); аще и грѣшєт. еси не ѿ(т)чисѣ (Заблудів, 1568 *УЄ* N 552, 4); Аще кто лоби(т) мя слово мое заховаєтъ (Перемишл. 1600 *ПВКРДА* IV-1, 3); аще кто возноситѣ сѣ, смиригѣ сѣ (XVI ст. *НЄ* 4); аще будєтъ чистѣ ѿ(г) вѣхъ вишѣ недостѣпныхъ, такогѣ пѣмъ... Еп(с)кпѣмъ стѣвити оу еп(с)кпѣ, и вь всѣкїи Стѣпень сѣщєства (Львів, 1614 *Вил. соб.* 9); "Инок, аще не отбѣгнет от челоѣк и не вселитє вь пустыню, не толко не имѣєт что пригупити от добродѣтелей, але ещє ни единокѣ страсти не свободен и не имѣєт мѣста, гдѣ добродѣтель вселити... доколѣ первыхъ страстныхъ образов не истрыєт, и не изгладит" (1615-1616 *Вин. Поз. мисл.* 241); Аще престѣвигѣся братѣ... вь обитєли, да бывѣєтъ слѣжба на третїи, на девѣтїи, на сорочїи (Київ, 1625 *Кол. Ом.* 157); И не вѣмъ кѣмо стѣкриюєя Прє(д) величєство(м) Б҃га мое(г)и, или гдє побѣгнѣ ѿ(т) лица твое(г)и: Аще взыдѣ на Нѣво (Чернігів, 1646 *Перло* 69);

(у сполуч. а ще бо, аще же, а ще, а пакъ аще, и аще, и иже аще, если бо аще) якщо ж, а якщо: Аще бо хто верже камень на высоту, мянєце небєсную збивати красоту всемирного солнца ясногѣ свѣтила, на самого егѣ падєт тѣя сила (к. XVI ст. *Укр. п.* 72); Аще же кто и до конѣца бытѣ не можєтъ, ино абы приобщєтелемъ альбо участникомъ сє бытѣ могѣ (Вільна, 1599 *Лит.* 577); А аще кого они испѣйдѣт тамо ѣ тоє прѣдрєчєное мѣсто, а они да имаюи им вѣзѣти сѣ (!), что они бѣдѣт имати при сєбѣ (1576 *МЭФ* 94); а па(к) аще сѣ кто покѣси(т) и не исплєни(т) наше даанїє, а то(т) такоїи да имає(т)

дати о(т)вѣт, на страннам судици (Сучава, 1514 *Сост. ДВ* 327); и аще что маєте друкѣ нового кирь іоане красо(в)скїи посылает(и)те къ на(м) (Афон, 1614 *ЛСБ* 446, 1 зв.); И пже аще изволят прычетникъ отъ паного снпъкгнга бывати, сему ни отъ когоже никакоже възбранену быти (Вильна, 1599 *Ант.* 551); жала с ни(ми) вѣгды сѧ знахо(ди)ти и если бо аще и не плотїю, по вѣроу любовїю и дхо(м) всег(д)а е(с)мь съ ни(ми) (1598 *Виш. Кн.* 309 зв.).

2. (приєднує допустову підрядну частину до головної) хоч: Сподобилъ оубо насъ аще и напоследокъ лѣгомъ, Познати волю свою съ бл҃гимъ о(т)вѣтомъ (Острог, 1581 *См. В.* 7); аще великїй людъ есть веде ихъ до воды а тамъ ихъ дослѣдѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 177).

3. (приєднує з'ясувальну підрядну частину до головної) чи: Люди, приходячи до на(с) пыгали, аще свѣтѣ(н)ни(н) патріа(р)ха бл҃(с)вение на бра(т)ствю лю(ю)ское присла(л) (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1).

Див. ще АЩЕБЫ, АЩЕЛИ.

АЩЕБЫ спол. (з'ясує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує умовну підрядну частину до головної) якщо б: мѡюсѧ за ни(х) быти по Павлѣ ащебы в чесно(м) на православін пострадати мѣли, жала с ни(ми) вѣгды сѧ знахо(ди)ти... и... вѣроу любовїю и дхо(м) всег(д)а е(с)мь съ ни(ми) (1598 *Виш. кн.* 309 зв.); аще бы кто еще на то(м) викладѣ не преставаѣтъ, приведѣ и знамени(т)них, Исидора стаго (Київ, 1621 *Коп. Пал.* (Льв.) 30).

Див. ще АЩЕ, АЩЕЛИ.

АЩЕЛИ спол. (з'ясує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує підрядну умовну частину до головної) якщо ж, коли ж: Аще ли съхраните, блажени будете; аще ли пресступите или в перадеіе обернете, то и сами узрите и отвѣтъ даєте пред Богомъ въ день судный (Перемишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/V1, 52); Аще ли цр҃ко(и) преслѣдѡнаст(т), Да бѣде(т) ти яко язы(ч)ни(к) и мытар), Сирѣ(ч) яко погани(н) и явно грѣ(ш)ни(к) (Львів, 1609 *ЛСБ* 423); Аще ли и тебѣ пужда настѡит от боренїя плоти, страстей и воздушных злобных духов поднебесных, к ним же нам брань гонза, и с семи калугери, аще не мощю и Дмитра занести ты же свою душу и мощи занеси (бл. 1610 *Виш. Посл. до Княг.* 1356):

(у сполуч. и аще ли) і якщо ж, і коли ж: И аще ли у старомъ законѣ вещи тые отъ злата и сребра... и просто все церковное начинє почитано и покланяемъ было и свято звано, то... все исполненїє хрїстіянское таинности церковная свято имѣти, честь і покланяніє воздавати (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 55).

Див. ще АЩЕ, АЩЕБЫ.

АФЕНЧІКИ мн. Те саме, що афінани: звикли афенчіки бѣли // чинїти, абы дѣтѡкъ свойхъ способно(ст) довѣрѣпоу лѣтѣві зрозоумѣли, и ихъ до цюгты и до оучтївости заправили (поч. XVII ст. *Проп.* р. 240-240 зв.).

АФІНАНЫ мн. (мешканці Афін) афіняни: оюло(с), 8 афїна(н) важи(т) 5 мѣдн(и) (1627 *ЛБ* 182).

Див. ще АФЕНЧІКИ.